

KODEKS CYWILNY

Komentarz

redakcja naukowa

Małgorzata Balwicka-Szczyrba, Anna Sylwestrzak

Małgorzata Balwicka-Szczyrba, Krzysztof Czub, Filip Czuchwicki
Marcin Glicz, Bartłomiej Gliniecki, Leszek Jantowski
Grzegorz Karaszewski, Beata J. Kowalczyk, Anita Lutkiewicz-Rucińska
Maja Maciejewska-Szałas, Dorota Maśniak, Grzegorz Sikorski
Anna Sylwestrzak, Bartosz Szolc-Nartowski

WYDANIE **2**

KODEKS CYWILNY

Komentarz

redakcja naukowa

Małgorzata Balwicka-Szczyrba, Anna Sylwestrzak

Małgorzata Balwicka-Szczyrba, Krzysztof Czub, Filip Czuchwicki
Marcin Glicz, Bartłomiej Gliniecki, Leszek Jantowski
Grzegorz Karaszewski, Beata J. Kowalczyk, Anita Lutkiewicz-Rucińska
Maja Maciejewska-Szałas, Dorota Maśniak, Grzegorz Sikorski
Anna Sylwestrzak, Bartosz Szolc-Nartowski

WYDANIE **2**

Stan prawny na 1 lipca 2024 r.

Wydawca
Magdalena Stojek-Siwińska

Redaktor prowadzący
Adam Choiński

Opracowanie redakcyjne
JustLuk

Projekt okładek serii
Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

Komentarze do poszczególnych artykułów napisali:

Małgorzata Balwicka-Szczyrba: art. 1, 44–52, 55¹–55⁴, 97–98, 101–102, 106–108, 140–142, 155–170,
180–181, 187–194, 232–243, 285–291, 296–300, 303–335, 352, 442¹, 596–602, 888–892, 902¹–907
Małgorzata Balwicka-Szczyrba, Anna Sylwestrzak: art. 13, 16, 244–251
Krzysztof Czub: art. 22¹, 43¹–43¹⁰, 70⁴–72¹, 353–383
Filip Czuchwicki: art. 33–43, 835–845, 853–875
Marcin Glicz: art. 109¹–109⁸, 921¹–921¹⁶
Bartłomiej Gliniecki: art. 383¹–396, 535–581, 647–658, 846–852
Leszek Jantowski: art. 117–125, 172, 173–176, 222–231, 405–441, 443–449¹⁰, 758–764⁹, 917–918
Grzegorz Karaszewski: art. 145–150, 152–154, 195–221, 292, 765–773, 876–887, 1012–1087
Beata J. Kowalczyk: art. 56–59, 64–65¹, 532–534, 734–757
Anita Lutkiewicz-Rucińska: art. 8–12, 14–15, 17–22, 25–32, 450–497
Maja Maciejewska-Szałas: art. 60–63, 66–70³, 73–94, 110–116, 945, 949–958
Dorota Maśniak: art. 805–834
Grzegorz Sikorski: art. 498–525, 583–595, 603–626, 709¹–733, 774–804, 919–921
Anna Sylwestrzak: art. 5, 23–24, 53–55, 95–96, 99–100, 103–105, 109, 143–144, 151, 182, 252–284,
293–295, 301–302, 347, 659–709, 893–902, 908–916, 922–944, 946–948, 959–1011
Bartosz Szolc-Nartowski: art. 3, 6–7, 336–346, 348–351, 527–531, 627–646

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2024

ISBN 978-83-8358-577-2

2. wydanie

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.
Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. +48 728 313 462
e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Spis treści

Wykaz skrótów	47
Ustawa z dnia 16 lutego 2007 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2023 r. poz. 1610 ze zm.)	53
KSIĘGA PIERWSZA. CZĘŚĆ OGÓLNA	55
Tytuł I. Przepisy wstępne	57
Art. 1. [Zakres regulacji]	57
I. Zagadnienia wprowadzające	57
II. Stosunek cywilnoprawny	57
Art. 2. (uchylony)	58
Art. 3. [<i>Lex retro non agit</i>]	58
Art. 4. (uchylony)	60
Art. 5. [Nadużycie prawa podmiotowego]	60
I. Istota, funkcja i przesłanki stosowania art. 5	60
II. Klauzula zasad współżycia społecznego i społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa	61
III. Zasady stosowania art. 5	62
IV. Przykłady stosowania art. 5 w ramach poszczególnych działów prawa cywilnego	63
Art. 6. [<i>Onus probandi</i>]	65
Art. 7. [Domniemanie dobrej wiary]	67
Tytuł II. Osoby	70
Dział I. Osoby fizyczne	70
Rozdział I. Zdolność prawna i zdolność do czynności prawnych	70
Art. 8. [Zdolność prawna]	70
I. Pojęcie zdolności prawnej i jej zakres	70
II. Początek zdolności prawnej	71
III. Koniec zdolności prawnej	72
IV. Zagadnienie zdolności prawnej nasciturusa	73
Art. 9. [Domniemanie urodzenia dziecka żywego]	76
Art. 10. [Pełnoletność]	77
I. Uwagi wstępne	77
II. Uzyskanie pełnoletności przez ukończenie lat 18	78
III. Uzyskanie pełnoletności przez zawarcie małżeństwa	79
IV. Uwagi końcowe	81
Art. 11. [Pełna zdolność do czynności prawnych]	81
Art. 12. [Brak zdolności do czynności prawnych]	83
Art. 13. [Ubezważnowolniony całkowicie],	84
I. Ubezważnowolnienie – zagadnienia wprowadzające, kierunek ewentualnych zmian ...	84
II. Przesłanki i skutki ubezwłasnowolnienia całkowitego	85
Art. 14. [Skutki prawne braku zdolności do czynności prawnych]	86

Art. 15.	[Ograniczona zdolność do czynności prawnych]	88
Art. 16.	[Ubezważnionowolniony częściowo],	89
Art. 17.	[Zgoda na dokonanie czynności prawnej przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych]	90
Art. 18.	[Brak zgody na dokonanie czynności prawnej przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych]	94
Art. 19.	[Jednostronna czynność prawna bez wymaganej zgody]	97
Art. 20.	[Umowy w drobnych bieżących sprawach]	97
Art. 21.	[Rozporządzanie zarobkiem]	99
Art. 22.	[Przedmioty oddane do swobodnego użytku]	101
Art. 22 ¹ .	[Konsument]	104
Art. 23.	[Dobra osobiste człowieka]	107
	I. Pojęcie i ogólne cechy dóbr osobistych	107
	II. Katalog dóbr osobistych	108
	III. Istota kumulatywnej ochrony dóbr osobistych	112
Art. 24.	[Ochrona dóbr osobistych]	112
	I. Konstrukcja prawna ochrony dóbr osobistych	113
	II. Przesłanki ochrony dóbr osobistych	113
	III. Środki ochrony dóbr osobistych	115
Rozdział II. Miejsce zamieszkania		116
Art. 25.	[<i>Domicilium</i>]	116
Art. 26.	[<i>Domicilium</i> dziecka]	119
Art. 27.	[<i>Domicilium</i> osoby pozostającej pod opieką]	120
Art. 28.	[Zasada jednego miejsca zamieszkania]	121
Rozdział III. Uznanie za zmarłego		122
Art. 29.	[Uznanie za zmarłego]	122
Art. 30.	[Uznanie za zmarłego w związku z katastrofą]	123
Art. 31.	[Domniemanie chwili śmierci]	125
Art. 32.	[Domniemanie śmierci jednoczesnej]	127
Dział II. Osoby prawne		129
Art. 33.	[Osoby prawne]	129
Art. 33 ¹ .	[Jednostki organizacyjne niebędące osobami prawnymi]	131
Art. 34.	[Podmiotowość Skarbu Państwa]	133
	I. Skarb Państwa	133
	II. Państwowe osoby prawne	134
Art. 35.	[Przepisy ustrojowe]	134
Art. 36.	(uchylony)	135
Art. 37.	[Chwila uzyskania osobowości prawnej]	135
Art. 38.	[Reprezentacja]	136
Art. 39.	[Rzekomy organ osoby prawnej]	137
Art. 40.	[Odpowiedzialność za zobowiązania]	138
Art. 41.	[Siedziba]	138
Art. 42.	[Kurator osoby prawnej]	139
Art. 42 ¹ .	[Okres, na jaki ustanawia się kuratora osoby prawnej; wniosek kuratora o rozwiązanie osoby prawnej]	140
Art. 43.	[Ochrona dóbr osobistych osób prawnych]	140
Dział III. Przedsiębiorcy i ich oznaczenia		141
Art. 43 ¹ .	[Przedsiębiorca]	141
Art. 43 ² .	[Firma]	144
Art. 43 ³ .	[Czytelność firmy]	147
Art. 43 ⁴ .	[Firma osoby fizycznej]	150
Art. 43 ⁵ .	[Firma osoby prawnej]	151
Art. 43 ⁶ .	[Firma oddziału osoby prawnej]	151
Art. 43 ⁷ .	[Zmiana firmy]	153

Art. 43 ⁸ .	[Kontynuacja firmy]	153
Art. 43 ⁹ .	[Zakaz zbywania]	154
Art. 43 ¹⁰ .	[Ochrona prawa do firmy]	155
Tytuł III. Mienie		158
Art. 44.	[Pojęcie mienia]	158
I. Mienie		158
II. Pojęcie majątku a pojęcie mienia		158
Art. 44 ¹ .	[Mienie państwowe]	159
I. Rys historyczny		159
II. Mienie państwowe		160
Art. 45.	[Rzeczy]	160
I. Rzecz		160
II. Najważniejsze podziały rzeczy		162
Art. 46.	[Nieruchomości]	163
I. Nieruchomości – wprowadzenie		163
II. Nieruchomości gruntowe		163
III. Nieruchomości budynkowe		164
IV. Nieruchomości lokalowe		165
Art. 46 ¹ .	[Nieruchomości rolne]	165
Art. 47.	[Część składowa]	167
Art. 48.	[Części składowe gruntu]	168
I. Zasada <i>superficies solo cedit</i>		168
II. Części składowe gruntu		169
Art. 49.	[Urządzenia przesyłowe]	170
I. Pojęcie i istota urządzenia przesyłowego		170
II. Artykuł 49 § 1 jako wyjątek od zasady <i>superficies solo cedit</i>		172
III. Własność urządzeń przesyłowych		173
IV. Roszczenie o nabycie własności urządzeń przesyłowych		174
Art. 50.	[Prawa związane z własnością nieruchomości]	175
Art. 51.	[Przynależność]	176
Art. 52.	[Związek przynależności z rzeczą główną]	177
Art. 53.	[Pożytki rzeczy]	177
Art. 54.	[Pożytki prawa]	178
Art. 55.	[Uprawnienia do pobierania pożytków]	179
Art. 55 ¹ .	[Przedsiębiorstwo – definicja]	180
Art. 55 ² .	[Czynność prawna obejmująca przedsiębiorstwo]	182
Art. 55 ³ .	[Gospodarstwo rolne – definicja]	183
Art. 55 ⁴ .	[Odpowiedzialność nabywcy przedsiębiorstwa lub gospodarstwa]	185
Tytuł IV. Czynności prawne		187
Dział I. Przepisy ogólne		187
Art. 56.	[Skutki czynności cywilnoprawnej]	187
Art. 57.	[Nieograniczona rozporządzalność prawem zbywalnym]	189
Art. 58.	[Nieważność bezwzględna; Klauzula salwatoryjna]	190
Art. 59.	[Bezskuteczność względna umowy]	193
Art. 60.	[Oświadczenie woli]	195
Art. 61.	[Chwila złożenia i skuteczność odwołania]	196
Art. 62.	[Utrzymanie w mocy oświadczenia woli]	198
Art. 63.	[Zgoda osoby trzeciej]	198
Art. 64.	[Konstytutywne orzeczenie sądu]	200
Art. 65.	[Wykładnia oświadczeń woli]	201
Art. 65 ¹ .	[Oświadczenia inne niż oświadczenia woli]	204
Dział II. Zawarcie umowy		206
Art. 66.	[Oferta]	206
I. Zawarcie umowy – uwagi ogólne		206

II. Pojęcie i charakter oferty	206
III. Związanie ofertą	210
Art. 66 ¹ . [Oferta w handlu elektronicznym]	214
I. Oferta w postaci elektronicznej – uwagi ogólne	214
II. Zakres zastosowania	214
III. Potwierdzenie otrzymania oferty w postaci elektronicznej	216
IV. Obowiązki informacyjne	218
Art. 66 ² . [Odwołanie oferty między przedsiębiorcami]	220
I. Odwołanie oferty w stosunkach między przedsiębiorcami	220
II. Zakres zastosowania	220
III. Sposób i termin odwołania oferty	221
IV. Wyłączenie dopuszczalności odwołania oferty	222
Art. 67. [Opóźnione oświadczenie oblata]	222
I. Spóźnione przyjęcie oferty	222
II. Wysłanie w czasie właściwym oświadczenia woli o przyjęciu oferty	222
III. Uznanie umowy za niezawartą	223
Art. 68. [Kontroferta]	224
I. Zasada lustrzanego odbicia, kontroferta	224
II. Zakres zastosowania	224
III. Szczególna reguła interpretacyjna	225
Art. 68 ¹ . [Modyfikujące przyjęcie oferty przez przedsiębiorcę]	226
I. Modyfikujące przyjęcie oferty – uwagi ogólne	226
II. Zakres zastosowania	226
III. Modyfikacje niezmienniające istotnie treści oferty	227
IV. Skutki odpowiedzi oblata na ofertę	228
V. Wyłączenia	228
Art. 68 ² . [Milczące przyjęcie oferty przez przedsiębiorcę]	230
I. Milczące przyjęcie oferty – uwagi ogólne	230
II. Zakres zastosowania	230
III. Brak niezwłocznej odpowiedzi oblata	232
IV. Skutki milczącego przyjęcia oferty	232
Art. 69. [Konkludentne przyjęcie oferty]	233
I. Konkludentne przyjęcie oferty – uwagi ogólne	233
II. Zakres zastosowania	233
III. Skutki zachowania oblata	235
Art. 70. [Chwila i miejsce zawarcia umowy]	235
I. Uwagi ogólne	235
II. Czas zawarcia umowy	236
III. Miejsce zawarcia umowy	237
Art. 70 ¹ . [Aukcja i przetarg]	239
I. Uwagi ogólne	239
II. Ogłoszenie aukcji albo przetargu	240
III. Skutki prawne ogłoszenia aukcji albo przetargu	242
Art. 70 ² . [Postępowanie aukcyjne]	244
I. Uwagi ogólne	244
II. Związanie ofertą	245
III. Zawarcie umowy	245
IV. Obowiązek zawarcia umowy	246
Art. 70 ³ . [Postępowanie przetargowe]	247
I. Uwagi ogólne	247
II. Związanie ofertą	247
III. Zawarcie umowy	248
Art. 70 ⁴ . [Wadium]	250
I. Pojęcie i konstrukcja prawna wadium	250

II. Funkcje wadium	251
III. Zastrzeżenie wadium	251
IV. Skutki zastrzeżenia wadium	252
V. Regulacje szczególne	254
Art. 70 ⁵ . [Roszczenie o unieważnienie umowy]	255
I. Uwagi wstępne	255
II. Podmioty uprawnione do żądania unieważnienia umowy	256
III. Przestanki unieważnienia umowy	256
IV. Skutki unieważnienia umowy	257
V. Regulacje szczególne	258
Art. 71. [Ogłoszenia, reklamy, cenniki]	258
I. Artykuł 71 jako reguła interpretacyjna	258
II. Brak zobowiązania i stanu związania zaproszeniem	259
III. Regulacje szczególne	259
Art. 72. [Negocjacje]	259
I. Ogólna charakterystyka negocjacji	259
II. Porozumienia przedkontraktowe	260
III. Zawarcie umowy	261
IV. Odpowiedzialność przedkontraktowa	262
Art. 72 ¹ . [Tajemnica negocjacji]	264
I. Pojęcie informacji poufnych	264
II. Udostępnienie informacji poufnych w toku negocjacji	265
III. Ochrona informacji poufnych	266
Dział III. Forma czynności prawnych	268
Art. 73. [Sankcje za niezachowanie przepisanej formy]	268
I. Uwagi ogólne	268
II. Typy formy czynności prawnej	269
III. Skutki prawne niezachowania zastrzeżonej formy szczególnej czynności prawnych	270
Art. 74. [Forma <i>ad probationem</i>]	271
Art. 75. (uchylony)	273
Art. 75 ¹ . [Forma zbycia, wydzierżawienia, użytkowania przedsiębiorstwa]	273
Art. 76. [Forma szczególna]	274
Art. 77. [Forma umowy uzupełniającej lub zmieniającej]	274
Art. 77 ¹ . [Pismo potwierdzające]	276
Art. 77 ² . [Forma dokumentowa]	279
Art. 77 ³ . [Dokument]	280
Art. 78. [Zwykła forma pisemna]	281
I. Sposób sporządzenia formy pisemnej	281
II. Dokonanie jednostronnej czynności prawnej i zawarcie umowy w formie pisemnej	288
Art. 78 ¹ . [Forma elektroniczna]	289
Art. 79. [Oświadczenie woli osoby niemogącej pisać]	290
Art. 80. (uchylony)	291
Art. 81. [Data pewna]	291
Dział IV. Wady oświadczenia woli	292
Art. 82. [Stan wyłączający świadome albo swobodne podjęcie decyzji i wyrażenie woli]	292
I. Uwagi ogólne	292
II. Stan wyłączający świadome powzięcie decyzji i wyrażenie woli	293
III. Stan wyłączający swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli	293
IV. Skutki prawne stanu wyłączającego świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli	294
V. Regulacje szczególne	295

Art. 83. [Pozorność oświadczenia woli]	296
I. Uwagi ogólne	296
II. Pojęcie i rodzaje pozorności	298
III. Ochrona osób trzecich przed skutkami pozorności	301
Art. 84. [Błąd]	301
I. Pojęcie błędu	301
II. Przesłanki błędu prawnie doniosłego	303
III. Skutki prawne błędu	305
IV. Regulacje szczególne	305
Art. 85. [Zniekształcenie oświadczenia woli przez posłańca]	305
Art. 86. [Podstęp]	306
I. Uwagi ogólne	306
II. Pojęcie podstępu	307
III. Podstęp osoby trzeciej	309
IV. Skutki prawne podstępu	310
Art. 87. [Groźba]	310
I. Uwagi ogólne	310
II. Pojęcie groźby	311
III. Przesłanki groźby	312
IV. Skutki prawne groźby	314
V. Regulacje szczególne	315
Art. 88. [Uchylenie się od skutków prawnych]	315
Dział V. Warunek	317
Art. 89. [Czynności cywilnoprawne pod warunkiem]	317
I. Pojęcie warunku	317
II. Rodzaje warunków	317
III. Dopuszczalność zastrzeżenia warunku	318
Art. 90. [Brak mocy wstecznej czynności cywilnoprawnych pod warunkiem]	319
Art. 91. [Zakres uprawnień]	319
Art. 92. [Czynności <i>pendente condicione</i>]	320
Art. 93. [Fikcja nieziszczenia się warunku]	321
Art. 94. [Warunek zabroniony]	321
Dział VI. Przedstawicielstwo	322
Rozdział I. Przepisy ogólne	322
Art. 95. [Istota przedstawicielstwa]	322
Art. 96. [Źródła umocowania]	323
Art. 97. [Osoba czynna w lokalu przedsiębiorstwa]	325
I. Umocowanie dla osoby czynnej w lokalu przedsiębiorstwa	325
II. Przesłanki zastosowania art. 97	325
Rozdział II. Pełnomocnictwo	326
Art. 98. [Pełnomocnictwo ogólne]	326
I. Istota pełnomocnictwa	326
II. Pełnomocnictwo ogólne	327
III. Pełnomocnictwo rodzajowe	328
IV. Pełnomocnictwo do poszczegółnej czynności prawnej	328
Art. 99. [Forma pełnomocnictwa]	329
Art. 100. [Pełnomocnik o ograniczonej zdolności do czynności prawnych]	329
Art. 101. [Odwołanie pełnomocnictwa]	330
I. Wygaśnięcie pełnomocnictwa w ogólności	330
II. Odwołanie pełnomocnictwa	330
III. Pełnomocnictwo nieodwołalne	331
IV. Pełnomocnictwo niewygasające po śmierci mocodawcy	331
V. Pełnomocnictwo niewygasające po śmierci pełnomocnika	332
Art. 102. [Obowiązek zwrotu dokumentu]	332

Art. 103.	[<i>Falsus procurator</i>]	333
Art. 104.	[Nieważność jednostronnej czynności prawnej]	335
Art. 105.	[Osoba, której pełnomocnictwo wygasło]	335
Art. 106.	[Pełnomocnictwo substytucyjne]	336
I.	Istota pełnomocnictwa substytucyjnego	336
II.	Możliwość ustanowienia pełnomocnika substytucyjnego	337
III.	Zakres i sposób działania pełnomocnika substytucyjnego	337
IV.	Wygaśnięcie pełnomocnictwa substytucyjnego	337
Art. 107.	[Działanie kilku pełnomocników]	338
I.	Wielość pełnomocników	338
II.	Pełnomocnictwo łączne	339
Art. 108.	[Pełnomocnik jako druga strona czynności prawnej]	339
I.	Pełnomocnik jako druga strona czynności prawnej	339
II.	Pełnomocnik reprezentujący obie strony czynności prawnej (podwójne pełnomocnictwo)	340
III.	Inne rodzaje pełnomocnictw a czynność z samym sobą	341
IV.	Stosowanie art. 108 <i>per analogiam</i>	341
Art. 109.	[Odpowiednie stosowanie]	342
Rozdział III. Prokura		342
Art. 109 ¹ .	[Prokura]	342
I.	Istota prokury	342
II.	Związek prokury z prowadzeniem przedsiębiorstwa	345
III.	Niedopuszczalność ograniczeń prokury	346
Art. 109 ² .	[Forma ustanowienia prokury; prokurent]	347
Art. 109 ³ .	[Ograniczenie uprawnień prokurenta]	348
Art. 109 ⁴ .	[Prokura łączna, samoistna i mieszana]	350
I.	Prokura łączna	350
II.	Reprezentacja mieszana z udziałem prokurenta	351
III.	Prokura łączna z osobą uprawnioną do reprezentacji przedsiębiorcy	351
Art. 109 ⁵ .	[Prokura oddziałowa]	352
Art. 109 ⁶ .	[Zakaz przenoszenia prokury]	353
Art. 109 ⁷ .	[Odwołanie prokury i wygaśnięcie prokury]	354
I.	Odwoływalność prokury	354
II.	Wygaśnięcie prokury	355
Art. 109 ⁸ .	[Zgłoszenie ustanowienia prokury i wygaśnięcia prokury do CEIDG lub KRS]	357
Art. 109 ⁹ .	(uchylony)	358
Tytuł V. Termin		359
Art. 110.	[Sposób obliczania terminów]	359
I.	Pojęcie terminu	359
II.	Charakter i zakres stosowania przepisów o obliczaniu terminu	359
III.	Termin zastrzeżony w treści czynności prawnej	360
Art. 111.	[Termin w dniach]	361
Art. 112.	[Termin w tygodniach, miesiącach, latach]	362
Art. 113.	[Początek, środek, koniec miesiąca]	363
Art. 114.	[Liczba dni w miesiącu i roku]	363
Art. 115.	[Dzień ustawowo wolny od pracy]	364
Art. 116.	[Odpowiednie stosowanie przepisów o warunku]	365
Tytuł VI. Przedawnienie roszczeń		367
Art. 117.	[Przedawnienie roszczeń majątkowych]	367
I.	Uwagi ogólne	367
II.	Skutki upływu terminu przedawnienia	371
III.	Zrzeczenie się zarzutu przedawnienia	373

Art. 117 ¹ . [Nieuwzględnienie upływu terminu przedawnienia roszczenia wobec konsumentów]	377
Art. 118. [Terminy przedawnienia]	378
I. Uwagi ogólne	378
II. Przepisy intertemporalne	379
III. Roszczenia o świadczenia okresowe	380
IV. Roszczenia związane z prowadzeniem działalności gospodarczej	380
Art. 119. [Zakaz skracania i przedłużania]	381
Art. 120. [Początek biegu terminu przedawnienia]	382
I. Uwagi ogólne	382
II. Przedawnienie roszczeń, gdy wymagalność zależy od czynności uprawnionego	382
III. Przedawnienie roszczeń o zaniechanie	383
IV. Przedawnienie roszczeń kredytobiorców i kredytodawców	383
Art. 121. [Zawieszenie biegu terminu przedawnienia]	384
I. Uwagi ogólne	385
II. Zawieszenie biegu przedawnienia roszczeń dzieci przeciwko rodzicom	385
III. Zawieszenie biegu przedawnienia roszczeń osób niemających pełnej zdolności do czynności prawnych przeciwko osobom sprawującym opiekę lub kuratelę	385
IV. Zawieszenie biegu przedawnienia roszczeń, które przysługują jednemu z małżonków przeciwko drugiemu	386
V. Zawieszenie biegu przedawnienia roszczeń z uwagi na siłę wyższą (<i>vis maior</i>)	386
VI. Zawieszenie biegu przedawnienia z uwagi na mediację	388
VII. Zawieszenie biegu przedawnienia przez czas trwania postępowania pojednawczego	388
Art. 122. [Przedawnienie względem osoby niemającej pełnej zdolności do czynności prawnych]	388
Art. 123. [Przerwanie biegu terminu przedawnienia]	389
I. Uwagi ogólne	389
II. Przerwanie biegu przedawnienia poprzez działania uprawnionego (pkt 1)	389
III. Przerwanie biegu przedawnienia przez uznanie roszczenia (pkt 2)	392
Art. 124. [Skutki przerwania przedawnienia]	394
Art. 125. [Przedawnienie roszczeń stwierdzonych prawomocnym orzeczeniem albo ugodą sądową]	395
KSIĘGA DRUGA. WŁASNOŚĆ I INNE PRAWA RZECZOWE	397
Tytuł I. Własność	399
Dział I. Przepisy ogólne.	399
Art. 126–139. (uchylone)	399
Dział II. Treść i wykonywanie własności	399
Art. 140. [Uprawnienia właściciela]	399
I. Koncepcja własności – uwarunkowania historyczne i prawne	399
II. Własność – istota i treść	400
III. Granice własności	402
Art. 141. (uchylony)	403
Art. 142. [Odwrócenie grożącego niebezpieczeństwa]	403
I. Stan wyższej konieczności	403
II. Obowiązek odszkodowawczy	404
Art. 143. [Granice własności gruntu]	405
Art. 144. [Zakaz immisji]	405
Art. 145. [Droga konieczna]	407
Art. 146. [Ustanowienie służebności osobistej]	421
Art. 147. [Zakaz prowadzenia robót grożących utratą oparcia]	422
Art. 148. [Owoce opadłe na grunt sąsiedni]	423
Art. 149. [Wejście na grunt sąsiedni]	423

Art. 150.	[Korzenie, gałęzie, owoce]	423
Art. 151.	[Przekroczenie granicy przy wznoszeniu budynku]	425
Art. 152.	[Współdziałanie przy rozgraniczeniu]	427
Art. 153.	[Postępowanie rozgraniczeniowe]	427
Art. 154.	[Mury, płoty, miedze, rowy]	433
Dział III. Nabycie i utrata własności		434
Rozdział I. Przeniesienie własności		434
Art. 155.	[Umowa przenosząca własność]	434
Art. 156.	[Zasada przyczynowości]	436
Art. 157.	[Przeniesienie własności nieruchomości]	437
Art. 158.	[Forma przeniesienia własności nieruchomości]	438
Art. 159–165.	(uchylone)	439
Art. 166.	[Prawo pierwokupu]	439
Art. 167–168.	(uchylone)	441
Art. 169.	[Nabycie ruchomości od nieuprawnionego]	441
I.	Nabycie własności rzeczy ruchomej zbywanej przez nieuprawnionego	441
II.	Nabycie własności rzeczy zagubionej, skradzionej lub utraconej w inny sposób	442
III.	Rzeczy wpisane do Krajowego Rejestru Utraconych Dóbr Kultury	442
Art. 170.	[Wygaśnięcie obciążeń]	443
Art. 171.	(uchylony)	443
Rozdział II. Zasiedzenie		443
Art. 172.	[Przesłanki zasiedzenia]	443
I.	Uwagi ogólne	443
II.	Przedmiot zasiedzenia	445
III.	Przesłanki zasiedzenia – zagadnienia ogólne	451
IV.	Posiadanie samoistne	451
V.	Termin zasiedzenia	453
VI.	Dobra lub zła wiara	454
VII.	Postępowanie w sprawie zasiedzenia – wybrane zagadnienia	455
Art. 173.	[Bieg zasiedzenia w stosunku do małoletniego]	456
Art. 174.	[Zasiedzenie ruchomości]	457
Art. 175.	[Odpowiednie stosowanie przepisów o przedawnieniu]	458
I.	Uwagi ogólne	459
II.	Zawieszenie biegu terminu zasiedzenia	459
III.	Wstrzymanie zakończenia biegu terminu zasiedzenia	461
IV.	Przerwanie biegu terminu zasiedzenia	462
Art. 176.	[Doliczenie posiadania poprzednika]	464
Art. 177–178.	(uchylone)	466
Rozdział III. Inne wypadki nabycia i utraty własności.		466
Art. 179.	(utracił moc)	466
Art. 180.	[Porzucenie rzeczy]	466
Art. 181.	[Nabycie własności rzeczy niczyjej]	467
Art. 182.	[Rój pszczół]	467
Art. 183–186.	(uchylone)	468
Art. 187.	[Przemilczenie]	468
I.	Nabycie własności rzeczy znalezionej	468
II.	Wygaśnięcie obciążeń	469
Art. 188.	(uchylony)	469
Art. 189.	[Skarb]	469
Art. 190.	[Odłączenie pożytków naturalnych]	469
Art. 191.	[<i>Superficies solo cedit</i>]	470
Art. 192.	[Przetworzenie]	470
Art. 193.	[Połączenie lub pomieszczenie rzeczy]	470

Art. 194. [Stosowanie innych przepisów]	471
Dział IV. Współwłasność	471
Art. 195. [Współwłasność]	471
Art. 196. [Rodzaje współwłasności]	472
Art. 197. [Domniemanie równych udziałów]	472
Art. 198. [Swoboda rozporządzania udziałem]	472
Art. 199. [Rozporządzenie rzeczą wspólną]	473
I. Uwagi ogólne	473
II. Przepisy Kodeksu cywilnego regulujące zarząd rzeczą przy współwłasności w częściach ułamkowych	475
III. Zarząd ustawowy, umowny i sądowy – uwagi ogólne	475
IV. Zarząd umowny	476
V. Podział <i>quoad usum</i> jako czynność zarządu	477
VI. Skutki naruszenia reguł zarządu ustawowego i umownego	480
VII. Czynności przekraczające zakres zwykłego zarządu – uwagi ogólne	482
VIII. Sądowe zezwolenie na dokonanie czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu. Podstawa materialnoprawna i zagadnienia proceduralne	485
Art. 200. [Obowiązek współdziałania]	486
Art. 201. [Czynności zwykłego zarządu]	487
I. Czynności zwykłego zarządu	487
II. Sądowe upoważnienie do dokonania czynności zwykłego zarządu. Podstawa materialnoprawna i zagadnienia proceduralne	487
Art. 202. [Czynność rażąco sprzeczna z zasadami prawidłowego zarządu]	488
Art. 203. [Wyznaczenie zarządcy przez sąd]	488
I. Zarząd ustawowy – uwagi ogólne	488
II. Przesłanki ustanowienia zarządcy rzeczy wspólnej	489
III. Status prawny oraz zakres kompetencji zarządcy sądowego	491
IV. Ustanie zarządu sądowego	493
Art. 204. [Sposób obliczania większości]	494
Art. 205. [Wynagrodzenie sprawującego zarząd]	494
Art. 206. [Zakres współposiadania]	494
Art. 207. [Udział w pożytkach i wydatkach]	496
Art. 208. [Rachunek z zarządu]	497
Art. 209. [Czynności zmierzające do zachowania wspólnego prawa]	498
I. Uwagi ogólne	498
II. Charakter prawny czynności zachowawczych	499
III. Zagadnienie sprzeciwu wobec czynności zachowawczej	501
Art. 210. [Żądanie zniesienia współwłasności]	503
Art. 211. [Podział rzeczy wspólnej]	507
Art. 212. [Podział z wyrównaniem udziałów, spłatą lub dopłatą; zniesienie współwłasności przez sprzedaż rzeczy wspólnej]	509
Art. 213. [Zgodne zniesienie współwłasności gospodarstwa rolnego]	512
Art. 214. [Brak zgody, podział cywilny]	513
Art. 215. [Odpowiednie stosowanie]	514
Art. 216. [Wysokość spłat i obniżenie dopłat]	514
Art. 217. [Wydanie korzyści]	515
Art. 218. [Uprawnienie do dalszego zamieszkiwania]	515
Art. 219. (uchylony)	516
Art. 220. [Wyłączenie przedawnienia]	516
Art. 221. [Skuteczność wobec nabywcy udziału]	516
Dział V. Ochrona własności	517
Art. 222. [Roszczenie windykacyjne; roszczenie negatoryjne]	517
I. Uwagi ogólne	517
II. Roszczenie windykacyjne	517

III. Roszczenie negatoryjne	520
Art. 223. [Wyłączenie przedawnienia]	522
Art. 224. [Odpowiedzialność posiadacza w dobrej wierze]	523
I. Uwagi ogólne	523
II. Zakres obowiązków posiadacza samoistnego w dobrej wierze	524
III. Zmiana sytuacji posiadacza samoistnego w dobrej wierze	524
IV. Powstanie i wymagalność roszczeń uzupełniających	525
V. Oddanie posiadania rzeczy w posiadanie zależne	525
Art. 225. [Odpowiedzialność posiadacza w złej wierze]	526
I. Uwagi ogólne	526
II. Powstanie i wymagalność roszczeń uzupełniających względem posiadacza w złej wierze	526
III. Treść roszczeń uzupełniających	526
IV. Roszczenia uzupełniające a roszczenia negatoryjne	529
V. Roszczenia uzupełniające a zasiedzenie	529
Art. 226. [Zwrot nakładów koniecznych]	530
I. Rodzaje nakładów	530
II. Powstanie i wymagalność roszczeń o zwrot nakładów	532
III. Legitymacja w roszczeniach o zwrot nakładów	533
Art. 227. [Przyłączone przedmioty]	533
Art. 228. [Posiadacz rzeczy będącej przedmiotem własności państwowej]	534
Art. 229. [Przedawnienie roszczeń przeciwko samoistnemu posiadaczowi]	534
I. Uwagi ogólne	534
II. Pojęcie zwrotu rzeczy	535
Art. 230. [Odpowiedzialność posiadacza zależnego]	536
I. Posiadacz zależny	536
II. Roszczenia uzupełniające względem posiadacza służebności, w tym służebności przesyłowych	537
Art. 231. [Budynek wzniesiony na cudzym gruncie]	538
I. Przesłanki roszczenia samoistnego posiadacza	538
II. Posiadanie samoistne gruntu	539
III. Dobra wiara	539
IV. Wzniesienie budynku lub innego urządzenia na gruncie lub pod nim	540
V. Wartość wzniesionego budynku lub urządzenia, która powinna znacznie przekraczać wartość działki zajętej pod budowę	540
VI. Realizacja roszczenia samoistnego posiadacza. Roszczenie jako obligacja realna	541
VII. Roszczenie właściciela działki zajętej pod budowę	541
VIII. Roszczenia o wykup gruntu a użytkowanie wieczyste	543
IX. Przedawnienie roszczeń z art. 231 § 1 i 2	543
Tytuł II. Użytkowanie wieczyste	544
Art. 232. [Użytkowanie wieczyste]	544
I. Użytkowanie wieczyste – istota	544
II. Przeszłość i przyszłość użytkowania wieczystego	545
Art. 233. [Uprawnienia użytkownika wieczystego]	546
I. Treść użytkowania wieczystego	546
II. Granice użytkowania wieczystego gruntu	548
III. Ochrona użytkowania wieczystego	549
Art. 234. [Oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste]	549
I. Nabycie użytkowania wieczystego w trybie umownym	549
II. Inne sposoby nabycia użytkowania wieczystego	550
Art. 235. [Własność budynków i innych urządzeń]	551
Art. 236. [Okres użytkowania wieczystego]	552
Art. 237. [Przeniesienie użytkowania wieczystego]	553
Art. 238. [Opłata roczna]	554

Art. 239.	[Umowa o sposobie korzystania z gruntu]	555
Art. 240.	[Rozwiązanie umowy]	556
Art. 241.	[Skutki wygaśnięcia użytkowania wieczystego]	557
	I. Wygaśnięcie użytkowania wieczystego	557
	II. Wygaśnięcie obciążeń na użytkowaniu wieczystym	558
Art. 242.	(uchylony)	559
Art. 243.	[Przedawnienie roszczeń]	559
Tytuł III. Prawa rzeczowe ograniczone		561
Dział I. Przepisy ogólne		561
Art. 244.	[Katalog]	561
Art. 245.	[Odpowiednie stosowanie]	562
	I. Umowa o ustanowienie ograniczonego prawa rzeczowego – istota	562
	II. Wymogi formalne	564
	III. Wpis ograniczonego prawa rzeczowego do księgi wieczystej	564
	IV. Warunek i termin	564
Art. 245 ¹ .	[Przesłanki przeniesienia]	565
	I. Zbywalność ograniczonych praw rzeczowych – zagadnienia ogólne	565
	II. Umowa o przeniesienie ograniczonego prawa rzeczowego na nieruchomości	565
Art. 246.	[Oświadczenie o zrzeczeniu się]	566
Art. 247.	[Konfuzja]	567
Art. 248.	[Zmiana treści prawa]	568
Art. 249.	[Pierwszeństwo]	568
Art. 250.	[Zmiana pierwszeństwa]	570
Art. 251.	[Ochrona ograniczonych praw rzeczowych]	571
Dział II. Użytkowanie		572
Rozdział I. Przepisy ogólne		572
Art. 252.	[Użytkowanie rzeczy]	572
Art. 253.	[Ograniczenie użytkowania]	573
Art. 254.	[Niezbywalność]	573
Art. 255.	[Wygaśnięcie użytkowania]	574
Art. 256.	[Wymagania prawidłowej gospodarki]	574
Art. 257.	[Zespół środków produkcji]	574
Art. 258.	[Ciężary ponoszone przez użytkownika]	575
Art. 259.	[Nakłady właściciela]	576
Art. 260.	[Naprawy i inne nakłady]	576
Art. 261.	[Zawiadomienie właściciela]	577
Art. 262.	[Stan rzeczy zwracanej właścicielowi]	578
Art. 263.	[Przedawnienie roszczeń]	578
Art. 264.	[Użytkowanie nieprawidłowe]	579
Art. 265.	[Użytkowanie praw]	579
Rozdział II. Użytkowanie przez osoby fizyczne		580
Art. 266.	[Wygaśnięcie użytkowania]	580
Art. 267.	[Zachowanie substancji]	581
Art. 268.	[Nowe urządzenia]	582
Art. 269.	[Zabezpieczenie]	582
Art. 270.	[Zabezpieczenie w użytkowaniu nieprawidłowym]	583
Art. 270 ¹ .	(uchylony)	583
Rozdział III. Użytkowanie przez rolnicze spółdzielnie produkcyjne		583
Art. 271.	[Użytkowanie gruntu przez r.s.p.]	583
Art. 272.	[Budynki i inne urządzenia wzniesione przez r.s.p.]	583
Art. 273.	[Skutki wygaśnięcia użytkowania przez r.s.p.]	583
Art. 274.	[Drzewa i inne rośliny]	583
Art. 275.	[Zmiana przeznaczenia gruntów]	583
Art. 276.	(uchylony)	584
Art. 277.	[Nabycie użytkowania wkładów gruntowych]	584

Art. 278. [Postanowienia statutowe]	584
Art. 279. [Budynki i inne urządzenia wzniesione na gruncie stanowiącym wkład]	585
Art. 280–282. (uchylone)	586
Rozdział IV. Inne wypadki użytkowania	586
Art. 283. (uchylony)	586
Art. 284. [Inne wypadki użytkowania]	586
Dział III. Służebności	586
Rozdział I. Służebności gruntowe	586
Art. 285. [Służebność gruntowa]	586
I. Istota i treść służebności gruntowych	586
II. Nieruchomość władająca i nieruchomość obciążona	588
III. Funkcja służebności gruntowych	588
IV. Klasyfikacja służebności gruntowych	589
V. Powstanie służebności gruntowych	591
Art. 286. [Służebność na rzecz r.s.p.]	592
Art. 287. [Zakres i sposób wykonywania]	592
I. Zasady współżycia społecznego, zwyczaje miejscowe	592
II. Wpływ klauzul generalnych na zakres i sposób wykonywania służebności gruntowych	593
Art. 288. [Rozwinięcie]	593
Art. 289. [Obowiązek utrzymywania urządzeń]	594
I. Zakres obowiązku utrzymania urządzeń potrzebnych do wykonywania służebności gruntowej	594
II. Podmiot obciążony obowiązkiem utrzymywania urządzeń potrzebnych do wykonywania służebności gruntowej	595
III. Osobista odpowiedzialność właściciela nieruchomości obciążonej	595
Art. 290. [Podział nieruchomości władnącej lub obciążonej]	596
I. Podział nieruchomości w rozumieniu art. 290	596
II. Wpływ podziału nieruchomości władnącej na byt służebności gruntowej	597
III. Wpływ podziału nieruchomości obciążonej na byt służebności gruntowej	597
IV. Wpływ podziału nieruchomości władnącej albo podziału nieruchomości obciążonej na sposób wykonywania służebności gruntowych	598
Art. 291. [Zmiana treści lub sposobu wykonywania]	598
I. Zmiana treści lub sposobu wykonywania służebności z powodu powstania ważnej potrzeby gospodarczej	598
II. Pojęcie ważnej potrzeby gospodarczej	599
III. Wynagrodzenie za zmianę treści bądź sposobu wykonywania służebności	600
Art. 292. [Zasiedzenie służebności gruntowej]	600
Art. 293. [Wygaśnięcie]	611
Art. 294. [Zniesienie za wynagrodzeniem]	611
Art. 295. [Zniesienie bez wynagrodzenia]	612
Rozdział II. Służebności osobiste	612
Art. 296. [Służebność osobista]	612
I. Służebności osobiste jako trzeci rodzaj służebności	613
II. Podmiot uprawniony ze służebności osobistej	613
III. Cel ustanawiania służebności osobistej	613
IV. Treść służebności osobistych	614
V. Współczesne zastosowanie konstrukcji służebności osobistych	614
VI. Źródła powstania służebności osobistej	615
Art. 297. [Odpowiednie stosowanie]	615
Art. 298. [Zakres i sposób wykonywania]	616
I. Zakres i sposób wykonywania służebności osobistej	616
II. Zasady współżycia społecznego, zwyczaje miejscowe	616

Art. 299. [Wygaśnięcie]	616
I. Wygaśnięcie służebności osobistej z chwilą śmierci	616
II. Inne sposoby wygaśnięcia służebności osobistej	616
Art. 300. [Niezbymalność]	617
Art. 301. [Służebność mieszkania]	617
Art. 302. [Odpowiednie stosowanie przepisów o użytkowaniu]	618
Art. 303. [Zamiana służebności na rentę]	619
Art. 304. [Niedopuszczalność zasiedzenia]	619
Art. 305. [Zmiana sposobu wykonywania służebności na żądanie rolniczej spółdzielni produkcyjnej]	620
Rozdział III. Służebność przesyłu	620
Art. 305 ¹ . [Służebność przesyłu]	620
I. Geneza służebności przesyłu	620
II. Służebność przesyłu a inne rodzaje służebności	621
III. Służebność przesyłu a decyzja administracyjna z art. 124 u.g.n.	622
IV. Treść służebności przesyłu	622
V. Zagadnienia podmiotowe	623
VI. Wynagrodzenie za służebność przesyłu	624
VII. Nabycie służebności przesyłu w trybie umownym	626
VIII. Nabycie służebności przesyłu w drodze zasiedzenia	626
IX. Inne sposoby nabycia służebności przesyłu	631
Art. 305 ² . [Roszczenie o ustanowienie służebności przesyłu]	631
I. Nabycie służebności przesyłu w trybie sądowym	631
II. Zagadnienia dotyczące postępowania sądowego	632
Art. 305 ³ . [Przejście na nabywcę; wygaśnięcie]	632
I. Zbycie służebności przesyłu	632
II. Wygaśnięcie służebności przesyłu	633
Art. 305 ⁴ . [Odpowiednie stosowanie]	634
Dział IV. Zastaw	635
Rozdział I. Zastaw na rzeczach ruchomych	635
Art. 306. [Zastaw na rzeczy]	635
I. Zastaw – istota	635
II. Wierzytelność zabezpieczona zastawem	636
III. Treść zastawu	637
Art. 307. [Ustanowienie zastawu]	637
Art. 308. [Zastaw rejestrowy]	639
Art. 309. [Odpowiednie stosowanie]	639
Art. 310. [Pierwszeństwo]	640
Art. 311. [Nieważne zastrzeżenie niezbywalności]	641
Art. 312. [Zaspokojenie zastawnika]	641
Art. 313. [Lex commissoria]	642
Art. 314. [Zakres zabezpieczenia]	642
Art. 315. [Zarzuty zastawcy niebędącego dłużnikiem]	643
Art. 316. [Wyłączenie ograniczenia odpowiedzialności]	643
Art. 317. [Wyjątek od zasady akcesoryjności]	643
Art. 318. [Obowiązki zastawnika]	644
Art. 319. [Pożytki rzeczy obciążonej]	644
Art. 320. [Nakłady zastawnika]	645
Art. 321. [Depozyt rzeczy obciążonej]	645
Art. 322. [Przedawnienie roszczeń]	646
Art. 323. [Przeniesienie wierzytelności]	646
Art. 324. [Żądanie wydania rzeczy obciążonej]	646
Art. 325. [Wygaśnięcie]	647
Art. 326. [Zastaw ustawowy]	647

Rozdział II. Zastaw na prawach	648
Art. 327. [Zastaw na prawach]	648
Art. 328. [Odpowiednie stosowanie]	650
Art. 329. [Ustanowienie zastawu]	650
Art. 330. [Uprawnienia zastawnika]	651
Art. 331. [Wypowiedzenie wierzytelności]	651
Art. 332. [Przejęcie zastawu]	652
Art. 333. [Uprawnieni do odbioru świadczenia]	652
Art. 334. [Złożenie przedmiotu świadczenia do depozytu]	652
Art. 335. [Żądanie przeniesienia wierzytelności]	653
Tytuł IV. Posiadanie	654
Art. 336. [Posiadacz samoistny; posiadacz zależny]	654
I. Treść i przedmiot posiadania	654
II. Rodzaje posiadania według Kodeksu cywilnego	655
Art. 337. [Oddanie w posiadanie zależne]	656
Art. 338. [Dzierżyciel]	656
Art. 339. [Domniemanie posiadania samoistnego]	657
Art. 340. [Domniemanie ciągłości posiadania]	658
Art. 341. [Domniemanie posiadania zgodnego z prawem]	659
Art. 342. [Zakaz samowolnego naruszania posiadania]	659
Art. 343. [Obrona konieczna; dozwolona samopomoc]	660
Art. 343 ¹ . [Ochrona władania lokalem]	661
Art. 344. [Roszczenie posesoryjne]	662
Art. 345. [Domniemanie nieprzerwanego posiadania]	663
Art. 346. [Ochrona współposiadania]	663
Art. 347. [Roszczenie o wstrzymanie budowy]	664
Art. 348. [<i>Traditio longa manu</i>]	665
Art. 349. [<i>Constitutum possessorium</i>]	666
Art. 350. [Umowa między stronami i zawiadomienie osoby trzeciej]	666
Art. 351. [<i>Traditio brevi manu</i>]	667
Art. 352. [Posiadanie służebności]	667
I. Rodzaje posiadania w Kodeksie cywilnym	667
II. Istota posiadania służebności	667
III. Rodzaje posiadania służebności	668
IV. Odpowiednie stosowanie przepisów o posiadaniu rzeczy	669
KSIĘGA TRZECIA. ZOBOWIĄZANIA	671
Tytuł I. Przepisy ogólne	673
Art. 353. [Zobowiązanie]	673
I. Uwagi ogólne	673
II. Pojęcie i istota zobowiązania	674
III. Podmioty zobowiązania	675
IV. Przedmiot zobowiązania – świadczenie	676
V. Treść zobowiązania	679
Art. 353 ¹ . [Zasada swobody umów]	680
Art. 354. [Reguły wykonywania zobowiązań]	682
Art. 355. [Należyta staranność – definicja]	685
Art. 356. [Osobiste świadczenie dłużnika]	688
Art. 357. [Jakość rzeczy oznaczonych co do gatunku]	690
Art. 357 ¹ . [<i>Rebus sic stantibus</i>]	690
Art. 358. [Zasada walutowości]	695
Art. 358 ¹ . [Zasada nominalizmu; Waloryzacja sądowa]	697
Art. 359. [Odsetki]	700
Art. 360. [Termin płatności odsetek]	703
Art. 361. [Związek przyczynowy; Zakres obowiązku odszkodowawczego]	703
Art. 362. [Przyczynienie się poszkodowanego]	715

Art. 363.	[Sposób naprawienia szkody]	719
Art. 364.	[Sposoby zabezpieczenia]	724
Art. 365.	[Zobowiązanie przemienne]	725
Art. 365 ¹ .	[Wygaśnięcie zobowiązań bezterminowych ciągłych]	728
Tytuł II. Wielość dłużników albo wierzycieli		730
Dział I. Zobowiązania solidarne		730
Art. 366.	[Solidarność dłużników]	730
I. Uwagi ogólne		730
II. Typy zobowiązań solidarnych		730
III. Solidarność bierna		733
Art. 367.	[Solidarność wierzycieli]	734
Art. 368.	[Solidarność mimo odmienności świadczenia]	735
Art. 369.	[Źródło solidarności]	735
Art. 370.	[Wspólne mienie]	736
Art. 371.	[Niepogarszanie sytuacji współdłużników]	737
Art. 372.	[Przerwanie lub zawieszenie biegu przedawnienia]	738
Art. 373.	[Zwolnienie z długu lub zrzeczenie się solidarności]	739
Art. 374.	[Nowacja a solidarność; Zwłoka wierzyciela]	740
Art. 375.	[Zarzuty dłużnika solidarnego]	741
Art. 376.	[Regres dłużników solidarnych]	742
Art. 377.	[Zasada wzajemnej reprezentacji wierzycieli solidarnych]	744
Art. 378.	[Regres wierzycieli solidarnych]	744
Dział II. Zobowiązania podzielne i niepodzielne		745
Art. 379.	[Podzielność świadczenia]	745
Art. 380.	[Odpowiedzialność dłużników]	747
Art. 381.	[Uprawnienia wierzycieli]	748
Art. 382.	[Ochrona wierzycieli]	748
Art. 383.	[Regres wierzycieli uprawnionych do świadczenia niepodzielnego]	749
Tytuł III. Ogólne przepisy o zobowiązaniach umownych		750
Art. 383 ¹ .	[Zakaz pobierania przez przedsiębiorcę od konsumenta opłat związanych z korzystaniem z określonych sposobów płatności w wysokości wyższej od kosztów ponoszonych z tego tytułu przez samego przedsiębiorcę]	750
Art. 384.	[Związywanie wzorcem umowy]	751
I. Wzorce umowne w stosunku zobowiązaniowym		752
II. Doręczenie wzorca umownego		752
III. Umowy zawierane z konsumentami		753
IV. Stosowanie wzorca w postaci elektronicznej		754
Art. 384 ¹ .	[Stosunek umowny o charakterze ciągłym]	754
Art. 385.	[Sprzeczność umowy z wzorcem; Transparentność wzorca umowy]	756
Art. 385 ¹ .	[Niedozwolone postanowienia umowne]	757
I. Postanowienia umowy zawieranej z konsumentem		757
II. Brak indywidualnego uzgodnienia postanowień umowy z konsumentem		758
III. Sprzeczność z dobrymi obyczajami i rażące naruszenie interesów konsumenta		759
IV. Główne świadczenia stron		759
V. Bezskuteczność wobec konsumenta a nieważność		760
Art. 385 ² .	[Chwila oceny]	760
Art. 385 ³ .	[Katalog klauzul niedozwolonych]	761
Art. 385 ⁴ .	[Zbieg wzorców umów]	763
Art. 385 ⁵ .	[Stosowanie przepisów dotyczących konsumenta do osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą]	763
Art. 386.	(uchylony)	765
Art. 387.	[<i>Impossibilium nulla obligatio est</i>]	765
Art. 387 ¹ .	[Nieważność zobowiązujących umów przewłaszczenia na zabezpieczenie nieruchomości mieszkalnej wykorzystywanej przez konsumenta]	766

Art. 388.	[Wyzysk]	768
Art. 389.	[Umowa przedwstępna]	771
Art. 390.	[Uchylenie się od zawarcia umowy przyrzeczonej]	773
Art. 391.	[Umowa o świadczenie przez osobę trzecią]	775
Art. 392.	[Umowa o zwolnienie dłużnika od obowiązku świadczenia]	777
Art. 393.	[Umowa o świadczenie na rzecz osoby trzeciej]	778
Art. 394.	[Zadatek]	779
Art. 395.	[Umowne prawo odstąpienia]	782
Art. 396.	[Odstępne]	784
Tytuł IV. (uchylony)		785
Art. 397–404. (uchylone)		785
Tytuł V. Bezpodstawne wzbogacenie		786
Art. 405.	[Bezpodstawne wzbogacenie]	786
Art. 406.	[Obowiązek wydania korzyści]	788
Art. 407.	[Przejęcie obowiązku na osobę trzecią]	788
Art. 408.	[Rozliczenie nakładów]	789
Art. 409.	[Wygaśnięcie obowiązku]	791
Art. 410.	[Świadczenie nienależne]	792
I. Uwagi ogólne		793
II. Definicja nienależnego świadczenia		793
III. <i>Condictio indebiti</i>		794
IV. <i>Condictio causa finita</i>		795
V. <i>Condictio causa data causa non secuta</i>		796
VI. <i>Condictio sine causa</i>		797
Art. 411.	[Wyłączenie zwrotu świadczenia]	799
I. Uwagi ogólne		799
II. Wyjątki od zasady wyłączenia możliwości zwrotu nienależnego świadczenia w przypadku wiedzy o braku zobowiązania		800
III. Pozostałe przypadki wyłączające możliwość zwrotu spełnionego świadczenia (pkt 2–4)		800
Art. 412.	[Przepadek na rzecz Skarbu Państwa]	801
I. Uwagi ogólne		801
II. Przesłanki orzeczenia przepadku		802
III. Zagadnienia procesowe		803
Art. 413.	[Świadczenie z gry lub zakładu]	803
Art. 414.	[Obowiązek naprawienia szkody]	804
Tytuł VI. Czyny niedozwolone		806
Art. 415.	[Odpowiedzialność na zasadzie winy <i>ex delicto</i>]	806
I. Uwagi ogólne		806
II. Przesłanki odpowiedzialności		806
Art. 416.	[Odpowiedzialność na zasadzie winy osoby prawnej]	809
Art. 417.	[Odpowiedzialność odszkodowawcza władzy publicznej]	810
I. Uwagi ogólne		810
II. Przesłanki odpowiedzialności		812
Art. 417 ¹ .	[Źródła odpowiedzialności odszkodowawczej władzy publicznej]	819
I. Uwagi ogólne		820
II. Odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną na skutek bezprawia legislacyjnego (normatywnego)		820
III. Retrospektywność lub prospektywność orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego		821
IV. Odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną przez wydanie prawomocnego orzeczenia lub ostatecznej decyzji (bezprawność judykacyjna)		822
Art. 417 ² .	[Odpowiedzialność odszkodowawcza władzy publicznej na zasadzie słuszności]	826
I. Uwagi ogólne		826

II. Przesłanki odpowiedzialności za szkodę spowodowaną wykonywaniem władzy publicznej na zasadzie słuszności	827
Art. 418. (utracił moc)	828
Art. 419–420 ² . (uchylone)	828
Art. 421. [Pierwszeństwo <i>lex specialis</i>]	828
Art. 422. [Odpowiedzialność podżegacza, pomocnika, korzystającego ze szkody]	828
I. Uwagi ogólne	828
II. Przypadki szczególne	829
Art. 423. [Obrona konieczna]	829
I. Uwagi ogólne	829
II. Przesłanki obrony koniecznej	830
III. Przekroczenie granic obrony koniecznej	830
Art. 424. [Stan wyższej konieczności]	830
I. Uwagi ogólne	830
II. Przesłanki stanu wyższej konieczności	831
III. Przekroczenie granic stanu wyższej konieczności	832
Art. 425. [Niepoczytalność]	832
I. Uwagi ogólne	832
II. Okoliczności wyłączające winę sprawcy	832
III. Ubezważnienie całkowite lub częściowe	833
IV. Odpowiedzialność za szkodę osób małoletnich, które ukończyły 13 lat	833
V. Odpowiedzialność za szkodę osób w starszym wieku	834
VI. Ograniczona poczytalność	834
VII. Wyjątki z art. 425 § 2	834
Art. 426. [Małoletni do lat trzynastu]	834
I. Uwagi ogólne	834
II. Przyczynienie się małoletniego do powstania szkody	835
Art. 427. [Wina w nadzorze]	835
I. Uwagi ogólne	835
II. Przesłanki odpowiedzialności	836
III. Osoby sprawujące nadzór albo stałą pieczę	837
IV. Przypadki szczególne	837
Art. 428. [Odpowiedzialność w braku osób zobowiązanych do nadzoru]	837
I. Uwagi ogólne	837
II. Przesłanki odpowiedzialności na zasadzie słuszności	837
III. Brak dysproporcji pomiędzy stanem majątkowym sprawcy szkody i poszkodowanym a odpowiedzialność na zasadzie słuszności	838
IV. Zakres odpowiedzialności	838
Art. 429. [Wina w wyborze]	839
I. Uwagi ogólne	839
II. Przesłanki odpowiedzialności	839
III. Odpowiedzialność kościelnych osób prawnych za szkody wyrządzone przez duchownych	840
Art. 430. [Szkoda wyrządzona przez podwładnego]	840
I. Uwagi ogólne	840
II. Przesłanki odpowiedzialności	841
III. Zachowania kwalifikowane jako dokonane w ramach powierzonej czynności	841
IV. Wina sprawcy szkody (podwładnego)	842
V. Solidarna odpowiedzialność sprawcy szkody (podwładnego) i zwierzchnika	842
VI. Szczególne przypadki odpowiedzialności zwierzchnika	842
Art. 431. [Szkoda wyrządzona przez zwierzęta]	844
I. Uwagi ogólne	844
II. Przesłanki odpowiedzialności	844
III. Odpowiedzialność na zasadzie słuszności	847

Art. 432. [Samopomoc polegająca na zajęciu cudzego zwierzęcia]	847
Art. 433. [Wyrzucenie, wylanie, spadnięcie]	848
I. Uwagi ogólne	848
II. Zalenie lokalu (pomieszczenia) znajdującego się na niższej kondygnacji budynku ...	849
III. Przesłanki egzoneracyjne	849
Art. 434. [Zawalenie się budynku]	850
I. Uwagi ogólne	850
II. Przesłanki egzoneracyjne	851
Art. 435. [Odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną przez ruch przedsiębiorstwa lub zakładu]	851
I. Uwagi ogólne	851
II. Kwalifikacja prowadzącego na własny rachunek przedsiębiorstwo lub zakład wprawiany w ruch za pomocą sił przyrody	852
III. Szkada na osobie lub mieniu	855
IV. Związek przyczynowy pomiędzy szkodą a ruchem przedsiębiorstwa lub zakładu wprawianego w ruch za pomocą sił przyrody	855
V. Przesłanki egzoneracyjne	856
VI. Odpowiedzialność na podstawie art. 435 § 2	859
Art. 436. [Samoistny posiadacz mechanicznego środka komunikacji]	859
I. Uwagi ogólne	859
II. Kwalifikacja podmiotu wyrządzającego szkodę jako posiadacza mechanicznego środka komunikacji poruszanego za pomocą sił przyrody. Ruch mechanicznego środka komunikacji poruszanego za pomocą sił przyrody	859
III. Szkada na osobie i mieniu	863
IV. Związek przyczynowy pomiędzy szkodą a ruchem mechanicznego środka komunikacji poruszanego za pomocą sił przyrody	864
V. Przesłanki egzoneracyjne (siła wyższa, wyłączna wina poszkodowanego, wyłączna wina osoby trzeciej)	864
VI. Odpowiedzialność posiadacza pojazdu na zasadzie winy (art. 436 § 2). Zderzenie pojazdów. Przewóz z grzecznosci	866
Art. 437. [Zakaz wyłączenia odpowiedzialności]	867
Art. 438. [Szkoda poniesiona w cudzym lub wspólnym interesie]	867
I. Uwagi ogólne	867
II. Przesłanki roszczenia	868
Art. 439. [Żądanie odwrócenia grożącego niebezpieczeństwa]	868
I. Uwagi ogólne	868
II. Przesłanki odpowiedzialności	868
III. Przypadki szczególne wykorzystania roszczenia prewencyjnego	869
Art. 440. [Ograniczenie wysokości odszkodowania]	870
I. Uwagi ogólne	870
II. Zakres podmiotowy	870
III. Zakres przedmiotowy	870
IV. Przesłanki stosowania <i>ius moderandi</i>	871
Art. 441. [Solidarność; regres]	872
I. Solidarność bierna	872
II. Roszczenia regresowe w stosunkach między dłużnikami solidarnymi	874
Art. 442. (uchylony)	876
Art. 442 ¹ . [Przedawnienie roszczeń]	876
I. Kształtowanie się kodeksowych zasad przedawnienia roszczeń deliktowych	876
II. Zasady przedawnienia roszczeń deliktowych	877
III. Wstrzymanie zakończenia biegu przedawnienia roszczeń osoby małoletniej	879
Art. 443. [Zbieg podstaw odpowiedzialności]	879
I. Uwagi ogólne	879
II. Wyjątek od zasady zbiegu roszczeń	882

Art. 444. [Szkoda na osobie]	882
I. Uwagi ogólne	882
II. Rodzaje roszczeń	883
Art. 445. [Zadośćuczynienie]	886
I. Uwagi ogólne	886
II. Roszczenie o zadośćuczynienie za krzywdę będącą następstwem uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia	886
III. Roszczenie o zadośćuczynienie przysługujące poszkodowanemu w stanie wegetatywnym	888
IV. Roszczenie o zadośćuczynienie wywołane rozstrojem zdrowia na skutek śmierci osoby najbliższej	888
V. Roszczenie o zadośćuczynienie za krzywdę będącą następstwem pozbawienia wolności lub skłonienia do poddania się czynowi nierządному	888
VI. Zadośćuczynienie w przypadku ujawnienia się nowej krzywdy	889
VII. Wymagalność roszczenia o zadośćuczynienie	889
VIII. Dziedziczenie i zbycie roszczenia o zadośćuczynienie	889
Art. 446. [Szkody majątkowe wynikające ze śmierci]	890
I. Uwagi ogólne	890
II. Roszczenie o zwrot kosztów leczenia i pogrzebu	891
III. Roszczenie o rentę	891
IV. Roszczenie o odszkodowanie za znaczne pogorszenie sytuacji życiowej	893
V. Roszczenie o zadośćuczynienie dla najbliższych członków rodziny	894
Art. 446 ¹ . [Odpowiedzialność za szkody doznane przez dziecko poczęte]	896
Art. 446 ² . [Zadośćuczynienie za naruszenie więzi rodzinnej]	897
Art. 447. [Kapitalizacja renty]	898
Art. 448. [Zadośćuczynienie za naruszenie dobra osobistego]	899
I. Uwagi ogólne	899
II. Legitymacja do dochodzenia roszczeń z art. 448	899
III. Przesłanki roszczenia o zadośćuczynienie oraz o świadczenie na cel społeczny z art. 448	900
IV. Przedmiot ochrony roszczeń o zadośćuczynienie z art. 448	900
V. Rodzaj roszczeń wynikających z art. 448	901
VI. Wysokość zadośćuczynienia oraz świadczenia na cel społeczny	901
VII. Kumulacja zadośćuczynienia z niemajątkowymi środkami ochrony dóbr osobistych	902
VIII. Dziedziczenie roszczenia o zadośćuczynienie	902
Art. 449. [Zbywalność roszczeń]	902
Tytuł VI¹. Odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną przez produkt niebezpieczny	904
Art. 449 ¹ . [Produkt niebezpieczny]	904
I. Uwagi ogólne	904
II. Zakres podmiotowy regulacji. Pojęcie producenta i podmiotu chronionego	904
III. Pojęcie produktu	905
IV. Pojęcie produktu niebezpiecznego	905
V. Zakres odpowiedzialności za produkt. Przesłanki odpowiedzialności, ciężar dowodu	906
Art. 449 ² . [Szkoda na mieniu]	906
Art. 449 ³ . [Wyłączenie odpowiedzialności]	907
I. Uwagi ogólne	907
II. Brak wprowadzenia produktu do obrotu	908
III. Wprowadzenie produktu do obrotu poza zakresem działalności gospodarczej	908
IV. Ujawnienie się właściwości niebezpiecznych po wprowadzeniu produktu do obrotu	908
V. Brak możliwości przewidzenia niebezpiecznej właściwości produktu	908
VI. Istnienie niebezpiecznych właściwości produktu jako następstwa stosowania się do bezwzględnych przepisów prawa	909

Art. 449 ⁴ . [Domniemanie]	909
Art. 449 ⁵ . [Osoby odpowiedzialne jak producent]	909
Art. 449 ⁶ . [Odpowiedzialność osób trzecich]	911
Art. 449 ⁷ . [Ograniczenie zakresu odszkodowania]	911
Art. 449 ⁸ . [Przedawnienie roszczeń]	912
Art. 449 ⁹ . [Reguła wykluczająca]	912
Art. 449 ¹⁰ . [Norma kolizyjna]	913
Art. 449 ¹¹ . (uchylony)	913
Tytuł VII. Wykonanie zobowiązań i skutki ich niewykonania	914
Dział I. Wykonanie zobowiązań	914
Art. 450. [Świadczenie częściowe]	914
Art. 451. [Sposób zaliczenia zapłaty]	915
Art. 452. [Świadczenie do rąk osoby nieuprawnionej]	918
Art. 453. [<i>Datio in solutum</i>]	919
Art. 454. [Miejsce spełnienia świadczenia]	922
Art. 454 ¹ . [Miejsce spełnienia świadczenia przez przedsiębiorcę]	924
Art. 455. [Termin spełnienia świadczenia]	926
Art. 456. [Świadczenia częściowe bliżej nieokreślone]	929
Art. 457. [Zastrzeżenie terminu na korzyść dłużnika]	930
Art. 458. [Natychmiastowa wymagalność wierzytelności]	930
Art. 459. [Spis rzeczy lub przedmiotów]	931
Art. 460. [Zestawienie wpływów i wydatków]	932
Art. 461. [<i>Ius retentionis</i>]	933
Art. 462. [Pokwitowanie spełnienia świadczenia]	936
Art. 463. [Odmowa pokwitowania spełnienia świadczenia]	937
Art. 464. [Świadczenie do rąk okazującego pokwitowanie spełnienia świadczenia] ...	938
Art. 465. [Zwrot dokumentu stwierdzającego zobowiązanie]	939
Art. 466. [Domniemanie z pokwitowania spełnienia świadczenia]	940
Art. 467. [Złożenie przedmiotu świadczenia do depozytu]	941
Art. 468. [Zawiadomienie o depozycie]	943
Art. 469. [Odebranie z depozytu]	943
Art. 470. [Skutki złożenia do depozytu]	944
Dział II. Skutki niewykonania zobowiązań	946
Art. 471. [Odpowiedzialność <i>ex contractu</i>]	946
Art. 472. [Odpowiedzialność dłużnika]	949
Art. 473. [Umowne modyfikacje odpowiedzialności]	950
Art. 474. [Odpowiedzialność na zasadzie ryzyka za działania i zaniechania osób trzecich]	952
Art. 475. [Następcza niemożliwość świadczenia]	954
Art. 476. [Zwłoka dłużnika]	956
Art. 477. [Odpowiedzialność za szkodę spowodowaną zwłoką]	957
Art. 478. [Odpowiedzialność za rzeczy oznaczone co do tożsamości]	958
Art. 479. [Odpowiedzialność za rzeczy oznaczone co do gatunku]	959
Art. 480. [Wykonanie zastępcze]	961
Art. 481. [Odsetki za opóźnienie]	965
Art. 482. [Zakaz anatocyzmu]	969
Art. 483. [Kara umowna]	970
Art. 484. [Wysokość kary umownej a odszkodowanie]	974
Art. 485. [Odpowiednie stosowanie]	976
Art. 486. [Zwłoka wierzyciela]	977
Dział III. Wykonanie i skutki niewykonania zobowiązań z umów wzajemnych	979
Art. 487. [Umowa wzajemna]	979
Art. 488. [Świadczenia wzajemne]	981
Art. 489. (uchylony)	983

Art. 490.	[Powstrzymanie się ze spełnieniem świadczenia]	983
Art. 491.	[Skutki zwłoki]	985
Art. 492.	[Odstąpienie od umowy]	988
Art. 492 ¹ .	[Skutki uchybienia obowiązkom w zakresie spełnienia świadczenia]	990
Art. 493.	[Niemożliwość świadczenia, za którą odpowiada zobowiązany]	991
Art. 494.	[Skutki odstąpienia]	993
Art. 495.	[Niemożliwość świadczenia, za którą nie odpowiada żadna strona]	995
Art. 496.	[Prawo zatrzymania świadczenia]	997
Art. 497.	[Odpowiednie stosowanie]	999
Tytuł VIII. Potrącenie, odnowienie, zwolnienie z długu		1000
Art. 498.	[Potrącenie]	1000
I. Zagadnienia ogólne		1000
II. Zagadnienia szczegółowe		1005
Art. 499.	[Oświadczenie o potrąceniu]	1006
Art. 500.	[Uszczerbek]	1008
Art. 501.	[Odroczenie wykonania zobowiązania]	1009
Art. 502.	[Potrącenie wierzytelności przedawnionej]	1009
Art. 503.	[Odpowiednie stosowanie]	1010
Art. 504.	[Zajęcie wierzytelności]	1010
Art. 505.	[Wyłączenie potrącenia]	1012
Art. 506.	[Nowacja]	1013
Art. 507.	[Nowacja a zabezpieczenie wierzytelności]	1017
Art. 508.	[Zwolnienie z długu]	1019
Tytuł IX. Zmiana wierzyciela lub dłużnika		1022
Dział I. Zmiana wierzyciela		1022
Art. 509.	[Cesja]	1022
I. Zagadnienia ogólne		1022
II. Zagadnienia szczegółowe		1026
Art. 510.	[Charakter prawny]	1027
Art. 511.	[Forma]	1029
Art. 512.	[Spełnienie świadczenia do rąk cedenta]	1030
Art. 513.	[Zarzuty dłużnika przeciwko cesjonariuszowi]	1032
Art. 514.	[<i>Pactum de non cedendo</i>]	1034
Art. 515.	[Zarzuty cedenta przeciwko dłużnikowi]	1036
Art. 516.	[Odpowiedzialność cedenta]	1038
Art. 517.	[Wyłączenie stosowania przepisów o cesji]	1039
Art. 518.	[Wstąpienie w prawa wierzyciela]	1040
Dział II. Zmiana dłużnika		1043
Art. 519.	[Przejęcie długu]	1043
I. Zagadnienia ogólne		1043
II. Zagadnienia szczegółowe		1045
Art. 520.	[Termin do wyrażenia zgody]	1046
Art. 521.	[Uzależnienie skuteczności od zgody dłużnika albo wierzyciela]	1047
Art. 522.	[Forma]	1049
Art. 523.	[Zwolnienie z długów związanych z własnością nieruchomości]	1050
Art. 524.	[Zarzuty przejmującego przeciwko wierzycielowi]	1051
Art. 525.	[Wygaśnięcie zabezpieczeń]	1052
Art. 526.	(uchylony)	1054
Tytuł X. Ochrona wierzyciela w razie niewypłacalności dłużnika		1055
Art. 527.	[<i>Actio pauliana</i>]	1055
Art. 528.	[Korzyść majątkowa uzyskana bezpłatnie]	1059
Art. 529.	[Domniemanie]	1060
Art. 530.	[Działanie w zamiarze pokrzywdzenia przyszłych wierzycieli]	1060
Art. 531.	[Sposób wykonania prawa zaskarżenia]	1061

Art. 532.	[Pierwszeństwo zaspokojenia]	1063
Art. 533.	[Zwolnienie się od zadośćuczynienia]	1065
Art. 534.	[Termin zawity]	1067
Tytuł XI. Sprzedaż		1068
Dział I. Przepisy ogólne		1068
Art. 535.	[Umowa sprzedaży]	1068
Art. 535 ¹ .	(uchylony)	1069
Art. 536.	[Sposób określenia ceny]	1069
Art. 537.	[Cena sztywna]	1069
Art. 538.	[Cena maksymalna]	1070
Art. 539.	[Cena minimalna]	1071
Art. 540.	[Cena wynikowa]	1071
Art. 541.	[Przedawnienie roszczeń]	1071
Art. 542.	(uchylony)	1072
Art. 543.	[Oferta handlowa]	1072
Art. 543 ¹ .	[Sprzedaż konsumencka]	1072
Art. 544.	[Sprzedaż na odległość]	1073
Art. 545.	[Wydanie i odebranie rzeczy]	1074
Art. 546.	[Obowiązek informowania i załączenia instrukcji]	1075
Art. 546 ¹ .	[Obowiązek informowania przy sprzedaży konsumenckiej]	1075
Art. 547.	[Koszty wydania i odebrania rzeczy]	1076
Art. 548.	[Przejście korzyści i ciężarów]	1077
Art. 549.	[Sprzedaż specyfikacyjna]	1078
Art. 550.	[Wyłączność]	1079
Art. 551.	[Zwłoka w odbiorze]	1079
Art. 552.	[Zwłoka w zapłacie części ceny]	1080
Art. 553.	(uchylony)	1080
Art. 554.	[Skrócone przedawnienie roszczeń]	1080
Art. 555.	[Sprzedaż energii, praw oraz wody]	1081
Art. 555 ¹ .	(uchylony)	1082
Dział II. Rękojmia za wady		1082
Art. 556.	[Rękojmia]	1082
Art. 556 ¹ .	[Wada przedmiotu sprzedaży]	1083
Art. 556 ² .	[Domniemanie istnienia wady w chwili przejścia niebezpieczeństwa na kupującego przy sprzedaży konsumenckiej]	1085
Art. 556 ³ .	[Wada prawna przedmiotu sprzedaży]	1086
Art. 556 ⁴ .	[Stosowanie przepisów dotyczących konsumenta do osoby fizycznej prowadzącej działalność gospodarczą]	1087
Art. 556 ⁵ .	[Wyłączenie stosowania przepisów dotyczących kupującego w przypadku osoby fizycznej prowadzącej działalność gospodarczą]	1087
Art. 557.	[Zwolnienie od odpowiedzialności]	1087
Art. 558.	[Modyfikacje odpowiedzialności]	1088
Art. 559.	[Granice czasowe odpowiedzialności]	1089
Art. 560.	[Uprawnienia kupującego]	1089
Art. 561.	[Wymiana rzeczy, usunięcie wady]	1091
Art. 561 ¹ .	[Demontaż rzeczy]	1093
Art. 561 ² .	[Obowiązek dostarczenia wadliwej rzeczy na koszt sprzedawcy do miejsca oznaczonego w umowie]	1093
Art. 561 ³ .	[Koszty wymiany lub naprawy]	1094
Art. 561 ⁴ .	[Obowiązek sprzedawcy przyjęcia wadliwej rzeczy]	1094
Art. 561 ⁵ .	[Żądanie przez kupującego będącego konsumentem wymiany rzeczy, usunięcia wady albo obniżenia ceny]	1094
Art. 562.	[Rezygnacja z następnych partii]	1095
Art. 563.	[Utrata uprawnień]	1095

Art. 564.	[Podstępne zatajenie wady]	1096
Art. 565.	[Ograniczenie prawa odstąpienia]	1097
Art. 566.	[Żądanie naprawienia szkody]	1097
Art. 567.	[Zwłoka sprzedawcy z odebraniem rzeczy]	1098
Art. 568.	[Wygaśnięcie uprawnień z rękojmi za wady fizyczne. Przedawnienie roszczenia o usunięcie wady lub wymianę rzeczy]	1099
Art. 568 ¹ .	[Odpowiedzialność za wady rzeczy, których termin przydatności kończy się przed upływem dwóch lat]	1100
Art. 569–572 ¹ .	(uchylone)	1100
Art. 573.	[Obowiązki kupującego przy dochodzeniu roszczeń przez osoby trzecie]	1100
Art. 574.	[Żądanie naprawienia szkody]	1101
Art. 575.	[Uprawnienia kupującego przy wydaniu rzeczy osobie trzeciej]	1101
Art. 575 ¹ .	[Upoważnienie przemienne sprzedawcy]	1102
Art. 576.	[Rękojmia za wady prawne]	1102
Dział II¹		1103
Art. 576 ¹ –576 ⁵ .	(uchylone)	1103
Dział III. Gwarancja przy sprzedaży		1103
Art. 577.	[Gwarancja]	1103
Art. 577 ¹ .	[Oświadczenie gwarancyjne]	1105
Art. 577 ² .	[Dokument gwarancyjny]	1106
Art. 577 ³ .	[Wydanie dokumentu gwarancyjnego]	1106
Art. 578.	[Zakres odpowiedzialności]	1106
Art. 579.	[Gwarancja a uprawnienia z tytułu niezgodności sprzedanej rzeczy z umową]	1107
Art. 580.	[Obowiązki korzystającego i gwaranta]	1107
Art. 581.	[Bieg terminu gwarancji]	1108
Art. 582.	(uchylony)	1108
Dział IV. Szczególne rodzaje sprzedaży		1109
Rozdział I. Sprzedaż na raty		1109
Art. 583.	[Sprzedaż ratalna]	1109
I.	Szczególne rodzaje sprzedaży	1109
II.	Sprzedaż na raty – pojęcie	1110
Art. 584.	[Rękojmia przy sprzedaży ratalnej]	1111
Art. 585.	[Zapłata przed terminem]	1112
Art. 586.	[Zastrzeżenie wymagalności]	1113
Art. 587.	[Wyłączenie stosowania]	1114
Art. 588.	[Sprzedaż na kredyt]	1114
Rozdział II. Zastrzeżenie własności rzeczy sprzedanej. Sprzedaż na próbę		1115
Art. 589.	[Sprzedaż z zastrzeżeniem własności rzeczy sprzedanej]	1115
I.	Funkcja i zastosowanie	1115
II.	Skutek zastrzeżenia własności	1116
Art. 590.	[Forma zastrzeżenia]	1117
Art. 591.	[Wynagrodzenie za zużycie lub uszkodzenie]	1117
Art. 592.	[Sprzedaż na próbę]	1118
Rozdział III. Prawo odkupu		1119
Art. 593.	[Prawo odkupu]	1119
I.	Funkcja i czas trwania prawa odkupu	1119
II.	Wykonanie prawa odkupu	1120
Art. 594.	[Skutki wykonania prawa odkupu]	1120
Art. 595.	[Niezbywalność i niepodzielność]	1121
Rozdział IV. Prawo pierwokupu		1121
Art. 596.	[Prawo pierwokupu]	1121
Art. 597.	[Sprzedaż warunkowa]	1124
I.	Warunek sprzedaży rzeczy	1124
II.	Wykonanie prawa pierwokupu	1124

Art. 598. [Obowiązek zawiadomienia uprawnionego]	1125
I. Obowiązek zawiadomienia	1125
II. Terminy wykonania prawa pierwokupu	1125
Art. 599. [Odpowiedzialność zobowiązanego]	1126
I. Uwagi ogólne	1126
II. Sytuacja prawna Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, współwłaściciela, dzierżawcy	1126
Art. 600. [Wykorzystanie prawa pierwokupu]	1127
Art. 601. [Zabezpieczenie zapłaty]	1128
Art. 602. [Niezbywalność i niepodzielność]	1128
Tytuł XII. Zamiana	1129
Art. 603. [Umowa zamiany]	1129
I. Przedmiot umowy	1129
II. Charakter prawny umowy	1130
Art. 604. [Odpowiednie stosowanie]	1130
Tytuł XIII. Dostawa	1131
Art. 605. [Umowa dostawy]	1131
I. Treść i przedmiot umowy	1131
II. Pozostałe zagadnienia	1132
Art. 605 ¹ . (uchylony)	1132
Art. 606. [Forma]	1132
Art. 607. [Sprawdzanie jakości surowców]	1133
Art. 608. [Uprawnienia kontrolne odbiorcy]	1134
Art. 609. [Rękojmia dostawcy]	1135
Art. 610. [Odstąpienie od umowy]	1135
Art. 611. [Uprawnienie ingerowania]	1136
Art. 612. [Odpowiednie stosowanie]	1136
Tytuł XIV. Kontrakcja	1138
Art. 613. [Umowa kontraktacji]	1138
Art. 614. [Solidarność kilku producentów]	1139
Art. 615. [Świadczenia dodatkowe]	1140
Art. 616. [Forma]	1140
Art. 617. [Nadzór i kontrola]	1141
Art. 618. [Miejsce spełnienia świadczenia]	1141
Art. 619. (uchylony)	1141
Art. 620. [Podzielność świadczenia]	1141
Art. 621. [Rękojmia producenta]	1142
Art. 622. [Zwrot zaliczek i kredytów]	1142
Art. 623. [Obowiązki producenta przy niemożliwości świadczenia]	1143
Art. 624. [Przedawnienie roszczeń]	1144
Art. 625. [Rozszerzona skuteczność]	1144
Art. 626. [Wniesienie przez producenta gospodarstwa do r.s.p.]	1145
Tytuł XV. Umowa o dzieło	1147
Art. 627. [Umowa o dzieło]	1147
Art. 627 ¹ . (uchylony)	1149
Art. 628. [Określenie wynagrodzenia]	1149
Art. 629. [Wynagrodzenie kosztorysowe]	1150
Art. 630. [Podwyższenie wynagrodzenia]	1150
Art. 631. [Znaczne podwyższenie wynagrodzenia]	1151
Art. 632. [Wynagrodzenie ryczałtowe]	1151
Art. 633. [Rozliczenie materiałów]	1152
Art. 634. [Ocena materiałów]	1152
Art. 635. [Opóźnienie wykonawcy]	1152
Art. 636. [Sposób wykonywania dzieła]	1153

Art. 636 ¹ .	[Dzieło będące rzeczą ruchomą zamówione przez konsumenta]	1154
Art. 637.	(uchylony)	1154
Art. 638.	[Rękojmia za wady dzieła]	1154
Art. 639.	[Niewykonanie dzieła z przyczyn leżących po stronie zamawiającego]	1154
Art. 640.	[Brak współdziałania zamawiającego]	1155
Art. 641.	[Ryzyko utraty lub uszkodzenia materiału]	1155
Art. 642.	[Zapłata wynagrodzenia]	1157
Art. 643.	[Odebranie dzieła]	1157
Art. 644.	[Odstąpienie przez zamawiającego]	1158
Art. 645.	[Śmierć lub niezdolność do pracy wykonawcy]	1158
Art. 646.	[Przedawnienie roszczeń]	1159
Tytuł XVI. Umowa o roboty budowlane		1160
Art. 647.	[Umowa o roboty budowlane]	1160
Art. 647 ¹ .	[Podwykonawcy w robotach budowlanych]	1162
Art. 648.	[Forma]	1164
Art. 649.	[Rozstrzygnięcie wątpliwości]	1164
Art. 649 ¹ .	[Gwarancja zapłaty]	1164
Art. 649 ² .	[Zakaz wyłączania lub ograniczania żądania gwarancji zapłaty]	1165
Art. 649 ³ .	[Wysokość gwarancji zapłaty]	1166
Art. 649 ⁴ .	[Brak żądanej gwarancji zapłaty]	1166
Art. 649 ⁵ .	[Dalsze stosowanie przepisów]	1167
Art. 650.	(uchylony)	1168
Art. 651.	[Zawiadomienie o przeszkodach]	1168
Art. 652.	[Przejęcie terenu budowy]	1169
Art. 653.	(uchylony)	1170
Art. 654.	[Odbiór częściowy]	1170
Art. 655.	[Uprawnienia wykonawcy w razie szkód spowodowanych przez inwestora]	1170
Art. 656.	[Odpowiednie stosowanie]	1171
Art. 657.	[Ograniczenie lub wyłączenie odstąpienia od umowy]	1172
Art. 658.	[Umowa o remont]	1172
Tytuł XVII. Najem i dzierżawa		1174
Dział I. Najem		1174
Rozdział I. Przepisy ogólne		1174
Art. 659.	[Umowa najmu]	1174
Art. 660.	[Forma]	1175
Art. 661.	[Domniemanie najmu na czas nieoznaczony]	1176
Art. 662.	[Prawa i obowiązki stron]	1176
Art. 663.	[Naprawy konieczne]	1177
Art. 664.	[Wady rzeczy najętej]	1178
Art. 665.	[Roszczenia osób trzecich]	1179
Art. 666.	[Sposób używania rzeczy]	1179
Art. 667.	[Zmiany przeznaczenia rzeczy]	1180
Art. 668.	[Podnajem, bezpłatne używanie]	1180
Art. 669.	[Płatność czynszu]	1181
Art. 670.	[Ustawowe prawo zastawu]	1181
Art. 671.	[Wygaśnięcie zastawu]	1182
Art. 672.	[Zwłoka z zapłatą czynszu]	1183
Art. 673.	[Terminy wypowiedzenia najmu]	1183
Art. 674.	[Domniemane przedłużenie najmu]	1184
Art. 675.	[Zwrot rzeczy najętej]	1185
Art. 676.	[Ulepszenia]	1185
Art. 677.	[Przedawnienie roszczeń]	1186

Art. 678.	[Zbycie rzeczy najętej]	1186
Art. 679.	[Wypowiedzenie najmu przez nabywcę]	1187
Rozdział II. Najem lokalu		1188
Art. 680.	[Odpowiednie stosowanie]	1188
Art. 680 ¹ .	[Najem lokalu przez małżonków]	1188
Art. 681.	[Nakłady obciążające najemcę lokalu]	1189
Art. 682.	[Wady lokalu zagrażające zdrowiu]	1189
Art. 683.	[Porządek domowy]	1190
Art. 684.	[Urządzenia zakładane przez najemcę]	1190
Art. 685.	[Wykroczenie przeciw porządkowi domowemu]	1191
Art. 685 ¹ .	[Podwyżka czynszu najmu lokalu]	1191
Art. 686.	[Zastaw na wniesionych ruchomościach]	1191
Art. 687.	[Zwłoka z zapłatą czynszu]	1192
Art. 688.	[Wypowiedzenie najmu lokalu zawartego na czas nieoznaczony]	1192
Art. 688 ¹ .	[Odpowiedzialność solidarna]	1192
Art. 688 ² .	[Zgoda wynajmującego na podnajem lokalu]	1193
Art. 689.	(uchylony)	1193
Art. 690.	[Ochrona praw najemcy lokalu]	1193
Art. 691.	[Wstąpienie w stosunek najmu]	1194
Art. 692.	[Wyłączenie stosowania]	1195
Dział II. Dzierżawa		1196
Art. 693.	[Umowa dzierżawy; Czynsz dzierżawny]	1196
Art. 694.	[Odpowiednie stosowanie]	1197
Art. 695.	[Domniemanie dzierżawy na czas nieoznaczony]	1197
Art. 696.	[Wykonywanie dzierżawy]	1197
Art. 697.	[Naprawy niezbędne do zachowania przedmiotu dzierżawy]	1198
Art. 698.	[Oddanie do używania lub poddzierżawy]	1198
Art. 699.	[Płatność czynszu dzierżawnego]	1199
Art. 700.	[Obniżenie czynszu dzierżawnego]	1200
Art. 701.	[Ustawowe prawo zastawu]	1201
Art. 702.	[Rozszerzenie zastawu]	1201
Art. 703.	[Zwłoka z zapłatą czynszu]	1201
Art. 704.	[Wypowiedzenie dzierżawy gruntu rolnego]	1202
Art. 705.	[Zwrot rzeczy dzierżawionej]	1202
Art. 706.	[Zwrot nakładów na zasiewy]	1202
Art. 707.	[Stosunkowe rozliczenie czynszu dzierżawnego]	1203
Art. 708.	[Odpowiednie stosowanie]	1203
Art. 709.	[Dzierżawa praw]	1204
Tytuł XVII¹. Umowa leasingu		1205
Art. 709 ¹ .	[Leasing operacyjny]	1205
I. Cechy i charakter umowy leasingu		1205
II. Zobowiązania stron i przedmiot umowy oraz czas jej trwania		1206
Art. 709 ² .	[Forma]	1207
Art. 709 ³ .	[Niewydanie rzeczy a płatność rat]	1207
Art. 709 ⁴ .	[Obowiązki finansującego]	1208
Art. 709 ⁵ .	[Utrata rzeczy leasingowanej]	1209
Art. 709 ⁶ .	[Koszty ubezpieczenia]	1210
Art. 709 ⁷ .	[Obowiązki korzystającego]	1210
Art. 709 ⁸ .	[Wady rzeczy leasingowanej]	1211
Art. 709 ⁹ .	[Sposób używania rzeczy]	1212
Art. 709 ¹⁰ .	[Zmiana przeznaczenia rzeczy]	1213
Art. 709 ¹¹ .	[Wypowiedzenie umowy przez finansującego]	1213
Art. 709 ¹² .	[Oddanie rzeczy do używania osobie trzeciej]	1214
Art. 709 ¹³ .	[Zwłoka w płatności rat]	1214

Art. 709 ¹⁴ . [Zbycie rzeczy przez finansującego]	1215
Art. 709 ¹⁵ . [Żądanie natychmiastowego zapłacenia rat]	1216
Art. 709 ¹⁶ . [Leasing finansowy]	1216
Art. 709 ¹⁷ . [Odpowiedzialność za wady]	1217
Art. 709 ¹⁸ . [Odpowiednie stosowanie]	1218
Tytuł XVIII. Użyczenie	1219
Art. 710. [Umowa użyczenia]	1219
I. Charakterystyka ogólna	1219
II. Rozwiązania podobne i ochrona użyczenia	1219
Art. 711. [Wady rzeczy użyczonej]	1220
Art. 712. [Sposób używania rzeczy]	1220
Art. 713. [Koszty, wydatki, nakłady]	1221
I. Ponoszenie kosztów utrzymania rzeczy	1221
II. Zwrot wydatków i nakładów poczynionych na rzecz przez biorącego	1222
Art. 714. [Odpowiedzialność za przypadkową utratę rzeczy lub jej uszkodzenie]	1222
Art. 715. [Wygaśnięcie użyczenia]	1223
Art. 716. [Żądanie zwrotu przed terminem]	1223
Art. 717. [Odpowiedzialność solidarna]	1224
Art. 718. [Zwrot rzeczy użyczonej]	1224
Art. 719. [Przedawnienie roszczeń]	1225
Tytuł XIX. Pożyczka	1226
Art. 720. [Umowa pożyczki]	1226
I. Strony, przedmiot, skutek, charakter prawny i forma umowy pożyczki	1226
II. Zastosowanie i funkcja umowy pożyczki oraz stosunki prawne podobne	1227
Art. 720 ¹ . [Uprawnienie dającego pożyczkę do odsetek i pozaodsetkowych kosztów pożyczki]	1227
Art. 720 ² . [Maksymalna wysokość pozaodsetkowych kosztów pożyczki]	1229
Art. 720 ³ . [Zabezpieczenie zwrotu pożyczki]	1230
Art. 720 ⁴ . [Obowiązek poinformowania biorącego pożyczkę o wysokości pozaodsetkowych kosztów, wysokości odsetek oraz kwocie należnej z tytułu odsetek]	1231
Art. 720 ⁵ . [Spłata pożyczki przed terminem a odsetki i pozaodsetkowe koszty pożyczki]	1231
Art. 720 ⁶ . (uchylony)	1232
Art. 721. [Odstąpienie od umowy przez dającego pożyczkę]	1232
Art. 722. [Przedawnienie roszczenia o wydanie]	1233
Art. 723. [Termin zwrotu pożyczki]	1233
Art. 724. [Odpowiedzialność za wady]	1234
Art. 724 ¹ . [Stosowanie przepisów o odsetkach, pozaodsetkowych kosztach i zabezpieczeniu zwrotu do innych umów]	1235
Tytuł XX. Umowa rachunku bankowego	1236
Art. 725. [Umowa rachunku bankowego]	1236
I. Podstawa prawna i funkcja umowy	1236
II. Treść i forma umowy	1237
III. Rodzaje rachunków bankowych i dodatkowe rozwiązania	1238
Art. 726. [Uprawnienie do obrotu pieniędzmi]	1240
Art. 727. [Odmowa wykonania zlecenia]	1240
Art. 728. [Wyciąg z rachunku; obowiązek informowania]	1241
Art. 729. [Zmiana miejsca zamieszkania lub siedziby]	1242
Art. 730. [Wypowiedzenie umowy]	1242
Art. 731. [Przedawnienie roszczeń]	1243
Art. 732. [Odpowiednie stosowanie]	1243
Art. 733. [Rozliczenia pieniężne]	1244
Tytuł XXI. Zlecenie	1245
Art. 734. [Umowa zlecenia]	1245

Art. 735.	[Zasada odpłatności zlecenia]	1246
Art. 736.	[Odmowa przyjęcia zlecenia]	1247
Art. 737.	[Odstąpienie od wskazań dającego zlecenie]	1248
Art. 738.	[Powierzenie zlecenia zastępcy]	1249
Art. 739.	[Rozszerzenie odpowiedzialności]	1250
Art. 740.	[Obowiązek informowania zleceniodawcy]	1250
Art. 741.	[Zakaz używania rzeczy i pieniędzy zleceniodawcy]	1252
Art. 742.	[Zwrot wydatków; zwolnienie od zobowiązań]	1252
Art. 743.	[Zaliczka]	1253
Art. 744.	[Wymagalność wynagrodzenia]	1253
Art. 745.	[Odpowiedzialność solidarna]	1254
Art. 746.	[Wypowiedzenie umowy zlecenia]	1254
Art. 747.	[Następstwa śmierci zleceniodawcy]	1256
Art. 748.	[Następstwa śmierci przyjmującego zlecenie]	1256
Art. 749.	[Skutki wygaśnięcia zlecenia]	1256
Art. 750.	[Umowy o świadczenie usług na warunkach zlecenia]	1257
Art. 751.	[Przedawnienie roszczeń]	1258
Tytuł XXII. Prowadzenie cudzych spraw bez zlecenia		1260
Art. 752.	[<i>Negotiorum gestio</i>]	1260
Art. 753.	[Zawiadomienie osoby zastępowanej; rozliczenia]	1262
Art. 754.	[Skutki działania wbrew woli zainteresowanego]	1263
Art. 755.	[Przywrócenie stanu poprzedniego; naprawienie szkód]	1264
Art. 756.	[Potwierdzenie osoby zastępowanej]	1266
Art. 757.	[Ratowanie cudzego dobra]	1267
Tytuł XXIII. Umowa agencyjna		1269
Art. 758.	[Umowa agencyjna]	1269
Art. 758 ¹ .	[Prowizja agencyjna]	1269
Art. 758 ² .	[Żądanie pisemnego potwierdzenia]	1270
Art. 759.	[Domniemane upoważnienie agenta]	1271
Art. 760.	[Zasada lojalności]	1271
Art. 760 ¹ .	[Obowiązki agenta]	1272
I. Uwagi ogólne		1272
II. Obowiązek przekazywania dającemu zlecenie wszelkich informacji, które mają dla niego znaczenie		1272
III. Obowiązek przestrzegania wskázówek dającego zlecenie		1272
IV. Obowiązek podejmowania, w zakresie prowadzonych spraw, czynności potrzebnych do ochrony praw dającego zlecenie		1273
Art. 760 ² .	[Obowiązki dającego zlecenie]	1273
Art. 760 ³ .	[Brak umocowania albo przekroczenie jego zakresu]	1275
Art. 761.	[Roszczenie o prowizję agencyjną]	1275
Art. 761 ¹ .	[Prowizja za umowy zawarte po rozwiązaniu stosunku agencyjnego]	1276
Art. 761 ² .	[Działanie kilku agentów]	1277
Art. 761 ³ .	[Wymagalność prowizji]	1278
Art. 761 ⁴ .	[Utrata roszczenia o prowizję]	1278
Art. 761 ⁵ .	[Zasady rozliczania prowizji]	1279
Art. 761 ⁶ .	[Zastrzeżenie wynagrodzenia w formie prowizji]	1280
Art. 761 ⁷ .	[Klauzula <i>del credere</i>]	1280
Art. 762.	[Roszczenie o zwrot wydatków]	1281
Art. 763.	[Ustawowe prawo zastawu]	1282
Art. 764.	[Zmiana kwalifikacji umowy]	1282
Art. 764 ¹ .	[Termin wypowiedzenia]	1282
Art. 764 ² .	[Nadzwyczajne wypowiedzenie]	1283
Art. 764 ³ .	[Świadczenie wyrównawcze agenta]	1284
Art. 764 ⁴ .	[Wyłączenie świadczenia wyrównawczego agenta]	1287

Art. 764 ⁵ .	[Zakaz umawiania się na niekorzyść agenta]	1288
Art. 764 ⁶ .	[Umowny zakaz konkurencji]	1288
Art. 764 ⁷ .	[Odwołanie zakazu konkurencji]	1289
Art. 764 ⁸ .	[Zwolnienie się z zakazu konkurencji]	1290
Art. 764 ⁹ .	[Umowa z osobą niebędącą przedsiębiorcą]	1290
Tytuł XXIV. Umowa komisu		1291
Art. 765.	[Umowa komisu]	1291
Art. 766.	[Obowiązki komisanta]	1293
Art. 767.	[Zawarcie umowy na korzystniejszych warunkach]	1294
Art. 768.	[Cena komisowa]	1294
Art. 769.	[Rzecz narażona na zepsucie; skutki zwłoki komitenta]	1295
Art. 770.	[Odpowiedzialność komisanta]	1296
Art. 770 ¹ .	(uchylony)	1297
Art. 771.	[Ryzyko komisanta]	1297
Art. 772.	[Roszczenie o prowizję]	1297
Art. 773.	[Ustawowe prawo zastawu]	1298
Tytuł XXV. Umowa przewozu		1299
Dział I. Przepisy ogólne		1299
Art. 774.	[Umowa przewozu]	1299
I. Charakter prawny umowy przewozu		1299
II. Treść i forma umowy		1300
Art. 775.	[Pierwszeństwo <i>lex specialis</i>]	1300
Dział II. Przewóz osób		1301
Art. 776.	[Obowiązki przewoźnika]	1301
Art. 777.	[Odpowiedzialność za bagaż]	1302
Art. 778.	[Przedawnienie roszczeń]	1302
Dział III. Przewóz rzeczy		1303
Art. 779.	[Obowiązki wysyłającego]	1303
Art. 780.	[List przewozowy]	1303
Art. 781.	[Stan przesyłki]	1304
Art. 782.	[Dokumenty towarzyszące]	1305
Art. 783.	[Czasowa przeszkoda w przewozie]	1305
Art. 784.	[Zawiadomienie o nadejściu przesyłki]	1306
Art. 785.	[Uprawnienia odbiorcy]	1306
Art. 786.	[Przyjęcie przesyłki i listu przewozowego]	1307
Art. 787.	[Niemożność doręczenia przesyłki]	1307
Art. 788.	[Granice odpowiedzialności przewoźnika]	1307
Art. 789.	[Odpowiedzialność w przewozie zastępczym]	1309
Art. 790.	[Ustawowe prawo zastawu]	1309
Art. 791.	[Roszczenia po przyjęciu przesyłki i zapłacie przewoźnego]	1310
Art. 792.	[Przedawnienie roszczeń]	1310
Art. 793.	[Przedawnienie roszczeń między przewoźnikami]	1311
Tytuł XXVI. Umowa spedycji		1312
Art. 794.	[Umowa spedycji]	1312
Art. 795.	[Pierwszeństwo <i>lex specialis</i>]	1313
Art. 796.	[Odpowiednie stosowanie]	1313
Art. 797.	[Zwrot nienależnie pobranych należności]	1313
Art. 798.	[Zabezpieczenie praw dającego zlecenie]	1314
Art. 799.	[Odpowiedzialność za winę w wyborze]	1314
Art. 800.	[Spedytor wykonujący przewóz]	1315
Art. 801.	[Granice odpowiedzialności spedytora]	1315
Art. 802.	[Ustawowe prawo zastawu]	1316
Art. 803.	[Przedawnienie roszczeń]	1317
Art. 804.	[Przedawnienie roszczeń między spedytorami i przewoźnikami]	1317

Tytuł XXVII. Umowa ubezpieczenia	1318
Dział I. Przepisy ogólne	1318
Art. 805. [Umowa ubezpieczenia]	1318
I. Definicja umowy ubezpieczenia	1318
II. Definicja umowy ubezpieczenia w prawie unijnym	1319
III. Charakter prawny świadczenia ubezpieczyciela	1319
IV. Świadczenie ubezpieczającego	1320
V. Umowa ubezpieczenia jako umowa konsumencka	1320
VI. Zakres ochrony konsumenckiej	1321
VII. Ustawowe kryteria wykładni postanowień umowy ubezpieczenia	1321
VIII. Umowa ubezpieczenia jako umowa wzajemna	1322
IX. Umowa ubezpieczenia jako umowa losowa	1323
X. Umowa ubezpieczenia jako umowa kauzalna	1323
XI. Umowa ubezpieczenia jako umowa kwalifikowana	1324
XII. Umowa ubezpieczenia jako kontrakt najwyższego zaufania	1324
XIII. Pojęcie wypadku ubezpieczeniowego	1325
XIV. Świadczenie ubezpieczeniowe z tytułu umowy ubezpieczenia majątkowego	1326
XV. Świadczenie ubezpieczeniowe z tytułu ubezpieczenia osobowego	1328
Art. 806. [Nieważność i bezskuteczność]	1328
I. Nieważność umowy ubezpieczenia	1328
II. Bezskuteczność umowy ubezpieczenia w świetle art. 806 § 2	1328
Art. 807. [Ogólne warunki i postanowienia umów a Kodeks]	1329
I. Zakres kogentności przepisów o umowie ubezpieczenia	1329
II. Zakres zastosowania sankcji nieważności	1330
Art. 808. [Ubezpieczenie na cudzy rachunek]	1330
I. Ubezpieczenie na cudzy rachunek a ubezpieczenie na rzecz osoby trzeciej	1331
II. Ubezpieczony jako osoba trzecia w umowie ubezpieczenia na cudzy rachunek	1332
III. Umowa ubezpieczenia grupowego	1333
IV. Podmiot zobowiązany do zapłaty składki	1334
V. Wypłata świadczenia	1335
VI. Ochrona interesu ubezpieczonego	1335
Art. 809. [Obowiązek wydania polisy]	1336
I. Forma zawarcia umowy ubezpieczenia	1336
II. Obowiązek potwierdzenia faktu zawarcia umowy	1337
III. Istota, treść i rodzaje dokumentu ubezpieczenia	1337
IV. Moment zawarcia umowy ubezpieczenia	1338
Art. 810. (uchylony)	1338
Art. 811. [Kontroferta ubezpieczyciela; sprzeciw ubezpieczającego]	1338
I. Oferta ze zmianami	1338
II. Zakres zmian wprowadzanych do wniosku ubezpieczeniowego	1339
III. Obowiązek informacyjny ubezpieczyciela	1339
IV. Sprzeciw ubezpieczającego i skutki jego niezgłoszenia	1340
Art. 812. [Ustanie umowy ubezpieczenia]	1340
I. Odstąpienie od umowy ubezpieczenia	1340
II. Wypowiedzenie umowy przez ubezpieczyciela	1341
III. Różnica między postanowieniami umowy a OWU	1341
IV. Specyfika i zakres swobody zmian ogólnych warunków ubezpieczenia w kontekście art. 384 ¹	1342
Art. 813. [Wysokość składki]	1342
I. Czas trwania odpowiedzialności ubezpieczyciela a wysokość składki	1342
II. Zwrot składki w przypadku wygaśnięcia stosunku ubezpieczenia	1344
III. Sposób obliczania wysokości zwracanej składki	1344
IV. Zwrot składki w ubezpieczeniach grupowych	1345
V. Termin zapłaty składki	1346

Art. 814. [Początek odpowiedzialności ubezpieczyciela]	1346
I. Początek odpowiedzialności ubezpieczyciela	1347
II. Skutki nieopłacenia składki w terminie, jeśli odpowiedzialność już się rozpoczęła	1348
III. Niezapłacenie w terminie drugiej i kolejnej raty składki	1349
Art. 815. [Obowiązki ubezpieczającego]	1349
I. Powinności ubezpieczającego na etapie zawierania umowy ubezpieczenia	1350
II. Umowa ubezpieczenia jako kontrakt najwyższego zaufania	1350
III. Powinność deklaracji ryzyka	1351
IV. Powinność notyfikacji ryzyka	1352
V. Ubezpieczony jako adresat powinności deklaracji i notyfikacji ryzyka w ubezpieczeniach na cudzy rachunek	1353
VI. Świadomość ubezpieczającego jako przesłanka zastosowania sankcji z art. 815 § 3	1353
VII. Charakter sankcji z tytułu niedopełnienia obowiązków deklaracji i notyfikacji ryzyka	1354
Art. 816. [Żądanie zmiany wysokości składki]	1355
I. Zmiana prawdopodobieństwa wypadku ubezpieczeniowego a wysokość składki	1355
II. Wyłączenie z zakresu stosowania	1356
Art. 817. [Termin spełnienia świadczenia]	1356
I. Zawiadomienie o wypadku jako początek biegu terminu spełnienia świadczenia	1356
II. Przedłużony termin spełnienia świadczenia	1356
III. Ograniczenie zastosowania do ubezpieczeń dobrowolnych	1357
IV. Semiimperatywny charakter prawny przepisu	1357
Art. 818. [Obowiązek zawiadomienia o wypadku]	1358
I. Powinność powiadomienia zakładu ubezpieczeń o wypadku – charakter prawny i cel	1358
II. Forma powiadomienia o wypadku ubezpieczeniowym	1358
III. Przesłanki i okoliczności zastosowania sankcji z tytułu niedochowania powinności powiadomienia o zajściu wypadku	1358
IV. Treść sankcji zastosowanej przez ubezpieczyciela	1359
V. Brak sankcji z tytułu niedochowania powinności powiadomienia o zajściu wypadku	1360
Art. 819. [Przedawnienie roszczeń]	1360
I. Zakres zastosowania przepisu	1360
II. Przerwanie biegu przedawnienia roszczeń	1361
III. Termin przedawnienia roszczeń z umowy ubezpieczenia OC	1362
Art. 820. [Wyłączenie stosowania]	1363
I. Zakres zastosowania wyłączenia	1363
II. Odrębny reżim prawny ubezpieczeń morskich	1364
III. Specyfika ubezpieczeń pośrednich – reasekuracji	1364
Dział II. Ubezpieczenia majątkowe	1365
Art. 821. [Przedmiot ubezpieczenia majątkowego]	1365
Art. 822. [Ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej]	1366
I. Odpowiedzialność odszkodowawcza jako przedmiot ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej	1366
II. Interes majątkowy jako przedmiot ubezpieczeń odpowiedzialności cywilnej	1367
III. Ubezpieczenie OC a reżim odpowiedzialności odszkodowawczej	1367
IV. Zasada akcesoryjności ochrony ubezpieczeniowej	1368
V. Wypadek ubezpieczeniowy a czasowy zakres ochrony ubezpieczeniowej	1368
VI. Roszczenie bezpośrednie poszkodowanego do ubezpieczyciela	1369
VII. Ograniczenie możliwości podnoszenia przez ubezpieczyciela zarzutów przeciwko poszkodowanemu	1370
Art. 823. [Skutki zbycia przedmiotu ubezpieczenia]	1371
I. Zbycie przedmiotu ubezpieczenia majątkowego	1371
II. Przeniesienie praw z umowy ubezpieczenia	1371
III. Zapłata składki ubezpieczeniowej	1372
IV. Przenoszenie wierzytelności z umowy ubezpieczenia	1373

Art. 824. [Granice odpowiedzialności ubezpieczyciela]	1373
I. Suma ubezpieczenia jako górna granica odpowiedzialności ubezpieczyciela	1373
II. Zmniejszenie sumy ubezpieczenia	1374
III. Ustalanie wysokości sumy ubezpieczenia	1374
IV. Niedoubezpieczenie i zakres zastosowania reguły proporcji	1374
Art. 824 ¹ . [Zasada odszkodowania. Podwójne ubezpieczenie]	1375
I. Zasada odszkodowania	1375
II. Podwójne i wielokrotne ubezpieczenie	1376
III. Nadubebezpieczenie i zakres zastosowania reguły proporcji	1377
IV. Zastosowanie art. 824 ¹ § 2 i 3 do ubezpieczeń odpowiedzialności cywilnej	1378
Art. 825. (uchylony)	1378
Art. 826. [Obowiązki ubezpieczającego w razie wypadku]	1378
I. Zakres przedmiotowy zastosowania art. 826 § 1	1378
II. Zakres podmiotowy zastosowania art. 826	1379
III. Treść powinności podjęcia działań prewencyjnych i ratowniczych	1379
IV. Sankcja za niewykonanie obowiązku podjęcia działań prewencyjno-ratowniczych ...	1380
V. Obowiązek ubezpieczyciela zwrotu kosztów działań zapobiegawczych i ratowniczych	1380
Art. 827. [Wyłączenie odpowiedzialności ubezpieczyciela]	1381
I. Charakter prawny normy	1381
II. Zakres podmiotowy uwolnienia się od odpowiedzialności ubezpieczyciela	1382
III. Wina umyślna ubezpieczającego jako przesłanka wyłączająca odpowiedzialność ubezpieczyciela	1382
IV. Rażące niedbalstwo ubezpieczającego jako przyczyna odmowy wypłaty odszkodowania	1382
V. Zakres swobody ubezpieczyciela w kształtowaniu warunków ubezpieczenia	1383
Art. 828. [Regres ubezpieczeniowy]	1383
I. Zakres zastosowania i charakter prawny przepisu	1383
II. Istota ubezpieczeniowego regresu typowego	1384
III. Koniunkcja pozytywnych przesłanek ubezpieczeniowego regresu typowego	1384
IV. Negatywna przesłanka ubezpieczeniowego regresu ubezpieczeniowego	1385
V. Wyłączenie podmiotowe ubezpieczeniowego regresu typowego – status domowników	1385
Dział III. Ubezpieczenia osobowe	1385
Art. 829. [Zakres przedmiotowy ubezpieczeń osobowych]	1385
I. Przedmiot i rodzaje ubezpieczenia osobowego	1385
II. Klasyfikacja ubezpieczeń osobowych	1386
III. Zgoda ubezpieczonego w umowie ubezpieczenia na życie zawartej na cudzy rachunek	1387
IV. Zgoda ubezpieczonego na zmianę treści umowy ubezpieczenia	1389
Art. 830. [Wypowiedzenie umowy]	1390
I. Wypowiedzenie umowy ubezpieczenia osobowego przez ubezpieczającego	1390
II. Wypowiedzenie umowy ubezpieczenia osobowego na cudzy rachunek	1390
III. Wykup w ubezpieczeniu na życie	1391
IV. Dorozumiane wypowiedzenie umowy ubezpieczenia przez ubezpieczającego	1391
V. Wypowiedzenie umowy ubezpieczenia na życie przez ubezpieczyciela	1392
VI. Zmiana ogólnych warunków ubezpieczenia na życie	1392
Art. 831. [Uposażenie]	1392
I. Zakres zastosowania	1392
II. Uprawniony do otrzymania sumy ubezpieczenia – uposażony	1392
III. Uprawnienie do wyznaczenia uprawnionego do otrzymania sumy ubezpieczenia (uposażonego)	1393
IV. Umowa na okaziciela	1393
V. Umowa ubezpieczenia zawarta na cudzy rachunek	1394
VI. Wyłączenie sumy ubezpieczenia z masy spadkowej	1394

Art. 832. [Bezskuteczność uposażenia; przejście uprawnień]	1394
I. Śmierć uposażonego przed śmiercią ubezpieczonego	1394
II. Umyślne przyczynienie się do śmierci ubezpieczonego	1395
III. Skutki bezskuteczności wyznaczenia uprawnionego wobec pozostałych uprawnionych	1395
IV. Brak uposażonego	1396
Art. 833. [Samobójstwo ubezpieczonego]	1396
I. Samobójstwo jako wypadek ubezpieczeniowy	1396
II. Skrócenie okresu braku ochrony ubezpieczeniowej	1397
Art. 834. [Ograniczenie zarzutu podania nieprawdziwych danych]	1397
Tytuł XXVIII. Przechowanie	1399
Art. 835. [Umowa przechowania]	1399
Art. 836. [Wynagrodzenie za przechowanie]	1400
Art. 837. [Sposób przechowania]	1400
Art. 838. [Zmiana miejsca i sposobu przechowania]	1400
Art. 839. [Zakaz używania rzeczy]	1401
Art. 840. [Oddanie rzeczy zastępcy]	1401
Art. 841. [Odpowiedzialność przechowawcy]	1402
Art. 842. [Rozliczenie między stronami]	1402
Art. 843. [Odpowiedzialność solidarna]	1402
Art. 844. [Żądanie zwrotu i odebrania]	1403
Art. 845. [Depozyt nieprawidłowy]	1403
Tytuł XXIX. Odpowiedzialność, prawo zastawu i przedawnienie roszczeń utrzymujących hotele i podobne zakłady	1405
Art. 846. [Zakres odpowiedzialności hotelarzy]	1405
I. Uwagi ogólne	1405
II. Podmioty ponoszące odpowiedzialność	1405
III. Hotele i podobne zakłady	1406
IV. Gość hotelowy	1407
V. Odpowiedzialność utrzymującego hotel lub podobny zakład	1408
Art. 847. [Wygaśnięcie roszczeń]	1409
Art. 848. [Przedawnienie roszczeń]	1409
Art. 849. [Granice obowiązku naprawienia szkody]	1410
I. Uwagi ogólne	1410
II. Kwotowe ograniczenie odpowiedzialności utrzymującego hotel	1410
III. Odpowiedzialność bez ograniczeń	1411
IV. Odmowa przyjęcia rzeczy na przechowanie	1412
Art. 850. [Ustawowe prawo zastawu]	1412
Art. 851. [Przedawnienie roszczeń]	1413
Art. 852. [Zakłady kąpielowe]	1413
Tytuł XXX. Umowa składu	1415
Art. 853. [Umowa składu]	1415
Art. 854. [Wyłączenie stosowania]	1416
Art. 855. [Odpowiedzialność i obowiązki przedsiębiorcy składowego]	1416
Art. 856. [Obowiązek ubezpieczenia rzeczy]	1417
Art. 857. [Obowiązek ochrony interesów składającego]	1417
Art. 858. [Zawiadomienie składającego]	1417
Art. 859. [Rzecz narażona na zepsucie]	1418
Art. 859 ¹ . [Uprawnienia składającego]	1418
Art. 859 ² . [Uprawnienie do łączenia rzeczy]	1418
Art. 859 ³ . [Ustawowe prawo zastawu]	1419
Art. 859 ⁴ . [Przedłużenie umowy]	1419
Art. 859 ⁵ . [Wypowiedzenie umowy]	1420
Art. 859 ⁶ . [Skutki nieodebrania rzeczy]	1420
Art. 859 ⁷ . [Wezwanie do odebrania rzeczy]	1421

Art. 859 ⁸ . [Wygaśnięcie roszczeń składającego]	1421
Art. 859 ⁹ . [Przedawnienie roszczeń]	1421
Tytuł XXXI. Spółka	1422
Art. 860. [Umowa spółki cywilnej]	1422
I. Spółka – istota	1422
II. Kwalifikacja wybranych umów nienazwanych jako umowy spółki cywilnej	1423
Art. 861. [Wkład; domniemanie równych wkładów]	1424
Art. 862. [Odpowiednie stosowanie przepisów o sprzedaży i najmie]	1425
Art. 863. [Udział wspólnika]	1426
Art. 864. [Odpowiedzialność solidarna]	1427
I. Uwagi ogólne	1427
II. Zasady odpowiedzialności a zmiany w składzie osobowym spółki	1427
Art. 865. [Prowadzenie spraw spółki cywilnej]	1428
Art. 866. [Reprezentacja spółki cywilnej]	1429
Art. 867. [Udział wspólnika w zyskach i w stratach]	1429
Art. 868. [Podział i wypłata zysków]	1430
Art. 869. [Wystąpienie wspólnika ze spółki cywilnej]	1430
Art. 870. [Wypowiedzenie udziałów przez wierzyciela osobistego]	1431
Art. 871. [Rozliczenie ze wspólnikiem występującym]	1431
Art. 872. [Wejście spadkobierców do spółki cywilnej]	1432
Art. 873. [Domniemanie trwania spółki cywilnej]	1433
Art. 874. [Rozwiązanie spółki cywilnej]	1433
Art. 875. [Podział majątku]	1433
Tytuł XXXII. Poręczenie	1435
Art. 876. [Umowa poręczenia]	1435
Art. 877. [Konwersja nieważnego poręczenia]	1440
Art. 878. [Poręczenie za przyszły dług]	1440
Art. 879. [Zakres zobowiązania poręczyciela]	1442
Art. 880. [Opóźnienie dłużnika]	1444
Art. 881. [Odpowiedzialność solidarna]	1445
Art. 882. [Wygaśnięcie zobowiązania poręczyciela]	1446
Art. 883. [Zarzuty przysługujące poręczycielowi]	1447
Art. 884. [Zawiadomienie dłużnika]	1449
Art. 885. [Zawiadomienie o zapłacie długu]	1449
Art. 886. [Zawiadomienie o wykonaniu zobowiązania]	1450
Art. 887. [Odpowiedzialność wierzyciela]	1450
Tytuł XXXIII. Darowizna	1451
Art. 888. [Umowa darowizny]	1451
I. Istota darowizny	1451
II. Zagadnienia podmiotowe	1452
III. Zagadnienia przedmiotowe	1452
Art. 889. [Bezpłatne przysporzenia niebędące darowizną]	1453
Art. 890. [Forma]	1454
Art. 891. [Odpowiedzialność darczyńcy]	1454
Art. 892. [Odpowiedzialność za wady]	1455
Art. 893. [Polecenie darczyńcy]	1456
Art. 894. [Wypełnienie polecenia]	1457
Art. 895. [Odmowa wypełnienia polecenia]	1458
Art. 896. [Odwołanie darowizny niewykonanej]	1459
Art. 897. [Niedostatek darczyńcy]	1460
Art. 898. [Odwołanie darowizny z powodu rażącej niewdzięczności]	1460
Art. 899. [Przebaczenie obdarowanemu]	1463
Art. 900. [Forma odwołania darowizny]	1463
Art. 901. [Żądanie przedstawiciela ustawowego ubezwłasnowolnionego]	1464
Art. 902. [Wpływ zasad współżycia społecznego]	1464

Tytuł XXXIII¹. Przekazanie nieruchomości	1466
Art. 902 ¹ . [Umowa przekazania nieruchomości]	1466
I. Problematyka zrzeczenia się własności nieruchomości w drodze jednostronnej czynności prawnej	1466
II. Umowa przekazania nieruchomości	1467
III. Stosowanie konstrukcji z art. 902 ¹ do przeniesienia użytkowania wieczystego	1469
Art. 902 ² . [Wyłączenie odpowiedzialności za wady]	1469
Tytuł XXXIV. Renta i dożywocie	1470
Dział I. Renta	1470
Art. 903. [Umowa renty]	1470
Art. 903 ¹ . [Forma]	1472
Art. 904. [Termin płatności]	1472
Art. 905. [Skutki śmierci osoby uprawnionej]	1473
Art. 906. [Odpowiednie stosowanie]	1473
Art. 907. [Zmiana wysokości renty]	1474
I. Stosowanie przepisów do renty ze źródeł pozaumownych	1474
II. Zmiana wysokości bądź czasu trwania renty	1474
Dział II. Dożywocie	1476
Art. 908. [Umowa dożywocia]	1476
Art. 909. (uchylony)	1477
Art. 910. [Chwila przeniesienia własności nieruchomości]	1477
Art. 911. [Śmierć jednego z dożywotników]	1477
Art. 912. [Niezbывalność]	1478
Art. 913. [Zmiana dożywocia na rentę; rozwiązanie umowy]	1478
Art. 914. [Skutki zbycia nieruchomości przez zobowiązanego]	1479
Art. 915. [Odpowiednie stosowanie]	1480
Art. 916. [Żądanie uznania umowy za bezskuteczną]	1480
Tytuł XXXV. Ugoda	1481
Art. 917. [Ugoda]	1481
I. Uwagi ogólne	1481
II. Ugoda sądowa	1482
III. Przedmiot ugody	1482
IV. Forma ugody	1483
V. Przedmiot i treść ugody	1483
VI. Przypadki szczególne	1483
Art. 918. [Uchylenie się od skutków prawnych ugody]	1484
Tytuł XXXVI. Przyrzeczenie publiczne	1486
Art. 919. [Przyrzeczenie publiczne]	1486
Art. 920. [Zasady nagradzania]	1488
Art. 921. [Nagroda konkursowa]	1489
Tytuł XXXVII. Przekaz i papiery wartościowe	1492
Dział I. Przekaz.	1492
Art. 921 ¹ . [Przekazanie świadczenia]	1492
Art. 921 ² . [Przyjęcie przekazu; przedawnienie roszczeń]	1495
Art. 921 ³ . [Odwołanie przekazu]	1497
Art. 921 ⁴ . [Przekaz w dług]	1498
Art. 921 ⁵ . [Skutki w stosunku waluty]	1499
Dział II. Papiery wartościowe	1499
Art. 921 ⁶ . [Definicja]	1499
Art. 921 ⁷ . [Zwolnienie z długu]	1503
Art. 921 ⁸ . [Papiery wartościowe imienne]	1504
Art. 921 ⁹ . [Papiery wartościowe na zlecenie; indos]	1505
Art. 921 ¹⁰ . [Puszczenie w obieg dokumentu na okaziciela]	1506
Art. 921 ¹¹ . [Złożenie przedmiotu świadczenia do depozytu]	1507

Art. 921 ¹² . [Przeniesienie praw z dokumentu na okaziciela]	1507
Art. 921 ¹³ . [Zarzuty dłużnika]	1509
Art. 921 ¹⁴ . [Umarzanie papierów wartościowych]	1509
Art. 921 ¹⁵ . [Znaki legitymacyjne]	1510
Art. 921 ¹⁶ . [Odpowiednie stosowanie]	1512
KSIĘGA CZWARTA. SPADKI	1513
Tytuł I. Przepisy ogólne	1515
Art. 922. [Spadek]	1515
I. Zarys podstawowych pojęć. Kryteria zaliczenia praw i obowiązków do spadku	1515
II. Przykłady praw i obowiązków wchodzących w skład spadku	1517
III. Przykłady praw i obowiązków niewchodzących w skład spadku	1519
Art. 923. [Uprawnienia małżonka i osób bliskich]	1521
Art. 924. [Chwila otwarcia spadku]	1522
Art. 925. [Nabycie spadku]	1523
Art. 926. [Źródła powołania do spadku]	1523
Art. 927. [Zdolność do dziedziczenia; Zdolność do dziedziczenia przez dziecko poczęte]	1524
Art. 928. [Niegodność dziedziczenia]	1526
I. Ogólne cechy niegodności dziedziczenia	1526
II. Przyczyny niegodności dziedziczenia	1527
III. Skutki uznania spadkobiercy za niegodnego	1531
Art. 929. [Legitymacja czynna w procesie o niegodność dziedziczenia]	1531
Art. 930. [Przebaczenie]	1532
Tytuł II. Dziedziczenie ustawowe	1534
Art. 931. [Pierwsza grupa spadkobierców ustawowych]	1534
I. Dziedziczenie ustawowe w ogólności	1534
II. Dziedziczenie małżonka spadkodawcy w grupie I	1535
III. Dziedziczenie ustawowe zstępnych spadkodawcy	1535
Art. 932. [Dziedziczenie w braku zstępnych spadkodawcy]	1536
I. Dziedziczenie małżonka i rodziców w II grupie spadkobierców	1536
II. Dziedziczenie małżonka, rodziców, rodzeństwa i zstępnych rodzeństwa w III grupie spadkobierców	1537
Art. 933. [Udział spadkowy małżonka]	1537
Art. 934. [Udział spadkowy dziadków]	1538
Art. 934 ¹ . [Dziedziczenie pasierbów]	1539
Art. 935. [Ostatni spadkobiercy ustawowi]	1540
Art. 935 ¹ . [Wyłączenie małżonka pozostającego w separacji]	1540
Art. 936. [Dziedziczenie w przypadku przysposobienia pełnego]	1541
Art. 937. [Dziedziczenie w przypadku przysposobienia niepełnego]	1541
Art. 938. [Uprawnienia dziadków spadkodawcy]	1542
Art. 939. [Zapis naddziałowy]	1543
Art. 940. [Wyłączenie dziedziczenia ustawowego małżonka spadkodawcy]	1545
Tytuł III. Rozrządzenia na wypadek śmierci	1547
Dział I. Testament	1547
Rozdział I. Przepisy ogólne	1547
Art. 941. [Wyłączność testamentu]	1547
Art. 942. [Wykluczenie testamentów wspólnych]	1548
Art. 943. [Odwołanie testamentu]	1549
Art. 944. [Zdolność testowania]	1550
Art. 945. [Przesłanki nieważności testamentu]	1551
I. Uwagi ogólne	1551
II. Stan wyłączający świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli	1552
III. Błąd	1554
IV. Groźba	1556
V. Skutki wady oświadczenia woli	1557

Art. 946. [Odwołanie testamentu]	1559
Art. 947. [Skutki sporządzenia nowego testamentu]	1560
Art. 948. [Wykładnia testamentu]	1561
Rozdział II. Forma testamentu	1562
Oddział 1. Testamenty zwykłe	1562
Art. 949. [Testament holograficzny]	1562
I. Uwagi ogólne	1562
II. Pismo własnoręczne	1563
III. Podpis własnoręczny	1565
IV. Data sporządzenia testamentu holograficznego	1568
V. Dokument prywatny	1569
VI. Zaginięcie testamentu holograficznego	1569
Art. 950. [Testament notarialny]	1570
I. Uwagi ogólne	1570
II. Wymagania formalne	1571
III. Skutki prawne niedopełnienia wymagań formalnych	1573
IV. Dokument urzędowy	1574
Art. 951. [Testament allograficzny]	1575
I. Uwagi ogólne	1575
II. Osoby urzędowe uprawnione do odbioru oświadczenia woli testatora	1576
III. Ustne oświadczenie woli testatora	1576
IV. Wymóg obecności osoby urzędowej i świadków	1577
V. Sporządzenie protokołu testamentu allograficznego	1578
VI. Dokument urzędowy	1579
VII. Skutki prawne niedopełnienia wymagań formalnych	1580
Oddział 2. Testamenty szczególne	1581
Art. 952. [Testament ustny]	1581
I. Uwagi ogólne	1582
II. Okoliczności uzasadniające sporządzenie testamentu ustnego	1583
III. Wymagania formalne	1587
IV. Stwierdzenie treści testamentu ustnego	1588
Art. 953. [Testament podróżny]	1594
I. Uwagi ogólne	1594
II. Wymagania formalne testamentu podróżnego	1595
III. Testament ustny podczas podróży	1596
Art. 954. [Testamenty wojskowe]	1596
I. Uwagi ogólne	1596
II. Wymagania formalne testamentu wojskowego	1597
Art. 955. [Utrata mocy testamentu szczególnego]	1598
Oddział 3. Przepisy wspólne dla testamentów zwykłych i szczególnych	1599
Art. 956. [Bezwzględna niezdolność do bycia świadkiem testamentu]	1599
I. Świadek testamentu	1599
II. Niezdolność do bycia świadkiem testamentu	1600
III. Niezdolność bezwzględna	1601
IV. Niezdolność względna	1602
V. Skutki prawne niezdolności bezwzględnej	1602
Art. 957. [Względna niezdolność do bycia świadkiem testamentu]	1602
I. Niezdolność względna	1602
II. Skutki prawne niezdolności względnej	1604
Art. 958. [Skutki naruszenia przepisów]	1605
Dział II. Powołanie spadkobiercy	1606
Art. 959. [Powołanie testamentowe]	1606
Art. 960. [Domniemanie równych udziałów]	1608
Art. 961. [Rozrządzenie przedmiotami majątkowymi]	1608

Art. 962.	[Zakaz dołączania warunku i terminu]	1611
Art. 963.	[Podstawienie testamentowe zwykłe]	1612
Art. 964.	[Podstawienie testamentowe powiernicze]	1613
Art. 965.	[Przyrost]	1614
Art. 966.	[Uprawnienia dziadków testatora]	1615
Art. 967.	[Skuteczność zapisów i poleceń]	1615
Dział III. Zapis i polecenie		1616
Rozdział I. Zapis zwykły		1616
Art. 968.	[Zapis i dalszy zapis]	1616
Art. 969.	(uchylony)	1619
Art. 970.	[Chwila wykonania zapisu]	1619
Art. 971.	[Zapis obciążający kilku spadkobierców]	1620
Art. 972.	[Zdolność do bycia zapisobiercą]	1621
Art. 973.	[Zwolnienie od wykonania zapisu]	1621
Art. 974.	[Zwolnienie od wykonania dalszego zapisu]	1622
Art. 975.	[Zapis z warunkiem lub terminem]	1622
Art. 976.	[Skuteczność zapisu rzeczy oznaczonej co do tożsamości]	1623
Art. 977.	[Roszczenia o wynagrodzenie, pożytki, zapłatę, zwrot nakładów]	1624
Art. 978.	[Odpowiedzialność za wady rzeczy oznaczonych co do tożsamości]	1624
Art. 979.	[Zapis rzeczy oznaczonych co do gatunku]	1625
Art. 980.	[Odpowiedzialność za wady rzeczy oznaczonych co do gatunku]	1625
Art. 981.	[Przedawnienie roszczeń z zapisu]	1626
Rozdział II. Zapis windykacyjny		1627
Art. 981 ¹ .	[Zapis windykacyjny]	1627
I.	Istota zapisu windykacyjnego	1627
II.	Przedmiot zapisu windykacyjnego	1629
Art. 981 ² .	[Bezskuteczność zapisu windykacyjnego]	1632
Art. 981 ³ .	[Zastrzeżenie warunku lub terminu]	1633
Art. 981 ⁴ .	[Zapis zwykły a zapis windykacyjny]	1633
Art. 981 ⁵ .	[Odpowiednie stosowanie]	1633
Art. 981 ⁶ .	[Odesłanie do przepisów o zapisie zwykłym]	1634
Rozdział III. Polecenie		1634
Art. 982.	[Polecenie testamentowe]	1634
Art. 983.	[Chwila wykonania polecenia]	1636
Art. 984.	[Utrzymanie polecenia]	1636
Art. 985.	[Żądanie wykonania polecenia]	1636
Dział IV. Wykonawca testamentu		1637
Art. 986.	[Wykonawca testamentu]	1637
Art. 986 ¹ .	[Powołanie do zarządu majątkiem spadkowym]	1638
Art. 987.	[Odmowa wykonawcy]	1639
Art. 988.	[Obowiązki wykonawcy]	1640
Art. 989.	[Roszczenia między spadkobiercą i wykonawcą]	1641
Art. 990.	[Zwolnienie wykonawcy testamentu z obowiązków]	1641
Art. 990 ¹ .	[Powołanie do zarządu przedmiotem zapisu windykacyjnego]	1642
Tytuł IV. Zachowek		1643
Art. 991.	[Uprawnieni do zachowku]	1643
I.	Istota zachowku	1643
II.	Podmioty uprawnione z tytułu zachowku	1644
III.	Obliczanie ułamka będącego podstawą obliczania zachowku	1645
IV.	Prawo do zachowku a stosowanie art. 5	1645
Art. 992.	[Podstawa obliczenia zachowku]	1646
Art. 993.	[Ustalanie wysokości zachowku]	1647
Art. 994.	[Darowizny niepodlegające zaliczeniu]	1648
I.	Darowizny podlegające doliczeniu do substratu zachowku	1648
II.	Darowizny niepodlegające doliczeniu do substratu zachowku	1649

Art. 994 ¹ .	[Fundusz założycielski fundacji rodzinnej oraz mienie w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej niepodlegające zaliczeniu]	1650
Art. 995.	[Wartość przedmiotu darowizny, zapisu windykacyjnego, funduszu założycielskiego fundacji rodzinnej i mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej]	1651
Art. 996.	[Zapis windykacyjny i darowizna na rzecz uprawnionego do zachowku; świadczenie od fundacji rodzinnej i mienie w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej na rzecz uprawnionego do zachowku]	1652
Art. 997.	[Koszty wychowania i wykształcenia]	1653
Art. 997 ¹ .	[Odroczenie terminu płatności, rozłożenie na raty, obniżenie zachowku]	1654
Art. 998.	[Ograniczenie odpowiedzialności za zapisy i polecenia]	1655
Art. 999.	[Ograniczenie odpowiedzialności uprawnionego do zachowku]	1656
Art. 999 ¹ .	[Odpowiedzialność za zachówek zapisobiercy windykacyjnego]	1656
Art. 1000.	[Odpowiedzialność za zachówek obdarowanego, fundacji rodzinnej i osoby otrzymującej mienie w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej]	1657
Art. 1001.	[Kolejność odpowiedzialności obdarowanych oraz osób otrzymujących mienie w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej]	1659
Art. 1002.	[Dziedziczenie roszczenia o zachówek]	1660
Art. 1003.	[Stosunkowe zmniejszenie zapisów i poleceń]	1660
Art. 1004.	[Zakres zmniejszenia zapisów i poleceń]	1661
Art. 1005.	[Zmniejszenie zapisów i poleceń uprawnionego do zachowku]	1661
Art. 1006.	[Żądanie całkowitego wykonania zapisu za zapłatą]	1662
Art. 1007.	[Przedawnienie roszczeń z zachowku]	1662
Art. 1008.	[Wydziedziczenie]	1663
Art. 1009.	[Przyczyna wydziedziczenia]	1665
Art. 1010.	[Wpływ przebaczenia]	1665
Art. 1011.	[Zstępni wydziedziczonych]	1666
Tytuł V. Przyjęcie i odrzucenie spadku		1667
Art. 1012.	[Przyjęcie wprost albo z dobrodziejstwem inwentarza, odrzucenie]	1667
Art. 1013.	(uchylony)	1668
Art. 1014.	[Przyjęcie albo odrzucenie spadku przypadającego z różnych tytułów]	1669
Art. 1015.	[Termin do złożenia oświadczenia]	1669
Art. 1016.	(uchylony)	1672
Art. 1017.	[Transmisja]	1672
Art. 1018.	[Sposób złożenia i forma oświadczenia]	1675
Art. 1019.	[Uchylenie się od skutków prawnych oświadczenia]	1677
Art. 1020.	[Skutki odrzucenia spadku]	1683
Art. 1021.	[Stosunki między zarządzającym spadkiem a spadkobiercami]	1683
Art. 1022.	[Odrzucenie spadku z testamentu i przyjęcie z ustawy]	1684
Art. 1023.	[Dziedziczenie przez gminę lub Skarb Państwa]	1685
Art. 1024.	[Uznanie odrzucenia spadku za bezskuteczne]	1685
Tytuł VI. Stwierdzenie nabycia spadku lub przedmiotu zapisu windykacyjnego, poświadczenie dziedziczenia i ochrona spadkobiercy		1688
Art. 1025.	[Postanowienie o stwierdzeniu nabycia spadku; akt poświadczenia dziedziczenia]	1688
Art. 1026.	[Termin]	1693
Art. 1027.	[Dowód praw wynikających z dziedziczenia]	1693
Art. 1028.	[Rozporządzenie prawem należącym do spadku przez nieuprawnionego]	1694
Art. 1029.	[Roszczenie o wydanie spadku]	1697
Art. 1029 ¹ .	[Odpowiednie stosowanie]	1699
Tytuł VII. Odpowiedzialność za długi spadkowe		1702
Art. 1030.	[Chwila przyjęcia spadku a odpowiedzialność]	1702
Art. 1031.	[Sposób przyjęcia spadku a odpowiedzialność]	1706

Art. 1031 ¹ . [Wykaz inwentarza]	1709
Art. 1031 ² . [Wzór wykazu inwentarza]	1710
Art. 1031 ³ . [Spłata długów spadkowych]	1711
Art. 1031 ⁴ . [Obowiązek przyjęcia należnego świadczenia]	1711
Art. 1032. [Długi spadkobiercy, który przyjął spadek z dobrodziejstwem inwentarza]	1712
Art. 1033. [Odpowiedzialność z tytułu zapisów i poleceń]	1714
Art. 1034. [Odpowiedzialność solidarna]	1714
Art. 1034 ¹ . [Odpowiedzialność zapisobierców windykacyjnych do chwili działu spadku]	1716
Art. 1034 ² . [Odpowiedzialność od chwili działu spadku]	1717
Art. 1034 ³ . [Ograniczenie odpowiedzialności zapisobiercy windykacyjnego za długi spadkowe]	1718
Tytuł VIII. Wspólność majątku spadkowego i dział spadku	1719
Art. 1035. [Odpowiednie stosowanie przepisów o współwłasności]	1719
I. Uwagi ogólne	1719
II. Zarząd majątkiem spadkowym – ogólna charakterystyka	1723
III. Zarząd ustawowy, umowny i sądowy	1725
IV. Podsumowanie	1727
Art. 1036. [Rozporządzenie udziałem w przedmiocie należącym do spadku]	1727
Art. 1037. [Dział spadku]	1729
I. Uwagi ogólne	1730
II. Dział umowny	1732
III. Dział sądowy	1736
Art. 1038. [Częściowy dział spadku]	1741
Art. 1038 ¹ . [Dział spadku z przedsiębiorstwem]	1742
Art. 1039. [Zaliczenie darowizn i zapisów windykacyjnych na schedę]	1743
Art. 1040. [Darowizna lub zapis windykacyjny przewyższające wartość schedy]	1745
Art. 1041. [Zaliczenie darowizny lub zapisu windykacyjnego uczynionych wstępnemu]	1745
Art. 1042. [Sposób zaliczenia na schedę spadkową]	1746
Art. 1043. [Koszty wychowania i wykształcenia]	1747
Art. 1044. [Przyznanie przedmiotu należącego do spadku na współwłasność]	1747
Art. 1045. [Uchylenie się od skutków umowy o dział spadku]	1748
Art. 1046. [Rękojmia]	1749
Tytuł IX. Umowy dotyczące spadku	1754
Art. 1047. [Zakaz zawierania umów o spadek przyszły]	1754
Art. 1048. [Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia]	1756
Art. 1049. [Skutki umowy o zrzeczenie]	1756
Art. 1050. [Umowne uchylenie skutków zrzeczenia się]	1759
Art. 1051. [Zbycie spadku]	1759
Art. 1052. [Umowa zobowiązująca do zbycia spadku]	1760
Art. 1053. [Wstąpienie w ogół praw i obowiązków]	1762
Art. 1054. [Uprawnienia i obowiązki zbywcy]	1762
Art. 1055. [Odpowiedzialność nabywcy spadku]	1763
Art. 1056. [Wyłączenie odpowiedzialności zbywcy z rękojmii]	1763
Art. 1057. [Przejęcie na nabywcę korzyści i ciężarów]	1764
Tytuł X. Przepisy szczególne o dziedziczeniu gospodarstw rolnych	1765
Art. 1058. [Dziedziczenie gospodarstw rolnych z ustawy]	1765
Art. 1059. [Spadkobiercy gospodarstwa rolnego]	1767
Art. 1060. [Zastępcze dziedziczenie gospodarstw rolnych z ustawy przez wnuki i dalszych zstępnych spadkodawcy]	1768
Art. 1061. (uchylony)	1768
Art. 1062. [Zastępcze dziedziczenie gospodarstw rolnych z ustawy przez rodzeństwo spadkodawcy i dzieci rodzeństwa spadkodawcy]	1769

Art. 1063. [Dziedziczenie gospodarstwa na zasadach ogólnych]	1769
Art. 1064. [Warunki dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych]	1770
Art. 1065–1066. (uchylone)	1770
Art. 1067. [Spadkobierca gospodarstwa obciążony zapisem]	1770
Art. 1068–1069. (uchylone)	1770
Art. 1070. [Podział gospodarstwa należącego do spadku]	1770
Art. 1070 ¹ . [Zbycie udziału w spadku obejmującym gospodarstwo]	1771
Art. 1071–1078. (uchylone)	1771
Art. 1079. [Zaliczenie udziałów w gospodarstwie]	1771
Art. 1080. (uchylony)	1771
Art. 1081. [Odpowiedzialność za długi spadkowe związane z prowadzeniem gospodarstwa]	1771
Art. 1082. [Ustalenie zachowku]	1772
Art. 1083–1085. (uchylone)	1772
Art. 1086. [Wkład gruntowy w r.s.p.]	1772
Art. 1087. [Dziedziczenie wkładu gruntowego w r.s.p.]	1772
Art. 1088. (uchylony)	1773
Bibliografia	1775
Skorowidz	1839
O Autorach	1857

Wykaz skrótów

Akty prawne

dyrektywa 85/374/EWG	– dyrektywa Rady z 25.07.1985 r. w sprawie zbliżenia przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych Państw Członkowskich dotyczących odpowiedzialności za produkty wadliwe (85/374/EWG) (Dz.Urz. WE L 210, s. 29 ze zm.)
dyrektywa 86/653/EWG	– dyrektywa Rady z 18.12.1986 r. w sprawie koordynacji ustawodawstw Państw Członkowskich odnoszących się do przedstawicieli handlowych działających na własny rachunek (86/653/EWG) (Dz.Urz. WE L 382, s. 17)
dyrektywa 93/13/EWG	– dyrektywa Rady 93/13/EWG z 5.04.1993 r. w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich (Dz.Urz. WE L 95, s. 29, ze zm.)
dyrektywa 2011/83/UE	– dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady z 25.10.2011 r. w sprawie praw konsumentów, zmieniająca dyrektywę Rady 93/13/EWG i dyrektywę 1999/44/WE Parlamentu Europejskiego i Rady oraz uchylająca dyrektywę Rady 85/577/EWG i dyrektywę 97/7/WE Parlamentu Europejskiego i Rady (Dz.Urz. UE L 304, s. 64, ze zm.)
EKPC	– Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie 4.11.1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.)
k.c.	– ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2023 r. poz. 1610 ze zm.)
k.h.	– rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 27.06.1934 r. – Kodeks handlowy (Dz.U. Nr 57, poz. 502 ze zm.)
k.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2024 r. poz. 17 ze zm.)
k.k.s.	– ustawa z 10.09.1999 r. – Kodeks karny skarbowy (Dz.U. z 2024 r. poz. 628 ze zm.)
k.m.	– ustawa z 18.09.2001 r. – Kodeks morski (Dz.U. z 2023 r. poz. 1309)
Konstytucja PRL	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy 22.07.1952 r. (Dz.U. z 1976 r. Nr 7, poz. 36 ze zm.)
Konstytucja RP	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
k.p.	– ustawa z 26.06.1974 r. – Kodeks pracy (Dz.U. z 2023 r. poz. 1465 ze zm.)
k.p.a.	– ustawa z 14.06.1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (Dz.U. z 2024 r. poz. 572)
k.p.c.	– ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2023 r. poz. 1550 ze zm.)
k.p.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2024 r. poz. 37 ze zm.)
k.r.o.	– ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2023 r. poz. 2809 ze zm.)
k.s.h.	– ustawa z 15.09.2000 r. – Kodeks spółek handlowych (Dz.U. z 2024 r. poz. 18 ze zm.)

k.w.	– ustawa z 20.05.1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz.U. z 2023 r. poz. 2119 ze zm.)
k.z.	– rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 27.10.1933 r. – Kodeks zobowiązań (Dz.U. Nr 82, poz. 598 ze zm.)
MPPOiP	– Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19.12.1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167)
nowelizacja z 14.02.2003 r.	– ustawa z 14.02.2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 49, poz. 408)
nowelizacja z 2.04.2009 r.	– ustawa z 2.04.2009 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 79, poz. 662)
nowelizacja z 18.03.2011 r.	– ustawa z 18.03.2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 85, poz. 458)
nowelizacja z 10.07.2015 r.	– ustawa z 10.07.2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny, ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1311 ze zm.)
nowelizacja z 13.04.2018 r.	– ustawa z 13.04.2018 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1104)
nowelizacja z 28.07.2023 r.	– ustawa z 28.07.2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1615)
o.p.	– ustawa z 29.08.1997 r. – Ordynacja podatkowa (Dz.U. z 2023 r. poz. 2383 ze zm.)
p.a.s.c.	– ustawa z 28.11.2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. z 2023 r. poz. 1378 ze zm.)
p.o.ś.	– ustawa z 27.04.2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2024 r. poz. 54 ze zm.)
p.p.s.a.	– ustawa z 30.08.2002 r. – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (Dz.U. z 2024 r. poz. 935)
pr. aut.	– ustawa z 4.02.1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz.U. z 2022 r. poz. 2509)
pr. bank.	– ustawa z 29.08.1997 r. – Prawo bankowe (Dz.U. z 2023 r. poz. 2488 ze zm.)
pr. bud.	– ustawa z 7.07.1994 r. – Prawo budowlane (Dz.U. z 2024 r. poz. 725 ze zm.)
pr. czek.	– ustawa z 28.04.1936 r. – Prawo czekowe (Dz.U. z 2016 r. poz. 462)
pr. energ.	– ustawa z 10.04.1997 r. – Prawo energetyczne (Dz.U. z 2024 r. poz. 266 ze zm.)
pr. geod.	– ustawa z 17.05.1989 r. – Prawo geodezyjne i kartograficzne (Dz.U. z 2023 r. poz. 1752 ze zm.)
pr. geol.	– ustawa z 9.06.2011 r. – Prawo geologiczne i górnicze (Dz.U. z 2023 r. poz. 633 ze zm.)
pr. lot.	– ustawa z 3.07.2002 r. – Prawo lotnicze (Dz.U. z 2023 r. poz. 2110 ze zm.)
pr. łow.	– ustawa z 13.10.1995 r. – Prawo łowieckie (Dz.U. z 2023 r. poz. 1082)
pr. not.	– ustawa z 14.02.1991 r. – Prawo o notariacie (Dz.U. z 2024 r. poz. 1001)
pr. przed.	– ustawa z 6.03.2018 r. – Prawo przedsiębiorców (Dz.U. z 2024 r. poz. 236 ze zm.)
pr. restr.	– ustawa z 15.05.2015 r. – Prawo restrukturyzacyjne (Dz.U. z 2022 r. poz. 2309 ze zm.)
pr. rzecz.	– dekret z 11.10.1946 r. – Prawo rzeczowe (Dz.U. Nr 57, poz. 319 ze zm.)
pr. spółdz.	– ustawa z 16.09.1982 r. – Prawo spółdzielcze (Dz.U. z 2024 r. poz. 593)
pr. stow.	– ustawa z 7.04.1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach (Dz.U. z 2020 r. poz. 2261)
pr. tel.	– ustawa z 16.07.2004 r. – Prawo telekomunikacyjne (Dz.U. z 2024 r. poz. 34 ze zm.)
pr. upad.	– ustawa z 28.02.2003 r. – Prawo upadłościowe (Dz.U. z 2024 r. poz. 794)
pr. weksl.	– ustawa z 28.04.1936 r. – Prawo wekslowe (Dz.U. z 2022 r. poz. 282)
pr. wod.	– ustawa z 20.07.2017 r. – Prawo wodne (Dz.U. z 2023 r. poz. 1478 ze zm.)
p.w.k.c.	– ustawa z 23.04.1964 r. – Przepisy wprowadzające kodeks cywilny (Dz.U. Nr 16, poz. 94 ze zm.)

p.w.p.	– ustawa z 30.06.2000 r. – Prawo własności przemysłowej (Dz.U. z 2023 r. poz. 1170)
p.z.p.	– ustawa z 11.09.2019 r. – Prawo zamówień publicznych (Dz.U. z 2023 r. poz. 1605 ze zm.)
rozporządzenie nr 650/2012	– rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 650/2012 z 4.07.2012 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń, przyjmowania i wykonywania dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz w sprawie ustanowienia europejskiego poświadczenia spadkowego (Dz.Urz. UE L 201, s. 107)
r.t.w.	– rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z 30.01.1965 r. w sprawie testamentów wojskowych (Dz.U. Nr 7, poz. 38)
r.u.s.p.	– rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 18.06.2019 r. – Regulamin urzędowania sądów powszechnych (Dz.U. z 2024 r. poz. 867)
u.d.p.	– ustawa z 21.03.1985 r. o drogach publicznych (Dz.U. z 2024 r. poz. 320)
u.d.u.r.	– ustawa z 11.09.2015 r. o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (Dz.U. z 2024 r. poz. 838)
u.f.i.	– ustawa z 27.05.2004 r. o funduszach inwestycyjnych i zarządzaniu alternatywnymi funduszami inwestycyjnymi (Dz.U. z 2024 r. poz. 1034)
u.g.n.	– ustawa z 21.08.1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz.U. z 2023 r. poz. 344 ze zm.)
u.g.n.r.	– ustawa z 19.10.1991 r. o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa (Dz.U. z 2024 r. poz. 589 ze zm.)
u.j.p.	– ustawa z 7.10.1999 r. o języku polskim (Dz.U. z 2021 r. poz. 672 ze zm.)
u.k.u.r.	– ustawa z 11.04.2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego (Dz.U. z 2024 r. poz. 423)
u.k.w.h.	– ustawa z 6.07.1982 r. o księgach wieczystych i hipotece (Dz.U. z 2023 r. poz. 1984 ze zm.)
u.l.	– ustawa z 28.09.1991 r. o lasach (Dz.U. z 2024 r. poz. 530)
u.n.z.f.	– ustawa z 2.04.2004 r. o niektórych zabezpieczeniach finansowych (Dz.U. z 2024 r. poz. 294)
u.o.k.k.	– ustawa z 16.02.2007 r. o ochronie konkurencji i konsumentów (Dz.U. z 2024 r. poz. 594)
u.o.p.	– ustawa z 16.04.2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2023 r. poz. 1336 ze zm.)
u.o.p.l.	– ustawa z 21.06.2001 r. o ochronie praw lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie Kodeksu cywilnego (Dz.U. z 2023 r. poz. 725)
u.o.z.	– ustawa z 23.07.2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2022 r. poz. 840 ze zm.)
u.p.e.a.	– ustawa z 17.06.1966 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji (Dz.U. z 2023 r. poz. 2505 ze zm.)
u.p.k.	– ustawa z 30.05.2014 r. o prawach konsumenta (Dz.U. z 2023 r. poz. 2759 ze zm.)
u.p.n.o.	– ustawa z 8.03.2013 r. o przeciwdziałaniu nadmiernym opóźnieniom w transakcjach handlowych (Dz.U. z 2023 r. poz. 1790)
u.p.n.p.r.	– ustawa z 23.08.2007 r. o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym (Dz.U. z 2023 r. poz. 845)
u.p.p.	– ustawa z 27.06.1997 r. o partiach politycznych (Dz.U. z 2023 r. poz. 1215)
u.p.p.m.	– ustawa z 20.12.1996 r. o portach i przystaniach morskich (Dz.U. z 2023 r. poz. 1796)
u.rz.z.	– ustawa z 20.02.2015 r. o rzeczach znalezionych (Dz.U. z 2023 r. poz. 501 ze zm.)
u.s.g.	– ustawa z 8.03.1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. z 2024 r. poz. 609 ze zm.)
u.s.m.	– ustawa z 15.12.2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych (Dz.U. z 2024 r. poz. 558)

u.s.p.	– ustawa z 5.06.1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz.U. z 2024 r. poz. 107)
u.s.r.	– ustawa z 2.03.2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych (Dz.U. z 2024 r. poz. 340 ze zm.)
ustawa o CEiDG	– ustawa z 6.03.2018 r. o Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej i Punkcie Informacji dla Przedsiębiorcy (Dz.U. z 2022 r. poz. 541)
ustawa o KRS	– ustawa z 20.08.1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym (Dz.U. z 2024 r. poz. 979)
ustawa o KZN	– ustawa z 20.07.2017 r. o Krajowym Zasobie Nieruchomości (Dz.U. z 2024 r. poz. 1026 ze zm.)
ustawa o PG	– ustawa z 15.12.2016 r. o Prokuraturii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2023 r. poz. 1109 ze zm.)
u.s.w.	– ustawa z 5.06.1998 r. o samorządzie województwa (Dz.U. z 2024 r. poz. 566)
u.u.o.	– ustawa z 22.05.2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych (Dz.U. z 2023 r. poz. 2500)
u.u.s.r.	– ustawa z 20.12.1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (Dz.U. z 2024 r. poz. 90 ze zm.)
u.w.a.r.	– ustawa z 23.01.2009 r. o wojewodzie i administracji rządowej w województwie (Dz.U. z 2023 r. poz. 190)
u.w.l.	– ustawa z 24.06.1994 r. o własności lokali (Dz.U. z 2021 r. poz. 1048 ze zm.)
u.z.l.	– ustawa z 5.12.1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentysty (Dz.U. z 2023 r. poz. 1516 ze zm.)
u.z.n.k.	– ustawa z 16.04.1993 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji (Dz.U. z 2022 r. poz. 1233)
u.z.r.r.z.	– ustawa z 6.12.1996 r. o zastawie rejestrowym i rejestrze zastawów (Dz.U. z 2018 r. poz. 2017)
u.z.z.m.p.	– ustawa z 16.12.2016 r. o zasadach zarządzania mieniem państwowym (Dz.U. z 2024 r. poz. 125 ze zm.)
u.z.z.z.	– ustawa z 5.12.2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi (Dz.U. z 2024 r. poz. 924)

Czasopisma i publikatory

Biul. SAKa	– Biuletyn Sądu Apelacyjnego w Katowicach
Biul. SN	– Biuletyn Sądu Najwyższego
CzPKiNP	– Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych
Dor. Podat.	– Doradztwo Podatkowe – Biuletyn Instytutu Studiów Podatkowych
Dz.Pr.P.P.	– Dziennik Praw Państwa Polskiego
EP	– Edukacja Prawnicza
EPS	– Europejski Przegląd Sądowy
Fin. Kom.	– Finanse Komunalne
FP	– Forum Prawnicze
GSP	– Gdańskie Studia Prawnicze
GSP-Prz.Orz.	– Gdańskie Studia Prawnicze. Przegląd Orzecznictwa
KPP	– Kwartalnik Prawa Prywatnego
Kwart. Pr. Publ.	– Kwartalnik Prawa Publicznego
Mon. Pr. Handl.	– Monitor Prawa Handlowego
Mon. Pr. Pr.	– Monitor Prawa Pracy
M. Praw.	– Monitor Prawniczy

M. Pr. Bank.	– Monitor Prawa Bankowego
MSiG	– Monitor Sądowy i Gospodarczy
NP	– Nowe Prawo
NPN	– Nowy Przegląd Notarialny
OSA	– Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSAB	– Orzecznictwo Sądów Apelacji Białostockiej
OSASz	– Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Szczecinie
OSN	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego
OSNC	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna
OSNC-ZD	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna; Zbiór Dodatkowy
OSNCK	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Cywilnej i Izby Karnej
OSNKW	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Wojskowa
OSNP	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych
OSNPG	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Wydawnictwo Prokuratury Generalnej
OSP	– Orzecznictwo Sądów Polskich
OSPiKA	– Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
OTK	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
OTK-A	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego; zbiór urzędowy, Seria A
PiM	– Prawo i Medycyna
PiP	– Państwo i Prawo
PiŚ	– Prawo i Środowisko
PiZS	– Praca i Zabezpieczenie Społeczne
PN	– Przegląd Notarialny
PPC	– Polski Proces Cywilny
PPE	– Przegląd Prawa Egzekucyjnego
PPH	– Przegląd Prawa Handlowego
PPiA	– Przegląd Prawa i Administracji
PPP	– Przegląd Prawa Prywatnego
Pr. Bank.	– Prawo Bankowe
Prob. Egz. S.	– Problemy Egzekucji Sądowej
Prok. i Pr.-wkl.	– Prokuratura i Prawo – wkładka
Pr. Sp.	– Prawo Spółek
Przeg. Sejm.	– Przegląd Sejmowy
Prz. Leg.	– Przegląd Legislacyjny
Prz. Pr. Publ.	– Przegląd Prawa Publicznego
PS	– Przegląd Sądowy
PUG	– Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego
PwD	– Prawo w Działaniu
RNP	– Roczniki Nauk Prawnych
RPEiS	– Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
R.Pr.	– Radca Prawny
R.Pr. ZN	– Radca Prawny. Zeszyty Naukowe
Sam. Ter.	– Samorząd Terytorialny
SC	– Studia Cywilistyczne
SPP	– Studia Prawa Prywatnego
St. Iur.	– Studia Iuridica
St. Prawn.	– Studia Prawnicze
St. Pr.-Ek.	– Studia Prawno-Ekonomiczne
TPP	– Transformacje Prawa Prywatnego

Zam. Publ. Dor.	– Zamówienia Publiczne. Doradca
ZN IBPS	– Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego
ZNUJ	– Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego
ZNUJ PPWI	– Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Prawa Własności Intelektualnej

Inne

CEIDG	– Centralna Ewidencja i Informacja o Działalności Gospodarczej
ETPC	– Europejski Trybunał Praw Człowieka
KRS	– Krajowy Rejestr Sądowy
KRUDK	– Krajowy Rejestr Utraconych Dóbr Kultury
NORT	– Notarialny Rejestr Testamentów
NSA	– Naczelny Sąd Administracyjny
PECL	– Zasady Europejskiego Prawa Kontraktów
r.s.p.	– rolnicza spółdzielnia produkcyjna
SA	– sąd apelacyjny
SN	– Sąd Najwyższy
SO	– sąd okręgowy
SOKiK	– Sąd Ochrony Konkurencji i Konsumentów
TK	– Trybunał Konstytucyjny
TSUE (TS)	– Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej
WSA	– wojewódzki sąd administracyjny

USTAWA

z dnia 16 lutego 2007 r.

Kodeks cywilny*

(Dz.U. z 2023 r. poz. 1610; zm.: Dz.U. z 2023 r. poz. 1615, poz. 1890, poz. 1933; z 2024 r. poz. 653)

* Niniejsza ustawa dokonuje w zakresie swojej regulacji transpozycji dyrektywy 2000/31/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 8 czerwca 2000 r. w sprawie niektórych aspektów prawnych usług społeczeństwa informacyjnego, w szczególności handlu elektronicznego w ramach rynku wewnętrznego (dyrektywa o handlu elektronicznym) (Dz.Urz. WE L 178 z 17.07.2000, str. 1; Dz.Urz. UE Polskie wydanie specjalne, rozdz. 13, t. 25, str. 399).

KSIĘGA PIERWSZA
CZĘŚĆ OGÓLNA

Tytuł I. Przepisy wstępne

Art. 1. [Zakres regulacji]

Kodeks niniejszy reguluje stosunki cywilnoprawne między osobami fizycznymi i osobami prawnymi.

I. Zagadnienia wprowadzające

1. **Ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny**¹ weszła w życie 1.01.1965 r. Kodeks jest aktem prawnym rangi ustawowej zawierający w sobie harmonijny system norm i cechujący się stabilnością². Dzieło to stanowi owoc wieloletnich dążeń mających na celu skodyfikowanie polskiego prawa cywilnego, sięgających okresu międzywojennego³. Kodyfikację polskiego prawa cywilnego poprzedzały procesy unifikacyjne odnoszące się do niektórych jego działów⁴. Kodeks cywilny z 1964 r., pomimo upływu lat, zachowuje nadal aktualność i doniosłość. Dostosowaniu unormowań kodeksowych do zmieniających się stosunków gospodarczych, społecznych czy rozwoju techniki z powodzeniem służą dokonywane na przestrzeni lat nowelizacje.
2. Kodeks cywilny jest podstawowym aktem prawnym z zakresu **prawa prywatnego**⁵, stanowiącym jego trzon. Nie zawiera on jednak wyłącznego zbioru norm cywilnoprawnych, a tym samym nie jest aktem prawnym o charakterze zupełnym. Poza Kodeksem cywilnym istnieje wiele innych ustaw pozakodeksowych opartych na **cywilnoprawnej metodzie regulacji**. Metoda ta, stanowiąc podstawowy wyróżnik unormowań prawa cywilnego, opiera się na **równorzędnej pozycji podmiotów stosunków prawnych względem siebie**, co skutkuje brakiem ich podporządkowania, a ponadto **autonomią woli stron tych stosunków**⁶. W konsekwencji stosunki cywilnoprawne są z zasady kształtowane decyzjami tychże podmiotów (na temat zdarzeń prawnych skutkujących powstaniem, zmianą bądź ustaniem stosunku prawnego zob. pkt II.4 poniżej).

II. Stosunek cywilnoprawny

3. Zasadność wprowadzenia do Kodeksu art. 1 o komentowanej treści, a także kształt przepisu budzą pewne wątpliwości doktrynalne, a zwłaszcza budzi je to, czy stanowi on jedynie „normę podręcznikową”⁷. Sensu tego unormowania należy upatrywać jednak w jego wprowadzającym i porządkującym charakterze.
4. W świetle art. 1 Kodeks cywilny reguluje stosunki cywilnoprawne między określonymi podmiotami. **Stosunkiem cywilnoprawnym** jest stosunek prawny (a więc stosunek społeczny uregulowany przez prawo)

¹ Tekst pierwotny: Dz.U. Nr 16, poz. 93.

² Zob. m.in. A. Brzozowski, *Trzy dekady nowelizacji kodeksu cywilnego [w:] W poszukiwaniu dobrego prawa*, t. II, *Perspektywa prywatnoprawna. Księga jubileuszowa Profesora Mirosława Steca*, red. K. Małysa Sulińska, M. Spyra, A. Szumański, Warszawa 2022, s. 8.

³ M.in. w tym celu powołana została Komisja Kodyfikacyjna RP ustawą z 3.06.1919 r. o komisji kodyfikacyjnej (Dz.Pr.P.P. Nr 44, poz. 315), jednakże w okresie międzywojennym nie przeprowadzono kodyfikacji prawa cywilnego.

⁴ Zob. szerzej Z. Radwański, *Kodyfikacja prawa cywilnego*, RPEiS 2009/2, s. 131–132.

⁵ Na temat wyróżników prawa prywatnego, a także wątpliwości w zakresie granic między prawem publicznym a prawem prywatnym, zob. M. Safjan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2007, s. 30 i n.

⁶ Zob. m.in. M. Safjan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2007, s. 40 i n.; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2001, s. 109; Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2003, s. 6.

⁷ Wątpliwości te przedstawia Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego działająca przy Ministrze Sprawiedliwości, *Zielona księga. Optymalna wizja kodeksu cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej*, red. Z. Radwański, Warszawa 2007, s. 17–19.

określony przez dyspozycje norm prawa cywilnego⁸. Może on mieć charakter majątkowy i niemajątkowy. Stosunek cywilnoprawny powstaje (a także podlega zmianie bądź ustaje) na skutek określonych zdarzeń prawnych. Stanowią je zdarzenia wskazane w Kodeksie cywilnym niezależne od woli ludzkiej (np. upływ czasu, urodzenie, śmierć), jak również od niej zależne, w tym czynności prawne, orzeczenia sądowe, akty administracyjne wywołujące skutki w zakresie prawa cywilnego. Skutki cywilnoprawne wywołują także czyny niedozwolone i bezpodstawne wzbogacenie⁹.

5. Każdy stosunek prawny ma określony podmiot, przedmiot i treść. Komentowany art. 1 wskazuje na dwie podstawowe kategorie **podmiotów stosunku cywilnoprawnego**: osoby fizyczne (na temat osób fizycznych zob. szerzej komentarz do art. 8–32) i osoby prawne (na temat osób prawnych zob. szerzej komentarz do art. 33–43). Kodeks cywilny identyfikuje także trzecią kategorię podmiotów – tzw. niepełne (niezupełne, ułomne) osoby prawne, które są jednostkami organizacyjnymi niebędącymi osobami prawnymi, ale którym norma prawna przyznaje zdolność prawną (zob. szerzej komentarz do art. 33¹). W konsekwencji system prawa tworzy klarowny, trójdzielny katalog podmiotów prawa cywilnego¹⁰. **Przedmiotem stosunku cywilnoprawnego** są zachowania się ludzi oraz obiekty, których one dotyczą¹¹, w tym rzeczy (nieruchomości i ruchomości), a także dobra inne niż rzeczy. **Treścią stosunku cywilnoprawnego** są prawa i obowiązki jego stron, sprzężone w tym znaczeniu, że uprawnieniu jednej strony odpowiada obowiązek drugiej. Identyfikuje się przy tym stosunki prawne proste i złożone. W pierwszym przypadku uprawnieniu jednej strony odpowiada obowiązek drugiej, w tym drugim każdej ze stron przysługują uprawnienia skuteczne względem drugiej. W nauce wyróżnia się kategorię szerszą względem uprawnień – **prawo podmiotowe**¹².

Art. 2. (uchylony)

Art. 3. [*Lex retro non agit*]

Ustawa nie ma mocy wstecznej, chyba że to wynika z jej brzmienia lub celu.

1. Komentowany przepis należy do zagadnień tzw. prawa intertemporalnego. Chodzi o określenie, według jakich przepisów należy oceniać skutki prawne zdarzeń zaistniałych jeszcze przed wejściem w życie ustawy oraz stosunki prawne wynikające z tych zdarzeń i trwające lub mające dopiero wystąpić po wejściu w życie aktu prawnego¹³. Artykuł 3 wyraża jedną z zasad prawa międzyczasowego¹⁴, w myśl której ustawa nie ma mocy wstecznej, chyba że wynika to z jej brzmienia lub celu.
2. Wyjaśnienia wymaga pojęcie ustawy występujące w treści przepisu. Należy przez to rozumieć wszystkie przepisy z zakresu prawa prywatnego występujące w aktach prawnych rangi ustawy, a także rozporządzenia wykonawcze. Trafny jest pogląd, że ustawa w rozumieniu art. 3 k.c. oznacza akt prawa stanowionego. Argumenty prawnohistoryczne w oparciu o tradycję rzymską oraz europejską tradycję prawną przedstawił ostatnio w tej mierze J. Wiewiorowski¹⁵. Wypada również zauważyć, że kwestię tę rozstrzygał nieobowiązujący już art. XVI p.w.k.c., stanowiąc, że „Ustawą w rozumieniu kodeksu cywilnego jest każdy obowiązujący przepis prawa”. Wymaga podkreślenia, że chodzi jedynie o akty prawa stanowionego regulujące stosunki cywilnoprawne, a ściślej – przepis ma zastosowanie do wszystkich przepisów regulujących stosunki cywilnoprawne.

⁸ Pojęcie stosunku prawnego jest sporne. Zob. szerzej na temat jego definiowania Z. Banaszczyk [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2007, s. 830 i n.

⁹ Na temat zdarzeń prawnych stanowiących źródło stosunku cywilnoprawnego zob. A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2001, s. 116 i n. Z orzecznictwa zob. m.in. postanowienie SN z 21.11.2000 r., III CKN 1048/00, LEX nr 51872.

¹⁰ Zob. T. Sokołowski, *Zakres pojęć ułomnych oraz niezupełnych osób prawnych* [w:] *Czterdzieści lat kodeksu cywilnego. Materiały ogólnopolskiego zjazdu cywilistów w Rzeszowie (8–10 października 2004 r.)*, red. M. Sawczuk, Kraków 2006, s. 149.

¹¹ Tak A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2001, s. 113. Zagadnienie przedmiotu stosunku cywilnoprawnego nie jest jednolicie definiowane w literaturze; por. Z. Radwański, *Prawo cywilne...*, 2003, s. 112.

¹² Na temat istoty prawa podmiotowego, a także różnych sposobów jego definiowania zob. zwłaszcza A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2001, s. 115; Z. Radwański, *Prawo cywilne...*, 2003, s. 84 i n.

¹³ W. Bryl [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, red. Z. Resich, Warszawa 1972, s. 43.

¹⁴ W. Bryl [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. Z. Resich, s. 44.

¹⁵ J. Wiewiorowski, *Zakaz retroakcji określony w art. 3 k.c. w świetle europejskiej tradycji prawnej*, GSP 2018/39, s. 419–434.

3. Zasada niestosowania prawa wstecz znalazła swoje odzwierciedlenie także w ustawie – Przepisy wprowadzające kodeks cywilny, gdzie art. XXVI stanowi, że do stosunków prawnych powstałych przed wejściem w życie Kodeksu cywilnego stosuje się prawo dotychczasowe, chyba że dalsze przepisy stanowią inaczej. Rozdział III p.w.k.c. zawiera grupę przepisów przechodnich rozstrzygających, czy należy stosować Kodeks cywilny do zdarzenia, które wystąpiło przed wejściem w życie tego kodeksu, a którego skutki wystąpiły po dniu jego wejścia w życie.
4. Za stosowaniem zasady nieretroakcji przemawia względ na tzw. bezpieczeństwo prawne i jego element w postaci ochrony zaufania podmiotów prawa dokonujących czynności. Uczestnicy obrotu prawnego oczekują określonej stabilności, jeśli chodzi zarówno o zakres uprawnień, jak i o ciężar obowiązków. Podkreśla się, że z zasady ochrony zaufania do państwa i stanowionego przez nie prawa wynika obowiązek działania przez organy władzy publicznej w sposób lojalny, staranny oraz adekwatny do realnych potrzeb społecznych w przypadku wprowadzania zmian. Państwo ma również określone obowiązki natury technicznej, których wykonanie służyć ma zabezpieczeniu interesów jednostek, w szczególności gdy zmiany mogą wpłynąć na ich sytuację prawną. Wymaga tego zasada poprawnej legislacji, uznawana za składową zasady państwa prawnego¹⁶.
5. Przepis wprowadza dwa wyjątki od zasady nieretroaktywności: nową ustawę należy stosować, gdy wynika to z jej brzmienia lub celu. Przepis używa określenia „moc wsteczna ustawy”; oznacza ono stosowanie odmiennych (wynikających z nowej ustawy) ocen prawnych zdarzeń i ich skutków od wynikających z treści przepisów prawa obowiązujących w czasie ich zajścia.
6. Rozpoznając zagadnienie intertemporalne związane z odpowiedzialnością za szkodę górnictw, Sąd Najwyższy wskazał, że jeżeli w ustawie brak jest przepisów przejściowych, określając stosunki prawne, do których odnosi się ustawa nowa, należy uwzględnić przepisy prawa międzyczasowego zawarte w ustawie – Przepisy wprowadzające kodeks cywilny. W odniesieniu do zobowiązania do naprawienia szkody, którego źródłem jest czyn zabroniony, należy odwołać się do reguły wywodzonej z art. XLIX § 1 p.w.k.c., zgodnie z którą nowa ustawa nie znajduje zastosowania przy ocenie pozytywnych i negatywnych skutków zdarzeń prawnych, które nastąpiły przed jej wejściem w życie. W konsekwencji „w świetle przepisów intertemporalnych prawa cywilnego nie ma podstaw do traktowania jako zasady prawa prywatnego stosowania «normy korzystniejszej», bo rodziłoby to pytanie, w relacji do którego z podmiotów stosunku prawnego tę cechę nowej regulacji prawnej należałoby stwierdzać, tak by nie pozostać w sprzeczności z zasadą ich równości. Z uwagi na to, że zasada *lex retro non agit* jest jednym z istotnych elementów państwa prawa, odstępstwo od niej może mieć miejsce z bardzo ważnych powodów i musi wynikać z samej treści nowych przepisów”¹⁷.
7. Próbuąc odpowiedzieć na pytanie, w jaki sposób treść nowych przepisów wskazywać ma na retroaktywne stosowanie ustawy, należy rozróżnić dwie kwestie. Pierwsza odnosić się będzie do prawidłowej legislacji i adresowana jest, jako dyrektywa techniczna, ale też gwarancyjna, do organów stanowiących prawo. Druga kwestia odnosi się do określenia, w jaki sposób można ustalać, że z brzmienia przepisu wynika jego moc wsteczna. Przepis art. 3 adresowany jest do organów stosujących prawo, a nie do organów stanowiących. Przepis odwołuje się do brzmienia przepisu, a więc do jego literalnego sformułowania. Zakaz retroakcji jest zasadą, a odstępstwo od niego wyjątkiem. Wobec tego należy przyjąć, że zapoznanie się z treścią przepisu powinno nasuwać niebudzący wątpliwości wniosek, że nakazuje on retroaktywne stosowanie ustawy. Jakiegokolwiek wątpliwości muszą być rozstrzygane na rzecz zasady nieretroaktywności.
8. W doktrynie głoszone są poglądy o niekonstytucyjności art. 3 w części dotyczącej retroakcji wynikającej z celu ustawy nowej. Należy przychylić się do poglądu P. Machnikowskiego, że twierdzenie to jest zbyt kategoryczne. Autor ten podnosi, iż „nie można wykluczyć sytuacji, że podstawowe wartości konstytucyjne

¹⁶ Szerzej na ten temat J. Mikołajewicz, *Prawo intertemporalne w państwie prawnym*, RPEiS 2015/4, s. 25–27.

¹⁷ Por. wyrok SN z 24.01.2014 r., V CSK 93/13, LEX nr 1430404.

ważniejsze niż ochrona zaufania obywateli do prawa będą przemawiały za uznaniem mocy wstecznej określonej normy prawa cywilnego¹⁸.

9. Od retroaktywności należy odróżnić tzw. retrospektywność, przyjmowaną w odniesieniu do stosunków prawnych o charakterze ciągłym. Oznacza ona, że stosunki prawne powstałe pod rządem dawnej ustawy i istniejące w chwili wejścia w życie ustawy nowej podlegają nowej ustawie od daty jej wejścia w życie¹⁹. Nie stanowi to odstępstwa od zasady wyrażonej w art. 3.
10. Na istotny problem stosowania art. 3 do zmiany przyjmowanej przez doktrynę i orzecznictwo wykładni przepisów należy spojrzeć w kontekście ujęcia składników normy prawnej. Sąd Najwyższy w wyroku z 8.07.2011 r., IV CSK 532/10, LEX nr 897953, uznał, że zmiana dotychczasowej wykładni przepisu i jego nowe rozumienie nie działają wstecz, zgodnie z zasadą *lex retro non agit*, a zatem zmiana dotychczasowej wykładni przepisu prawa nie prowadzi do nieważności lub bezskuteczności czynności prawnych dokonanych w czasie, gdy obowiązywało inne jego rozumienie i zgodnie z nim czynności te zostały dokonane. Na funkcjonującą normę prawną składają się bowiem zarówno treść przepisu, jak i jego rozumienie w praktyce stosowania prawa. Sąd Najwyższy przywołał orzecznictwo Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości przyjmującego działanie nowej wykładni na przyszłość i stanowiska Trybunału Konstytucyjnego uznającego, że nadawanie mocy wstecznej nowej wykładni przepisu prawa, na podstawie którego doszło do nabycia określonego prawa, godzi w zasadę pewności prawa, zaufania w stosunkach między obywatelem a państwem oraz w zasadę ochrony praw nabytych.

Art. 4. (uchylony)

Art. 5. [Nadużycie prawa podmiotowego]

Nie można czynić ze swego prawa użytku, który by był sprzeczny ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem tego prawa lub z zasadami współżycia społecznego. Takie działanie lub zaniechanie uprawnionego nie jest uważane za wykonywanie prawa i nie korzysta z ochrony.

I. Istota, funkcja i przesłanki stosowania art. 5

1. Wyznaczenie zakresu prawa podmiotowego wymaga wyróżnienia dwóch płaszczyzn:
 - 1) sfery możliwości postępowania wyznaczonej przez ustawę *in abstracto* (tzw. płaszczyzny statycznej), obejmującej katalog uprawnień normatywnych składających się na prawo podmiotowe określonego rodzaju, oraz
 - 2) płaszczyzny korzystania z normatywnych uprawnień w konkretnym przypadku, kiedy to z okoliczności może wynikać, że działanie podmiotu narusza cudzą sferę interesów (tzw. płaszczyzny dynamicznej).

Celem art. 5 nie jest modyfikacja katalogu abstrakcyjnych uprawnień tworzących prawo podmiotowe, lecz tylko ograniczenie możliwości korzystania z nich w konkretnej sytuacji społecznej²⁰; stosowanie tego unormowania nie może zatem prowadzić do utraty prawa ani do modyfikacji jego treści. Z tego powodu nie znajduje zastosowania w procesie o istnienie (przysługiwanie) prawa oraz o ochronę tego prawa w drodze wpisu w księdze wieczystej²¹. Komentowane unormowanie nie podlega ograniczeniom podmiotowym, zatem znajduje zastosowanie względem wszystkich podmiotów prawa cywilnego, w tym przedsiębiorców²². Klauzula ta ma znaczenie dla całego systemu prawa cywilnego²³; nie narusza ona Konstytucji RP²⁴.

¹⁸ P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2021, s. 14.

¹⁹ Por. wyrok SN z 7.04.2004 r., IV CK 223/03, LEX nr 1125289.

²⁰ Zob. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, *Część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2009, s. 36.

²¹ Wyrok SN z 29.06.2004 r., II CK 397/03, LEX nr 174133.

²² Wyrok SN z 2.03.2023 r., II CSK 905/22, OSNC 2023/10, poz. 99; wyrok SN z 6.06.2019 r., II CSK 200/18, LEX nr 2690247. O ostrożnym stosowaniu art. 5 k.c. wobec przedsiębiorców – wyrok SN z 5.10.2018 r., I CSK 629/17, LEX nr 2561035.

²³ Wyrok TK z 17.10.2000 r., SK 5/99, OTK 2000/7, poz. 254.

²⁴ Trybunał Konstytucyjny w wyroku z 17.10.2000 r., SK 5/99, OTK 2000/7, poz. 254, stwierdził, że art. 5 k.c. jest zgodny z art. 2 i 45 ust. 1 Konstytucji RP oraz nie jest niezgodny z art. 32 ust. 1 i art. 64 ust. 2 w zw. z art. 20 Konstytucji RP.

2. Istota nadużycia prawa wyjaśniana była dwoma odmiennymi teoriami. Według dawniejszej **tzw. teorii zewnętrznej** działanie będące nadużyciem prawa stanowi wyraz jego wykonywania, lecz z uwagi na towarzyszące mu okoliczności podlega kwalifikacji jako czyn niedozwolony²⁵. Obowiązek naprawienia szkody wynika w świetle tej teorii z okoliczności zewnętrznych względem prawa podmiotowego, np. z omińnięcia celu prawa²⁶. Teorii tej wytyka się wewnętrzną sprzeczność, która polega na jednoczesnej kwalifikacji zachowania jako wykonywania prawa oraz deliktu. Obecnie na gruncie art. 5 dominuje **tzw. teoria wewnętrzna**, według której zachowanie sprzeczne z zasadami współżycia społecznego bądź ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem prawa jest zachowaniem bezprawnym, na co wskazuje wyraźnie art. 5 zdanie drugie, stanowiąc, że „Takie działanie lub zaniechanie uprawnionego nie jest uważane za wykonywanie prawa i nie korzysta z ochrony”²⁷. Sformułowaniu art. 5 zarzuca się przy tym niekonsekwencję, ponieważ pomimo wyłączenia opisanego zachowania ze sfery wykonywania prawa podmiot nazwany został „uprawnionym”; zauważa się ponadto, że doktrynalne określenie „nadużycie prawa” jest niefortunne, w istocie bowiem ten, kto prawa nadużywa, w rzeczywistości nie wykonuje go wcale²⁸.
3. Dopuszczalność oceny zachowania podmiotu z perspektywy kryteriów ustanowionych w art. 5 wymaga ustalenia, czy po jego stronie istnieje prawo podmiotowe i czy zachowaniem tym czyni on z niego użytek²⁹. Konstrukcja prawa podmiotowego obejmuje przy tym wszystkie typy uprawnień – uprawnienia bezpośrednie³⁰, roszczenia, uprawnienia kształtujące, a także zarzuty³¹. Brak prawa podmiotowego czyni taką ocenę bezprzedmiotową. Przykładowo w postanowieniu z 9.10.1970 r. Sąd Najwyższy stwierdził, że zgłoszenie wniosku o ubezwłasnowolnienie przez osobę do tego legitymowaną nie jest wyrazem wykonywania prawa podmiotowego, którego weryfikacja byłaby możliwa pod kątem jego nadużycia³²; z tych samych względów wyklucza się w doktrynie ocenę wykonywania posiadania pod kątem art. 5³³. Z tych samych powodów konstrukcja nadużycia prawa podmiotowego nie może służyć łagodzeniu rygoryzmu prawa publicznego, np. w drodze zastosowania do czynności organu rentowego³⁴.

II. Klauzula zasad współżycia społecznego i społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa

4. Zawarta w art. 5 **klauzula generalna zasad współżycia społecznego** odsyła do zastosowania pozaprawnych reguł postępowania w stosunkach między ludźmi (chodzi więc o reguły postępowania jednych osób wobec innych, a nie wyłącznie przeżywanych postaw nieznajdujących odzwierciedlenia w praktyce społecznej)³⁵, przy czym reguł tych nie można utożsamiać z normami moralnymi (choć w pewnym zakresie są z nimi zbieżne), albowiem obejmują także wskazania o charakterze obyczajowym i organizacyjnym, które nie poddają się ocenie pod kątem kryterium dobra i zła³⁶. Uwzględnieniu podlegają zatem przyjęte w społeczeństwie zasady uczciwego postępowania, lojalności wobec partnera, dobrej wiary w sensie obiektywnym i słuszności, stanowiące wyraz powszechnie uznawanych wartości w kulturze naszego społeczeństwa³⁷. Postuluje się, by sąd opierający rozstrzygnięcie na którejś z takich zasad wskazywał, o jaką zasadę konkretnie chodzi,

²⁵ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2011, s. 105.

²⁶ M. Pyziak-Szafnicka [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2007, s. 785.

²⁷ Zob. np. wyrok SN z 15.04.2004 r., IV CK 284/03, LEX nr 176084.

²⁸ Zob. S. Wronkowska, *Analiza pojęcia prawa podmiotowego*, Poznań 1973, s. 90.

²⁹ Wyrok SN z 26.11.2004 r., I CK 279/04, LEX nr 277859; wyrok SN z 31.03.2000 r., II CKN 749/98, OSNC 2000/7–8, poz. 135.

³⁰ Wyrok SN z 19.06.2015 r., IV CSK 580/14, LEX nr 1778870.

³¹ Wyrok SN z 29.11.2018 r., IV CSK 378/17, LEX nr 2586031.

³² Postanowienie SN z 9.10.1970 r., II CR 413/70, LEX nr 6802.

³³ K. Sokołowski, *Posiadanie samoistne a zasiedzenie nieruchomości*, PiP 2010/11, s. 80.

³⁴ Postanowienie SN z 12.07.2023 r., I USK 125/22, LEX nr 3582647, oraz wyrok SN z 22.06.2023 r., II NSNc 204/23, LEX nr 3575072.

³⁵ Zob. Z. Radwański, M. Zieliński, *Uwagi de lege ferenda o klauzulach generalnych w prawie prywatnym*, Prz. Leg. 2001/2, s. 11–33.

³⁶ Zob. A. Stelmachowski, *Klauzule generalne w kodeksie cywilnym (zasady współżycia społecznego i społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa)*, PiP 1965/1, s. 11; A. Stelmachowski, *Wstęp do teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1984, s. 152. Wężiej jako zasady etycznego postępowania ujmuje zasady współżycia społecznego np. K. Pietrzykowski, *Powinności w perspektywie zasad współżycia społecznego*, Kwart. Pr. Publ. 2016/3, s. 57–70.

³⁷ Wyrok SN z 29.06.2021 r., V CSK 472/20, LEX nr 3358969; wyrok SN z 28.11.2001 r., IV CKN 1756/00, LEX nr 80259; wyrok SN z 24.04.1997 r., II CKN 118/97, OSP 1998/1, poz. 3.

w przeciwnym razie rozstrzygnięcie będzie narażone na zarzut dowolności³⁸. Ocena zachowania podmiotu pod kątem zasad współżycia społecznego następuje przy uwzględnieniu całokształtu towarzyszących mu okoliczności, dlatego nie da się wyznaczyć pewnych grup sytuacji, które automatycznie mogłyby być uznane za sprzeczne z zasadami współżycia społecznego³⁹ i funkcjonowały jako standardy interpretacyjne⁴⁰. Ocena okoliczności pod kątem nadużycia prawa podmiotowego nie może mieć cech dowolności⁴¹.

5. **Klauzula społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa** determinuje rozmiar prawa podmiotowego jego funkcją⁴², a zwłaszcza skłania do uwzględnienia tych celów prawa, które są zdeterminowane rodzajem obiektów, których prawo dotyczy⁴³. Zauważa się jej przydatność w przypadkach, gdy ustawa nadaje prawu podmiotowemu szczególne przeznaczenie, np. w odniesieniu do zabytków czy mienia publicznego⁴⁴. Ponieważ obecnie odgrywa ona niewielką rolę⁴⁵, pojawiają się niekiedy postulaty jej uchylenia⁴⁶.

III. Zasady stosowania art. 5

6. Ponieważ istotą prawa cywilnego jest strzeżenie praw podmiotowych, zaleca się **ostrożne stosowanie art. 5**, jako instytucji prowadzącej do redukcji sfery możliwości postępowania jednostki⁴⁷. Odmowa przyznania ochrony prawu podmiotowemu może następować tylko wyjątkowo. W postępowaniu cywilnym pozwany powinien podnieść **zarzut** nadużycia prawa podmiotowego przez powoda i udowodnić swoje twierdzenia⁴⁸. Na korzyść osoby, której przysługuje prawo podmiotowe, działa bowiem domniemanie faktyczne, że ten, kto korzysta ze swego prawa, czyni to zgodnie z zasadami współżycia społecznego i przeznaczeniem prawa⁴⁹.
7. Stosowanie art. 5 **nie może prowadzić do podważenia mocy obowiązujących przepisów prawnych**, które strona ocenia jako niesprawiedliwe z punktu widzenia własnego interesu⁵⁰, gdyż w przeciwnym razie mogłoby dochodzić do naruszenia zasady praworządności w demokratycznym państwie prawnym⁵¹. Przykładowo art. 5 nie może być wykorzystywany w celu podważenia reguł dziedziczenia, zasad odpowiedzialności za długi spadkowe⁵², przesłanek koniecznych zawarcia małżeństwa i tzw. bezwzględnych przeszkód małżeńskich⁵³. Nie powinien on ponadto wpływać na wykładnię w kierunku kształtowania treści prawa podmiotowego⁵⁴. Artykułu 5 nie można także stosować w celu podważenia przepisów prawa regulujących sankcję bezwzględnej nieważności czynności sprzecznych z prawem, które w sposób wyczerpujący rozstrzygają o prawach stron (np. art. 58 § 1 k.c.)⁵⁵. Poza tym przyjmuje się, że stosowanie art. 5 nie może zastępować

³⁸ Wyrok SN z 15.02.2017 r., II CSK 236/16, LEX nr 2242151. O społecznym znaczeniu zasad współżycia społecznego B. Janiszewska, *O potrzebie zmiany klauzuli zasad współżycia społecznego (głos w dyskusji)*, PUG 2003/4, poz. 7. Odmienne wyrok SN z 24.07.2019 r., I NsNc 9/19, LEX nr 2697913, i wyrok SN z 2.10.2015 r., II CSK 757/14, LEX nr 1936713. Odmienne postanowienie SN z 2.03.2023 r., I CSK 5356/22, LEX nr 3556637, w którym Sąd Najwyższy stwierdził, że w przypadku gdy sąd nie formułuje naruszonej zasady współżycia społecznego, powinien przynajmniej przedstawić okoliczności uzasadniające stosowanie art. 5 k.c.

³⁹ Wyrok SN z 31.05.2023 r., II CSKP 1732/22, LEX nr 3590464, i postanowienie SN z 28.05.2019 r., II CSK 587/18, LEX nr 2680265.

⁴⁰ Postanowienie SN z 31.05.2019 r., II CSK 618/18, LEX nr 2684130.

⁴¹ Wyrok SN z 9.09.2021 r., I CSKP 236/21, LEX nr 3404197.

⁴² P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2011, s. 18.

⁴³ A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 1996, s. 139.

⁴⁴ P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2011, s. 18.

⁴⁵ Początkowo klauzula ta wykorzystywana była przede wszystkim do weryfikacji zakresu wykonywania prawa własności adekwatnie do wyróżnianych form własności; zob. J. Wasilkowski, *Pojęcie własności w świetle k.c.*, PiP 1965/12, s. 827.

⁴⁶ T. Justyński, *Nadużycie prawa w polskim prawie cywilnym*, Kraków 2000, s. 116.

⁴⁷ Wyrok SN z 22.11.1994 r., II CRN 127/94, LEX nr 82293.

⁴⁸ Wyrok SN z 26.10.2017 r., II CSK 7/17, LEX nr 2427134.

⁴⁹ C. Waldziński, *Przesłanki stosowania klauzuli nadużycia prawa podmiotowego w orzecznictwie sądowym*, PS 2017/3, s. 19–26.

⁵⁰ Wyrok SN z 29.07.2021 r., I CSKP 150/21, LEX nr 3327268.

⁵¹ Wyrok SN z 7.05.2003 r., IV CKN 120/01, LEX nr 141394.

⁵² Szerzej: J. Ciszewski, *Ustawowe i umowne ograniczenia odpowiedzialności osobistej*, GSP 2003/1, s. 17–30, i M. Wilejczyk, *Stosowanie konstrukcji nadużycia prawa podmiotowego w dziedzinie prawa spadkowego*, PS 2015/7–8, s. 53–65.

⁵³ A. Szczekała, *Nadużycie prawa podmiotowego w stosunkach niemajątkowych między małżonkami – zagadnienia wybrane*, „Palestra” 2018/9, s. 81.

⁵⁴ Wyrok SN z 31.03.2000 r., II CKN 749/98, OSNC 2000/7–8, poz. 135.

⁵⁵ Postanowienie SN z 18.04.2023 r., I CSK 2937/22, LEX nr 3585040.

konkretnej szczególnej regulacji prawnej, ponieważ przepis ten nie ma nadrzędnego charakteru względem pozostałych przepisów prawa cywilnego⁵⁶. Przykładowo wyznaczenie przez sąd w sprawie o opróżnienie lokalu odpowiedniego terminu do spełnienia tego świadczenia na podstawie art. 320 k.p.c. wyłącza oparcie rozstrzygnięcia na art. 5⁵⁷. Przykładem regulacji szczególnej zakazującej nadużywania prawa jest zarówno art. 8 Kodeksu pracy⁵⁸, jak również art. 68 ustawy – Prawo własności przemysłowej⁵⁹.

8. Ochrona, którą zapewnia art. 5, ma **charakter subsydiarny** w tym znaczeniu, że powołanie się na art. 5 jest ostatecznością w sytuacji, gdy nie można na innej drodze zabezpieczyć interesu podmiotu zagrożonego wykonywaniem prawa przez inną osobę⁶⁰. Poza tym podkreśla się, że nie powinien korzystać z ochrony ten, kto nie dba właściwie o swoje interesy⁶¹.
9. Artykuł 5 ma wyłącznie charakter obronny, a nie zaczepny, ponieważ **nie daje podstawy do wywodzenia z niego nowych praw podmiotowych. Nie może stanowić samoistnej podstawy roszczenia bądź powództwa**⁶² (np. powództwa opozycyjnego⁶³), ponieważ prawa takie wywodzą się ze statuujących je norm prawa materialnego, a nie z art. 5⁶⁴.
10. Pozbawienie ochrony na podstawie art. 5 ma **charakter czasowy, a nie trwały**, co oznacza, że w razie zmiany okoliczności osoba, której przysługuje prawo podmiotowe, może z niego korzystać nawet w przypadku, gdyby uprzednio wniesione powództwo zostało oddalone na podstawie art. 5⁶⁵. Zarzut nadużycia prawa ma zatem charakter dylatoryjny.
11. Wskazówki co do sposobu stosowania art. 5 dostarcza również **tzw. zasada czystych rąk**, według której nie może skutecznie powoływać się na zasady współżycia społecznego ten, kto sam je narusza⁶⁶. Ocena zachowania podmiotu pod kątem zasad współżycia społecznego powinna bowiem uwzględniać całokształt okoliczności sprawy⁶⁷, których elementem jest m.in. zachowanie strony pozwanej. Rygorystyczne stosowanie tej zasady mogłoby jednak prowadzić do niesprawiedliwych rozstrzygnięć, dlatego niezbędne są wnikliwa ocena i porównanie zachowań obu stron w kontekście słuszności powoływania się przez jedną z nich na art. 5⁶⁸.

IV. Przykłady stosowania art. 5 w ramach poszczególnych działów prawa cywilnego

12. W ramach **części ogólnej** prawa cywilnego należy odnotować liczne wypowiedzi Sądu Najwyższego oraz doktryny w przedmiocie dopuszczalności uznania zarzutu przedawnienia za nadużycie prawa, przy uwzględ-

⁵⁶ Wyrok z 12.01.2022 r., II CSKP 212/22, LEX nr 3287211; wyrok SN z 22.05.2002 r., I CKN 1567/99, OSNC 2003/7–8, poz. 109.

⁵⁷ Wyrok SN z 26.04.2006 r., V CSK 20/06, LEX nr 198525; wyrok SN z 17.09.1969 r., III CRN 310/69, OSNC 1970/6, poz. 115.

⁵⁸ Wyrok SN z 16.06.2021 r., III PSKP 20/21, LEX nr 3304788.

⁵⁹ Zob. A. Sokołowska-Ławniczak [w:] K. Jasińska, Z. Pinkalski, J. Rasiewicz, A. Sokołowska-Ławniczak, *Metodyka pracy pełnomocnika w sprawach cywilnych z zakresu prawa własności intelektualnej*, Warszawa 2021, s. 291.

⁶⁰ Wyrok SN z 1.12.2017 r., I CSK 342/17, LEX nr 2473796.

⁶¹ Tak na przykładzie żądania zniesienia współwłasności, w razie nieskorzystania z możliwości, jaką daje art. 210 § 1 zdanie drugie k.c. – T. Justyński, *Nadużycie prawa w związku z żądaniem zniesienia współwłasności*, PS 2003/5, s. 40.

⁶² Postanowienie SN z 31.08.2021 r., I CSK 192/21, LEX nr 3400544; postanowienie SN z 15.02.2019 r., III CSK 50/17, LEX nr 2621156; wyrok SN z 19.03.2002 r., IV CKN 892/00, LEX nr 54380.

⁶³ Wyrok SN z 15.06.2018 r., II CSK 83/18, LEX nr 2508090.

⁶⁴ Wyrok z 13.09.2019 r., II CSK 374/18, LEX nr 2746916. Odnośnie do przesłanek nabycia prawa z ubezpieczenia społecznego – postanowienie SN z 23.06.2021 r., I USK 176/21, LEX nr 3352437.

⁶⁵ Wyrok SN z 22.05.2002 r., I CKN 1567/99, OSNC 2003/7–8, poz. 109.

⁶⁶ Zob. np. wyrok SN z 12.04.2022 r., I PSK 212/21, LEX nr 3420435, i wyrok SN z 11.05.2016 r., I PK 134/15, LEX nr 2050669. O zastosowaniu tej zasady w negocjacjach – M. Pilich, *Obowiązek negocjowania w dobrej wierze w polskim prawie cywilnym (uwagi na tle prawnoporównawczym)*, PS 2006/7–8, s. 3.

⁶⁷ Wyrok SN z 7.05.2003 r., IV CKN 120/01, LEX nr 141394.

⁶⁸ Postanowienie SN z 26.05.2020 r., I PK 145/19, LEX nr 3028843.

nieniu zwłaszcza przyczyn opóźnienia wierzyciela, długości terminu przedawnienia i opóźnienia wierzyciela, które nie powinno być nadmierne, oraz charakteru dochodzonych roszczeń⁶⁹.

13. W zakresie **prawa rzeczowego** orzecznictwo dostarcza przykładów zastosowania art. 5 m.in. wobec żądania zniesienia współwłasności nieruchomości⁷⁰, wobec dopłat lub spłat przysługujących współwłaścicielowi w związku z sądowym zniesieniem współwłasności⁷¹ oraz roszczenia o opłatę roczną należną za użytkowanie wieczyste⁷²; w doktrynie wskazano np. na możliwość uznania za nadużycie prawa żądania wynagrodzenia za ustanowienie służebności przesyłu⁷³. Dopuszczalność stosowania art. 5 wobec roszczenia windykacyjnego jest natomiast w orzecznictwie sporna – w niektórych wypowiedziach Sąd Najwyższy kwestionuje możliwość jego oceny pod kątem nadużycia prawa, w innych zaś dopuszcza oddalenie roszczenia windykacyjnego w zupełnie wyjątkowych przypadkach⁷⁴. Analogiczne wątpliwości powstają w odniesieniu do powództwa negatoryjnego⁷⁵.
14. Spośród licznych przypadków zastosowania w praktyce art. 5 w **prawie zobowiązań** wymienić można m.in. uznanie za nadużycie prawa potrącenia⁷⁶ oraz żądania zwrotu nienależnego świadczenia spełnionego na podstawie nieważnej czynności prawnej⁷⁷, jak również żądanie kary umownej⁷⁸, a także obniżenie na podstawie art. 5 odszkodowania⁷⁹, miarkowania zadośćuczynienia⁸⁰ oraz roszczenia o rentę⁸¹. Doktryna wskazuje na możliwość takiej kwalifikacji żądania spełnienia świadczenia od określonego dłużnika solidarnego⁸². Z kolei w odniesieniu do dochodzenia roszczeń przez wierzycieli w sytuacji, gdy z powodu restrykcji wynikających z pandemii SARS-CoV-2 dłużnik czasowo był pozbawiony prawa do prowadzenia działalności gospodarczej, wyrażono stanowisko, iż nie można realizacji praw wierzyciela kwalifikować automatycznie jako nadużycia prawa⁸³.
15. W **prawie spadkowym** przykład zastosowania art. 5 stanowią rozstrzygnięcia w przedmiocie zachowku, którego żądanie w wypadkach wyjątkowych może być uznane za nadużycie prawa⁸⁴; zagadnienie to jest sporne (zob. komentarz do art. 991, pkt IV). Z kolei w **prawie rodzinnym** warto uwypuklić dopuszczalność stosowania art. 5 k.c. w sprawie o ustanowienie rozdzielności majątkowej⁸⁵, dopuszczalność obniżenia spłat/dopłat przy podziale majątku wspólnego małżonków na podstawie art. 5⁸⁶, dopuszczalność oddalenia powództwa o zaprzeczenie macierzyństwa na podstawie art. 5 z uwagi na ochronę ustabilizowanych stosun-

⁶⁹ M.in. wyrok SN z 2.03.2022 r., II CSKP 90/22, LEX nr 3358185; wyrok SN z 2.10.2020 r., III CSK 74/18, LEX nr 3070101; wyrok SN z 8.09.2020 r., V CSK 532/18, LEX nr 3051766; wyrok SN z 6.12.2019 r., V CSK 380/18, LEX nr 2783298; wyrok SN z 9.08.2016 r., II CSK 719/15, OSNC 2017/5, poz. 60. W doktrynie zob. A. Bera-Adamczyk, *Aksjologia przedawnienia*, „Ius Novum” 2022/3, s. 79–90.

⁷⁰ Uchwała SN z 24.01.2007 r., III CZP 117/06, OSNC 2007/11, poz. 165.

⁷¹ Postanowienie SN z 20.04.2023 r., II CSKP 430/22, LEX nr 3571728.

⁷² Wyrok SN z 29.09.2017 r., V CSK 618/16, LEX nr 2407350.

⁷³ B. Rakoczy, *Problematyka wynagrodzenia za ustanowienie służebności przesyłu na nieruchomości gminy na rzecz przedsiębiorstwa wodociągowo-kanalizacyjnego*, Sam. Ter. 2014/6, s. 27–33.

⁷⁴ W przedmiocie roszczenia windykacyjnego zob. np. wyrok SN z 21.06.2023 r., II CNPP 25/22, OSNC 2024/1, poz. 10; wyrok SN z 3.10.2000 r., I CKN 287/00, OSNC 2001/3, poz. 43; wyrok SN z 30.05.2000 r., IV CKN 28/00, LEX nr 303361. W doktrynie zob. W. Borysiak, *Ochrona własności a nadużycie prawa*, St. Iur. 2010/52, s. 17–39.

⁷⁵ W wyroku z 24.05.2023 r., II NSNc 210/23, OSNKN 2023/3, poz. 9, Sąd Najwyższy, powołując się na zagwarantowaną w art. 21 Konstytucji RP ochronę prawa własności, stwierdził, że niedopuszczalne jest oddalenie powództwa windykacyjnego oraz negatoryjnego na podstawie art. 5 k.c.

⁷⁶ Wyrok SN z 2.12.1985 r., IV CR 211/85, LEX nr 8739.

⁷⁷ Wyrok SN z 15.09.2016 r., I CSK 615/15, LEX nr 2151396.

⁷⁸ Wyrok SN z 26.04.2022 r., II CSKP 81/22, LEX nr 3431460.

⁷⁹ Wyrok SN z 26.06.1980 r., II CR 164/80, OSNC 1981/4, poz. 61.

⁸⁰ Wyrok SN z 30.07.2021 r., V CSKP 236/21, LEX nr 3253698.

⁸¹ Wyrok SA w Białymstoku z 18.04.2002 r., I ACa 399/02, OSA 2003/3, poz. 12.

⁸² K. Padrak, „Solidarność” dłużników, Zam. Pub. Dor. 2007/2, s. 60–68.

⁸³ P. Dolniak, *Transakcje handlowe w czasie pandemii*, PPH 2021/8, s. 42–49.

⁸⁴ M.in. postanowienie SN z 27.08.2020 r., V CSK 173/20, LEX nr 3053969; zob. też np. P. Rafałowicz, *Realizacja prawa do zachowku a nadużycie prawa podmiotowego*, PS 2019/1, s. 64–74, i D. Miler, *Miarkowanie zachowku w świetle praktyki orzeczniczej*, KPP 2017/1, s. 75–108.

⁸⁵ Postanowienie SN z 22.08.2022 r., I CSK 588/22, LEX nr 3411334.

⁸⁶ Postanowienie SN z 21.04.2023 r., II CSKP 2117/22, LEX nr 3585096; postanowienie SN z 22.09.2020 r., I CSK 657/18, LEX nr 3158152, z głosem A. Szczekali, „Palestra” 2021/10, s. 93–102.

ków rodzinnych⁸⁷, oddalenie powództwa o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa⁸⁸ czy dopuszczalność oceny pod kątem zasad współżycia społecznego oświadczenia rodziców w przedmiocie zgody na przysposobienie dziecka⁸⁹. W odniesieniu do dochodzenia praw stanu wyrażono również pogląd, że sięganie do art. 5 k.c. jest zbędne z uwagi na uregulowanie w Kodeksie postępowania cywilnego nakazu dokonywania czynności procesowych zgodnie z dobrymi obyczajami (art. 3 k.p.c.) oraz zakazu nadużywania uprawnień procesowych (art. 4¹ k.p.c.), które w obecnym stanie prawnym stanowią podstawę oceny tych czynności⁹⁰.

Art. 6. [Onus probandi]

Ciężar udowodnienia faktu spoczywa na osobie, która z faktu tego wywodzi skutki prawne.

1. Sformułowanie łacińskie *onus probandi* tłumaczy się jako ciężar przeprowadzenia dowodu⁹¹. Wyraz *onus* oznacza ciężar, podatek, ładunek, trud, kłopot, zadania, przenośnie zobowiązanie, obowiązek; *onera matri-monii* to koszty utrzymania domu i żony, *onera hereditatis* – zobowiązania obciążające spadek, *onera publica* – obowiązki publiczne, *servitus oneris ferendi* – służebność oparcia budowli o mur przyległy, *negotia onerosa* to czynności prawne odpłatne⁹².
2. W rzymskim procesie formularnym kwestie dowodowe były z początku obszarem zainteresowań retorów. Prawnicy zainteresowani byli kwestiami prawa, nie faktu, co dokumentuje wypowiedź jurysty Gaiusa Aquiliusa Gallusa *Nihil hoc ad ius, ad Ciceronem*, przekazana przez Cyserona w Topikach⁹³. Powód jednak musiał udowodnić podstawy i treść swojej *actio*, pozwany zaś stan faktyczny leżący u podstaw zgłaszanego zarzutu (*exceptio*)⁹⁴. Adresowana do sędziego instrukcja rozstrzygnięcia sporu (*formula*) zawierająca zwrot *si paret – si non paret, absolvito* (jeśli się okaże, zasądz, jeśli nie, uwolnij) dawała sędziemu swobodę co do oceny środków dowodowych. Jeśli sprawa okazała się dla niego niejasna (*sibi non liquere*), np. wobec braku dowodów czy nierozwiązanego problemu oceny poszczególnych środków dowodowych, mógł on wyjątkowo nie oddalać powództwa, lecz uchylić się od wydania wyroku. Z upływem czasu juryści obejmują swoją uwagę kwestie związane z prawem dowodowym. Digesta justyniańskie zawierają wiele wypowiedzi prawników z tym związanych, często zupełnie pozbawionych kontekstu, jak przypisana Paulusowi wypowiedź *ei incubit probatio, qui dicit, non qui negat*⁹⁵. Przywoływane ogólne reguły, jak np. *quo excipit probare de-beat* (kto podnosi zarzut procesowy, powinien udowodnić twierdzenie w nim zawarte), ulegają modyfikacji na tle zastosowania w konkretnej sprawie, ze względu na ogólne zasady prawa, jak np. wzgląd na dobro spadkobierców⁹⁶.
3. Ciężar udowodnienia faktu należy do powinności osoby, która z faktu tego wyprowadza następstwa (skutki) prawne. Oznacza to, że konsekwencje nieudowodnienia faktu obciążają osobę, która z faktu tego wywodzi skutki prawne. Istotne jest, że dany fakt nie został udowodniony, a nie to, z jakiej przyczyny sąd nie powziął przekonania o prawdziwości faktów.
4. Przedmiotem udowodnienia są fakty. Pojęcie to obejmuje nie tylko fakty w potocznym znaczeniu tego słowa, jak zdarzenia konkretne, zaszłe w czasie i przestrzeni, lecz także przejawy wewnętrznego życia ludzkiego, jak zamiar, dobra wola, świadomość, poczytalność, zdolność intelektualna, stany świata zewnętrznego, jak np. po-

⁸⁷ Uchwała SN (7) z 7.06.1971 r., III CZP 87/70, OSNC 1972/3, poz. 42. Z kolei o niedopuszczalności stosowania art. 5 w sprawach o prawa stanu – postanowienie SN z 13.02.2019 r., V CSK 352/18, LEX nr 2619305.

⁸⁸ Uchwała SN z 27.02.2020 r., III CZP 56/19, z głosem M. Rzewuskiej, „Glosa” 2022/4, s. 63–70.

⁸⁹ E. Budna, *W sprawie charakteru prawnego zgody rodziców na przysposobienie anonimowe dziecka*, PS 1996/3, s. 37.

⁹⁰ Wyrok SN z 7.04.2022 r., II CSKP 118/22, LEX nr 3423501.

⁹¹ Por. W. Rozwadowski, *s.v. onus probandi* [w:] *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, red. W. Wołodkiewicz, Warszawa 1986, s. 110.

⁹² Por. J. Söndel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 2005, s. 691.

⁹³ Cic., *top.* 50.51.

⁹⁴ M. Kaser, *Das römische Zivilprozessrecht*, München 1996, s. 363.

⁹⁵ D. 22.3.2 (Paulus *libro sexagesimo nono ad edictum*).

⁹⁶ D. 22.3.9 (Celsus *libro primo Digestorum*).

goda, praktyki postępowania, zwyczaje, a także to, czy są ustalone⁹⁷. Przedmiotem dowodu może być także prawo obce, z tym że na sądzie rozpoznającym sprawę ciąży z urzędu obowiązek ustalenia treści prawa obcego. Celem ustalenia treści prawa obcego lub obcej praktyki sądowej sąd może także zasięgnąć opinii biegłych⁹⁸.

5. Z przepisu wynika, że powód powinien udowodnić tzw. fakty pozytywne, stanowiące podstawę jego powództwa. Dowód, że zachodzi brak jednej z przesłanek powództwa, obciąża pozwanego, który ma obowiązek udowodnienia tzw. okoliczności przeszkadzających, np. okoliczności, które uniemożliwiły powstanie prawa powoda. Pozwanego obciąża także dowód tzw. okoliczności niweczających prawo powoda, np. pozwany twierdzi, że powstałe roszczenie wygasło wskutek spełnienia świadczenia⁹⁹.
6. Ciężar udowodnienia faktu spoczywa na stronach, nie na sądzie. Przepis ogranicza się do określenia, kto powinien przekonać sąd o prawdziwości poszczególnych twierdzeń. Nie określa zaś konsekwencji, jakie strona poniesie w przypadku niewywiązania się z ciężaru dowodu. To nie ciężar dowodu, lecz znajdujący zastosowanie przepis prawny uzależnia możliwość skutecznego zgłaszania żądań lub zarzutów od zaistnienia określonych w tym przepisie zdarzeń. Trzeba brać pod uwagę przepis prawny, który leży u podstaw sądowego rozstrzygnięcia konkretnej sprawy cywilnej¹⁰⁰. Ustalenia, kto utraci lub może utracić korzyść, jaką prawo wiąże z przeprowadzeniem dowodu określonych faktów, można dokonać na podstawie przepisu prawnego, który leży u podstaw ustalenia skutków prawnych danego faktu.
7. Z tych względów Sąd Najwyższy podkreślał, że art. 6, określający reguły dowodzenia, nie stanowi samodzielnej podstawy prawnej rozstrzygnięcia¹⁰¹. Powołanie art. 6 w skardze kasacyjnej opartej na zarzucie naruszenia prawa materialnego bez wskazania przepisów tego prawa, z których wynika dochodzone roszczenie, jest niewystarczające¹⁰².
8. W przypadku gdy sąd uzna fakt za nieudowodniony, prawo materialne nie pozwala na uwzględnienie przez sąd żądania lub zarzutów związanych z istnieniem pewnych faktów. Przepis art. 6 stanowi jednocześnie dyrektywę dla sądu nakazującą wyciągnięcie negatywnych konsekwencji wobec strony, na której spoczywał ciężar dowodu, w sytuacji gdy fakt nie został udowodniony. Niemniej trzeba pamiętać, że w niektórych kategoriach spraw sąd ma w zasadzie obowiązek przeprowadzenia dowodu z urzędu. W postanowieniu z 9.09.2020 r., II CSK 121/20, LEX nr 3080597, Sąd Najwyższy podkreślił, że sąd opiekuńczy ma szczególne obowiązki w zakresie postępowania dowodowego w sprawach prowadzonych na podstawie ustawy z 19.08.1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego¹⁰³ i w związku z tym nie może stosować reguły wyrażonej w art. 6.
9. Ciężar udowodnienia pozwala rozstrzygnąć sprawę merytorycznie także wówczas, gdy sąd nie zdołał w ogóle (w pewnej części) wyjaśnić stanu faktycznego sprawy. Wówczas konsekwencje procesowe takiego stanu rzeczy ponosi strona, na której dowód spoczywał. Jeżeli natomiast istotne fakty zostaną ustalone, to podlegają one ocenie z punktu widzenia przepisów prawa materialnego, niezależnie od tego, która ze stron podjęła w tym zakresie inicjatywę dowodową (powód, pozwany, czy nawet dowód został przeprowadzony z urzędu¹⁰⁴).

⁹⁷ W. Siedlecki, *Zasady wyrokowania w procesie cywilnym*, Warszawa 1957, s. 231; I. Adrych-Brzezińska, *Ciężar dowodu w prawie i procesie cywilnym*, Warszawa 2015, s. 78 i n.

⁹⁸ Por. art. 51a ustawy z 27.07.2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2024 r. poz. 334 ze zm.), wcześniej art. 1143 k.p.c.

⁹⁹ Por. szerzej W. Bryl, *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. Z. Resich, s. 67.

¹⁰⁰ Por. A. Stefaniak, *Onus probandi...*, s. 15–16.

¹⁰¹ Por. postanowienie SN z 20.08.2020 r., III UK 271/19, LEX nr 3150259; wyrok SN z 19.11.1997 r., I PKN 375/97, LEX nr 33567; wyrok SN z 12.01.1999 r., I PKN 536/98, LEX nr 36558.

¹⁰² Por. wyrok SN z 19.11.1997 r., I PKN 375/97, LEX nr 33567.

¹⁰³ Dz.U. z 2022 r. poz. 2123 ze zm.

¹⁰⁴ Por. np. postanowienie SN z 20.08.2020 r., III UK 271/19, LEX nr 3150259; wyrok SN z 4.01.2008 r., I UK 223/07, LEX nr 442836; wyrok SN z 12.01.2011 r., II PK 129/10, LEX nr 737385.

10. Przepis art. 6 służy również rozstrzygnięciu w sytuacji, gdy sąd, oceniając zebrany materiał dowodowy, nie ma dostatecznych podstaw do przyjęcia, że dany fakt miał miejsce, a z drugiej strony materiał ten nie pozwala na ustalenie, że fakt miejsca nie miał. Por. postanowienie Sądu Najwyższego z 4.07.2012 r., I CSK 72/12, LEX nr 1215604: „w postępowaniu cywilnym rzeczywiście nie zawsze istnieje możliwość wyjaśnienia wszystkich okoliczności faktycznych, które dla rozstrzygnięcia sprawy mają istotne znaczenie. Bywa bowiem, że materiał zgromadzony w postępowaniu nie stwarza wystarczających podstaw do stwierdzenia, iż określona okoliczność miała miejsce, a jednocześnie brak dostatecznych dowodów na to, że okoliczność ta nie wystąpiła. Innymi słowy, sąd nie jest w stanie zweryfikować prawdziwości twierdzeń stron i poczynić co do nich stosownych, kategoriowych ustaleń. W doktrynie trafnie jednak zauważono, że wielokrotnie impas, który powstaje w związku z taką sytuacją, może zostać przezwyciężony dzięki wykorzystaniu właściwych reguł rozkładu ciężaru dowodu. Chodziłoby tu zwłaszcza o art. 6, w którym przewidziano, że ciężar udowodnienia faktu spoczywa na osobie, która z tego faktu wywodzi skutki prawne. (...) Nie bez znaczenia są tu także wszelkiego rodzaju domniemania, zarówno faktyczne, jak i prawne”.
11. W jednym z wcześniejszych orzeczeń Sąd Najwyższy uznał, że „ilekroć jedna ze stron swoim postępowaniem spowoduje uniemożliwienie lub poważne utrudnienie wykazania okoliczności przeciwnikowi, na którym spoczywał ciężar ich udowodnienia, wówczas na tę stronę przechodzi ciężar dowodu co do tego, że okoliczności takie nie zachodziły”¹⁰⁵. Twierdzenie to ostatnio zostało poddane krytyce¹⁰⁶.
12. W przypadku użycia przez ustawodawcę sformułowania „chyba że” według B. Janiszewskiej mamy raczej do czynienia ze zmianą tematu dowodu, rozkład ciężaru dowodu pozostaje w tych sytuacjach niezmienny, wynika z art. 6¹⁰⁷.

Art. 7. [Domniemanie dobrej wiary]

Jeżeli ustawa uzależnia skutki prawne od dobrej lub złej wiary, domniemywa się istnienie dobrej wiary.

1. Pojęcie dobrej wiary (*bona fides*) odegrało ogromną rolę w rozwoju prawa prywatnego jako instrumentu rozstrzygania konfliktów dnia codziennego; wpłynęło także na rozumienie prawa i jego rozwój w czasach nowożytnych¹⁰⁸. W Rzymie antycznym pojęcie to zostało uchwycone i rozwinięte dzięki działalności pretora zapowiadającego w edyktie udzielenie środków ochrony procesowej, a tym samym ochrony praw prywatnych. Punktem wyjścia była jednak sama *fides* ujmowana w kontekście przedprawnym: obowiązku dotrzymywania danego słowa: *fit quod dicitur*¹⁰⁹. Wierność danemu słowu była dla Rzymian jednym z aspektów istotnej dla nich wartości, którą była stałość (*constantia*): jeśli raz obrałeś dany kurs, trzymaj się go! Dwa główne obszary posługiwania się zwrotem *bona fides* to wypowiedzi dotyczące kontraktów oraz nabycia posiadania połączone z oceną skutków prawnych tego zdarzenia¹¹⁰. W obszarze prawnym to *fides* stała u podstaw zaskarżalności kontraktów nieformalnych, opierających się na samym porozumieniu (*consensus, conventio*) stron, takich jak kontrakt sprzedaży najmu (także pracy i usług), spółki, zlecenia. Według poglądu prawnika Jawolenusa dobra wiara wymaga, aby to, co zostało umówione, było następnie przestrzegane przez strony – *bona fides exigit, ut quod convenit fiat*¹¹¹. Jednocześnie *fides* wyznaczała kierunek i zakres interpretacji kontraktów. Pretor przekazywał instrukcje sędziemu, aby ocenił sprawę z uwzględnieniem wymogów dobrej wiary, zasądził tyle, ile zgodnie z dobrą wiarą należy się według oceny sędziego. Jeden z największych prawników końca republiki Quintus Mucius Scaevola podkreślał, że sprawy te wymagają wybitnego sędziego¹¹². Żyjący na przełomie II i III w. Tryfoninus podkreślał, że dobra wiara wymaga najwyższej uczciwości

¹⁰⁵ Por. wyrok SN z 3.03.1971 r., II PR 453/70, LEX nr 14120.

¹⁰⁶ Por. B. Janiszewska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, Część ogólna, red. J. Gudowski, Warszawa 2021, s. 182–183.

¹⁰⁷ B. Janiszewska [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2021, s. 185.

¹⁰⁸ Por. W. Dajczak, *Dobra wiara jako symbol europejskiej tożsamości prawa*, Poznań 2006, s. 7.

¹⁰⁹ M.T. Cicero, *De officiis*, 1, 2, 23.

¹¹⁰ W. Dajczak, *Zwrot bona fides w rozstrzygnięciach dotyczących kontraktów u prawników rzymskich okresu klasycznego*, Toruń 1998, s. 12.

¹¹¹ Por. D. 19, 2, 21 (*Javolenus libro 11 epistularum*).

¹¹² M.T. Cicero, *De officiis*, 3, 17, 70.

w kontraktach¹¹³. Zapewnienie postępowania zgodnie z wymogami dobrej wiary odnosiło się do działania według modelu uczciwego człowieka. W procesie formularnym słowa formuły *ex fide bona* stanowiły jednocześnie nakaz i upoważnienie dla sędziego do oceny wykonania obowiązków umownych według zasad słuszności. Uczciwość i dobra wiara były bowiem ściśle ze sobą związane. W kontraktach formalnych natomiast ocena uczciwości postępowania kontrahenta możliwa była przez wprowadzenie do treści formułki zarzutu podstępstwa. Na polu koncepcji źródeł prawa obowiązującego zasada wierności danemu słowu oznaczała związanie rzymskiego urzędnika treścią wydanego edyktu i zakaz retroaktywnego działania prawa, który odnosił się zarówno do ustaw, jak i uchwał senatu czy konstytucji cesarskich¹¹⁴. Współcześnie wskazuje się na funkcjonalne podobieństwa pomiędzy odwoływaniem się przez rzymskich jurystów do pojęcia dobrej wiary przy ocenie kontraktów a współczesnym wykorzystaniem generalnej klauzuli słusznościowej. Podobnie jak w prawie rzymskim, w kontynentalnej tradycji prawnej funkcja dobrej wiary materializuje się jako kryterium interpretacji, instrument korekty treści czynności prawnej lub uzupełnienia jej treści¹¹⁵. Takie ujęcie dobrej wiary, nazywane obiektywnym, w Kodeksie cywilnym zastąpione zostało pojęciem zasad współżycia społecznego. W tej postaci dobra wiara realizuje istotną, może najważniejszą funkcję prawa cywilnego: kojarzenie interesów (celów) jednostkowych z interesem (celem) społecznym¹¹⁶.

2. Pojęcie dobrej wiary oznaczało również znajomość stanu prawnego, wiedzę o przysługującym uprawnieniu czy pozycji prawnej człowieka (*homo liber bona fide serviens*). Działanie w dobrej wierze (*emere bona fide*) lub faktyczne wykonywanie pewnych praw w dobrej wierze (posiadanie w dobrej wierze) zakładało przekonanie pewnego podmiotu, że to, co czynił, jest zgodne z prawem lub nie narusza praw innego podmiotu. Dobra wiara przeciwstawiana była złej wierze (*mala fides*) i takim pojęciom jak *fraus*, *dolus*, *dolus malus*.

Żyjący w II w. jurysta Gaius uznał, że przesłanką zasiedzenia jest przyjęcie wydawanej rzeczy w dobrej wierze, które następowało wtedy, kiedy sądzono, że ten, kto rzecz wydaje, jest właścicielem (*crederemus eum qui traderet dominum esse*). Według żyjącego w III w. Modestyna uznawano za nabywcę w dobrej wierze tego, który nie wiedział (*ignoravit*), że rzecz jest własnością innej osoby, albo sądził (*putavit*), że sprzedawca jest uprawniony do sprzedaży, np. jeśli sprzedawał zarządca majątku czy opiekun. W złej wierze był ten, kto przyjmował rzecz od właściciela, jednak wiedząc, że zobowiązanie stanowiące podstawę wydania rzeczy nie istnieje¹¹⁷. Uznanie, że przyjęcie wydawanej rzeczy nastąpiło w dobrej wierze, związane było więc z błędem. Jednak błąd ten musiał być usprawiedliwiony, nie mógł wynikać z niedochowania staranności; nie usprawiedliwiał błąd co do treści prawa. Dobra wiara musiała istnieć w momencie uzyskania posiadania (*mala fides superveniens non nocet*). Istniała różnica poglądów co do tego, czy dobra wiara nabywcy musiała istnieć w momencie wydania rzeczy czy zawarcia kontraktu sprzedaży. Przeważał pogląd, że wymóg ten musiał być spełniony w obu momentach.

3. Artykuł 7 k.c. zawiera domniemanie istnienia dobrej wiary w sytuacji, gdy przepis prawa stanowionego uzależnia skutki prawne od dobrej lub złej wiary. Należy przyjąć, że chodzi tu nie tylko o przepisy Kodeksu cywilnego, lecz o wszystkie przepisy z dziedziny prawa prywatnego, tj. regulujące stosunki cywilnoprawne (por. np. art. 6 u.k.w.h., art. 90 k.m., art. 11a u.p.n.o., art. 78 k.s.h.).
4. Termin „domniemanie prawne” jest wieloznaczny w języku prawnym i prawniczym. W pierwszym znaczeniu domniemanie prawne występuje jako reguła łącząca dwie klasy faktów. W przypadku ustalenia przez sąd faktu pierwszego (podstawy domniemania) każe przyjąć za ustalony kolejny fakt (wniosek domniemania)¹¹⁸. Nakaz związania sądu domniemaniem ustanowionym przez prawo jest jednak osłabiony, ponieważ art. 234 k.p.c. dopuszcza obalenie domniemania, ilekroć ustawa tego nie wyłącza. Przepis

¹¹³ Por. D. 16.3.31.pr.

¹¹⁴ F. Schulz, *Storia della giurisprudenza romana*, Firenze 1968, s. 229–230.

¹¹⁵ W. Dajczak, *Zasady współżycia społecznego czy dobra wiara?*, „Rejent” 2001/1, s. 43.

¹¹⁶ A. Stelmachowski, *Zarys teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1998, s. 325.

¹¹⁷ Por. D. 41.4.7, 6.

¹¹⁸ Por. T. Gizbert-Studnicki, *Znaczenie terminu „domniemanie prawne” w języku prawnym i prawniczym*, RPEiS 1974/1, s. 101–102.

art. 7 k.c. należy do drugiego rodzaju domniemań prawnych, w których nie da się wyróżnić podstawy i wniosku domniemania. Funkcja tego domniemania polega na zmianie rozkładu ciężaru dowodu ustalonego przez ogólne reguły. Przepis art. 7 przenosi na drugą stronę procesową ciężar udowodnienia złej wiary. Tego rodzaju domniemania nazywane są prawdami tymczasowymi¹¹⁹.

5. Zwrot „domniemywa się” na gruncie art. 7 należy rozumieć w ten sposób, że bez przeprowadzania jakiegokolwiek postępowania na tę okoliczność (bez dowodu) przyjmuje się istnienie dobrej wiary¹²⁰. Jak podkreślono, domniemanie dobrej wiary może być jednak obalone, skoro art. 7 nie wyłącza tej możliwości. Obalenie może nastąpić jedynie wykazaniem złej wiary dowodem przeciwności, nie wystarczy podanie w wątpliwość kwestii działania osoby w dobrej wierze. Natomiast w razie wątpliwości, czy na podstawie przeprowadzonego dowodu można wyprowadzić wniosek o działaniu w złej wierze, sąd powinien poprzestać na ustaleniu wynikającym z domniemania, tj. ustaleniu dobrej wiary¹²¹.
6. Według Sądu Najwyższego „może być ono [domniemanie dobrej wiary – przyp. aut.] dopiero obalone przez wykazanie, że stan faktyczny jest inny, niż domniemanie nakazuje uznawać, a zatem niezbędne było przeprowadzenie dowodu przeciwności. Podanie w wątpliwość stanu dobrej wiary nie pozwala jeszcze nawet sądowi na dokonanie ustalenia innego, niż nakazane domniemaniem ustalenie dobrej wiary. Domniemanie zawarte w art. 7 nakazuje zatem rozstrzygnąć na korzyść dobrej wiary sytuację, gdy zgromadzony i prawidłowo oceniony materiał dowodowy nie wystarcza do usunięcia niepewności, co do dobrej lub złej wiary”¹²².
7. Dobra wiara w znaczeniu subiektywnym ujmowana jest jako stan świadomości, a więc wewnętrzne przekonanie danego podmiotu o prawie przysługującym lub nienaruszaniu praw innych osób. Ponieważ stan ten może być trudny do wykazania, proponuje się włączenie do treści tego pojęcia elementów pozwalających na jego zewnętrzną, obiektywną ocenę¹²³. Tym elementem jest usprawiedliwienie w konkretnych okolicznościach żywionego przez podmiot przeświadczenia o nastąpieniu skutku prawnego¹²⁴.
8. Według poglądu judykatury „w złej wierze jest ten, kto powołując się na przysługujące mu prawo, wie, że prawo to mu nie przysługuje, albo też ten, kto wprowadzając nie ma świadomości co do nieprzysługiwania mu określonego prawa, jednakże jego niewiedza nie jest usprawiedliwiona w świetle okoliczności danej sprawy. Tym samym dobrą wiarę wyłącza zarówno pozytywna wiedza o braku przysługującego prawa, jak i brak takiej wiedzy wynikający z braku należytej staranności, a więc niedbalstwa”¹²⁵.

¹¹⁹ T. Gizbert-Studnicki, *Znaczenie...*, s. 107.

¹²⁰ J. Nowacki, *Domniemania prawne*, Katowice 1976, s. 24.

¹²¹ B. Janiszewska, *Koncepcje dobrej wiary w przepisach prawa rzeczowego. Zasiedzenie nieruchomości, roszczenie o wykup gruntu*, Warszawa 2005, s. 72.

¹²² Por. wyrok SN z 15.02.2017 r., II CSK 157/16, LEX nr 2254784.

¹²³ B. Janiszewska, *Koncepcje dobrej wiary...*, s. 11.

¹²⁴ B. Janiszewska, *Koncepcje dobrej wiary...*, s. 14.

¹²⁵ Wyrok SN z 24.02.2021 r., III CSKP 34/21, LEX nr 3123462.

Tytuł II. Osoby

Dział I. Osoby fizyczne

Rozdział I. Zdolność prawna i zdolność do czynności prawnych

Art. 8. [Zdolność prawna]

§ 1. Każdy człowiek od chwili urodzenia ma zdolność prawną.

§ 2. (uchylony)

I. Pojęcie zdolności prawnej i jej zakres

1. Zgodnie z przyjętym w nauce poglądem **zdolność prawna to możliwość bycia podmiotem praw i obowiązków z zakresu prawa cywilnego**¹. Zdolność prawna:

- 1) przesądza o przysługiwaniu podmiotowości prawnej², a ściślej podmiotowości w sferze prawa cywilnego (cywilnoprawnej)³. Artykuł 8 § 1 w istocie wyraża więc myśl, że każdy człowiek od chwili urodzenia jest podmiotem w sferze prawa cywilnego⁴;
- 2) ma charakter pasywny (jest tzw. zdolnością bierną), w przeciwieństwie do zdolności do czynności prawnych, która ma charakter aktywny, tj. przejawia się działaniami podmiotu kształtującego swoje prawa i obowiązki poprzez dokonywanie czynności prawnych (należy więc do tzw. zdolności czynnych)⁵;
- 3) jest przesłanką przysługiwania zdolności do czynności prawnych, ponieważ bez zdolności prawnej nie można mieć zdolności do czynności prawnych. Natomiast brak zdolności do czynności prawnych nie pociąga za sobą braku zdolności prawnej⁶;
- 4) w przeciwieństwie do zdolności do czynności prawnych, którą człowiek może mieć pełną, ograniczoną lub której może nie mieć w ogóle, zdolność prawna przysługuje każdemu człowiekowi (zgodnie z brzmieniem art. 8 § 1 „od chwili urodzenia”), przy czym nie ma przepisów, w których ustawodawca posługiwałby się pojęciem **ograniczonej zdolności prawnej**.

¹ Zob. np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIII, nb 4; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2020, s. 193.

² Tak np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIII, nb 9 i 10.

³ Por. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 5; zob. też P. Machnikowski, *Podmiotowość w prawie prywatnym jako problem legislacyjny*, PiP 2023/6, s. 56.

⁴ Należy jednak wskazać, że w nauce nie ma jednolitego stanowiska na temat relacji pojęć zdolności prawnej i podmiotowości prawnej. Zgodnie z poglądem A. Woltera, J. Ignatowicza i K. Stefaniuka, reprezentatywnym dla znacznej części przedstawicieli nauki: „W istocie rzeczy podmiotowość prawna i zdolność prawna to pojęcia tożsame” – A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 193; podobnie np. L. Bosek, *Gwarancje godności ludzkiej i ich wpływ na polskie prawo cywilne*, Warszawa 2012, s. 276; R. Szczepaniak, *Kilka refleksji na temat stanu cywilistycznej aparatury pojęciowej używanej w dyskursie o podmiotowości prawnej*, RPEiS 2020/3, s. 116 i 123. Na omawiany temat zob. też m.in. R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 8, nt II.1; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, Legalis 2020, art. 8, nt 5–6.2 i powołana w tych pracach literatura.

⁵ Zob. np. L. Kociucki, *Zdolność do czynności prawnych osób dorosłych i jej ograniczenia*, Warszawa 2011, s. 120; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIII, nb 4 i 25, rozdz. XIV, nb 52 i 79.

⁶ H. Dąbrowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, red. Z. Resich, Warszawa 1972, s. 72.

W nauce dyskutowane jest jednak, czy – mając na uwadze konkretne przepisy – można mówić o ograniczonej zdolności prawnej człowieka. Przekonuje stanowisko tych przedstawicieli literatury, którzy udzielają na to pytanie odpowiedzi negatywnej⁷. Przemawia za nim, po pierwsze, samo brzmienie art. 8 § 1 k.c., w którym mowa jest o „każdym” człowieku⁸. Po drugie, można założyć, że gdyby ustawodawca zamierzał ustanowić konstrukcję ograniczonej zdolności prawnej, dałby temu jasno wyraz w przepisach Kodeksu cywilnego, podobnie jak to uczynił w przypadku zdolności do czynności prawnych. Po trzecie, przyjęcie, że ludzie niespełniający określonych wymagań ustawowych (np. niemający pełnej zdolności do czynności prawnych, a więc niemogący być podmiotami praw i obowiązków wynikających m.in. z władzy rodzicielskiej – art. 94 § 1 k.r.o.) mają ograniczoną zdolność prawną, a przy tym uznanie, że zdolność prawna przesądza o podmiotowości prawnej w sferze prawa cywilnego, musi prowadzić do wniosku, że ludzie ci mają na gruncie prawa cywilnego ograniczoną podmiotowość prawną, co z pewnością jest nie do pogodzenia z wolą ustawodawcy. Po czwarte, podobnie jak przysługiwanie człowiekowi pełnej zdolności do czynności prawnych nie oznacza, że każda dokonana przez niego czynność prawna jest ważna, tak i przysługiwanie mu zdolności prawnej nie jest równoznaczne z tym, że niezależnie od okoliczności i swoich osobistych właściwości może stać się podmiotem dowolnego prawa lub obowiązku z zakresu prawa cywilnego dostępnego osobom fizycznym. Jak zwrócono uwagę w nauce, w niektórych przypadkach ustawa uzależnia nabycie określonych praw lub obowiązków od spełnienia określonych przesłanek (np. wspomnianej już pełnej zdolności do czynności prawnych); ich niespełnianie przez danego człowieka nie oznacza jednak ograniczenia jego zdolności prawnej⁹. Zdolność prawna jest bowiem zdolnością do nabywania praw lub obowiązków cywilnoprawnych w ogóle, a nie określonych ich kategorii¹⁰. Jest konieczna do nabycia każdego prawa i obowiązku z zakresu prawa cywilnego, jednak w niektórych przypadkach nie jest wystarczająca.

2. Ze zdolnością prawną jako instytucją prawa materialnego pozostaje w ścisłym związku **zdolność sądowa**, będąca instytucją prawa procesowego¹¹. Polega ona na możliwości występowania w procesie jako strona (zob. art. 64 k.p.c.). Mając na uwadze całokształt przepisów prawa cywilnego procesowego, przyjmuje się jednak szersze znaczenie tego pojęcia, wskazując, że zdolność sądowa polega na możliwości bycia stroną lub uczestnikiem postępowania sądowego w sprawach cywilnych¹².

II. Początek zdolności prawnej

3. Człowiek nabywa zdolność prawną „od chwili urodzenia”. Z tą chwilą **staje się osobą fizyczną**¹³. Nie budzi przy tym wątpliwości, że zgodnie z wolą ustawodawcy musi być to urodzenie żywe; takie rozumienie art. 8 § 1 wynika już zresztą z jego wykładni językowej, gdyż – jak zwrócił uwagę Z. Radwański – określenie „człowiek” odnosi się do istoty żywej¹⁴. Urodzenie żywe stanowi jedyne *conditio iuris* uzyskania przez człowieka zdolności prawnej. Dziecko, które urodziło się żywe, nabywa więc zdolność prawną niezależnie

⁷ Takie stanowisko zajmują w szczególności: R. Majda [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 8, nt 11–18; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2016, art. 8, nt 2 i 3; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 8, nt 2–3.2. Natomiast za istnieniem ograniczonej zdolności prawnej opowiadają się m.in.: A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 198–199, przyjmujący szeroki katalog tych ograniczeń, oraz S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, *Część ogólna*, red. S. Grzybowski, Ossolineum 1985, s. 321–323, który jednak uznaje, że ograniczenie zdolności prawnej ustawodawca przewiduje w bardzo nielicznych przypadkach. W tym kierunku zmierzają też rozważania Z. Radwańskiego, A. Olejniczaka, *Prawo...*, 2013, s. 151–152. Na omawiany temat zob. szerzej L. Bosek, *Gwarancje...*, s. 280–288.

⁸ Zwraca na to uwagę R. Majda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 8, nt III.11.

⁹ Zob. w szczególności J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 8, nt II.2 i 3; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 8, nt 3.1.

¹⁰ Zob. P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 8, nt 3.1.

¹¹ Zob. uzasadnienie uchwały SN z 14.12.1990 r., III CZP 62/90, OSNC 1991/4, poz. 36.

¹² Zob. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIII, nb 26 i powołana tam literatura.

¹³ Tak np. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, *Część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2012, art. 8, nt 2.

¹⁴ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 160. Co do wymogu żywego urodzenia zob. też np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 308; R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 8, nt I.2.

od tego, jaki jest stan jego zdrowia (w tym niezależnie od okoliczności, czy dotknięte jest jakimikolwiek dysfunkcjami), oraz od tego, jak długo żyło po urodzeniu¹⁵.

Ustawodawca nie wskazał w Kodeksie cywilnym, z jaką chwilą rodzi się dziecko ani w jakim przypadku można powiedzieć, że urodziło się żywe. Przyjął jedynie domniemanie, że w razie urodzenia się dziecka przyszło ono na świat żywe (art. 9 k.c.). Zgodnie z rozpowszechnionym w nauce poglądem dla określenia chwili urodzenia dziecka zasadne jest korzystanie z innych przepisów¹⁶. Mianowicie zgodnie z pkt 3 załącznika nr 1 do rozporządzenia Ministra Zdrowia z 6.04.2020 r. w sprawie rodzajów, zakresu i wzorów dokumentacji medycznej oraz sposobu jej przetwarzania¹⁷ „**Urodzeniem żywym** określa się całkowite wydalenie lub wydobyć z ustroju matki noworodka, niezależnie od czasu trwania ciąży, który po takim wydaleniu lub wydobyć oddycha lub wykazuje jakiejkolwiek inne oznaki życia, takie jak czynność serca, tętnienie pępowiny lub wyraźne skurcze mięśni zależnych od woli, bez względu na to, czy sznur pępowiny został przecięty lub łożysko zostało oddzielone”.

4. Urodzenie dziecka podlega rejestracji w rejestrze stanu cywilnego w formie **aktu urodzenia**, który jest jednym z aktów stanu cywilnego. Podstawę sporządzenia aktu urodzenia stanowi w typowych przypadkach karta urodzenia (bądź karta martwego urodzenia) przekazana kierownikowi urzędu stanu cywilnego właściwemu do sporządzenia aktu urodzenia przez podmiot wykonujący działalność leczniczą oraz protokół zgłoszenia urodzenia albo zgłoszenie urodzenia dokonane przy użyciu usługi elektronicznej. Akt urodzenia zawiera m.in. datę urodzenia dziecka, natomiast godzina urodzenia jest odnotowana w karcie urodzenia (zob. art. 53–54, 58a i 60 p.a.s.c.).

III. Koniec zdolności prawnej

5. Zdolność prawna człowieka kończy się z chwilą jego śmierci. Z tą chwilą traci on status osoby fizycznej i przestaje być podmiotem prawa, a przysługujące mu dotychczas prawa lub obciążające go obowiązki wygasają lub przechodzą na inne osoby¹⁸. Pochowanie zwłok ludzkich regulują odrębne przepisy¹⁹.

Chwila śmierci człowieka nie została zdefiniowana w przepisach Kodeksu cywilnego; w pewnym zakresie kwestia ta jest uregulowana w przepisach ustawy z 5.12.1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentysty. Wynika z nich, że stwierdzenie zgonu należy do lekarza, który może stwierdzić zgon na podstawie (co do zasady) osobiście wykonanych badań i ustaleń (zob. art. 43 u.z.l.). Ponadto w powołanej ustawie przyjęto, że równoznaczne ze stwierdzeniem zgonu jest stwierdzenie:

- a) trwałe i nieodwracalne ustanie czynności mózgu (śmierci mózgu) lub
- b) nieodwracalnego zatrzymania krążenia poprzedzającego pobranie narządów.

¹⁵ Zob. np. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 8, nt 7; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 9.

¹⁶ Zob. np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 8–9.

¹⁷ Dz.U. z 2024 r. poz. 798. Załącznik ten określa kryteria oceny stosowane przy dokonywaniu wpisów w dokumentacji dotyczących czasu trwania ciąży, poronień, urodzeń żywych i martwych. Zgodnie z pkt 2 załącznika „Poronieniem określa się wydalenie lub wydobyć z ustroju matki płodu, który nie oddycha ani nie wykazuje żadnego innego znaku życia, jak czynność serca, tętnienie pępowiny lub wyraźne skurcze mięśni zależnych od woli, o ile nastąpiło to przed upływem 22. tygodnia ciąży (21 tygodni i 7 dni)”. Natomiast pkt 4 załącznika stanowi, że „Urodzeniem martwym określa się całkowite wydalenie lub wydobyć z ustroju matki płodu, o ile nastąpiło po upływie 22. tygodnia ciąży, który po takim wydaleniu lub wydobyć nie oddycha ani nie wykazuje żadnego innego znaku życia, jak czynność serca, tętnienie pępowiny lub wyraźne skurcze mięśni zależnych od woli”. Takie samo określenie urodzenia żywego, martwego oraz poronienia znajduje się także w załączniku nr 1 do rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z 29.04.2020 r. w sprawie rodzajów, zakresu i wzorów oraz sposobu przetwarzania dokumentacji medycznej w podmiotach leczniczych utworzonych przez ministra właściwego do spraw wewnętrznych (Dz.U. z 2022 r. poz. 1957 ze zm.).

¹⁸ Zob. np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 23; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 165.

¹⁹ Ustawa z 31.01.1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz.U. z 2024 r. poz. 576). Na ten temat oraz odnośnie do statusu prawnego zwłok ludzkich zob. w szczególności M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny*, t. 1, *Komentarz. Art. 1–449¹⁰*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2020, art. 8, nt IV.1–4.

Stwierdzenie tych okoliczności wymaga jednomyślności dwóch lekarzy będących specjalistami w dziedzinach wskazanych w ustawie, a sposób i kryteria ich stwierdzenia podlegają określonym rygorom (zob. art. 43a u.z.l.)²⁰.

Należy dodać, że na lekarza jako osobę uprawnioną do stwierdzenia zgonu wskazują także odrębne przepisy, przy czym niektóre z nich przyznają to uprawnienie nie tylko lekarzowi²¹.

6. Śmierć człowieka podlega rejestracji w rejestrze stanu cywilnego w formie **aktu zgonu**, będącego aktem stanu cywilnego. Akt zgonu zawiera m.in. datę i godzinę zgonu, a podstawą jego sporządzenia jest karta zgonu oraz protokół zgłoszenia zgonu (zob. art. 2, 92 ust. 2 i art. 95 ust. 1 i 2 p.a.s.c.). Nadto akt zgonu może być sporządzony na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu o stwierdzeniu zgonu albo uznaniu za zmarłego (zob. art. 13 ust. 6 i art. 95 ust. 5 p.a.s.c.). Ustawodawca przewiduje też szczególnie tryb rejestracji zgonu, dotyczący m.in. zgonu na polskim statku morskim lub powietrznym, okręcie wojennym lub wojskowym statku powietrznym (zob. rozdział 7 p.a.s.c.).

Jeżeli dziecko urodziło się martwe (a więc nigdy nie nabyło zdolności prawnej), nie sporządza się aktu zgonu, a sporządza się akt urodzenia z adnotacją, że dziecko urodziło się martwe (zob. art. 52 ust. 2 p.a.s.c.).

IV. Zagadnienie zdolności prawnej nasciturusa

7. W świetle art. 8 § 1 nie budzi wątpliwości, że zdolność prawną ma człowiek już urodzony (*natus*). Zagadnieniem dyskusyjnym jest natomiast to, czy w zdolność prawną wyposażone jest również dziecko poczęte, lecz jeszcze nieurodzone (*nasciturus*). W Kodeksie cywilnym nie ma obecnie ogólnego przepisu dotyczącego zdolności prawnej nasciturusa. Kwestię tę regulował nieobowiązujący już art. 8 § 2, stanowiący, że „Zdolność prawną ma również dziecko poczęte; jednakże prawa i zobowiązania majątkowe uzyskuje ono pod warunkiem, że urodzi się żywe”. Przepis ten obowiązywał niecałe 4 lata, tj. od 16.03.1993 r. do 4.01.1997 r.²² Mając na uwadze wprowadzenie i uchylenie tego przepisu, stosunek ustawodawcy do cywilnoprawnego statusu nasciturusa pod rządem Kodeksu cywilnego można podzielić na trzy etapy:

- 1) etap do wejścia w życie art. 8 § 2 k.c., charakteryzujący się brakiem ogólnego przepisu dotyczącego zdolności prawnej nasciturusa, przy jednoczesnym istnieniu przepisów szczegółowych chroniących jego interesy lub chociażby interesy dziecka już urodzonego z uwzględnieniem prenatalnego okresu jego życia (zob. zwłaszcza art. 927 § 2, art. 972 w zw. z art. 927 § 2 k.c.²³ oraz art. 75 § 1, art. 142 i 182 k.r.o.). Tego rodzaju ochronę zapewniało nasciturusowi w jeszcze szerszym zakresie orzecznictwo (którego ewolucja w tym kierunku rozpoczęła się przed wejściem w życie Kodeksu cywilnego), przyznając dziecku poczętemu, z chwilą jego żywego urodzenia, określone uprawnienia w drodze wykładni obowiązujących przepisów bądź stosowania ich w drodze analogii²⁴. Zarówno w orzecznictwie, jak i nauce, przychyl-

²⁰ Zob. też obwieszczenie Ministra Zdrowia z 4.12.2019 r. w sprawie sposobu i kryteriów stwierdzenia trwałego nieodwracalnego ustania czynności mózgu (M.P. z 2020 r. poz. 73).

²¹ Zob. w szczególności art. 11 ust. 1, 2 i 4 ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych oraz § 1–3 i 5 rozporządzenia Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z 3.08.1961 r. w sprawie stwierdzenia zgonu i jego przyczyny (Dz.U. Nr 39, poz. 202).

²² Przepis ten został wprowadzony do Kodeksu cywilnego ustawą z 7.01.1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. z 2022 r. poz. 1575) i uchylony ustawą z 30.08.1996 r. o zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 139, poz. 646).

²³ W obecnym stanie prawnym nasciturus może być także zapisobiercą windykacyjnym – zob. art. 981³ w zw. z art. 927 § 2 k.c. Instytucja zapisu windykacyjnego została wprowadzona do Kodeksu cywilnego z dniem 23.10.2011 r. nowelizacją z 18.03.2011 r.

²⁴ Zob. orzeczenia dotyczące:

a) roszczeń odszkodowawczych dziecka wobec osoby odpowiedzialnej za śmierć ojca, która miała miejsce przed urodzeniem dziecka (orzeczenie SN z 8.10.1952 r., C 756/51, NP 1953/5, s. 70–72; wyrok SN z 4.04.1966 r., II PR 139/66, OSNC 1966/9, poz. 158, z glosami: A. Szpunara, OSPiKA 1966/12, poz. 279, oraz W. Woltera, NP 1966/12, s. 1613–1619; wyrok SN z 11.01.1967 r., I PR 510/66, OSNC 1967/7–8, poz. 141);

b) roszczeń odszkodowawczych za szkodę, jakiej dziecko poczęte doznało na skutek czynu niedozwolonego skierowanego przeciwko matce w okresie ciąży (wyrok SN z 8.01.1965 r., II CR 2/65, z glosami: M. Sośniaka, PiP 1967/10, s. 633–639, oraz A. Szpunara, OSPiKA 1967/9, poz. 220; wyrok SN z 3.05.1967 r., II PR 120/67, OSNC 1967/10, poz. 189, z glosami: A. Szpunara, PiP 1968/1, s. 151–155, oraz S. Szera, NP 1968/1, s. 118–124; wyrok SN z 3.06.1969 r., III PRN 34/69, LEX nr 4660);

nej powyższemu kierunkowi orzecznictwu, udzielano przy tym różnych odpowiedzi na pytanie, czy nasciturusowi przysługuje zdolność prawna. Kwestię tę roztrząsano przede wszystkim w literaturze, w której rozpowszechniony (choć nieakceptowany przez wszystkich badaczy) był pogląd, że dziecku poczętemu przysługuje warunkowa zdolność prawna. Wśród jego zwolenników istniała jednak różnica zdań co do tego, czy warunek w postaci urodzenia żywego ma charakter zawieszający, czy rozwiązujący, jak również czy zdolność ta jest zdolnością ogólną, czy ograniczoną²⁵. Sporne też było to, czy prawo polskie przyjęło regułę *nasciturus pro iam nato habetur, quotiens de commodis eius agitur* (dziecko poczęte uważa się za urodzone, ilekroć chodzi o jego korzyści)²⁶;

- 2) okres obowiązywania art. 8 § 2, w którym ustawodawca przesądził, że nasciturus ma zdolność prawną w sferze niemajątkowej oraz warunkową w zakresie praw i obowiązków majątkowych²⁸. Jednocześnie z tym przepisem, dając normatywny wyraz ukształtowanemu kierunkowi orzecznictwu, dodano do Kodeksu cywilnego art. 446¹ w brzmieniu: „Z chwilą urodzenia dziecko może żądać naprawienia szkód doznanych przed urodzeniem”²⁹. Wprowadzenie art. 8 § 2 nie pozostało bez wpływu na orzecznictwo, jako że powołując się na ten przepis, Sąd Najwyższy w wyroku z 29.05.1996 r. przyjął, iż pojęcie osoby podlegającej represjom w hitlerowskich obozach koncentracyjnych w rozumieniu przepisów ustawy z 24.01.1991 r. o kombatantach oraz niektórych osobach będących ofiarami represji wojennych i okresu powojennego³⁰ oznacza również dziecko poczęte, jeżeli urodziło się żywe³¹;
- 3) okres od uchylecia art. 8 § 2 do chwili obecnej, który jest etapem powrotu do dyskusji na temat cywilnoprawnego statusu nasciturusa. W tej kwestii wypowiedział się Trybunał Konstytucyjny w uzasadnieniu wyroku z 28.05.1997 r., w którym m.in. stwierdził, że skreślenie powyższego przepisu należy traktować jako uchylenie przyznanej wcześniej dziecku poczętemu zdolności prawnej, co jednak „nie oznacza, iż w ogóle, w całym zakresie prawa cywilnego dziecko poczęte utraciło zdolność bycia podmiotem przewidzianych w tej dyscyplinie praw”. Powołując się na art. 927 § 2 k.c. i art. 182 k.r.o., Trybunał wskazał, że przepis szczególny może w zakresie regulowanych w nim stosunków prawnych kreować zdolność prawną dziecka poczętego. Trybunał zwrócił też uwagę, że uprzedni brak ogólnego przepisu przyznającego dziecku poczętemu zdolność prawną nie stał sądom na przeszkodzie w konstruowaniu takiej zdolności w zakresie niektórych praw przewidzianych w Kodeksie cywilnym w drodze interpre-

c) odszkodowania od zakładu ubezpieczeń z tytułu ubezpieczenia od następstw nieszczęśliwych wypadków, w sytuacji gdy ubezpieczony ojciec dziecka zmarł przed jego narodzeniem (wyrok SN z 7.10.1971 r., III CRN 255/71, z głosem B. Walaszka, OSPiKA 1972/9, poz. 170);

d) odszkodowania na podstawie przepisów ustawy z 12.06.1975 r. o świadczeniach z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych (Dz.U. z 1983 r. Nr 30, poz. 144 ze zm. – ustawa ta utraciła moc, Dz.U. z 2022 r. Nr 199, poz. 1673) w sytuacji, gdy w chwili śmierci ojca spowodowanej wypadkiem przy pracy lub chorobą zawodową jego dziecko nie było jeszcze narodzone (uchwała pełnego składu Izby Pracy i Ubezpieczeń Społecznych SN z 30.11.1987 r., III PZP 36/87, OSNC 1988/2–3, poz. 23, z głosem J. Mazurkiewicza, PiP 1989/1, s. 145–149). Zob. jednak nieprzychylnie dla nasciturusa w tej kwestii: uchwała SN (7) z 28.01.1987 r., III PZP 82/86, LEX nr 14646, oraz wyrok SN z 22.05.1985 r., II PR 8/85, OSNC 1986/1–2, poz. 20;

e) dopuszczalności darowizny na rzecz dziecka poczętego (wyrok NSA z 28.11.1985 r., III SA 1183/85, z głosami: J. Winiarza i J. Poślusznego, OSPiKA 1987/2, poz. 28, K. Wesołowskiego, PiP 1987/2, s. 145–148, oraz M. Nesterowicza, NP 1988/1, s. 141–144);

f) uprawnienia dziecka do żądania uznania za bezskuteczne względem niego odrzucenia spadku przez jego pozamałżeńskiego ojca, także wtedy, gdy odrzucenie spadku nastąpiło przed urodzeniem się dziecka, które było już poczęte (orzeczenie SN z 7.06.1949 r., Kr.C. 244/49, z głosem M. Waligórskiego, PiP 1951/2, s. 336–340).

²⁵ Co do stanowiska nauki zob. w szczególności M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 16 i powołana tam literatura. Jeżeli chodzi o judykaturę, warto zwrócić uwagę na wyrok SN z 4.04.1966 r., II PR 139/66, OSNC 1966/9, poz. 158, w którym Sąd Najwyższy, powołując się na przepisy prawa spadkowego i rodzinnego, przyjął istnienie zdolności prawnej dziecka poczętego oraz wyraził myśl, że „dziecko poczęte, jeżeli urodzi się żywe, musi być traktowane z punktu widzenia prawa na równi z dzieckiem już urodzonym, jeżeli sfery ich uprawnień są zbieżne ze sobą”. Przyjmując rozstrzygnięcie korzystne dla nasciturusa, poglądu o jego zdolności prawnej nie przyjęto jednak np. w uchwale pełnego składu Izby Pracy i Ubezpieczeń Społecznych SN z 30.11.1987 r., III PZP 36/87, OSNC 1988/2–3, poz. 23.

²⁶ J. Piętkos, *Słownik łacińsko-polski*, Warszawa 1993, s. 248.

²⁷ Na ten temat zob. w szczególności S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 309 i powołana tam literatura.

²⁸ Na temat tego przepisu zob. szerzej T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 8, nt 17.

²⁹ Przepis ten dodano do Kodeksu cywilnego ustawą z 7.01.1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. z 2022 r. poz. 1575), przy czym jej nowelizacja z 30.08.1996 r. (Dz.U. Nr 139, poz. 646) dodała z dniem 4.01.1997 r. do art. 446¹ k.c. zdanie drugie w brzmieniu: „Dziecko nie może dochodzić tych roszczeń w stosunku do matki”. Art. 446¹ zdanie drugie k.c. utracił moc 23.12.1997 r. (zob. orzeczenie TK z 28.05.1997 r., K 26/96, OTK 1997/2, poz. 19, oraz obwieszczenie Prezesa TK z 18.12.1997 r., Dz.U. Nr 157, poz. 1040).

³⁰ Dz.U. z 2022 r. poz. 2039.

³¹ III ARN 96/95, OSNP 1996/24, poz. 366.

tacji poszczególnych przepisów prawa cywilnego, oraz podkreślił aktualność dotychczasowego dorobku judykatury (a także doktryny) w tym zakresie. Zdaniem Trybunału „Decyzja ustawodawcy o skreśleniu generalnej klauzuli przyznającej zdolność prawną jest więc w istocie uzasadniona tym, iż ze względu na status psychofizyczny płodu jego zdolność do «bycia» podmiotem praw określonych w prawie cywilnym jest dość ograniczona»³².

Jeżeli chodzi o stanowisko nauki, to po uchyleniu art. 8 § 2 na temat statusu cywilnoprawnego nasciturusa prezentowane są głównie dwa poglądy. Pierwszy, głoszony jeszcze przed wprowadzeniem do tego przepisu do kodeksu (który wydaje się być w dużym stopniu zbieżny z przedstawionym wyżej stanowiskiem Trybunału Konstytucyjnego), głosi, że **dziecko poczęte ma warunkową zdolność prawną, a warunkiem prawnym (*conditio iuris*) o charakterze zawieszającym jest urodzenie się dziecka żywego**³³. W myśl drugiego poglądu **dziecko poczęte nie ma nawet warunkowej zdolności prawnej**³⁴. Jako uzupełnienie tej tezy wskazuje się, że przepisy dotyczące dziecka poczętego są przejawem cywilnoprawnej ochrony jego praw przyszłych³⁵ lub że przepisy te formułują „na użytek każdej konkretnej sytuacji normę, zgodnie z którą dziecko z chwilą urodzenia nabywa prawa, których źródłem są zdarzenia, jakie wystąpiły w okresie prenatalnym”³⁶. Niezależnie jednak od zajmowanego stanowiska w omawianym kontekście często przywoływana jest paremia *nasciturus pro iam...* – bądź jako zasada przyjęta w prawie polskim³⁷, bądź jako wskazówka, którą należy stosować przy poszukiwaniu rozwiązań dla przypadków, które nie zostały przez ustawodawcę wyraźnie rozstrzygnięte³⁸.

Analiza złożonego problemu zdolności prawnej nasciturusa przekracza ramy niniejszego komentarza. Nie sposób jednak nie zgodzić się z T. Sokołowskim, który podkreślił, że uchylenie art. 8 § 2 stanowiło wyraz woli ustawodawcy, co musi brane pod uwagę przy interpretacji treści art. 8 § 1³⁹. Uwzględniając tę myśl, można twierdzić, że uchylając art. 8 § 2, ustawodawca dał wyraz temu, że jego aktualnej woli nie odpowiada przysługiwanie dziecku poczętemu zdolności prawnej. Z drugiej strony zaakceptowaniu stanowczej tezy głoszącej, że *de lege lata* dziecko poczęte nie ma w ogóle zdolności prawnej, wydaje się stać na przeszkodzie przede wszystkim brzmienie art. 927 § 2, z którego wynika, że dziecko poczęte staje się (co prawda dopiero z chwilą urodzenia, ale jednak z mocą wsteczną od chwili otwarcia spadku) spadkobiercą. Można by więc wywodzić (w ślad za przywołanym wyżej stanowiskiem Trybunału Konstytucyjnego i części literatury),

³² K 26/96, OTK 1997/2, poz. 19. Co do orzecznictwa przychylnego nasciturusowi po uchyleniu art. 8 § 2 k.c. zob. opublikowane na www.nsa.gov.pl wyroki: WSA w Lublinie z 23.11.2004 r., II SA/Lu 396/04; WSA w Lublinie z 16.03.2005 r., II SA/Lu 102/05; WSA w Lublinie z 16.03.2005 r., II SA/L; WSA we Wrocławiu z 8.02.2006 r., IV SA/Wr 798/04. Zob. jednak w odmiennym kierunku: wyrok WSA w Warszawie z 16.05.2005 r., V SA/Wa 363/05, LEX nr 166685; wyrok WSA w Białymstoku z 27.10.2005 r., II SA/Bk 503/05, LEX nr 173719.

³³ Zob. np. J. Kremis [w:] *Podstawy prawa cywilnego i handlowego*, t. 1, *Prawo cywilne*, red. E. Gniewek, Warszawa 2002, s. 30; K. Piasecki, *Kodeks cywilny. Księga pierwsza. Część ogólna. Komentarz*, Kraków 2003, art. 8, nt 4.2; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 16–17; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 162, przy czym Z. Radwański i A. Olejniczak przyjmują koncepcję ograniczonej zdolności prawnej nasciturusa (s. 164). Modyfikacją stanowiska odwołującego się do warunkowej zdolności prawnej dziecka poczętego jest pogląd, zgodnie z którym w zakresie ochrony dóbr osobistych, przynajmniej takich jak życie i zdrowie, zdolność prawna nasciturusa jest bezwarunkowa – zob. np. B. Ziemiński, Z. Kuniewicz, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Poznań 2007, s. 75; J. Haberk, *Cywilnoprawna ochrona dziecka poczętego a stosowanie procedur medycznych*, Warszawa 2010, s. 85–90, 109–110, 444–445. Na temat możliwości udzielenia ochrony nasciturusowi na podstawie przepisów art. 23 i 24 k.c. zob. też w szczególności W. Borysiak, L. Bosek, M. Gałązka [w:] *System Prawa Medycznego*, t. 1, *Instytucje prawa medycznego*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2018, rozdz. IX, nb 47 i powołana tam literatura.

³⁴ Zob. np. A. Doliwa, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2012, s. 89; S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 8, nt 12 i 13; R. Majda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 8, nt 38–39; W. Bendza, *Zdolność prawna nasciturusa – ze szczególnym uwzględnieniem kwestii odszkodowawczych*, Prz. Leg. 2016/3, s. 34–35; G. Matusik, *Pozycja prawna kuratora ustanowionego dla dziecka poczętego*, „Rejent” 2017/2, s. 93 i 113; M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny*, t. 1, *Komentarz do art. 1–352*, red. M. Gutowski, Warszawa 2018, art. 8, nt IV.2.

³⁵ M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 8, nt IV.3 i IV.4. W tym kierunku przed wejściem w życie art. 8 § 2 k.c. wypowiadał się np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 309–310; zob. też G. Matusik, *Pozycja...*, s. 93–100.

³⁶ R. Majda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 8, nt 39; podobnie np. P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 8, nt 21 i 25.

³⁷ Zob. np. A. Doliwa, *Prawo...*, 2012, s. 89; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 163.

³⁸ Zob. np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 16; M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 8, nt IV.5.

³⁹ T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 8, nt 18.

że uchylenie art. 8 § 2 nie miało całkowicie pozbawić nasciturusa zdolności prawnej, lecz pozbawić go tej zdolności w tak szerokim zakresie, jaki zapewniał mu uchylony przepis. W takim ujęciu dziecko poczęte, w przeciwieństwie do człowieka już urodzonego, jest podmiotem o warunkowej, a przy tym ograniczonej zdolności prawnej, tj. takiej, której zakres wynika z poszczególnych przepisów (także stosowanych w drodze analogii). Kwestionując ten punkt widzenia, a przy tym nawiązując do interpretacji art. 927 § 2 dokonywanej przez przedstawicieli nauki przyjmujących tezę o braku zdolności prawnej dziecka poczętego, można jednak twierdzić, że na podstawie tego przepisu nie nasciturus nabywa spadek, lecz dziecko już urodzone, które z chwilą urodzenia (a więc nabycia zdolności prawnej, w tym zdolności do dziedziczenia) jest tylko traktowane tak, jakby było już urodzone chwili otwarcia spadku⁴⁰. Poprzestając na zgłoszonych wątpliwościach, należy przyłączyć się do poglądu, że (niezależnie od rozstrzygnięcia dylematu, czy dziecku poczętemu przysługuje *de lege lata* jakakolwiek zdolność prawna) przy rozstrzyganiu przypadków wyraźnie nieuregulowanych przez ustawodawcę wskazówkę powinna stanowić reguła *nasciturus pro iam*.

8. W literaturze istnieje różnica zdań co do tego, czy za nasciturusa należy uważać **embrion powstały w wyniku zapłodnienia *in vitro* przed implementowaniem go do organizmu kobiety**. Przyłączam się do przedstawicieli nauki udzielających na to pytanie pozytywnej odpowiedzi⁴¹. Wymaga też podkreślenia, że **nasciturus jest człowiekiem**⁴², niezależnie od tego, czy ustawodawca wyposaża go w zdolność prawną. O tym, czy dana istota żywa jest człowiekiem, przesądza jego pochodzenie od istot ludzkich (kobiety i mężczyzny), a więc kryterium genetyczne, a nie fakt urodzenia się⁴³.

Art. 9. [Domniemanie urodzenia dziecka żywego]

W razie urodzenia się dziecka domniemywa się, że przyszło ono na świat żywe.

1. Domniemanie prawne z art. 9 k.c. może być obalone dowodem przeciwnym (art. 234 k.p.c.), a więc jest **domniemaniem prawnym wzruszalnym** (*praesumptio iuris tantum*). Ciężar udowodnienia faktu, że dziecko nie urodziło się żywe, spoczywa na osobie, która z tego faktu wywodzi skutki prawne (art. 6 k.c.). Fakt ten może być wykazany za pomocą wszelkich środków dowodowych.

Co do pojęć żywego oraz martwego urodzenia oraz poronienia zob. komentarz do art. 8.

W nauce zwraca się uwagę na niewielkie praktyczne znaczenie domniemania ustanowionego w art. 9, co wynika stąd, że większość porodów odbywa się w asyście lekarza, a więc osoby dysponującej wiedzą pozwalającą stwierdzić, czy dziecko urodziło się żywe. Omawiane domniemanie znajdzie zatem zastosowanie przede wszystkim w razie porodu bez udziału lekarza lub w przypadku znalezienia martwego noworodka, i to tylko wtedy, gdy nie da się ustalić, czy dziecko urodziło się żywe⁴⁴.

⁴⁰ Por. np. G. Matusik, *Pozycja...*, s. 97; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 8, nt 21 i 25. Nawet zresztą wśród zwolenników poglądu o przysługującej nasciturusowi na podstawie art. 927 § 2 k.c. warunkowej zdolności do dziedziczenia mówi się niekiedy o wprowadzonej przez ten przepis swoistej fikcji prawnej – zob. A. Kidyba, E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 4, *Spadki*, red. A. Kidyba, LEX 2015, art. 927, nt 5. Zob. też rozważania M. Wilejczyk wskazujące, że rzeczywistym podmiotem ochrony na gruncie powołanego przepisu jest nie nasciturus, ale człowiek już urodzony, M. Wilejczyk, *Zagadnienia etyczne części ogólnej prawa cywilnego*, Warszawa 2014, s. 149).

⁴¹ Tak np. R. Majda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 8, nt 46; odmiennie np. M. Wilejczyk, *Zagadnienia...*, s. 150; M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2020, art. 8, nt 1.3. Na ten temat zob. też J. Ostojka, *O problemie podmiotowości prawnej embrionu in vitro*, PiM 2012/1, s. 92–98.

⁴² Zob. np. T. Smoczyński, *Nasciturus jako dobro prawne* [w:] *Problemy kodyfikacji prawa cywilnego (studia i rozprawy)*. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Zbigniewa Radwańskiego, red. S. Sołtysiński, Poznań 1990, s. 72–74; J. Haberk, *Cywilnoprawna...*, s. 46, 49, 67–68, 71, 109 oraz schemat 1.1 na s. 45; W. Borysiak, L. Bosek, M. Gałazka [w:] *System Prawa Medycznego*, t. 1, red. M. Safjan, L. Bosek, 2018, rozdz. IX, nb 44. Inny punkt widzenia prezentuje w szczególności M. Wilejczyk, *Zagadnienia...*, s. 141–143. Autorka w swoich rozważaniach odwołuje się do założenia, zgodnie z którym „proces stawania się człowiekiem jest procesem ciągłym i nie da się w nim wskazać jakiegos wyraźnego punktu początkowego” (M. Wilejczyk, *Zagadnienia...*, s. 142; zob. też powołaną tam literaturę).

⁴³ Zob. T. Smoczyński, *Nasciturus...*, s. 74; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 160; T. Sokołowski, *Ochrona osobistego interesu nasciturusa oraz jego rodziców* [w:] *Ius civile vigilantibus scriptum est. Księga jubileuszowa Profesora Adama Olejniczaka*, red. J. Haberk, J. Grykiel, K. Mularski, Warszawa 2022, s. 660.

⁴⁴ Zob. np. R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 9, nt 2.

2. W nauce na ogół wskazuje się, że w sytuacji, gdy **akt urodzenia nie został jeszcze sporządzony**, ten, kto twierdzi, że dziecko nie urodziło się żywe, może podważać domniemanie ustanowione w art. 9 k.c. w drodze powództwa wytoczonego na podstawie art. 189 k.p.c.⁴⁵ Zdaniem części doktryny dowodzić martwego urodzenia dziecka można także w innym postępowaniu sądowym, w którym okoliczność, czy dziecko urodziło się żywe, jest przesłanką rozstrzygnięcia (np. w sprawie spadkowej)⁴⁶.

Inna sytuacja występuje wówczas, gdy **akt urodzenia został już sporządzony**. Stanowi on dowód, że dziecko urodziło się żywe (art. 3 p.a.s.c.). Zgodnie z dominującym poglądem po sporządzeniu aktu urodzenia właściwym trybem dla wykazania, że dziecko nie urodziło się żywe, jest postępowanie sądowe o unieważnienie aktu stanu cywilnego (art. 39 p.a.s.c.)⁴⁷. Należy przy tym podkreślić, że w omawianym przypadku nie chodzi już o wzruszenie domniemania prawnego wynikającego z art. 9, ale o obalenie dowodu wynikającego z aktu urodzenia.

Art. 10. [Pełnoletność]

§ 1. Pełnoletnim jest, kto ukończył lat osiemnaście.

§ 2. Przez zawarcie małżeństwa małoletni uzyskuje pełnoletność. Nie traci jej w razie unieważnienia małżeństwa.

I. Uwagi wstępne

1. Artykuł 10 § 1 zawiera definicję ustawową pojęcia „pełnoletni”. Definicja ta nie oddaje jednak w pełni przyjętego przez ustawodawcę znaczenia tego pojęcia, ponieważ z uwagi na treść art. 10 § 2 zdanie pierwsze nie budzi wątpliwości, że pojęcie to rozumie on szerzej. Z powyższych przepisów wynika, że przyjęte przez ustawodawcę rozumienie pojęcia „pełnoletni” obejmuje dwie kategorie osób, a mianowicie:

- 1) osoby, które ukończyły lat 18, oraz
- 2) osoby, które lat 18 nie ukończyły, lecz zawarły małżeństwo.

Definicja ustawowa pojęcia „pełnoletni” zawarta w art. 10 § 1 ogranicza się do pierwszej z tych kategorii; nie wymieniając wszystkich elementów składających się na zakres definiowanego pojęcia, stanowi przykład tzw. definicji częściowej⁴⁸.

W komentowanym artykule (ani w innych przepisach Kodeksu cywilnego) nie sformułowano definicji pojęcia pełnoletności⁴⁹. Nie wskazano też, jakie skutki prawne wiążą się z jej uzyskaniem; skutki te zostały określone w innych przepisach. Doniosłą konsekwencją prawną uzyskania pełnoletności jest **nabycie pełnej zdolności do czynności prawnych** (art. 11). Jak się jednak trafnie podkreśla, znaczenie pełnoletności wykracza poza problematykę zdolności do czynności prawnych, a nawet poza sferę prawa cywilnego⁵⁰ (zob. pkt IV, teza 1).

⁴⁵ Tak np. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 9, nt 4; M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2020, art. 9, nt 3.

⁴⁶ Tak np. M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2020, art. 9, nt 3. Zob. też M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 9, nt 8.

⁴⁷ Tak np. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 9, nt 5; M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2020, art. 9, nt 3.

⁴⁸ Art. 10 § 1 jako przykład przepisu zawierającego definicję częściową (a ściślej: definicję zakresową częściową) wskazuje A. Malinowski, *Redagowanie tekstu prawnego. Wybrane wskazania logiczno-językowe*, Warszawa 2006, s. 54. Na temat wskazanego typu definicji ustawowych zob. też tamże, s. 53–55, oraz w szczególności M. Zieliński, *Wykładnia prawa, Zasady, reguły, wskazówki*, Warszawa 2002, s. 199–200.

⁴⁹ Zwraca na to uwagę P. Księżak, którego zdaniem pełnoletność „Jest to właściwość osoby fizycznej, którą nabywa się, co do zasady z osiągnięciem określonego wieku, umożliwiającą pełne uczestniczenie w obrocie cywilnoprawnym” – P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 10, nt 1. Z kolei zdaniem J. Regan (Balcarczyk) „Pełnoletność jest cechą osoby fizycznej, która jest nabywana z mocy prawa po ukończeniu wieku wskazanego w ustawie lub w wyniku zawarcia związku małżeńskiego przed ukończeniem tego wieku” – J. Regan (Balcarczyk) [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Warszawa 2020, art. 10, nt 2. Posiłkując się tymi definicjami, można zaproponować następujące ujęcie pełnoletności: jest to właściwość osoby fizycznej uzyskiwana z chwilą ukończenia lat 18 lub przed ukończeniem lat 18 przez zawarcie małżeństwa, która wywołuje określone przepisami skutki prawne, w szczególności nabycie pełnej zdolności do czynności prawnych.

⁵⁰ Zwraca na to uwagę w szczególności E. Drozd, *Uzyskanie pełnoletności przez zawarcie małżeństwa*, NP 1969/7–8, s. 1109.

W art. 10 ustawodawca poprzestał na wskazaniu zdarzeń wywołujących skutek prawny w postaci uzyskania przez człowieka pełnoletności. Wystąpienie każdego z nich, tj. ukończenie lat 18 lub zawarcie przez małoletniego małżeństwa, powoduje, że osoba fizyczna przestaje być małoletnim i staje się pełnoletnim. Ustawodawca nie przewiduje innych sposobów uzyskania pełnoletności, w szczególności nie jest możliwe uzyskanie pełnoletności w drodze orzeczenia sądowego.

Przewidziane w art. 10 sposoby uzyskania pełnoletności zostaną szerzej przedstawione w dalszych uwagach.

II. Uzyskanie pełnoletności przez ukończenie lat 18

2. Pierwszym ze zdarzeń powodujących uzyskanie przez człowieka pełnoletności jest **ukończenie przez niego lat 18** (art. 10 § 1). W związku z powyższym kluczowe jest, z jaką chwilą człowiek kończy 18. rok życia. Do obliczania wieku osoby fizycznej ma zastosowanie art. 112 zdanie pierwsze (chodzi tu oczywiście o obliczanie upływu terminu oznaczonego w latach), z modyfikacją wynikającą z art. 112 zdanie drugie. Z przepisów tych wynika, że człowiek kończy lat 18 z początkiem dnia, który datą odpowiada dniowi jego 18. urodzin. Oznacza to, że osoba urodzona np. 1.05.2000 r. o godz. 22.00 ukończyła lat 18, a więc stała się pełnoletnia, z początkiem 1.05.2018 r., zatem o godz. 00.00 (a nie 1.05.2018 r. o godz. 22.00 ani nie z końcem tego dnia, czyli o 24.00)⁵¹. Wskazana wyżej reguła nie dotyczy jedynie tych osób urodzonych 29 lutego, których dzień 18. urodzin nie może przypaść na 29 lutego w roku przypadającym 18 lat później, gdyż w roku tym luty liczy dni 28. Z przepisów art. 112 wynika, że w takim przypadku ukończenie lat 18 następuje z początkiem ostatniego dnia lutego, a więc 28 lutego danego roku⁵².
3. Ustawodawca uznał, że osoba, która ukończyła lat 18, jest na tyle dojrzała pod względem psychofizycznym, aby przyznać jej status osoby pełnoletniej. Takie przekonanie ustawodawcy stanowi *ratio legis* przyjętego przez niego rozwiązania⁵³. Przekroczenie powyższej granicy wiekowej powoduje uzyskanie pełnoletności niezależnie od stopnia psychofizycznej dojrzałości danej osoby (jak wiadomo, uzyskiwanie dojrzałości jest procesem nieprzebiegającym u wszystkich ludzi w jednakowym tempie)⁵⁴. Przyjęcie jednej granicy wiekowej dla wszystkich osób fizycznych uzasadnione jest jednak tym, że rozwiązanie to ułatwia obrót prawny⁵⁵. W świetle art. 10 § 1 dla uzyskania pełnoletności nie ma też znaczenia to, czy dana osoba jest dotknięta chorobą psychiczną, niedorozwojem umysłowym bądź czy jest ubezwłasnowolniona⁵⁶. Zatem zgodnie z wolą ustawodawcy człowiek nabywa pełnoletność z chwilą ukończenia 18 lat niezależnie od jakichkolwiek dodatkowych okoliczności; doniosłość prawną ma jedynie określony ustawowo upływ czasu od narodzin człowieka.

Osoba, która ukończyła lat 18, nie może stracić już uzyskanej pełnoletności. Nie ma więc w tej kwestii znaczenia np. to, że zapadła na chorobę psychiczną lub została ubezwłasnowolniona⁵⁷. W związku z powyższym w literaturze zwraca się uwagę, że uzyskanie pełnoletności przez ukończenie wymaganego przez ustawodawcę wieku ma charakter definitywny⁵⁸.

⁵¹ Zob. np. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 10, nt 3; M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 10, nt 2.

⁵² Tak np. S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 10, nt 1.

⁵³ Zob. M. Serwach [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafrnicka, LEX 2014, art. 10, nt I2; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 10, nt 7.

⁵⁴ Zob. np. M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 10, nt 3; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 10, nt 7; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 289.

⁵⁵ Tak Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 289; podobnie P. Księżak [w:] *Kodeks...*, red. K. Osajda, 2020, art. 10, nt 7.

⁵⁶ Zob. np. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 10, nt 2; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 10, nt 7.

⁵⁷ Zob. P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 10, nt 9.

⁵⁸ M. Serwach [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafrnicka, LEX 2014, art. 10, nt 3.

III. Uzyskanie pełnoletności przez zawarcie małżeństwa

4. Drugim zdarzeniem powodującym uzyskanie pełnoletności jest **zawarcie przez małoletniego małżeństwa** (art. 10 § 2 zdanie pierwsze). W języku prawniczym w odniesieniu do tego przypadku mówi się niekiedy o upełnoletnieniu osoby małoletniej⁵⁹. *Ratio legis* omawianego rozwiązania ustawowego stanowi potrzeba zapewnienia równego statusu obojgu małżonkom, jako umożliwiającego realizację zasady ich równouprawnienia⁶⁰.

Ponieważ małoletni uzyskuje pełnoletność przez zawarcie małżeństwa, doniosłe znaczenie ma to, z jaką chwilą dochodzi do jego zawarcia. Zgodnie z art. 1 § 1 k.r.o. „Małżeństwo zostaje zawarte, gdy mężczyzna i kobieta jednocześnie obecni złożą przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego oświadczenia, że wstępują ze sobą w związek małżeński”. Natomiast w myśl art. 1 § 2 k.r.o. „Małżeństwo zostaje również zawarte, gdy mężczyzna i kobieta zawierający związek małżeński podlegający prawu wewnętrznemu kościoła albo innego związku wyznaniowego w obecności duchownego oświadczą wolę jednoczesnego zawarcia małżeństwa podlegającego prawu polskiemu i kierownik urzędu stanu cywilnego następnie sporządzi akt małżeństwa. Gdy zostaną spełnione powyższe przesłanki, małżeństwo uważa się za zawarte w chwili złożenia oświadczenia woli w obecności duchownego”. Z powyższych przepisów wynika, że niezależnie od tego, czy małżeństwo jest zawierane w tzw. formie cywilnej, czy tzw. formie wyznaniowej, chwilą zawarcia małżeństwa jest chwila złożenia odpowiednich oświadczeń przez mężczyznę i kobietę przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego albo duchownym. Do zawarcia małżeństwa dochodzi zatem w określonym dniu i w określonej chwili (o danej godzinie). Nie budzi więc wątpliwości, że pełnoletność uzyskana jest właśnie z tą chwilą, a nie z początkiem albo końcem dnia, w którym doszło do zawarcia małżeństwa. Warto w tym kontekście zwrócić uwagę, że chwila zawarcia małżeństwa nie znajduje odzwierciedlenia w akcie małżeństwa, ponieważ akt ten zawiera informację o dacie, a nie o godzinie zawarcia małżeństwa (art. 88 ust. 1 pkt 2 p.a.s.c.). Na podstawie treści aktu małżeństwa nie dałoby się więc rozstrzygnąć wątpliwości, czy czynność prawna dokonana w dniu zawarcia małżeństwa przez osobę niemającą ukończonych lat 18 była dokonana przez nią jako osobę małoletnią, czy pełnoletnią.

5. W nauce budzi wątpliwości kwestia zakresu podmiotowego art. 10 § 2. Zgodnie z dominującym poglądem, opartym na jego wykładni językowej, **przez zawarcie małżeństwa pełnoletność nabywa każdy małoletni**, tj. niezależnie od jego wieku i płci (argument *lege non distinguente nec nostrum est distinguere*)⁶¹. Mniej zwolenników mają stanowiska, które odrzucając literalną wykładnię art. 10 § 2, ograniczają zakres jego zastosowania do określonych kategorii małoletnich. Poprzestając na najczęściej dyskutowanych w nauce, można wskazać następujące stanowiska:

- 1) pełnoletność na podstawie art. 10 § 2 k.c. uzyskują wyłącznie kobiety, które ukończyły 16. rok życia i zawarły małżeństwo za zezwoleniem sądu opiekuńczego wydanym na podstawie art. 10 § 1 zdanie drugie k.r.o.⁶²;
- 2) pełnoletności na podstawie art. 10 § 2 nie może uzyskać małoletni, który nie ma ukończonych lat 13⁶³.

Stanowisko pierwsze jest wynikiem interpretacji art. 10 § 2 k.c. w powiązaniu z treścią art. 10 § 1 k.r.o., w którym ustawodawca przewiduje możliwość zawarcia małżeństwa wcześniej niż po ukończeniu lat 18 wyłącznie kobiecie,

⁵⁹ Zob. np. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 10, nt 1, 4 i 5.

⁶⁰ Tak J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 10, nt 1; podobnie np. M. Serwach [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 10, nt 5.

⁶¹ Takie stanowisko zajmuje w szczególności E. Wiśniowska, *Znaczenie wieku przy zawarciu małżeństwa według kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, Wrocław 1986, s. 94–95; E. Drozd, *Uzyskanie...*, s. 1111 i 1116–1117; M. Watrakiewicz, *Wiek a zdolność do czynności prawnych*, KPP 2003/3, s. 512; T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 10, nt 5; S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 10, nt 2; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 10, nt 4 i 5. Konsekwencją tego poglądu jest to, że – jak wskazuje T. Sokołowski – pełnoletność uzyska np. osoba małoletnia, która zawarła małżeństwo na podstawie sfałszowanego zezwolenia sądu opiekuńczego, o którym mowa w art. 10 § 1 k.r.o., lub dokumentów stwierdzających nieodpowiadający rzeczywistości fakt jej pełnoletności – T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 10, nt 5.

⁶² Tak B. Ziemianin, Z. Kuniewicz, *Prawo...*, 2007, s. 83; A. Doliwa, *Prawo...*, 2012, s. 179. Do tego stanowiska skłania się też D. Wybrańczyk, ostatecznie jednak uznaje zasadność dominującej interpretacji art. 10 § 2 k.c. – zob. D. Wybrańczyk, *Sytuacja prawna małoletniego dziecka rozwodzących się rodziców*, Warszawa 2022, s. 33, oraz s. 33–34, przyp. 2.

⁶³ Tak S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 340, oraz M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 10, nt 6–7.

która ukończyła lat 16 i uzyskała zezwolenie sądu opiekuńczego⁶⁴. Stanowisko drugie jest uzasadniane w szczególności argumentem, że przyjęcie poglądu odmiennego prowadziłoby do możliwości uzyskania pełnoletności (a w konsekwencji pełnej zdolności do czynności prawnych) przez osobę fizyczną już od chwili jej narodzin⁶⁵.

Za przekonujący należy uznać pogląd dominujący. Oprócz wykładni językowej art. 10 § 2 zdanie pierwsze przemawia za nim wskazywana już *ratio legis* tego unormowania (realizacja zasady równouprawnienia małżonków byłaby utrudniona, gdyby jedno z nich miało status osoby małoletniej), a także argument, że przyjęcie odmiennego stanowiska oznaczałoby możliwość ingerowania w sprawy małżonków przez rodziców lub opiekunów małoletniego małżonka⁶⁶. Ingerencja ta mogłaby być daleko idąca, a przy tym mogłaby dotyczyć spraw o rozmaitym charakterze (np. zarządu wspólnym małżonków, uzyskania przez małoletniego małżonka paszportu, podejmowania decyzji o kierunku jego kształcenia). Niezależnie od trudności, jakie mogłyby się wiązać ze stosowaniem przepisów o wykonywaniu władzy rodzicielskiej (opieki) w zderzeniu z przepisami Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dotyczącymi małżonków, ingerencja ta nie sprzyjałaby ich integracji, lecz mogłaby być źródłem wzajemnej animozji. Mając natomiast na uwadze interes osób trzecich, należy przypomnieć, że ze względu na potrzeby obrotu granica wiekowa uzyskania pełnoletności została ustalona w sposób sztywny, niezależny od indywidualnych właściwości psychicznych osoby kończącej 18. rok życia. Skoro więc ustawodawca przyjął, że pełnoletność uzyskiwana jest także przez zawarcie małżeństwa, konsekwentnie należy uznać, że zgodnie z jego wolą reguła ta dotyczy wszystkich małoletnich, niezależnie od ich wieku i płci. Inne rozwiązanie utrudniałoby obrót, gdyż rodziłoby konieczność badania przez osoby trzecie wchodzące z małżonkami w stosunki prawne ich wieku lub także okoliczności, czy do zawarcia małżeństwa doszło za zezwoleniem sądu wydanym na podstawie art. 10 § 1 zdanie drugie k.r.o.

6. Nie budzi wątpliwości, że na podstawie art. 10 § 2 k.c. pełnoletność może być uzyskana tylko wtedy, gdy małżeństwo zostało ważnie zawarte. Skutek ten nie wystąpi więc wówczas, gdy nie zostały spełnione konstytucyjne przesłanki jego zawarcia przewidziane (osobno dla formy świeckiej i wyznaniowej) w przepisach art. 1 k.r.o., a więc gdy do zawarcia małżeństwa nie doszło (*matrimonium non existens*). Uzyskaniu pełnoletności wskutek działania art. 10 § 2 k.c. nie stoi natomiast na przeszkodzie okoliczność, że małżeństwo może być unieważnione. Chodzi więc o przypadki zawarcia małżeństwa pomimo tzw. przeszkód małżeńskich (art. 10–15 k.r.o.), wad oświadczeń woli (art. 15¹ k.r.o.) oraz uchybień dotyczących pełnomocnictwa do zawarcia małżeństwa (art. 16 k.r.o.)⁶⁷.
7. Jak wynika z art. 10 § 2 zdanie drugie, małoletni, który nabył pełnoletność przez zawarcie małżeństwa, nie traci jej w razie unieważnienia małżeństwa. Opierając się na wykładni językowej omawianego przepisu, należy zgodzić się z dominującym poglądem, zgodnie z którym osoba niemająca ukończonych lat 18, której małżeństwo zostało unieważnione, **zachowuje pełnoletność niezależnie od przyczyny unieważnienia małżeństwa**. Nie traci więc pełnoletności w szczególności ten, czyje małżeństwo zostało unieważnione z powodu naruszenia wymagań dotyczących wieku zawartych w art. 10 k.r.o., a więc:
- a) mężczyzna, który zawarł małżeństwo, nie mając ukończonych lat 18;
 - b) kobieta, która zawarła małżeństwo, nie mając ukończonych lat 16;
 - c) kobieta, która zawarła małżeństwo, co prawda mając ukończone lat 16, lecz bez zezwolenia sądu opiekuńczego⁶⁸.

⁶⁴ Na temat tej interpretacji zob. szerzej E. Drozd, *Uzyskanie...*, s. 1116–1117; M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 508–511.

⁶⁵ Zob. szerzej S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 340; s. 340, oraz M. Gutowski, *Nieważność czynności prawnej*, Warszawa 2017, s. 108–111; M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 10, nt 5–7.

⁶⁶ Na wszystkie te argumenty zwraca uwagę E. Drozd, *Uzyskanie...*, s. 1111 oraz s. 1116, przyp. 20. Niebagatelne znaczenie mają też wskazywane przez tego autora argumenty natury historycznej dotyczące dyskusji mającej miejsce w Zespole Prawa Cywilnego Materialnego Komisji Kodyfikacyjnej w okresie poprzedzającym uchwalenie Kodeksu cywilnego – zob. E. Drozd, *Uzyskanie...*, s. 1114–1116.

⁶⁷ Zob. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 10, nt 3; R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 10, nt 3; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 10, nt 12.

⁶⁸ Tak np. E. Drozd, *Uzyskanie...*, s. 1111 i 117; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 41; M. Serwach [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 10, nt 8. Ścieśniającą interpretację art. 10 § 2 zdanie pierwsze prezentują Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 295.

Ustawodawca nie określa, jakie skutki prawne dla pełnoletności nabytej przez zawarcie małżeństwa ma rozwód małżonków lub orzeczenie ich separacji. Zgodnie jednak z przekonującym, jednomyślnie przyjętym w nauce poglądem zdarzenia te nie powodują utraty uzyskanej pełnoletności⁶⁹. Zwraca się bowiem uwagę, że skoro skutku takiego nie wywołuje unieważnienie małżeństwa, tym bardziej nie wywołuje go rozwód ani orzeczenie separacji (*argumentum a maiori ad minus*)⁷⁰. Utraty pełnoletności nie powoduje również ustanie małżeństwa przez śmierć drugiego małżonka⁷¹. Podsumowując, można stwierdzić, że **pełnoletność uzyskana przez zawarcie małżeństwa, tak samo jak uzyskana wskutek ukończenia lat 18, nie podlega utracie i przysługuje osobie fizycznej do końca życia**.

8. Pełnoletność uzyskana przez małoletniego przez zawarcie małżeństwa nie zapewnia mu możliwości zawarcia ponownego małżeństwa w sytuacji, gdyby jego pierwsze małżeństwo ustało lub zostało unieważnione przed ukończeniem przez tę osobę lat 18. Wynika to stąd, że uzyskanie pełnoletności nie uchyla zastosowania przepisów art. 10 k.r.o., dotyczących wieku wymaganego do zawarcia małżeństwa⁷². W konsekwencji znajdująca się w opisanej sytuacji kobieta, która ukończyła lat 16, mogłaby zawrzeć ponowne małżeństwo tylko za zezwoleniem sądu opiekuńczego⁷³.

IV. Uwagi końcowe

9. Doniosłym skutkiem uzyskania pełnoletności jest nabycie pełnej zdolności do czynności prawnych (art. 11 k.c.). Uzyskanie pełnoletności powoduje jednak w prawie cywilnym także inne istotne konsekwencje prawne, np. z tą chwilą osoba fizyczna przestaje być podmiotem pozostającym pod władzą rodzicielską (art. 92 k.r.o.), nie znajdują też już do niej zastosowania liczne przepisy zapewniające małoletnim szczególną ochronę (np. art. 173, 442¹, 991 § 1 k.c., art. 144¹ zdanie drugie k.r.o.). W uproszczeniu można powiedzieć, że utrata statusu osoby małoletniej wiąże się w prawie cywilnym z jednej strony z uzyskaniem swobody kształtowania własnej sytuacji osobistej i majątkowej (znaczące ograniczenie takiej swobody małoletnich jest zresztą także wyrazem dbałości ustawodawcy o ich interesy), a z drugiej z pozbawieniem swego rodzaju dodatkowej, ukształtowanej przez przepisy tarczy ochronnej.

Należy zaznaczyć, że pojęcie pełnoletności, jakkolwiek mające doniosłość prawną przede wszystkim w prawie cywilnym, ma pewne znaczenie także poza jego zakresem (np. dla interpretacji pojęcia dorosłego w rozumieniu art. 43 k.p.a.⁷⁴). Jak jednak zwraca się uwagę w nauce, gałęzie prawa inne niż prawo cywilne wiążą skutki prawne najczęściej nie z pełnoletnością, lecz z określonym wiekiem osoby fizycznej (np. art. 10 k.k. lub art. 22 § 2 k.p.)⁷⁵.

Art. 11. [Pełna zdolność do czynności prawnych]

Pełną zdolność do czynności prawnych nabywa się z chwilą uzyskania pełnoletności.

1. Ustawodawca nie ustanowił przepisu formułującego definicję legalną zdolności do czynności prawnych. Objasnieniu znaczenia tego pojęcia poświęca się uwagę w nauce. Poprzestając na **definicji zdolności do czynności prawnych** przyjętej przez Z. Radwańskiego i A. Olejniczaka, należy wskazać, że pojęcie to rozumieją oni jako „kwalifikację osoby do dokonywania swoistych działań konwencjonalnych, jakimi są czynności prawne”⁷⁶. Natomiast zgodnie z szerszym ujęciem zdolności do czynności prawnych przedstawionym przez powołanych auto-

⁶⁹ Tak np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 41; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 10, nt 6.

⁷⁰ J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 10, nt 6.

⁷¹ Tak np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 41; T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 10, nt 7.

⁷² Zob. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 10, nt 8; J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2012, s. 124.

⁷³ J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne...*, 2012, s. 124.

⁷⁴ Zob. A. Goleba [w:] *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, red. H. Knysiak-Sudyka, Warszawa 2019, art. 43, nt 6; P. Przybysz, *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz aktualizowany*, LEX 2019, art. 43, nt 4; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 10, nt 3, i powoływane w tych komentarzach orzecznictwo.

⁷⁵ Zob. szerzej P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 10, nt 2.

⁷⁶ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 150.

rów zdolność ta jest cechą podmiotu prawa cywilnego polegającą na tym, że „może sam dokonywać czynności prawnych prowadzących do nabywania praw i zaciągania zobowiązań lub do kreowania innych zmian w jego stosunkach cywilnoprawnych”⁷⁷.

2. Z przepisów Kodeksu cywilnego wynika, że osoba fizyczna może:

- 1) nie mieć zdolności do czynności prawnych;
- 2) mieć ograniczoną zdolność do czynności prawnych;
- 3) mieć pełną zdolność do czynności prawnych.

Nie mają zdolności do czynności prawnych osoby, które nie ukończyły lat 13, oraz osoby ubezwłasnowolnione całkowicie (art. 12 k.c.). Ograniczoną zdolność do czynności prawnych mają małoletni, którzy ukończyli lat 13, oraz osoby ubezwłasnowolnione częściowo (art. 15 k.c.), a także osoby, dla których sąd ustanowił doradcę tymczasowego (art. 549 § 1 k.p.c.). Pełną zdolność do czynności prawnych mają osoby pełnoletnie, które nie są ubezwłasnowolnione ani nie mają ustanowionego doradcy tymczasowego. Krąg osób pełnoletnich jest zatem szerszy od kręgu osób fizycznych mających pełną zdolność do czynności prawnych (nie każda osoba pełnoletnia ma pełną zdolność do czynności prawnych).

Osobie, która ma pełną zdolność do czynności prawnych, przysługuje kompetencja do samodzielnego dokonywania wszelkich czynności prawnych, które obowiązujący system prawny uznaje za dopuszczalne⁷⁸.

3. Zgodnie z wolą ustawodawcy wyrażoną w art. 11 pełną zdolność do czynności prawnych nabywa się **z chwilą uzyskania pełnoletności**. Chwilą uzyskania pełnoletności jest chwila ukończenia lat 18, natomiast w przypadku osób, które zawarły małżeństwo przed ukończeniem lat 18, chwilą tą jest chwila zawarcia małżeństwa (zob. art. 10 wraz z komentarzem).

Jak wynika z tego, co wskazano wyżej (zob. teza 2), możliwość nabycia pełnej zdolności do czynności prawnych wskutek uzyskania pełnoletności dotyczy tylko tych osób, które nie są ubezwłasnowolnione⁷⁹ ani nie mają ustanowionego doradcy tymczasowego. Zatem np. X, ubezwłasnowolniony całkowicie w wieku lat 15, z chwilą uzyskania pełnoletności nie nabywa pełnej zdolności do czynności prawnych (ani zresztą zdolności do czynności prawnych w jakimkolwiek zakresie). Wywołaniu skutku przewidzianego w art. 11 stoi w tym przypadku na przeszkodzie treść art. 12, przesądzająca o tym, że należy on do osób niemających zdolności do czynności prawnych. Jeżeli natomiast postanowienie o ubezwłasnowolnieniu zostanie uchylone, pełnoletni X nabędzie pełną zdolność do czynności prawnych z chwilą uprawomocnienia się tego postanowienia. Skutek ten będzie wynikiem działania art. 11, znajdującego już do niego zastosowanie.

4. Choroba psychiczna, niedorozwój umysłowy lub innego rodzaju zaburzenia czynności psychicznych nie stoją na przeszkodzie uzyskaniu przez osoby nimi dotknięte pełnej zdolności do czynności prawnych. Nie wpływają także na zakres lub istnienie już uzyskanej pełnej zdolności do czynności prawnych⁸⁰. Okoliczności te należą jednak do przesłanek ubezwłasnowolnienia (art. 13 i 16) i jeżeli sąd orzeknie ubezwłasno-

⁷⁷ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 287–288. Przegląd sformułowanych w nauce definicji zdolności do czynności prawnych przedstawiają m.in. L. Kociucki, *Zdolność...*, s. 108–109, oraz M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2012, rozdz. XIV, nb 61. Zob. też rozważania M. Giaro dotyczące „dwustronności” zdolności do czynności prawnych, w których autor wskazuje na dwie strony tej zdolności: czynną, obejmującą zdolność do składania oświadczeń woli, i bierną, przejawiającą się zdolnością do bycia adresatem oświadczeń woli innych podmiotów (M. Giaro, *Bierna strona zdolności do czynności prawnych*, St. Iur. 2021/87, s. 69–72). W tym kontekście zob. też L. Kociucki, *Zdolność...*, s. 121.

⁷⁸ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 295.

⁷⁹ W tym przypadku w rachubę wchodzi tylko ubezwłasnowolnienie całkowite, ponieważ ubezwłasnowolnienie częściowe jest możliwe jedynie w stosunku do osób już pełnoletnich (art. 16).

⁸⁰ Zob. w szczególności, zwłaszcza w odniesieniu do choroby psychicznej: postanowienie SN z 26.08.1970 r., I CZ 84/70, OSNC 1971/5, poz. 90; wyrok SN z 16.09.1999 r., II CKN 485/98, LEX nr 1216180; wyrok SN z 23.09.1999 r., II UKN 131/99, OSNP 2001/3, poz. 77; M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 11, nt 6 i 7; S. Kalus [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, *Część ogólna* (art. 1–125), red. M. Habdas, M. Fras, Warszawa 2018, art. 11, nt 1.

wolnienie całkowite lub częściowe danej osoby, konsekwencją będzie odpowiednio utrata lub ograniczenie jej zdolności do czynności prawnych.

5. Okoliczność, że danej osobie przysługuje pełna zdolność do czynności prawnych:
 - 1) nie oznacza, że każda czynność prawna dokonana przez tę osobę jest ważna. Czynność prawna może się okazać nieważna z przyczyn niemających związku ze zdolnością do czynności prawnych (zob. np. art. 58, 73, 82, 83). Przysługiwanie osobie fizycznej pełnej zdolności do czynności prawnych nie gwarantuje zatem ważności dokonanej przez nią czynności prawnej⁸¹;
 - 2) nie jest równoznaczna z tym, że osoba ta ma faktyczną możliwość dokonania czynności prawnej. Może więc zdarzyć się tak, że osoba mająca pełną zdolności do czynności prawnych takiej możliwości nie ma, np. z powodu pobytu w zakładzie karnym⁸²;
 - 3) nie wyłącza możliwości dokonania czynności prawnej przez przedstawiciela. Osoba mająca pełną zdolność do czynności prawnych nie musi dokonywać czynności prawnych osobiście, rzecz jasna z wyjątkiem tych czynności prawnych, które mają charakter osobisty (należy do nich np. sporządzenie testamentu – art. 944 § 2 k.c.). Może bowiem posłużyć się pełnomocnikiem, natomiast w przypadkach wskazanych w ustawie może za nią działać także jej przedstawiciel ustawowy (zob. art. 29 zdanie pierwsze k.r.o., na podstawie którego małżonek może działać w sprawach zwykłego zarządu za drugiego małżonka jako jego przedstawiciel ustawowy).
6. Skutki czynności prawnych dokonanych w imieniu osoby niemającej pełnej zdolności do czynności prawnych przez jej przedstawiciela ustawowego nie ustają wskutek uzyskania przez reprezentowanego pełnej zdolności do czynności prawnych. Kwestionowanie takich czynności prawnych jest dopuszczalne jedynie na zasadach ogólnych (np. z powodu niezachowania formy czynności prawnej wymaganej *ad solemnitatem*)⁸³. Wypowiadając się na temat pełnomocnictwa procesowego udzielonego przez przedstawiciela ustawowego osoby małoletniej adwokatowi, Sąd Najwyższy pierwotnie przyjmował jednak, że z chwilą uzyskania przez reprezentowane dziecko pełnoletności, a co za tym idzie – ustania przedstawicielstwa ustawowego, pełnomocnictwo to wygasa⁸⁴. Natomiast w myśl nowszego, przekonującego stanowiska Sądu Najwyższego⁸⁵, poprzedzanego przez literaturę⁸⁶, w opisanym przypadku pełnomocnictwo procesowe utrzymuje się nadal.
7. Od zdolności do czynności prawnych należy odróżnić zdolność wekslową oraz zdolność do działań wekslowych⁸⁷, zdolność deliktową (zob. art. 425 i 426 k.c. wraz z komentarzem), zdolność sądową (art. 64 § 1 k.p.c.) oraz zdolność procesową (art. 65 § 1 k.p.c.).

Art. 12. [Brak zdolności do czynności prawnych]

Nie mają zdolności do czynności prawnych osoby, które nie ukończyły lat trzynastu, oraz osoby ubezwłasnowolnione całkowicie.

1. W art. 12 ustawodawca wskazał dwie kategorie osób, które nie mają zdolności do czynności prawnych. Są nimi:
 - 1) osoby, które nie ukończyły lat 13 (co do sposobu obliczania wieku osoby fizycznej zob. art. 112; por. też komentarz do art. 10, pkt II, teza 1), oraz

⁸¹ Zwraca na to uwagę np. P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 11, nt 2.

⁸² Zob. wyrok WSA w Łodzi z 29.05.2008 r., I SA/Łd 1202/07, LEX nr 482388; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 11, nt 4.

⁸³ Zob. np. S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 11, nt 5; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 11, nt 15.

⁸⁴ Uchwała SN z 3.05.1968 r., III PZP 9/68, OSPiKA 1969/2, poz. 31, z glosami J. Fabiana i Z. Krzemińskiego, NP 1969/10, s. 1574–1580.

⁸⁵ Zob. wyrok SN z 15.07.1974 r., I CR 366/74, z glosą M. Jędrzejewskiej, OSPiKA 1976/10, poz. 178, oraz Z. Krzemińskiego, „Palestra” 1977/5, s. 127–133; wyrok SN z 9.03.1983 r., I CR 34/83, OSNC 1983/11, poz. 180; uchwała SN z 11.10.1995 r., III CZP 139/95, OSNC 1996/1, poz. 17, z glosą Z. Krzemińskiego, M. Praw. 1996/4, s. 134; wyrok SN z 20.01.2015 r., I UK 180/14, LEX nr 1652378.

⁸⁶ Zob. np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 78; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 11, nt 16.

⁸⁷ Zob. na ten temat w szczególności M.H. Koziński, aktualizacja J. Dybiński [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 18, *Prawo papierów wartościowych*, red. A. Szumański, Warszawa 2016, rozdz. II, nb 54–60.

- 2) osoby ubezwłasnowolnione całkowicie, a więc osoby, w stosunku do których zapadło postanowienie sądu o ubezwłasnowolnieniu wydane na podstawie art. 13, które jest prawomocne i nie zostało uchylone.
2. Wskazany wyżej dwuelementowy katalog osób niemających zdolności do czynności prawnych ma charakter zamknięty. W szczególności nie jest przyczyną braku tej zdolności faktyczna niemożność dokonywania czynności prawnych⁸⁸ ani (choć mogą prowadzić do ubezwłasnowolnienia) choroba psychiczna, niedorozwój umysłowy lub innego rodzaju zaburzenia czynności psychicznych⁸⁹. Z drugiej strony takie okoliczności jak np. ponadprzeciętna dojrzałość intelektualna małoletniego przed ukończeniem przez niego 13. roku życia⁹⁰ bądź ustanie choroby psychicznej osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie stanowiącej przyczynę jej ubezwłasnowolnienia nie powodują, że osoby te nabywają, chociażby ograniczoną, zdolność do czynności prawnych.
3. Czynności prawne dokonywane przez osobę niemającą zdolności do czynności prawnych są, co do zasady, **bezwzględnie nieważne** (zob. art. 14 k.c.). Ponadto osoba ta nie może być pełnomocnikiem (por. art. 100 k.c.), może jednak występować w roli posłańca⁹¹. Kompetencja do dokonywania czynności prawnych w imieniu osoby niemającej zdolności do czynności prawnych przysługuje jej przedstawicielowi ustawowemu, a więc w przypadku osoby, która nie ukończyła lat 13, każdemu z jej rodziców mającemu władzę rodzicielską (art. 98 § 1 k.r.o.) bądź opiekunowi (art. 94 § 3 i art. 155 § 2 k.r.o.); podobnie jest w przypadku osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie (art. 13 § 2 k.c. i art. 175 k.r.o.). W przypadkach wskazanych w ustawie w charakterze przedstawiciela ustawowego zamiast rodziców lub opiekuna działa inna osoba, w szczególności reprezentant dziecka (zob. art. 98 § 2, art. 99, 155 § 2, art. 159 i 175 k.r.o.). Do dokonania przez przedstawiciela ustawowego w imieniu osoby pozostającej pod władzą rodzicielską (opieką) wskazanych w ustawie czynności prawnych potrzebne jest zezwolenie sądu (art. 101 § 3, art. 156 i 175 k.r.o.; zob. też art. 99 § 3 k.r.o.). Należy jednak podkreślić, że niektóre czynności prawne w ogóle nie mogą być dokonane przez przedstawiciela; ponieważ osoba niemająca zdolności do czynności prawnych nie może ich dokonać samodzielnie, są one dla niej niedostępne (np. sporządzenie testamentu – zob. art. 944 k.c.).

Art. 13. [Ubezwłasnowolniony całkowicie]

§ 1. Osoba, która ukończyła lat trzynaście, może być ubezwłasnowolniona całkowicie, jeżeli wskutek choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa lub narkomanii, nie jest w stanie kierować swym postępowaniem.

§ 2. Dla ubezwłasnowolnionej całkowicie ustanawia się opiekę, chyba że pozostaje on jeszcze pod władzą rodzicielską.

I. Ubezwłasnowolnienie – zagadnienia wprowadzające, kierunek ewentualnych zmian

1. Instytucja ubezwłasnowolnienia jest przedmiotem licznych debat naukowych. Krytykuje się ją zwłaszcza za to, że jest to instytucja mało elastyczna, która ingeruje nadmiernie w sferę prawną człowieka, wykluczając go z obrotu cywilnoprawnego, i nie czyni zadość standardom wynikającym z Konstytucji RP oraz Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 13.12.2006 r.⁹² Ubezwłasnowolnienie pozbawia uczestników obrotu prawa do nadziei na kontynuację aktywności w sferze prawnej. Zarzuca się jej naruszanie praw człowieka, w tym prawa do niezbywalnej godności, postuluje likwidację bądź gruntowną reformę w kierunku wprowadzenia nowoczesnego modelu tzw. wspomaganej podejmowania

⁸⁸ Zob. wyrok WSA w Łodzi z 29.05.2008 r., I SA/Łd 1202/07, LEX nr 482388; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 12, nt 7.

⁸⁹ Co do choroby psychicznej zob. w szczególności wyrok SN z 16.09.1999 r., II CKN 485/98, LEX nr 1216180; wyrok SN z 23.09.1999 r., II UKN 131/99, OSNP 2001/3, poz. 77; wyrok NSA z 19.04.2018 r., II FSK 1171/16, LEX nr 2499068.

⁹⁰ Zob. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 12, nt 4.

⁹¹ Posłaniec nie musi mieć zdolności do czynności prawnych – zob. np. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 359.

⁹² Dz.U. z 2012 r. poz. 1169. Zob. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, *Instytucja ubezwłasnowolnienia w perspektywie unormowań Konstytucji RP oraz konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych*, GSP 2018/40, s. 151–167. Autorki szeroko omawiają instytucje ubezwłasnowolnienia w świetle zasad prawa międzynarodowego, uwarunkowań konstytucyjnych, a także w ujęciu prawno-porównawczym. O krytyce ubezwłasnowolnienia szeroko M. Domański, *Ubezwłasnowolnienie w prawie polskim a wybrane standardy międzynarodowej ochrony praw człowieka*, PwD 2014/17, s. 7–48.

decyzji (*supported decision-making*)⁹³ wzorowanego na rozwiązaniach przyjętych w państwach obcych⁹⁴. Dążenie przez polskiego ustawodawcę do zwiększenia wsparcia dla osób z niepełnosprawnościami jest coraz bardziej wyraziste. Świadczy o tym zwłaszcza dokonana w ostatnim czasie nowelizacja unormowań odnoszących się do instytucji kurateli dla osoby niepełnosprawnej z art. 183 k.r.o.⁹⁵

Uznając obrany kierunek zmian za trafny, należy podkreślić, iż w razie likwidacji ubezwłasnowolnienia wymagana byłaby zwłaszcza modyfikacja przepisów o opiece, zmierzająca do uelastycznienia jej ustanawiania (np. na określony czas czy do określonych czynności); warte rozważenia są także propozycje rozwiązań wyprzedzających o charakterze pełnomocniczym (np. w postaci pełnomocnictwa opiekuńczego)⁹⁶, umożliwiające prewencyjne kształtowanie ochrony i wsparcia przez same osoby zainteresowane w okresie wcześniejszym, kiedy nie są jeszcze dotknięte dysfunkcjami (np. przed zajściem procesu starczego⁹⁷).

II. Przesłanki i skutki ubezwłasnowolnienia całkowitego

2. W świetle art. 13 można wyróżnić dwie **przesłanki** ubezwłasnowolnienia całkowitego, wymagające kumulatywnego wystąpienia: przesłankę wieku (ukończone lat 13) oraz przesłankę niemożności kierowania swym postępowaniem, spowodowaną chorobą psychiczną, niedorozwojem umysłowym albo innego rodzaju zaburzeniami psychicznymi, w szczególności pijaństwem i narkomanią.
3. Sformułowaniom opisującym przesłanki ubezwłasnowolnienia zarzuca się archaiczność, ponieważ nie przystają do aktualnej nomenklatury stosowanej w medycynie i psychiatrii: chorobę psychiczną trzeba rozumieć jako zaburzenie psychiczne, pijaństwo – jako chorobę alkoholową, a narkomanię – jako uzależnienie od środków psychoaktywnych⁹⁸. Wskazane w art. 13 przyczyny zaburzeń psychicznych mają charakter jedynie przykładowy, zatem mogą być wywołane także innymi przyczynami, np. demencją starczą. Natomiast wadliwość postępowania osoby niewynikające z zaburzeń psychicznych nie mogą być podstawą ubezwłasnowolnienia⁹⁹. Podkreśla się zwłaszcza, że podstawą do ubezwłasnowolnienia może stać się jedynie choroba psychiczna, a nie jakakolwiek choroba¹⁰⁰. Z kolei pijaństwo wypełni przesłankę z art. 13, dopiero gdy nabierze charakteru zaburzeń psychicznych¹⁰¹. Wymaga także odnotowania, że samo wystąpienie choroby psychicznej lub innej wskazanej w art. 13 § 1 przyczyny nie jest przesłanką wystarczającą do orzeczenia ubezwłasnowolnienia całkowitego. Musi jej nadto towarzyszyć powiązana z tymi przyczynami niemożność kierowania swoim postępowaniem¹⁰².
4. **Celem** instytucji ubezwłasnowolnienia jest ochrona danej osoby, jej praw majątkowych, a także praw niemajątkowych¹⁰³, w tym dóbr osobistych, przykładowo zdrowia, albowiem m.in. umożliwia poddanie danej osoby leczeniu. Odrzuca się obecnie pogląd, że celem ubezwłasnowolnienia miałyby być także ochrona interesu publicznego¹⁰⁴;

⁹³ Zob. m.in. U. Ernst, *Ubezwłasnowolnienie*, TPP 2010/4, s. 31; J. Kamiński, *Instytucja ubezwłasnowolnienia* [w:] *Polska droga do Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych ONZ*, red. A. Waszkiewicz, Kraków 2008, s. 104; M. Wilejczyk, *Zagadnienia etyczne części ogólnej prawa cywilnego*, Warszawa 2014, s. 157–158.

⁹⁴ Zob. szerzej M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, *Instytucja ubezwłasnowolnienia...*, s. 166.

⁹⁵ Zob. ustawa z 28.07.2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1606).

⁹⁶ M. Pasieka-Kuzara, *Bliski koniec instytucji ubezwłasnowolnienia?*, TPP 2021/2, s. 95–102.

⁹⁷ Zob. M. Balwicka-Szczyrba, *Rozważania nad wsparcie osób starszych w obrocie cywilnoprawnym*, „Acta Iuris Stetinensis” 2022/3, s. 9 i n.; M. Balwicka-Szczyrba, *Ubezwłasnowolnienie całkowite osoby starszej*, PwD 2023/56, s. 30–31.

⁹⁸ Por. M. Zima-Parjaszewska, *Artykuł 12 Konwencji ONZ o prawach osób z niepełnosprawnościami a ubezwłasnowolnienie w Polsce* [w:] *Prawa osób z niepełnosprawnościami intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka*, red. D. Pudziałowska, Warszawa 2014, s. 130. Zob. szerzej na ten temat M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, *Instytucja ubezwłasnowolnienia...*, s. 160.

⁹⁹ Zob. m.in. postanowienie SN z 14.03.1977 r., II CR 58/78, LEX nr 7919; wyrok SN z 5.01.1965 r., I CR 356/64, LEX nr 291.

¹⁰⁰ Por. postanowienie SN z 25.11.1976 r., II CR 471/76, LEX nr 7881.

¹⁰¹ Postanowienie SN z 18.05.1972 r., II CR 138/72, LEX nr 1436.

¹⁰² Por. m.in. postanowienie SN z 19.08.1971 r., I CR 297/71, OSNC 1972/3, poz. 53.

¹⁰³ Tak m.in. S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014. Zob. także postanowienie SN z 5.10.2022 r., II CSKP 1846/22, LEX nr 3459979.

¹⁰⁴ Tak A. Bładowski, A. Gola, *Ubezwłasnowolnienie. Opieka i kuratela*, Warszawa 1989, s. 14. Nieco odmiennie, że interes społeczny nie powinien mieć decydującego znaczenia przy orzekaniu o ubezwłasnowolnieniu – L. Ludwiczak, *Ubezwłasnowolnienie w polskim systemie prawnym*, Warszawa 2012, s. 29.

przy orzekaniu o ubezwłasnowolnieniu powinny mieć znaczenie uwarunkowania dotyczące danej osoby fizycznej, a nie interesy innych osób, nawet osób jej bliskich¹⁰⁵. Wypada podkreślić, że nawet jeżeli zostały spełnione ustawowe przesłanki ubezwłasnowolnienia, sąd nie ma obowiązku go orzec, co wynika z użytego przez ustawodawcę słowa „może”¹⁰⁶. Sąd powinien zatem brać pod uwagę celowość ubezwłasnowolnienia ocenianą pod kątem interesów osoby, która miałaby zostać ubezwłasnowolniona¹⁰⁷. Wymaga odnotowania zauważalny obecnie wzrost liczby spraw o ubezwłasnowolnienie¹⁰⁸.

5. Skutki orzeczenia o ubezwłasnowolnieniu całkowitym są daleko idące. Osoba ubezwłasnowolniona nie ma zdolności do czynności prawnych, a co za tym idzie – nie może skutecznie uczestniczyć w obrocie cywilnoprawnym. Poważną konsekwencją jest brak możliwości zawarcia przez tę osobę małżeństwa (art. 11 § 1 k.r.o.) czy też powstanie *ex lege* pomiędzy nią a jej małżonkiem przymusowej rozdzielności majątkowej (art. 53 § 1 k.r.o.). Dla ubezwłasnowolnionego całkowicie ustanawia się opiekę, chyba że pozostaje on jeszcze pod władzą rodzicielską (art. 13 § 2 k.c.). Wobec powyższego nasuwa się wniosek, że wykorzystanie tej instytucji powinno mieć charakter ostateczny, czyli ograniczać się do przypadków, gdy nie ma innych możliwości ochrony uzasadnionych interesów danej osoby, a wykluczenie jej z obrotu jest konieczne¹⁰⁹.
6. Postępowanie w sprawach o ubezwłasnowolnienie jest uregulowane w art. 544 i n. k.p.c. W najnowszym orzecznictwie wyrażono trafny pogląd, iż wniosek o ubezwłasnowolnienie może złożyć także osoba, która ma być ubezwłasnowolniona¹¹⁰. Po dokonanej w 2007 r.¹¹¹ nowelizacji ubezwłasnowolniony może wystąpić także z wnioskiem o uchylenie albo zmianę ubezwłasnowolnienia¹¹².

Art. 14. [Skutki prawne braku zdolności do czynności prawnych]

§ 1. Czynność prawna dokonana przez osobę, która nie ma zdolności do czynności prawnych, jest nieważna.

§ 2. Jednakże gdy osoba niezdolna do czynności prawnych zawarła umowę należącą do umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego, umowa taka staje się ważna z chwilą jej wykonania, chyba że pociąga za sobą rażące pokrzywdzenie osoby niezdolnej do czynności prawnych.

1. Zgodnie z art. 14 § 1 czynności prawne dokonane przez osobę niezdolną do czynności prawnych, a więc osobę, która nie ukończyła lat 13, oraz osobę ubezwłasnowolnioną całkowicie, są nieważne. Jest to **nieważność bezwzględna**, co oznacza, że:
 - 1) czynność prawna już od chwili jej dokonania (*ab initio*) nie wywołuje zamierzonych skutków prawnych;
 - 2) nieważność czynności prawnej istnieje z mocy prawa (*ipso iure*);
 - 3) fakt jej nieważności jest przez sąd brany pod uwagę z urzędu;
 - 4) jest to nieważność skuteczna *erga omnes*, tj. może się na nią powołać każdy zainteresowany podmiot;
 - 5) czynność prawna nieważna bezwzględnie nie może stać się czynnością ważną, a więc nie podlega tzw. konwalidacji, przy czym zgodnie z dominującym poglądem od zasady tej istnieją wyjątki¹¹³.

¹⁰⁵ M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, *Instytucja ubezwłasnowolnienia...*, s. 162. Por. także postanowienie z 8.01.1966 r., II CR 412/65, LEX nr 399; postanowienie SN z 29.12.1983 r., I CR 377/83, LEX nr 8582.

¹⁰⁶ Zob. M. Tomaszewska, *Charakter prawny decyzji o ubezwłasnowolnieniu w sądowym stosowaniu prawa*, Toruń 2008, s. 60 i n.

¹⁰⁷ Zob. szerzej M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, *Instytucja ubezwłasnowolnienia...*, s. 163.

¹⁰⁸ Zob. M. Domański, *Analiza możliwości wprowadzenia instytucji pośredniej pomiędzy instytucją kuratora dla osoby niepełnosprawnej (art. 183 k.r.o.) a instytucją ubezwłasnowolnienia*, Warszawa 2022, s. 15.

¹⁰⁹ M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, *Instytucja ubezwłasnowolnienia...*, s. 163.

¹¹⁰ Zob. uchwała SN z 28.09.2016 r., III CZP 38/16, LEX nr 2113365.

¹¹¹ Ustawa o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw z 9.05.2007 r. (Dz.U. Nr 121, poz. 831). Wskazana nowelizacja wzmocniła gwarancje procesowe osoby ubezwłasnowolnianej.

¹¹² Zob. szerzej M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, *Instytucja ubezwłasnowolnienia...*, s. 160.

¹¹³ Na temat cech czynności prawnej nieważnej bezwzględnie zob. np. B. Lewaszkiewicz-Petrykowska [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 706–709; Z. Radwański, M. Gutowski [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. A. Olejniczak, Z. Radwański, Warszawa 2019, s. 543–546; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 424–425. Na temat konwalidacji czynności prawnej nieważnej bezwzględnie zob. np. R. Trzaskowski, *Skutki sprzeczności umów obligacyjnych z prawem*, Warszawa 2013, s. 435–472 i powoływana tam literatura. Należy zaznaczyć, że od konwalidacji nieważnej czynności prawnej odróżnia się jej tzw. konwersję – na ten temat zob. np. Z. Radwański, M. Gutowski [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, 2019, s. 552–557.

Czynności prawne w imieniu osób niezdolnych do czynności prawnych dokonywane są przez ich przedstawicieli ustawowych (zob. komentarz do art. 12, teza 3).

2. Uwzględniając potrzeby życia codziennego oraz stopień możliwości podejmowania racjonalnych decyzji przez osoby niemające zdolności do czynności prawnych, ustawodawca w art. 14 § 2 przewidział konstrukcję prawną pozwalającą tym osobom w niewielkim zakresie samodzielnie uczestniczyć w obrocie cywilnoprawnym. Mianowicie czynność prawna dokonana przez osobę niezdolną do czynności prawnych „**staje się ważna**”, jeżeli spełnione zostaną następujące przesłanki:

- 1) dokonana czynność prawna jest umową należącą do umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego;
- 2) doszło do jej wykonania;
- 3) umowa ta nie pociąga za sobą rażącego pokrzywdzenia osoby niezdolnej do czynności prawnych.

Odnosząc się do przesłanki pierwszej, należy podkreślić, że przepisem art. 14 § 2 objęte są jedynie **umowy**; ustawodawca wykluczył z zakresu jego zastosowania jednostronne czynności prawne. Ponadto umowa ma mieścić się w kategorii wskazanej przez ustawodawcę, tj. należeć do **umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego**. Jako przykłady tego rodzaju umów wskazuje się drobne zakupy, m.in. przyborów szkolnych, żywności, kupno biletu do kina lub na przejazd tramwajem¹¹⁴. Zasadnie też przyjmuje się, że istotne znaczenie przy ocenie, czy umowa należy do umów wskazanych w art. 14 § 2, ma w szczególności typowość danej umowy w istniejących stosunkach społecznych, przedmiot umowy, jego wartość oraz nieskomplikowana procedura jej zawierania lub wykonywania¹¹⁵. Wątpliwości w nauce budzi jednak to, czy i jeżeli tak, to w jakim stopniu, przy kwalifikacji danej umowy do omawianej kategorii umów należy uwzględniać nie tylko kryteria obiektywne, ale i subiektywne. Dominujący pogląd nakazuje uwzględniać kryteria subiektywne, wśród których najczęściej wymieniany jest wiek dziecka¹¹⁶. Wskazywane są też takie kryteria, jak waga umowy dla każdej ze stron¹¹⁷, sytuacja majątkowa osoby niezdolnej do czynności prawnych¹¹⁸, sytuacja życiowa dziecka albo osoby ubezwłasnowolnionej, charakter środowiska społecznego dziecka (wieś, małe lub wielkie miasto) oraz sytuacja materialna rodziców dziecka znana jego kontrahentowi¹¹⁹. Zgodnie z poglądem mniejszościowym z uwagi na treść art. 14 § 2, mówiącego o umowach zawieranych powszechnie, pojęcie drobnych bieżących spraw życia codziennego należy rozumieć obiektywnie. Oznacza to, że przepis ten dotyczy umów zawieranych w sprawach, które w typowych stosunkach społecznych można zaliczyć do drobnych i bieżących spraw życia codziennego¹²⁰. Mając na uwadze wykładnię językową art. 14 § 2 oraz wartość, jaką stanowią pewność i bezpieczeństwo obrotu, pogląd ten należy uznać za trafny.

Drugą przesłanką wymaganą dla ważności umowy osoby niezdolnej do czynności prawnych jest **wykonanie umowy**. Przez wykonanie umowy należy rozumieć, po pierwsze, wykonanie umowy przez obie jej strony¹²¹, po drugie, wykonanie całkowite; częściowe wykonanie umowy nie stanowi jej wykonania¹²².

¹¹⁴ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 341; M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 513–514; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 291.

¹¹⁵ Tak zwłaszcza M. Serwach [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 14, nt 3.

¹¹⁶ Na kryterium to powołują się m.in. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 14, nt 8, oraz M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 14, nt III.2.

¹¹⁷ J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 14, nt 2.

¹¹⁸ Tak np. P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 14, nt 3.

¹¹⁹ T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 14, nt 8.

¹²⁰ M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 514.

¹²¹ M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 515; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 67. Jednak zdaniem R. Strugały w razie zawarcia umowy dwustronnie zobowiązującej przesłankę wykonania umowy można uznać za zrealizowaną, gdy świadczenie zostanie spełnione przez osobę pozbawioną zdolności do czynności prawnych – R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 14, nt 4. Natomiast według poglądu P. Księżaka wykonanie umowy na gruncie art. 14 § 2 należy rozumieć jako spełnienie świadczenia przez kontrahenta osoby niemającej zdolności do czynności prawnych – P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 14, nt 4.

¹²² Tak np. M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 514–515; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 67; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 14, nt 4.

Trzecią przesłankę ważności umowy objętej przepisem art. 14 § 2 stanowi wymóg, aby zawarta umowa nie pociągała za sobą **rażącego pokrzywdzenia** osoby niezdolnej do czynności prawnych. Tylko zatem rażące pokrzywdzenie tej osoby wyklucza „stanie się ważną” zawartej przez nią umowy. Pokrzywdzenie niemające takiego kwalifikowanego charakteru może jednak skutkować sankcją bezwzględnej nieważności umowy wynikającą z innych przepisów (np. z art. 58 § 1) bądź rodzić jeszcze inne konsekwencje prawne (np. przewidziane w art. 86 lub 388)¹²³.

Ciężar dowodu, że umowa pociąga za sobą rażące pokrzywdzenie osoby niezdolnej do czynności prawnych, spoczywa na osobie, która się na takie pokrzywdzenie powołuje. Wniosek ten wynika z treści art. 14 § 2, tj. z użytego w nim sformułowania „chyba że”¹²⁴.

3. Konstrukcja prawna przyjęta przez ustawodawcę w art. 14 § 2 stanowi w nauce przedmiot dyskusji. Zgodnie z tradycyjną koncepcją przepis ten przewiduje **konwalidację** bezwzględnie nieważnej czynności prawnej¹²⁵. Uzasadniając tę koncepcję, wskazuje się w szczególności, że osoba niezdolna do czynności prawnych ma z woli ustawodawcy zdolność do konwalidacji swym własnym działaniem, w granicach określonych w art. 14 § 2, nieważnej czynności prawnej¹²⁶. W myśl nowszej interpretacji art. 14 § 2 ustawodawca w przepisie tym zmodyfikował regułę wyrażoną w art. 12. Modyfikacji tej dokonał w ten sposób, że przyznał osobom niemającym zdolności do czynności prawnych **ograniczoną i warunkową kompetencję** do dokonywania czynności prawnych rodzaju określonego w art. 14 § 2¹²⁷. Zaprezentowane koncepcje są w nauce najbardziej rozpowszechnione; przedstawiono jednak także inne punkty widzenia¹²⁸, a toczącej się w tym zakresie dyskusji nie można uznać za zakończoną.

Art. 15. [Ograniczona zdolność do czynności prawnych]

Ograniczoną zdolność do czynności prawnych mają małoletni, którzy ukończyli lat trzynaście, oraz osoby ubezwłasnowolnione częściowo.

1. Zgodnie z art. 15 ograniczoną zdolność do czynności prawnych mają:
 - 1) **małoletni, którzy ukończyli lat 13**, oraz
 - 2) **osoby ubezwłasnowolnione częściowo**.

O zaliczeniu do pierwszej grupy osób mających ograniczoną zdolność do czynności prawnych przesądzają łącznie dwa kryteria: wiek powyżej lat 13 oraz małoletniość. Wiek osoby fizycznej obliczany jest stosownie do art. 112, natomiast uzyskanie pełnoletności zostało uregulowane w art. 10. Do drugiej grupy należą osoby, w stosunku do których istnieje prawomocne postanowienie sądu wydane na podstawie art. 13.

Należy zaznaczyć, że wyliczenie zawarte w art. 15 k.c. nie jest kompletne, ponieważ osobami o ograniczonej zdolności do czynności prawnych są także **osoby, którym w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie został ustanowiony tzw. doradca tymczasowy** (art. 549 § 1 k.p.c.).

¹²³ P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 14, nt 6.

¹²⁴ Tak np. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 14, nt 4.

¹²⁵ Za koncepcją tą opowiadają się m.in. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 67; R. Trzaskowski, *Skutki...*, s. 446 i 461–462; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 206 i 425, oraz T. Sokołowski, przy czym zdaniem ostatnio powołanego autora czynność prawna nieważna, która może być konwalidowana, a więc której nieważność nie jest definitywna, nie powinna być określana jako nieważna bezwzględnie; jest to czynność prawna nieważna – zob. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 14, nt 4 i 6.

¹²⁶ Tak S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 341. Zob. też wyjaśnienie konwalidacji umowy z art. 14 § 1 prezentowane przez T. Sokołowskiego [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 14, nt 5, oraz R. Trzaskowskiego, *Skutki...*, s. 446 i 449–462.

¹²⁷ Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2002, s. 430; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 291. Za poglądem tym opowiedział się w szczególności A. Doliwa, *Prawo...*, 2012, s. 185; podobnie R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 14, nt 5.

¹²⁸ Koncepcję pośrednią w stosunku do omówionych wyżej przedstawił M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 14, nt II.3; zob. też M. Gutowski, *Nieważność...*, s. 407–422. Natomiast J. Strzebińczyk sformułował koncepcję „nietypowego, złożonego zdarzenia cywilnoprawnego” – J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 14, nt 3.

2. Jak zwraca się uwagę w nauce¹²⁹, **ograniczona zdolność do czynności prawnych charakteryzuje się trzema cechami**, a mianowicie osoba, której taka zdolność przysługuje:
- 1) nie ma kompetencji do dokonywania niektórych czynności prawnych (np. sporządzenie testamentu – art. 944 § 1 k.c.);
 - 2) do dokonywania niektórych czynności prawnych potrzebuje zgody swego przedstawiciela ustawowego (art. 17–19 k.c.), przy czym w przypadkach wskazanych w ustawie do skutecznego udzielenia tej zgody wymagane jest zezwolenie sądu (art. 101 § 3, art. 156, 178 § 2 k.r.o., art. 549 § 2 k.p.c.). Przedstawicielem ustawowym osoby małoletniej są rodzice, którym przysługuje władza rodzicielska (art. 98 § 1 k.r.o.), lub opiekun (art. 94 § 3 i art. 155 § 2 k.r.o.), a w niektórych przypadkach inna osoba, w szczególności reprezentant dziecka (art. 98 § 2, art. 99, 155 § 2 i art. 159 k.r.o.). Przedstawicielem ustawowym osoby ubezwłasnowolnionej częściowo jest kurator; w nauce sporne jest jednak, czy status ten przysługuje kuratorowi także wtedy, gdy sąd nie powołał go do reprezentowania kuranda ani do zarządu jego majątkiem (art. 181 § 1 k.r.o.)¹³⁰. Na takich samych zasadach jak kurator przedstawicielem ustawowym jest doradca tymczasowy (art. 549 § 2 k.p.c.);
 - 3) ma pełną kompetencję do dokonywania pozostałych czynności prawnych (zob. zwłaszcza art. 20–22 k.c.).

Możliwość dokonania przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych danej czynności prawnej **nie wyłącza możliwości dokonania tej czynności przez działającego w jej imieniu przedstawiciela ustawowego**. Dotyczy to zarówno tych czynności prawnych, które osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych może dokonywać tylko za jego zgodą, jak i tych, do których dokonania zgoda ta nie jest potrzebna¹³¹. Należy jednak podkreślić, że:

- 1) do dokonania przez przedstawiciela ustawowego określonych czynności prawnych w imieniu osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych jest potrzebne zezwolenie sądu (art. 101 § 3, art. 156 i 178 § 2 k.r.o., art. 549 § 2 k.p.c.);
 - 2) dokonanie niektórych czynności prawnych przez przedstawiciela ustawowego nie jest dopuszczalne (zob. np. art. 944 § 2 k.c.);
 - 3) kurator osoby ubezwłasnowolnionej częściowo jest powołany do jej reprezentowania tylko wtedy, gdy sąd opiekuńczy tak postanowi; to samo dotyczy doradcy tymczasowego (art. 181 § 1 k.r.o. i art. 549 § 2 k.p.c.)¹³².
3. Zgodnie z wolą ustawodawcy podmiotem niektórych praw lub obowiązków mogą być jedynie osoby mające pełną zdolność do czynności prawnych. W związku z tym osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych m.in. nie może być świadkiem przy sporządzaniu testamentu (art. 956 pkt 1 k.c.), nie przysługuje jej władza rodzicielska, przy czym w braku odmiennego postanowienia sądu może uczestniczyć w bieżącej pieczy nad osobą dziecka i w jego wychowaniu (zob. art. 94 § 1 i art. 96 § 2 k.r.o.), nie może przysposobić dziecka (art. 114¹ § 1 k.r.o.), nie może być opiekunem ani kuratorem (zob. art. 148 § 1, art. 175 i 178 § 2 k.r.o.).

Ograniczona zdolność do czynności prawnych nie stoi jednak na przeszkodzie występowaniu w charakterze pełnomocnika (art. 100 k.c.) oraz posłańca¹³³.

Art. 16. [Ubezwłasnowolniony częściowo]

§ 1. Osoba pełnoletnia może być ubezwłasnowolniona częściowo z powodu choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa lub narkomanii, jeżeli stan tej osoby nie uzasadnia ubezwłasnowolnienia całkowitego, lecz potrzebna jest pomoc do prowadzenia jej spraw.

§ 2. Dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo ustanawia się kuratelę.

¹²⁹ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 292–295; zob. też np. A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 207–210.

¹³⁰ Zob. na ten temat A. Sylwestrzak, *Charakter prawny i kompetencje kuratora osoby ubezwłasnowolnionej częściowo*, PS 2011/5, s. 50–51 i powoływana przez autorkę literatura; co do stanowiska judykatury zob. tamże, s. 49–50. Na ten temat zob. też niżej komentarz do art. 17, nt 3.

¹³¹ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 349; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 209–210.

¹³² Zob. też np. A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 209–210.

¹³³ Zob. np. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 359.

1. **Przesłanki** ubezwłasnowolnienia częściowego są podobne do przesłanek ubezwłasnowolnienia całkowitego, lecz nie tożsame z nimi¹³⁴. Różnica dotyczy, po pierwsze, przesłanki wieku, albowiem ubezwłasnowolniona może zostać jedynie osoba pełnoletnia¹³⁵. Po drugie, orzeczenie musi uzasadniać potrzeba pomocy w prowadzeniu spraw osobie, której postępowanie dotyczy, wywołana chorobą psychiczną, niedorozwojem umysłowym albo innego rodzaju zaburzeniami, jeżeli jej stan nie uzasadnia ubezwłasnowolnienia całkowitego¹³⁶. Trafnie wskazuje Sąd Najwyższy w postanowieniu z 9.05.1972 r.¹³⁷, że oceniając potrzebę zapewnienia osobie chorej pomocy w prowadzeniu jej spraw, biegły, a także sąd, powinien mieć na uwadze rzeczywiście istniejący zakres spraw wymagających decyzji tej osoby. Wykorzystanie tej instytucji powinno mieć charakter ostateczny, tzn. następować w tych przypadkach, gdy nie ma innych możliwości ochrony uzasadnionych interesów danej osoby, a ograniczenie jej udziału w obrocie jest konieczne¹³⁸.

Co do pojęcia przesłanki choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa lub narkomanii, a także celów ubezwłasnowolnienia, zob. komentarz do art. 13, pkt II, tezy 2 i 3.

2. **Skutki** ubezwłasnowolnienia częściowego nie są tak daleko idące jak ubezwłasnowolnienia całkowitego. W świetle art. 15 osoba ubezwłasnowolniona częściowo ma ograniczoną zdolność do czynności prawnych (zob. szerzej komentarz do art. 15, 17–21). Dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo ustanawia się kuratelę (art. 16 § 2)¹³⁹. Sąd opiekuńczy może przyznać kuratorowi kompetencje do reprezentowania i zarządu majątkiem kuranda na podstawie art. 181 k.r.o.¹⁴⁰ W razie ustania przesłanek ubezwłasnowolnienia sąd uchyli je, także z urzędu (art. 559 k.p.c.)¹⁴¹.
3. Postępowanie w sprawach o ubezwłasnowolnienie jest uregulowane w art. 544 i n. k.p.c.

Art. 17. [Zgoda na dokonanie czynności prawnej przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych]

Z zastrzeżeniem wyjątków w ustawie przewidzianych, do ważności czynności prawnej, przez którą osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych zaciąga zobowiązanie lub rozporządza swoim prawem, potrzebna jest zgoda jej przedstawiciela ustawowego.

1. W art. 17 ustanowiona została reguła, w myśl której do ważności wskazanych w tym przepisie czynności prawnych, dokonywanych przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych, **potrzebna jest zgoda jej przedstawiciela ustawowego**. Zgodnie z treścią komentowanego przepisu reguła ta odnosi się do:
 - 1) czynności prawnej, przez którą osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych zaciąga zobowiązanie, lub
 - 2) czynności prawnej, przez którą osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych rozporządza swoim prawem.

¹³⁴ Sąd jest związany wskazanym we wniosku rodzajem ubezwłasnowolnienia, przy czym dopuszczalne jest formułowanie wniosków ewentualnych – tak postanowienie SN z 16.06.2021 r., IV CSK 296/21, LEX nr 3358939.

¹³⁵ Zgodnie z art. 10 k.c. pełnoletnim jest ten, kto ukończył lat 18. Przez zawarcie małżeństwa małoletni uzyskuje także pełnoletność i nie traci jej w razie unieważnienia małżeństwa. W świetle art. 10 § 1 k.r.o. z ważnych powodów sąd opiekuńczy może zezwolić na zawarcie małżeństwa kobiecie, która ukończyła lat 16, a z okoliczności wynika, że zawarcie małżeństwa będzie zgodne z dobrem założonej rodziny.

¹³⁶ Szerzej A. Sylwestrzak, *Glosa do postanowienia SN z 16.04.2010 r., IV CSK 470/09*, GSP-Prz.Orz. 2010/3–4, s. 63–70 i cytowane tam orzecznictwo.

¹³⁷ Postanowienie SN z 9.05.1972 r., II CR 48/72, OSNC 1972/12, poz. 220.

¹³⁸ Tak zwłaszcza M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, *Instytucja ubezwłasnowolnienia...*, s. 163. Autorki szeroko omawiają instytucje ubezwłasnowolnienia w świetle zasad prawa międzynarodowego, uwarunkowań konstytucyjnych, a także w ujęciu prawnoporównawczym.

¹³⁹ Na temat dokonywania czynności prawnych przez osoby ograniczone w zdolności do czynności prawnych zob. m.in. G. Wolak, *O czynnościach prawnych zobowiązujących oraz rozporządzających osób o ograniczonej zdolności do czynności prawnych*, „Krakowski Przegląd Notarialny” 2020/3, s. 55 i n. Z orzecznictwa zob. m.in. postanowienie SN z 5.10.2022 r., II CSKP 1846/22, LEX nr 3459979.

¹⁴⁰ Szerzej: A. Sylwestrzak, *Charakter prawny i kompetencje kuratora osoby ubezwłasnowolnionej częściowo*, PS 2011/5, s. 45–57.

¹⁴¹ O przesłankach uchylenia ubezwłasnowolnienia – postanowienie SN z 7.07.2021 r., III CSKP 47/21, LEX nr 3219988.

Jak wynika z powyższego wyliczenia, przewidziana w art. 17 reguła dotyczy, po pierwsze, **czynności prawnych zobowiązujących**, a więc polegających na zobowiązaniu się jednej strony, tj. dłużnika, do określonego działania lub zaniechania (świadczenia) na rzecz drugiej strony, tj. wierzyciela¹⁴². Po drugie, omawiana reguła obejmuje **czynności prawne rozporządzające**, a więc takie, które polegają na przeniesieniu, obciążeniu, ograniczeniu lub zniesieniu prawa podmiotowego¹⁴³. Po trzecie, nie budzi wątpliwości¹⁴⁴, że zgoda przedstawiciela ustawowego osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych jest potrzebna także do dokonywania przez tę osobę **czynności prawnych zobowiązująco-rozporządzających**, a więc tzw. czynności prawnych o podwójnym skutku. Ich istota polega na tym, że czynność prawna zobowiązująca do rozporządzenia z mocy normy prawnej względnie wiążącej pociąga za sobą także skutek rozporządzający (zob. np. art. 155 § 1)¹⁴⁵.

Należy dodać, że do ważności dokonywanych przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych niektórych, szczególnie dla niej doniosłych czynności prawnych zgoda jej przedstawiciela ustawowego nie jest wystarczająca. Jak bowiem wynika z przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, przedstawiciel ustawy może udzielić zgody na ich dokonanie dopiero **po uzyskaniu zezwolenia sądu na udzielenie tej zgody**. W przypadku osób ograniczonych w zdolności do czynności prawnych pozostających pod władzą rodzicielską wymaganie uzyskania uprzedniego zezwolenia sądu dotyczy czynności przekraczających zakres zwykłego zarządu (art. 101 § 3 k.r.o.). W przypadku pozostałych osób ograniczonych w zdolności do czynności prawnych (a więc małoletnich powyżej lat 13 pozostających pod opieką, osób ubezwłasnowolnionych częściowo oraz osób, dla których ustanowiono doradcę tymczasowego) chodzi o wszelkie ważniejsze sprawy, które dotyczą osoby lub majątku tych osób (art. 156, 178 § 2 k.r.o., art. 549 § 2 k.p.c.). Zgoda przedstawiciela ustawowego udzielona bez wymaganego zezwolenia sądu jest nieważna¹⁴⁶.

Uzależnienie ważności czynności prawnych objętych zakresem zastosowania art. 17 dokonywanych przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych od zgody jej przedstawiciela ustawowego wraz z przewidzianym w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym wymogiem uzyskania w niektórych przypadkach zezwolenia sądu na udzielenie tej zgody tworzy **tzw. system kontroli** nad dokonywaniem określonych postaci czynności prawnych przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych¹⁴⁷. Kontrolę tę sprawuje przedstawiciel ustawy tej osoby (kontrola jednostopniowa), natomiast w przypadkach, gdy oprócz jego zgody wymagane jest zezwolenie sądu na jej udzielenie, także sąd (kontrola dwustopniowa).

2. Stroną czynności prawnej dokonanej przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych jest ta osoba, natomiast zgoda jej przedstawiciela ustawowego na dokonanie tej czynności jest **zgodą osoby trzeciej w rozumieniu art. 63**¹⁴⁸. O terminie udzielenia zgody przez przedstawiciela ustawowego rozstrzyga art. 63 § 1 w powiązaniu z art. 18 i 19. Z przepisów tych wynika, że w przypadku umów może być ona udzielona także przed zawarciem umowy albo po jej zawarciu, natomiast w przypadku jednostronnych czynności prawnych ustawodawca nie przewiduje możliwości udzielenia zgody po dokonaniu tej czynności (zob. komentarze do art. 18 i 19). O formie, w jakiej oświadczenie obejmujące zgodę ma być złożone, mówi art. 63 § 2.

W art. 17 wskazano, że zgoda przedstawiciela ustawowego osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych jest potrzebna – z zastrzeżeniem wyjątków w ustawie przewidzianych – **do ważności** dokonywa-

¹⁴² Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 249.

¹⁴³ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 250.

¹⁴⁴ Tak np. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 17, nt 1.2.

¹⁴⁵ Zob. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 251.

¹⁴⁶ Tak np. M. Pazdan, *Glosa do postanowienia SN z 15.12.1999 r.*, I CKN 299/98, OSP 2000/12, poz. 186, s. 627; M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 519.

¹⁴⁷ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 292–294; zob. też np. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 17, nt 1.

¹⁴⁸ Tak np. M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 517; zob. też m.in. M. Gutowski, *Bezskuteczność czynności prawnej*, Warszawa 2017, s. 194. Na temat zgody osoby trzeciej w rozumieniu art. 63 k.c. zob. w szczególności B. Jelonek-Jarco, *Artykuł 63 k.c. – uwagi de lege lata i de lege ferenda* [w:] *Rozprawy z prawa cywilnego, własności intelektualnej i prawa prywatnego międzynarodowego. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Bogusławowi Gawlikowi*, red. J. Pisuliński, P. Tereszkiewicz, F. Zoll, Warszawa 2012, s. 117–139; M. Gutowski, *Bezskuteczność...*, s. 194–207.

nych przez nią czynności prawnych zobowiązujących lub rozporządzających. Wniosek, że brak wymaganej tym przepisem zgody przedstawiciela ustawowego skutkuje w każdym przypadku nieważnością czynności prawnej dokonanej przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych, byłby jednak nietrafny. O sankcjach dotyczących takiej czynności prawnej przesądzą bowiem dalsze przepisy Kodeksu cywilnego, z których wynika, że w omawianym przypadku **nieważna jest dokonana przez tę osobę jednostronna czynność prawna** (art. 19), natomiast **zawarta przez nią umowa jest dotknięta sankcją tzw. bezskuteczności zawieszonej** (art. 18). Na ten temat zob. szerzej komentarze do art. 18 i 19.

3. Zgodnie z art. 17 k.c. osobą właściwą do udzielenia zgody na dokonanie czynności prawnej przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych jest jej **przedstawiciel ustawowy**. Przedstawicielami ustawowymi małoletniego są **rodzice, którym przysługuje władza rodzicielska**, przy czym każdy z nich może działać samodzielnie (art. 98 § 1 k.r.o.). W niektórych wskazanych niżej przykładowo przypadkach rodzice nie mogą jednak reprezentować dziecka pozostającego pod ich władzą rodzicielską. Dotyczy to w szczególności czynności prawnych wymienionych w art. 98 § 2 k.r.o., w dokonywaniu których reprezentuje dziecko **reprezentant dziecka** ustanowiony przez sąd opiekuńczy. W powierzonym mu zakresie jest on przedstawicielem ustawowym dziecka (art. 99 k.r.o.)¹⁴⁹. Wyłączenie przedstawicielstwa ustawowego rodziców w odniesieniu do niektórych czynności występuje też np. w sytuacji, w której sąd powierzył zarząd majątkiem małoletniego ustanowionemu w tym celu **kuratorowi** (art. 109 § 3 k.r.o.). W takim przypadku, w zakresie przyznanych mu kompetencji, jest on przedstawicielem ustawowym małoletniego¹⁵⁰.

Jeżeli żadnemu z rodziców nie przysługuje władza rodzicielska albo jeżeli rodzice są nieznani, ustanawia się dla dziecka opiekę (art. 94 § 3 k.r.o.). Jego przedstawicielem ustawowym jest wówczas ustanowiony przez sąd **opiekun** (art. 155 § 2 w zw. z art. 98 § 1 k.r.o.). Podobnie jak w przypadku rodziców, możliwość działania opiekuna jako przedstawiciela ustawowego dziecka jest w niektórych przypadkach wyłączona, w szczególności na rzecz **reprezentanta dziecka** ustanowionego do reprezentowania małoletniego przy dokonaniu określonej czynności prawnej. Pełni on wówczas w tym zakresie funkcję przedstawiciela ustawowego osoby małoletniej (art. 159 § 1 w zw. z art. 155 § 2 i art. 99 k.r.o.)¹⁵¹.

Zgodnie z art. 181 § 1 k.r.o. **kurator osoby ubezwłasnowolnionej częściowo** jest powołany do jej reprezentowania i zarządu jej majątkiem tylko wtedy, gdy sąd opiekuńczy tak postanowi. Z uwagi na ten przepis, jak również treść art. 95 i 96, nie budzi wątpliwości, że w razie przyznania kuratorowi prawa do reprezentowania kuranda jest on jego przedstawicielem ustawowym. Brak przyznania mu tego uprawnienia wydaje się natomiast prowadzić do przeciwnego wniosku, niemniej w orzecznictwie ugruntował się pogląd, sformułowany w szczególności w postanowieniu SN z 30.09.1977 r.¹⁵², zgodnie z którym kurator osoby częściowo ubezwłasnowolnionej **jest uprawniony do wyrażenia zgody z art. 17** również wtedy, gdy sąd opiekuńczy nie przyznał mu uprawnienia do reprezentowania osoby częściowo ubezwłasnowolnionej i do zarządzania jej majątkiem. Jak wskazał Sąd Najwyższy, nieprzyznanie przez sąd opiekuńczy kuratorowi osoby częściowo ubezwłasnowolnionej uprawnień przewidzianych w art. 181 § 1 k.r.o. nie pozbawia kuratora uprawnień wynikających z wyraźnych przepisów prawa cywilnego, do których, zdaniem Sądu Najwyższego, należy wyrażenie przez kuratora zgody przewidzianej w art. 17 k.c. W omawianym postanowieniu zwrócono też uwagę, że zajęcie odmiennego stanowiska oznaczałoby, iż z jednej strony częściowo ubezwłasnowolniony nie mógłby samodzielnie zaciągać zobowiązań lub rozporządzać swoim prawem, a z drugiej strony nie byłoby osoby, która mogłaby na te czynności udzielić zgody. Natomiast każdorazowe ubieganie się w sądzie opiekuńczym o umocowanie kuratora do jej udzielenia, niezależnie od związanych z tym trudności prak-

¹⁴⁹ Por. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 342 i 355; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. A. Olejniczak, Z. Radwański, 2019, rozdz. X, nb 21–23.

¹⁵⁰ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 342 i 355; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. A. Olejniczak, Z. Radwański, 2019, rozdz. X, nb 21–23.

¹⁵¹ Por. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 342 i 355.

¹⁵² III CRN 132/77, OSNC 1978/11, poz. 204; zob. też postanowienie SN z 8.09.1970 r., II CZ 115/70, OSNC 1971/6, poz. 104, LEX nr 1192, z glosą H. Mądrzaka, NP 1973/5, s. 787–794; postanowienie SN z 12.05.2011 r., III CSK 54/10, LEX nr 1314553; wyrok SA w Poznaniu z 1.04.2015 r., III AUa 951/14, LEX nr 1711528, oraz wyrok NSA z 26.06.2023 r., I FSK 175/23, LEX nr 3599479.

tycznych, nie miałyby wyraźnego oparcia w przepisach. Jak wynika z dalszych rozważań Sądu Najwyższego zawartych w omawianym orzeczeniu, kurator, któremu sąd nie przyznał uprawnień wskazanych w art. 181 § 1 k.r.o., jest zdaniem tego sądu przedstawicielem ustawowym osoby częściowo ubezwłasnowolnionej w zakresie, jaki wynika z przepisów prawa materialnego i formalnego.

Pogląd, zgodnie z którym kurator osoby częściowo ubezwłasnowolnionej jest uprawniony do udzielenia zgody, o której mowa w art. 17, także wtedy, gdy sąd opiekuńczy nie przyznał mu uprawnienia do reprezentowania osoby częściowo ubezwłasnowolnionej (ani do zarządzania jej majątkiem), jest w nauce dominujący. Większość zwolenników tego stanowiska podobnie jak Sąd Najwyższy przyjmuje, że kurator w omawianym przypadku jest przedstawicielem ustawowym osoby ubezwłasnowolnionej częściowo mającym ograniczone kompetencje¹⁵³. W nieco innym kierunku zmierzają rozważania A. Sylwestrzak, której zdaniem kurator nieuprawniony do reprezentacji osoby częściowo ubezwłasnowolnionej nie jest jej przedstawicielem ustawowym, a mimo to (także wtedy, gdy nie ma uprawnienia do zarządu majątkiem tej osoby) jest uprawniony do wyrażania zgody na dokonywanie przez nią czynności prawnych, o których mowa w art. 17. Jako jeden z branych pod uwagę wariantów uzasadnienia zajmowanego stanowiska autorka wskazuje na analogię do powołanego wyżej przepisu¹⁵⁴. Punkt widzenia prezentowany przez A. Sylwestrzak uważam za przekonujący, ponieważ zapewniając ochronę interesów osób ubezwłasnowolnionych częściowo, których ustawodawca z pewnością nie chciał pozbawiać możliwości dokonywania czynności prawnych objętych art. 17, uwzględnia przyjęte przez niego rozumienie pojęcia przedstawicielstwa ustawowego.

Przedstawione wyżej uwagi dotyczące kuratora osoby częściowo ubezwłasnowolnionej znajdują zastosowanie do **doradcy tymczasowego** ustanowionego dla osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie (art. 549 § 2 k.p.c.).

Okoliczność, że osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych może za zgodą przedstawiciela ustawowego dokonać czynności prawnej, **nie wyłącza kompetencji przedstawiciela ustawowego** do dokonania tej czynności prawnej w imieniu osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych¹⁵⁵. W przypadkach wskazanych w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym przedstawiciel ustawowy potrzebuje jednak zezwolenia sądu na jej dokonanie (art. 101 § 3, art. 156, 178 § 2 k.r.o., art. 549 § 2 k.p.c.). Czynność prawna dokonana przez przedstawiciela ustawowego bez uprzedniego zezwolenia sądu jest nieważna¹⁵⁶.

4. Jak wskazano w art. 17 k.c. *in principio*, od ustanowionej w tym przepisie reguły istnieją **wyjątki przewidziane w ustawie**. Wyjątki te znajdują się zarówno w Kodeksie cywilnym, jak i poza nim (zob. art. 21 i 22 k.c., art. 22 § 3 i art. 190 i n. k.p., art. 58 pr. bank.). Ponadto, jak wynika z treści komentowanego przepisu, osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych **może bez zgody przedstawiciela ustawowego dokonywać czynności prawnych, które nie polegają na zaciągnięciu przez nią zobowiązań lub rozporządzeniu jej prawem** (*argumentum a contrario* z art. 17 k.c.)¹⁵⁷. Osoba ta może więc bez zgody przedstawiciela ustawowego np. nabyć na podstawie umowy darowizny nieruchomość w stanie wolnym od zobowiązań wobec

¹⁵³ Przysługiwanie w takiej sytuacji kuratorowi osoby częściowo ubezwłasnowolnionej statusu jej przedstawiciela ustawowego jest w literaturze najczęściej uzasadnianie bądź stosowaniem do kuratora przepisów o władzy rodzicielskiej (w drodze podwójnego odesłania zawartego w art. 155 § 2 i art. 178 § 2 k.r.o.), bądź przez przyjęcie, że ustawodawca, mówiąc w art. 17 k.c. o przedstawicielu ustawowym, posługuje się tym pojęciem w znaczeniu innym od użytego w art. 95 § 2 k.c. Pierwszą z tych koncepcji przyjmuje np. T. Smoczyński [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 12, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smoczyński, Warszawa 2011, s. 905, natomiast drugą np. P. Ochalek, *Glosa do postanowienia SN z 30.09.1977 r., III CRN 132/77, NP 1981/3*, s. 166–167. Na temat literatury w tym zakresie zob. szerzej w szczególności A. Sylwestrzak, *Charakter prawny...*, s. 50–51, oraz D. Olczak-Dąbrowska, *Wybrane rodzaje kurateli w praktyce sądowej*, PwD 2014/17, s. 120–123.

¹⁵⁴ A. Sylwestrzak, *Charakter prawny...*, s. 56.

¹⁵⁵ S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 349; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 293; zob. też np. R. Zegadło, *Zarząd majątkiem dziecka*, M. Praw. 2005/18, s. 880; J. Strzebińczyk [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 12, red. T. Smoczyński, 2011, rozdz. VII, nb 113. Zob. też orzeczenie SN z 17.06.1963 r., III CR 97/63, LEX nr 4483.

¹⁵⁶ Zob. w szczególności uchwała całego składu Izby Cywilnej SN z 24.06.1961 r., I CO 16/61, OSNC 1963/9, poz. 187; uzasadnienie uchwały SN z 30.04.1977 r., III CZP 73/76, OSNC 1978/2, poz. 19, LEX nr 2153; wyrok SN z 16.11.1982 r., I CR 234/82, LEX nr 8486. Zob. też np. J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne...*, 2012, s. 351–352; T. Smoczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2018, s. 266.

¹⁵⁷ Tak np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 345–346; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 208.

darczyńcy lub osób trzecich (wymogu tego nie spełnia w szczególności darowizna obciążona poleceniem)¹⁵⁸. Należy jednak zaznaczyć, że wniosek, iż osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych ma pełną kompetencję do dokonywania czynności prawnych, które nie są po jej stronie ani zobowiązaniem, ani rozporządzeniem, nie byłby prawidłowy. Ustawodawca nie przyjął bowiem takiego rozwiązania, czego przykładem jest art. 944 § 1 k.c., z którego wynika, że osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych nie może sporządzić ani odwołać testamentu (ani samodzielnie, ani za zgodą przedstawiciela ustawowego). Wnioskowanie *a contrario* z art. 17 k.c. może się zatem w konkretnym przypadku okazać zawodne, w związku z czym dopuszczalność dokonania przez osobę, której zdolność do czynności prawnych jest ograniczona, czynności prawnej niepolegającej na zaciągnięciu przez nią zobowiązania lub rozporządzeniu jej prawem wymaga każdorazowo weryfikacji w świetle obowiązujących przepisów.

Art. 18. [Brak zgody na dokonanie czynności prawnej przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych]

§ 1. Ważność umowy, która została zawarta przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych bez wymaganej zgody przedstawiciela ustawowego, zależy od potwierdzenia umowy przez tego przedstawiciela.

§ 2. Osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych może sama potwierdzić umowę po uzyskaniu pełnej zdolności do czynności prawnych.

§ 3. Strona, która zawarła umowę z osobą ograniczoną w zdolności do czynności prawnych, nie może powoływać się na brak zgody jej przedstawiciela ustawowego. Może jednak wyznaczyć temu przedstawicielowi odpowiedni termin do potwierdzenia umowy; staje się wolna po bezskutecznym upływie wyznaczonego terminu.

1. Artykuł 18 reguluje skutki prawne zawarcia umowy przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych bez wymaganej przez ustawodawcę w art. 17 zgody przedstawiciela ustawowego. Stosownie do art. 18 § 1 ważność zawartej umowy zależy od jej potwierdzenia przez przedstawiciela ustawowego, co oznacza, że umowa ta jest dotknięta sankcją **bezskuteczności zawieszanej**, a więc jest tzw. czynnością prawną niezupełną, zwaną też kulejącą (*negotium claudicans*)¹⁵⁹. Jak wskazuje się w nauce, sankcja ta polega na tym, że czynność prawna nie wywołuje przewidzianych w niej skutków prawnych (a więc np. nie dochodzi do przeniesienia własności rzeczy), jednak w razie jej potwierdzenia przez kompetentną osobę czynność prawna staje się skuteczna od chwili jej dokonania (*ab initio*), natomiast w razie odmowy potwierdzenia staje się – również od chwili jej dokonania – nieważna¹⁶⁰. W okresie trwania bezskuteczności zawieszanej strony są związane złożonymi przez siebie oświadczeniami woli, tj. żadna z nich nie może swojego oświadczenia woli wycofać¹⁶¹.
2. Zgodnie z art. 18 § 1 osobą kompetentną do potwierdzenia umowy zawartej przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych jest jej **przedstawiciel ustawowy**. Jak zauważa się w literaturze, w istocie chodzi tu nie o potwierdzenie umowy, ale o potwierdzenie oświadczenia woli osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych¹⁶². Przedstawiciel ustawowy dokonujący potwierdzenia **jest osobą trzecią w rozumieniu art. 63**¹⁶³. Dokonując potwierdzenia, składa oświadczenie woli¹⁶⁴. Potwierdzenie ma moc wsteczną od chwili zawarcia umowy, a więc rodzi skutki prawne *ex tunc* (art. 63 § 1 zdanie drugie)¹⁶⁵, natomiast je-

¹⁵⁸ Tak Sąd Najwyższy w uzasadnieniu uchwały z 30.04.1977 r., III CZP 73/76, OSNC 1978/2, poz. 19. Tak też m.in. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 346; A. Doliwa, *Prawo...*, 2012, s. 182.

¹⁵⁹ Tak np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 344; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 293.

¹⁶⁰ Zob. np. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 293 i 386–387; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 430. Zgodnie z nieco innym ujęciem czynność prawna w stanie bezskuteczności zawieszanej znajduje się w fazie jej dokonywania (nie jest kompletna), a potwierdzenie przez kompetentną osobę powoduje, że zostaje dokonana, wywołując skutki *ex tunc* – zob. M. Gutowski, *Bezskuteczność...*, s. 203–205; Z. Radwański, M. Gutowski [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, 2019, rozdz. IX, nb 69.

¹⁶¹ Z. Radwański, M. Gutowski [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, 2019, rozdz. IX, nb 69.

¹⁶² Tak np. K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 18, nt 3; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 72.

¹⁶³ Tak np. H. Dąbrowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. Z. Resich, s. 85; K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 18, nt 6.

¹⁶⁴ Zob. np. Z. Radwański, K. Mularski [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, 2019, rozdz. VI, nb 31 i 37; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 430.

¹⁶⁵ Zob. np. K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 18, nt 7; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 207 i 430.

żeli do ważności czynności prawnej potrzebna jest forma szczególna, potwierdzenie powinno być złożone w tej samej formie pod rygorem nieważności (art. 63 § 2)¹⁶⁶.

Zgodnie z art. 18 § 2 kompetencja do potwierdzenia umowy przysługuje osobie ograniczonej w zdolności do czynności prawnych **po uzyskaniu przez nią pełnej zdolności do czynności prawnych**. Stosowany w drodze analogii art. 63 § 1 zdanie drugie przesądza o tym, że omawiane potwierdzenie ma moc wsteczną od chwili zawarcia umowy¹⁶⁷. Natomiast o formie oświadczenia zawierającego potwierdzenie rozstrzyga stosowany w drodze analogii art. 63 § 2¹⁶⁸.

Jak wynika z art. 18 § 3 zdanie drugie, strona, która zawarła umowę z osobą ograniczoną w zdolności do czynności prawnych, nie musi przez nieskończony czas oczekiwać na potwierdzenie umowy przez przedstawiciela ustawowego swego kontrahenta lub samego kontrahenta po uzyskaniu przez niego pełnej zdolności do czynności prawnych. Zgodnie bowiem z powyższym przepisem strona, która zawarła umowę z osobą ograniczoną w zdolności do czynności prawnych, **może wyznaczyć jej przedstawicielowi odpowiedni termin do potwierdzenia umowy**; staje się wolna po bezskutecznym upływie wyznaczonego terminu. Forma oświadczenia o wyznaczeniu terminu jest dowolna¹⁶⁹. Natomiast wyznaczony termin powinien być „odpowiedni”, co oznacza, że powinien uwzględniać okoliczności danego przypadku (np. wartość przedmiotu umowy, stopień jej skomplikowania), pozwalając na dokładne zapoznanie się z postanowieniami zawartej umowy, przemyślenie zasadności jej potwierdzenia, podjęcie decyzji oraz złożenie oświadczenia o potwierdzeniu lub odmowie potwierdzenia¹⁷⁰. W wyznaczonym mu terminie przedstawiciel ustawowy może:

- 1) umowę potwierdzić, co skutkuje skutecznością (ważnością) umowy *ab initio*;
- 2) odmówić potwierdzenia umowy, co powoduje jej nieważność *ab initio*. Odmowa potwierdzenia jest oświadczeniem woli¹⁷¹, a jego forma jest dowolna (art. 60)¹⁷²;
- 3) nie składać oświadczenia o potwierdzeniu umowy ani o odmowie jej potwierdzenia, co – jak wynika z treści art. 18 § 3 zdanie drugie – rodzi skutki prawne takie jak odmowa potwierdzenia („staje się wolna”). Zatem tak samo jak w przypadku odmowy potwierdzenia umowa staje się nieważna bezwzględnie *ab initio*, a więc z mocą wsteczną (*ex tunc*)¹⁷³.

Po uzyskaniu przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych pełnej zdolności do czynności prawnych jej kontrahent może wyznaczyć termin na potwierdzenie umowy tylko tej osobie (analogia z art. 18 § 3 zdanie drugie)¹⁷⁴. Jej byłby przedstawiciel ustawowy, co oczywiste, nie ma już kompetencji do potwierdzenia umowy.

¹⁶⁶ Zob. np. S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 18, nt 9; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 18, nt 10.

¹⁶⁷ Tak M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 520; zob. też np. P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 18, nt 7.

¹⁶⁸ Zob. np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 76; A. Bieranowski, *Glosa do wyroku SN z 3.04.2007 r., II UK 178/06, „Rejent”* 2011/2, s. 127; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 18, nt 7. Powołując się na zasadę swobody formy czynności prawnych (art. 60), dopuszczalność analogii z art. 63 § 2 w omawianym przypadku odrzuca M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 520.

¹⁶⁹ Zob. M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 520; S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 18, nt 8.

¹⁷⁰ Zob. np. S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 18, nt 8; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 18, nt 5.

¹⁷¹ Tak M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 76; R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 18, nt 5. Zob. też szerzej Z. Radwański, K. Mularski [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, 2019, rozdz. VI, nb 42 wraz z przywołanym tam poglądem odmiennym.

¹⁷² Tak R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 18, nt 5; zob. też np. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 18, nt 10.

¹⁷³ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 345; M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 521. Omawiając sankcję bezskuteczności zawieszonoj, B. Lewaszkiewicz-Petrykowska podkreśla, że ustawodawca nie przewiduje możliwości milczącego potwierdzenia – B. Lewaszkiewicz-Petrykowska [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 721. Odmienny pogląd wydaje się prezentować K. Piasecki, którego zdaniem jeżeli przedstawiciel ustawowy wiedział o umowie i jej się nie sprzeciwił, oznacza to, że ją potwierdził – K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 18, nt 5.

¹⁷⁴ Tak M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 76; podobnie np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 345.

Należy zgodzić się z poglądem, zgodnie z którym przedstawiciel ustawowy, chcąc złożyć oświadczenie, że umowy nie potwierdza, może je złożyć **bez oczekiwania na wyznaczenie mu terminu na potwierdzenie umowy**. Tak samo może zachować się osoba mająca ograniczoną zdolność do czynności prawnych po uzyskaniu pełnej zdolności do czynności prawnych¹⁷⁵.

W przypadku gdy przedstawiciel ustawowy ani osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych po uzyskaniu pełnej zdolności do czynności prawnych nie złożą oświadczenia o potwierdzeniu umowy (odmowie potwierdzenia), a kontrahent nie wyznaczył terminu na potwierdzenie umowy, stan związania stron umową trwa, a **sankcja bezskuteczności zawieszona**, którą dotknięta jest ta czynność prawna, **utrzymuje się przez czas nieoznaczony**¹⁷⁶.

3. W przypadkach w ustawie wskazanych przedstawiciel ustawowy osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych **nie może bez zezwolenia sądu wyrazić zgody na dokonanie czynności prawnej przez tę osobę**¹⁷⁷. Zgodnie z poglądem wyrażonym w orzecznictwie¹⁷⁸ i prezentowanym przez część doktryny¹⁷⁹ w takich przypadkach art. 18 nie znajduje zastosowania, a w razie zawarcia umowy przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych bez zgody przedstawiciela ustawowego udzielonej za uprzednim zezwoleniem sądu umowa jest bezwzględnie nieważna. W myśl odmiennego, bardziej przekonującego stanowiska w omawianym przypadku przedstawiciel ustawowy – jeżeli uzyska zezwolenie sądu – może skutecznie potwierdzić umowę aż do upływu terminu wyznaczonego mu na jej potwierdzenie (art. 18 § 1 i 3). Jest to dopuszczalne także wtedy, gdy już wcześniej dokonał potwierdzenia bez zezwolenia sądu, ponieważ brak tego zezwolenia pociąga za sobą nieważność oświadczenia o potwierdzeniu, a nie nieważność potwierdzanej umowy¹⁸⁰. Zawarta umowa stanie się natomiast nieważna *ex tunc*, gdy sąd odmówi zezwolenia¹⁸¹. Umowę zawartą bez zgody przedstawiciela ustawowego udzielonej za wymaganym zezwoleniem sądu może potwierdzić osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych po uzyskaniu pełnej zdolności do czynności prawnych (art. 18 § 2)¹⁸².

Należy zaznaczyć, że stanowisko Sądu Najwyższego, sformułowane przez ten sąd w ostatnich latach, wpisuje się w drugi z przedstawionych wyżej kierunków interpretacyjnych art. 18 § 1 k.c. Zgodnie bowiem z uchwałą SN z 28.05.2021 r. „Czynność prawna dwustronna dokonana przez ubezwłasnowolnionego częściowo bez wymaganej zgody kuratora, do której udzielenia konieczne jest zezwolenie sądu opiekuńczego, może być następnie potwierdzona przez kuratora po uzyskaniu zezwolenia sądu opiekuńczego (art. 156 w związku z art. 178 § 2 k.r.o. i art. 18 § 1 k.c.)”¹⁸³.

4. Oczywiście jest, że **potwierdzeniu w trybie przewidzianym w art. 18 nie podlega umowa dotknięta sankcją bezwzględnej nieważności**, np. z powodu jej sprzeczności z prawem (art. 58 § 1). W tym kontekście warto dla przykładu wskazać, że:

- 1) umowa, którą przedstawiciel ustawowy osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych zawarł w jej imieniu bez wymaganego zezwolenia sądu opiekuńczego, jako bezwzględnie nieważna, nie może być potwierdzona przez tę osobę po uzyskaniu przez nią pełnej zdolności do czynności prawnych¹⁸⁴;

¹⁷⁵ Tak np. H. Dąbrowski [w:] *Kodeks...*, s. 87.

¹⁷⁶ Zob. np. M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 520; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 18, nt 7.

¹⁷⁷ Zob. art. 101 § 3, art. 156, 178 § 2 k.r.o. i art. 549 § 2 k.p.c.

¹⁷⁸ Zob. wyrok SN z 3.04.2007 r., II UK 178/06, OSNP 2008/9–10, poz. 141, z krytyczną glosą A. Bieranowskiego, „Rejent” 2011/2, s. 118–127, w którym Sąd Najwyższy stwierdził, że „Umowa dzierżawy zawarta bez zgody sądu opiekuńczego przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych jest nieważna jako przekraczająca zakres zwykłego zarządu i nie podlega konwalidacji na podstawie art. 18 k.c.”.

¹⁷⁹ Zob. np. H. Dąbrowski [w:] *Kodeks...*, s. 85; S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 18, nt 4.

¹⁸⁰ Zob. np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 73–76; M. Gutowski, *Bezskuteczność...*, s. 213.

¹⁸¹ Zob. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 18, nt 12; M. Gutowski, *Bezskuteczność...*, s. 213.

¹⁸² Tak np. M. Pazdan, *Glosa do postanowienia SN z 15.12.1999 r., I CKN 299/98, OSP 2000/12, poz. 186*, s. 627–628; A. Bieranowski, *Glosa...*, s. 123; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 18, nt 9.

¹⁸³ Uchwała SN z 28.05.2021 r., III CZP 29/20, OSNC 2021/11, poz. 73, z aprobowaną glosą M. Rzewuskiej, „Prawo i Więź” 2023/2, s. 499–513; por. też uchwała całej Izby Cywilnej SN 24.06.1961 r., I CO 16/61, OSNC 1963/9, poz. 187.

¹⁸⁴ Tak np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 76. Por. też uchwała całej Izby Cywilnej SN z 24.06.1961 r., I CO 16/61, OSNC 1963/9, poz. 187; uzasadnienie postanowienia SN z 19.09.1967 r., III CR 177/67, OSNC 1968/6, poz. 104, oraz uzasadnienie uchwały SN z 30.04.1977 r., III CZP 73/76, OSNC 1978/2, poz. 19.

- 2) „umowa sprzedaży nieruchomości przez ojca na rzecz małoletniego syna, działającego przez matkę wyłączonej z uprawnienia reprezentowania na mocy art. 98 § 2 pkt 2 k.r.o., jest nieważna (art. 58 § 1 k.c.) i nie może być potwierdzona przez syna po uzyskaniu przez niego pełnej zdolności do czynności prawnych (art. 18 § 2 k.c.)”¹⁸⁵;
- 3) umowa, do której ma zastosowanie art. 304⁵ k.p., zawarta przez ograniczonego w zdolności do czynności prawnych niemającego ukończonych lat 16, bez wymaganych w § 1 tego artykułu „uprzedniej zgody przedstawiciela ustawowego lub opiekuna tego dziecka” oraz zezwolenia właściwego inspektora pracy, jest – jak należy wnosić – sprzeczna z ustawą, a w konsekwencji bezwzględnie nieważna. Nie może więc być potwierdzona przez przedstawiciela ustawowego osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych ani przez tę osobę po uzyskaniu przez nią pełnej zdolności do czynności prawnych. Artykuł 304⁵ § 1 k.p., wymagając uprzedniej zgody kompetentnego podmiotu, wyklucza dopuszczalność potwierdzenia umowy w trybie art. 18 k.c. i stanowi wyjątek od zawartej w nim reguły przewidującej taką możliwość.

Art. 19. [Jednostronna czynność prawna bez wymaganej zgody]

Jeżeli osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych dokonała sama jednostronnej czynności prawnej, do której ustawa wymaga zgody przedstawiciela ustawowego, czynność jest nieważna.

1. Artykuł 19 określa sankcję, jaka dotyka jednostronną czynność prawną dokonaną przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych bez wymaganej przez ustawę zgody jej przedstawiciela ustawowego. Jest to **sankcja nieważności bezwzględnej**, a komentowany przepis nie przewiduje możliwości konwalidowania dokonanej czynności prawnej przez późniejsze jej potwierdzenie przez przedstawiciela ustawowego¹⁸⁶. Oznacza to, że jego zgoda (inaczej, niż wskazuje na to ogólna reguła zawarta w art. 63 § 1) może być skutecznie wyrażona **przed dokonaniem** jednostronnej czynności prawnej przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych lub **najpóźniej równocześnie z jej dokonaniem**¹⁸⁷.
2. W art. 19 ustawodawca nawiązuje do art. 17, co w konsekwencji oznacza, że komentowany przepis dotyczy jednostronnych czynności prawnych mających charakter zobowiązania lub rozporządzenia dla osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych, do których dokonania potrzebuje ona zgody przedstawiciela ustawowego. Zakres zastosowania art. 19 obejmuje więc np. przyrzeczenie publiczne (art. 919) oraz zrzeczenie się ograniczonego prawa rzeczowego (art. 246)¹⁸⁸. Natomiast poza zakresem omawianego przepisu pozostają jednostronne czynności prawne nienależące do wskazanej wyżej kategorii oraz czynności niebędące czynnościami prawnymi, np. akt przebaczenia (art. 899 § 1, art. 930, 1010).

Art. 20. [Umowy w drobnych bieżących sprawach]

Osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych może bez zgody przedstawiciela ustawowego zawierać umowy należące do umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego.

1. W art. 20 ustawodawca przyznaje osobie mającej ograniczoną zdolność do czynności prawnych kompetencję do samodzielnego zawierania umów, które należą do „umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego”. O takim samym rodzaju umów mówi art. 14 § 2, dotyczący osób niemających zdolności do czynności prawnych, jednak w przeciwieństwie do przyjętej w nim konstrukcji art. 20 nie uzależnia ważności umowy od jej wykonania ani od tego, aby nie pociągała za sobą rażącego pokrzywdzenia osoby o ograniczonej zdolności do czynności prawnych. Okoliczności te nie zostały ustanowione przesłankami ważności umowy zawartej przez osobę o ograniczonej zdolności do czynności prawnych, ponieważ osoba ta nie

¹⁸⁵ Taki pogląd sformułował Sąd Najwyższy w uzasadnieniu postanowienia z 15.12.1999 r., I CKN 299/98, OSP 2000/12, poz. 186, z aprobowaną glosą M. Pazdana, OSP 2000/12, poz. 186. Stanowisko to nie budzi zastrzeżeń w nauce – zob. np. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 18, nt 14.

¹⁸⁶ Tak np. K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 19, nt 2; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 76.

¹⁸⁷ Tak np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 72 i 76.

¹⁸⁸ Tak np. P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 19, nt II.1.

wymaga takiej ochrony jak osoba niemająca zdolności do czynności prawnych. W konsekwencji umowa wskazana w art. 20 zawarta przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych **jest ważna już od chwili jej zawarcia, nawet gdyby skutkowałą rażącym pokrzywdzeniem tej osoby**. Umowa ta może być dotknięta sankcją nieważności na zasadach ogólnych (np. z powodu jej sprzeczności z zasadami współżycia społecznego – art. 58 § 2) bądź wywołać inne określone przepisami konsekwencje (np. przewidziane w art. 388)¹⁸⁹.

2. Ponieważ art. 20 odwołuje się do tego samego rodzaju umów co art. 14 § 2, uwagi na temat umów objętych zastosowaniem tego ostatniego przepisu pozostają aktualne na gruncie art. 20 (zob. komentarz do art. 14, teza 2). Nie przekonuje przy tym dominujący w nauce kierunek wykładni przyjmujący **szersze ujęcie zakresu umów omawianego rodzaju w art. 20 w porównaniu z zakresem umów objętych art. 14 § 2**¹⁹⁰. Jak trafnie zauważył J. Strzebińczyk, przeciwko powyższemu stanowisku przemawiają tak samo określony w obu przepisach rodzaj umów oraz wskazane w tych przepisach odmienne konsekwencje ich zawarcia¹⁹¹. Rozwijając myśl wskazanego autora, można zauważyć, że taka sama umowa, której towarzyszą takie same okoliczności (np. kupno gazety, która nie została wydana kupującemu), z woli ustawodawcy wyrażonej w powyższych przepisach okaże się umową nieważną albo ważną, w zależności od tego, czy zawarła ją osoba niemająca zdolności do czynności prawnych, czy osoba, której zdolność do czynności prawnych jest ograniczona. Ustawodawca uznał więc za celowe zróżnicowanie sytuacji tych osób w sferze omawianej kategorii umów i przyjęty przez siebie cel zrealizował. Gdyby uważał, że samo pojęcie umowy powszechnie zawieranej w drobnych bieżących sprawach życia codziennego należało rozumieć wężiej bądź szerzej w zależności od tego, czy zawarła ją osoba niemająca zdolności do czynności prawnych, czy osoba, której zdolność do czynności prawnych jest ograniczona, zapewne dałby temu wyraz, odpowiednio formułując art. 14 § 2 oraz art. 20. *De lege lata* nie ma więc powodu, aby między zbiorami umów objętych tymi przepisami dostrzegać różnice, tym bardziej że szersze możliwości samodzielnego dokonywania czynności prawnych przez osoby mające ograniczoną zdolność do czynności prawnych w porównaniu z osobami niemającymi tej zdolności (co, rzecz jasna, jest uzasadnione) zapewnia nie tylko brak w art. 20 wymaganych przez art. 14 § 2 przesłanek „stania się ważną” zawartej umowy, lecz także przepisy art. 21 i 22.
3. Sąd Najwyższy w wyroku z 8.10.2009 r.¹⁹² zaliczył do umów, o których mowa w art. 20, umowę o leczenie uzębienia. Z uwagi na określony w analizowanej przez Sąd Najwyższy umowie dość szeroki zakres leczenia oraz jego wysoki koszt (3300 zł¹⁹³) kwalifikacja ta nie jest przekonująca. W mojej ocenie wystąpienie chociażby jednego z powyższych czynników wystarczyło, aby sprawy, w której zawarto umowę, nie można było uznać za „drobną”.

¹⁸⁹ Zob. np. K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, nt 5.

¹⁹⁰ Za takim kierunkiem wykładni opowiadają się m.in.: S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 346; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 77; T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 20, nt 2 i 4–8; M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 20, nt 1 i 2; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 20, nt 1. Należy jednak zaznaczyć, że wymienieni autorzy nie prezentują jednolitego stanowiska w zakresie tego, jakie okoliczności przesądzą o zakwalifikowaniu danej umowy do klasy umów objętych zastosowaniem art. 20. W szczególności zdaniem M. Pazdana zakres umów wskazanych w art. 20 wyznacza to, jakie umowy, mając na uwadze sytuacje przeciętne, mogą być uznawane za powszechnie zawierane w drobnych bieżących sprawach życia codziennego przez małoletnich powyżej lat 13 lub osoby ubezwłasnowolnione częściowo (M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 77). Według innego zapatrywania, prezentowanego zwłaszcza przez T. Sokołowskiego, to, czy umowa mieści się w kategorii umów wskazanych w art. 20, należy oceniać *in concreto*, biorąc pod uwagę wiek dziecka oraz jego sytuację życiową oraz sytuację osoby ubezwłasnowolnionej częściowo (T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 20, nt 5).

¹⁹¹ J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 20, nt 2. Do poglądu autora przyłączyła się M. Serwach [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 20, nt 2. Przeciwno możliwości szerszego kwalifikowania umów na gruncie art. 20 w porównaniu z art. 14 § 2 opowiedział się też M. Watrakiewicz, który podkreślił, że termin „umowy powszechnie zawierane w drobnych bieżących sprawach życia codziennego” odnosi się do zjawiska obiektywnego – M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 521–522.

¹⁹² II CSK 105/09, LEX nr 1402605.

¹⁹³ Warto zwrócić uwagę, że w 1997 r., tj. w roku, w którym strony zawarły umowę, koszt usługi opiewał na około trzykrotność przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia (wynosiło ono wówczas 1061,93 zł – zob. obwieszczenie Prezesa GUS z 10.02.1998 r. w sprawie przeciętnego wynagrodzenia miesięcznego w 1997 r. i w drugim półroczu 1997 r., M.P. Nr 5, poz. 94). Moim zdaniem również gdyby do zawarcia takiej umowy doszło w latach późniejszych lub obecnie, wskazany koszt usługi powoduje, że nie można by jej zaliczyć do umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego.

Art. 21. [Rozporządzanie zarobkiem]

Osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych może bez zgody przedstawiciela ustawowego rozporządzać swoim zarobkiem, chyba że sąd opiekuńczy z ważnych powodów inaczej postanowi.

1. Artykuł 21, przyznając osobie ograniczonej w zdolności do czynności prawnych **kompetencję do rozporządzania jej własnym zarobkiem** bez zgody przedstawiciela ustawowego, stanowi wyjątek od zasady przewidzianej w art. 17. Jak zauważyła E. Skowrońska-Bocian, u podstaw art. 21 leży myśl, że jeżeli dana osoba jest wystarczająco dojrzała, aby samodzielnie uzyskać zarobek, to może także samodzielnie nim rozporządzać¹⁹⁴. Mając na uwadze to spostrzeżenie, można przyjąć, że zgodnie z wolą ustawodawcy omawiany przepis ma realizować trzy cele. Po pierwsze, ma zapewnić osobie ograniczonej w zdolności do czynności prawnych możliwość samodzielnego rozporządzania tymi składnikami jej majątku, które własnym wysiłkiem wypracowała, a więc tymi, co do których można zakładać, że będzie rozporządzała nimi rozważnie. Po drugie, możliwość rozporządzania własnym zarobkiem ma stanowić czynnik motywujący osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych do aktywności prowadzącej do samodzielnego zarobkowania. Po trzecie, w przypadku osób małoletnich przyznana im kompetencja ma znaczenie w procesie przygotowywania ich do mającej nastąpić z chwilą uzyskania pełnoletności pełnej samodzielności¹⁹⁵.

Artykuł 21 k.c. pozostaje w związku z art. 101 § 2 k.r.o., w którym ustawodawca wyłączył z zarządu sprawowanego przez rodziców zarobek dziecka. Artykuł 101 § 2 k.r.o. stosuje się nie tylko do rodziców będących przedstawicielami ustawowymi dziecka mającego ograniczoną zdolność do czynności prawnych, lecz także do innych przedstawicieli ustawowych osób mających ograniczoną zdolność do czynności prawnych (art. 155 § 2, art. 178 § 2 k.r.o. oraz art. 549 § 2 k.p.c.).

2. Zgodnie z przekonującym, dominującym w nauce poglądem **pojęcie zarobku** użyte w art. 21 **należy rozumieć szeroko**¹⁹⁶. Najogólniej mówiąc, oznacza ono, jak wskazał S. Grzybowski, „wszystko to, «co kto sobie zarobił» w społeczno-ekonomicznym znaczeniu tego słowa”¹⁹⁷. Zarobek w rozumieniu komentowanego przepisu obejmuje więc wynagrodzenia z tytułu umowy o pracę lub umów o świadczenie usług, honoraria za działalność twórczą, artystyczną lub sportową, korzyści ze zbierania np. grzybów lub makulatury¹⁹⁸, zysk z drobnego dorywczego handlu np. środkami spożywczymi lub pustymi opakowaniami szklanymi¹⁹⁹, wynagrodzenia z umowy o dzieło lub zlecenia oraz zysk z działalności gospodarczej²⁰⁰. Takie rozumienie pojęcia zarobku wynika z wykładni językowej art. 21, w którym mowa jest o zarobku²⁰¹ bez wskazania tytułu prawnego jego uzyskania. Znajduje ono potwierdzenie w wykładni celowościowej tego przepisu, tj. we wskazanych wyżej celach, które dzięki niemu ustawodawca zamierzał osiągnąć.

W nauce jest sporne, czy pojęcie zarobku w rozumieniu art. 21 obejmuje także **stypendia** oraz **nagrody otrzymane w konkursach, zawodach** i podobnych imprezach²⁰². Uważam, że na to pytanie należy udzielić odpowiedzi pozytywnej, z zastrzeżeniem, że zarobkiem są tylko stypendia i nagrody stanowiące gratyfikację wysiłków osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych (nie jest więc nim np. wygrana na loterii

¹⁹⁴ E. Skowrońska-Bocian, *Prawo cywilne. Część ogólna. Zarys wykładu*, Warszawa 2005, s. 92.

¹⁹⁵ Na ten ostatni cel art. 21 zwraca uwagę T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 21, nt 1.

¹⁹⁶ Odmienne stanowisko zajmuje J. Strzebińczyk, którego zdaniem pojęcie zarobku na gruncie art. 21 jest tożsame z wynagrodzeniem za pracę w rozumieniu przepisów Kodeksu pracy – J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 21, nt 2.

¹⁹⁷ S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 347; podobnie np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 77.

¹⁹⁸ M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 77; tak też np. M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 21, nt I.4 i I.7.

¹⁹⁹ S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 347; tak też np. M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 21, nt I.4 i I.7.

²⁰⁰ Tak np. P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 21, nt 1.

²⁰¹ Zgodnie ze słownikowym znaczeniem tego wyrazu zarobek to: 1) „wynagrodzenie otrzymane za wykonaną pracę; zarobiona suma pieniędzy”; 2) „praca, zatrudnienie, zajęcie, jako możliwość, sposób zarobkowania; zarabianie”; 3) „zysk osiągnięty z transakcji handlowej” – *Słownik języka polskiego*, t. 3, red. M. Szymczak, Warszawa 1981, s. 952.

²⁰² Świadczeń tych do zarobku w rozumieniu art. 21 nie zalicza np. K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 21, nt 4; odmiennie np. M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 21, nt I.4 i I.7.

ani stypendium socjalne). Natomiast nagrody i stypendia będące efektem szeroko rozumianej pracy można uznać w mojej ocenie za mieszczące się w znaczeniu wyrazu „zarobek”. Za objęciem tych świadczeń zakresem zastosowania komentowanego przepisu przemawia jednak przede wszystkim jego wykładnia celowościowa. Z celami, które na gruncie art. 21 można przypisać ustawodawcy (zob. teza 1), nie harmonizowałaby interpretacja tego przepisu, zgodnie z którą np. 17-latek zatrudniony na podstawie umowy o pracę lub sprzedający zbierane przez siebie jagody mógłby rozporządzać uzyskanym z tego tytułu zarobkiem, natomiast jego rówieśnik wkładający wysiłek w pogłębianie wiedzy lub uprawianie sportu nie mógłby rozporządzać stypendium uzyskanym za wyniki w nauce ani nagrodą za osiągnięcia sportowe.

W art. 21 ustawodawca nie wskazuje na **postać zarobku**; należy w związku z tym przyjąć, że może być on zarówno świadczony w pieniądzu, jak i w innej postaci, np. w rzeczach ruchomych lub wierzytelności do osób trzecich²⁰³. Jest natomiast w nauce kwestią dyskusyjną, czy możliwość rozporządzania zarobkiem, o którym mowa w komentowanym przepisie, dotyczy tylko zarobku już otrzymanego²⁰⁴, czy także wierzytelności o zarobek²⁰⁵. Za przekonujący uważam pogląd, że chodzi w nim tylko o **zarobek już otrzymany**, jako mający silniejsze oparcie w wykładni językowej art. 21 (tj. w potocznym znaczeniu wyrazu „zarobek”).

3. W art. 21 ustawodawca nie odnosi się do tego, czy osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych może zawrzeć umowę, na podstawie której mogłaby uzyskać zarobek. Kwestię tę rozstrzygają odpowiednie przepisy prawa pracy oraz art. 17²⁰⁶. Należy jednak zaznaczyć, że nieważność czynności prawnej, na podstawie której osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych uzyskała zarobek, nie rzutuje na możliwość rozporządzania tym zarobkiem²⁰⁷.

W nauce brak zgody w kwestii, czy na podstawie art. 21 osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych może **rozporządzać przedmiotami nabytymi za zarobek**²⁰⁸. Zgadzam się z poglądem, że kompetencję tę da się wywieść z treści omawianego przepisu jako konsekwencję ustanowionej w nim kompetencji do rozporządzania zarobkiem²⁰⁹. Przekonuje też punkt widzenia, zgodnie z którym intencję ustawodawcy przyznającego osobie ograniczonej w zdolności do czynności prawnych możliwość rozporządzania zarobkiem, a odmawiającego jej możliwości rozporządzania przedmiotami nabytymi za zarobek, należałoby ocenić jako niezrozumiałą²¹⁰.

4. Jak wynika z art. 21, możliwość rozporządzania swoim zarobkiem bez zgody przedstawiciela ustawowego przysługuje osobie ograniczonej w zdolności do czynności prawnych z mocy ustawy. Nie została jej ona

²⁰³ Tak S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 347; M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 21, nt I.8; podobnie np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 77.

²⁰⁴ Takie stanowisko zajmuje m.in. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 347; K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 21, nt 5; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 77.

²⁰⁵ Taki pogląd w odniesieniu do wymagalnych, jak i niewymagalnych wierzytelności o zarobek prezentuje T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 21, nt 13. Stanowisko autora poparła S. Kalus [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Habledas, M. Frasz, 2018, art. 21, nt 2.

²⁰⁶ Zob. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 77. Co do nawiązania stosunku pracy przez osoby ograniczone w zdolności do czynności prawnych zob. art. 22 § 2 i 3 k.p. oraz przepisy działu dziewiątego k.p. Natomiast dopuszczalność zawierania przez te osoby umów cywilnoprawnych pozwalających na osiągnięcie zarobku reguluje art. 17 k.c., przy czym w odniesieniu do dzieci, które nie ukończyły lat 16, zastosowanie ma art. 304⁵ k.p. Pogląd, zgodnie z którym art. 304⁵ k.p. odnosi się do zatrudniania dzieci wyłącznie na podstawie umów cywilnoprawnych (a nie także na podstawie umowy o pracę), wydaje się w nauce przeważać. Opowiadają się za nim w szczególności E. Maniewska [w:] K. Jaśkowski, E. Maniewska, *Komentarz aktualizowany do Kodeksu pracy*, LEX 2021, art. 304⁵, nt 2; A. Rycak [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, red. K. Walczak, Warszawa 2020, art. 304⁵, nt 3–7. Na temat zasygnalizowanej problematyki zob. też w szczególności W. Gonet, *Prowadzenie działalności gospodarczej i podejmowanie zatrudnienia przez osoby małoletnie. Wybrane zagadnienia*, „Rejent” 2023/5, s. 28–49.

²⁰⁷ S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 347.

²⁰⁸ Odpowiedź negatywnej na to pytanie udziela m.in. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 347; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 77; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 209, natomiast pozytywnej m.in. K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 21, nt 6; S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 21, nt 3.

²⁰⁹ Zob. K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 21, nt 6.

²¹⁰ Zob. w szczególności S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 21, nt 3.

jednak przyznana „raz na zawsze”, ponieważ sąd opiekuńczy może z ważnych powodów postanowić inaczej. **Ważne powody** ingerencji sądu stanowić mogą np. marnotrawstwo lub rozrzutność osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych²¹¹, realne niebezpieczeństwo wydawania przez nią zarobku na alkohol lub narkotyki²¹², konieczność zabezpieczenia majątku osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych w przypadku otrzymania przez nią znacznego zarobku lub konieczność zabezpieczenia spłaty ciężących na niej zobowiązań, w tym o charakterze alimentacyjnym²¹³. Ważne powody na gruncie art. 21 mogą także wiązać się z obowiązkiem zaspokajania ważnych potrzeb rodziny przez dziecko, które uzyskuje własne zarobki (art. 91 § 1 k.r.o.)²¹⁴.

W razie zaistnienia ważnych powodów **sąd może pozbawić** osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych uprawnienia do rozporządzania jej zarobkiem bez zgody przedstawiciela ustawowego. Wskutek wydania takiego orzeczenia do zarządu zarobkiem tej osoby znajdą zastosowanie ogólne zasady zarządu majątkiem osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych. Jak się jednak trafnie przyjmuje, ingerencja sądu na podstawie art. 21 może przybrać łagodniejszą postać polegającą jedynie na **ograniczeniu uprawnienia** osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych do rozporządzania jej zarobkiem bez zgody przedstawiciela ustawowego, np. do pewnej kwoty uzyskiwanych zarobków²¹⁵. W takich przypadkach osoba ta zachowa możliwość rozporządzania swoim zarobkiem bez zgody przedstawiciela ustawowego w granicach określonych przez sąd.

Art. 22. [Przedmioty oddane do swobodnego użytku]

Jeżeli przedstawiciel ustawowy osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych oddał jej określone przedmioty majątkowe do swobodnego użytku, osoba ta uzyskuje pełną zdolność w zakresie czynności prawnych, które tych przedmiotów dotyczą. Wyjątek stanowią czynności prawne, do których dokonania nie wystarcza według ustawy zgoda przedstawiciela ustawowego.

1. W komentowanym artykule ustawodawca wskazał, że osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych **nabywa pełną zdolność** w zakresie czynności prawnych, które dotyczą przedmiotów majątkowych oddanych tej osobie do swobodnego użytku przez jej przedstawiciela ustawowego (art. 22 zdanie pierwsze), **z wyjątkiem** tych czynności prawnych, do których dokonania nie wystarczy według ustawy zgoda przedstawiciela ustawowego (art. 22 zdanie drugie). Czynności prawne, do których dokonania nie wystarczy według ustawy zgoda przedstawiciela ustawowego, określają odpowiednie przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego; dla ich dokonania wymagane jest zezwolenie sądu opiekuńczego²¹⁶. W odniesieniu do tej kategorii czynności prawnych dotyczących przedmiotów majątkowych oddanych osobie ograniczonej w zdolności do czynności prawnych do swobodnego użytku przez jej przedstawiciela ustawowego osoba ta nie nabywa pełnej zdolności do czynności prawnych. Powyższe rozstrzygnięcie zapobiega pozostawieniu poza kontrolą sądu ważniejszych czynności prawnych dotyczących jej majątku²¹⁷.
2. Typowy przykład zastosowania art. 22 stanowi oddanie do swobodnego użytku osobie ograniczonej w zdolności do czynności prawnych przez jej przedstawiciela ustawowego takich przedmiotów majątkowych, jak kwota pieniężna w postaci tzw. kieszonkowego²¹⁸ czy drobny sprzęt sportowy²¹⁹. Ponieważ jednak ustawo-

²¹¹ Tak np. J. Strzebińczyk [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 12, red. T. Smoczyński, 2011, art. 21, nt 4.

²¹² Tak np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 77.

²¹³ M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 21, nt II.4.

²¹⁴ Tak np. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 21, nt 5.

²¹⁵ Zob. np. M. Serwach [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 21, nt 8; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 21, nt 5.

²¹⁶ Zob. przede wszystkim art. 101 § 3 i art. 156 k.r.o.; ten ostatni przepis znajduje także zastosowanie do kuratora osoby ubezwłasnowolnionej częściowo oraz doradcy tymczasowego osoby, w stosunku do której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie (zob. art. 178 § 2 k.r.o. oraz art. 549 § 2 k.p.c.).

²¹⁷ A. Sylwestrzak, *Charakter prawny...*, s. 47.

²¹⁸ Do tego przykładu odwołują się m.in. A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 209, oraz Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 294.

²¹⁹ Przykładem tym posłużył się K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 22, nt 2.

dawca **nie ogranicza rodzaju ani wartości przedmiotów majątkowych**, których omawiane unormowanie dotyczy, chodzi w nim o wszelkie przedmioty majątkowe, także o dużej wartości²²⁰. Gdyby więc np. rodzic 17-latka, mający nad nim władzę rodzicielską, oddał mu do swobodnego użytku nieruchomości lokalową odziedziczoną przez syna po drugim rodzicu, syn nabyłby pełną zdolność w zakresie czynności prawnych, które tej nieruchomości dotyczą, z wyłączeniem tych czynności prawnych, do których dokonania nie wystarczyłaby zgoda żyjącego rodzica (a więc dotyczących tej nieruchomości czynności prawnych stanowiących czynności przekraczające zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka – art. 101 § 3 k.r.o.)²²¹.

3. Skutki prawne przewidziane w art. 20 występują tylko wtedy, gdy przedstawiciel ustawowy osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych „oddaje jej określone przedmioty majątkowe do swobodnego użytku”. Po pierwsze, nie budzi wątpliwości, że chodzi tu o przedmioty **należące do majątku osoby, której zdolność do czynności prawnych jest ograniczona**²²² (wniosek ten wynika zwłaszcza z art. 20 zdanie drugie, który nawiązuje do przepisów o zarządzie majątkiem tej osoby). Po drugie, dobra oddane do swobodnego użytku osobie ograniczonej w zdolności do czynności prawnych to „**przedmioty majątkowe**”, co oznacza, że mogą być nimi zarówno rzeczy (art. 45), jak i inne dobra o charakterze majątkowym. Artykuł 20 dotyczy więc w szczególności zarówno rzeczy oznaczonych co do tożsamości, jak i tylko co do gatunku²²³, pieniędzy²²⁴, obligacji²²⁵ oraz zwierząt²²⁶. Po trzecie, przedmioty majątkowe powinny być „**określone**”, co ma zapobiegać wątpliwościom co do tego, w odniesieniu do których przedmiotów osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych nabyła pełną zdolność²²⁷. Należy zgodzić się z poglądem, że wystarczające jest, aby w przypadku sumy pieniężnej przedstawiciel ustawowy określił jej wysokość, natomiast w przypadku rzeczy oznaczonych tylko co do gatunku – ich ilość²²⁸. Po czwarte, art. 20 mówi o oddaniu przedmiotów majątkowych do „**swobodnego**” użytku osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych. Skutków przewidzianych w omawianej regulacji nie powoduje więc oddanie jej tych przedmiotów do użytku „zwykłego”²²⁹ lub „określonego”²³⁰ (w nauce wskazuje się przykład kieszonkowego wypłaconego przez rodziców ich 16-letniemu synowi jako oddanego mu do swobodnego użytku oraz ubrania jako oddanego mu przez rodziców jedynie dla określonego użytku²³¹). Wola przedstawiciela ustawowego oddającego przedmioty majątkowe do swobodnego użytku osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych może być wyrażona w sposób wyraźny lub dorozumiany²³².
4. W nauce brak zgody co do charakteru prawnego czynności oddania przedmiotów majątkowych osobie ograniczonej w zdolności do czynności prawnych przez jej przedstawiciela ustawowego. Sporne jest prze-

²²⁰ Zob. np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, nb 77; M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 524; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 22, nt 2. Zgodnie z poglądem odmiennym art. 22 nie znajduje zastosowania do przedmiotów majątkowych o większej wartości – zob. np. S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 22, nt 4; K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, nt 2 i 3. Podobne stanowisko zajmuje M. Gutowski, według którego art. 22 dotyczy tylko przedmiotów małej wartości, przy czym zdaniem autora określenie ich katalogu zależy w szczególności od wieku i możliwości intelektualnych danej osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych – M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 22, nt 8. Jak jednak trafnie zauważył R. Strugała, tezie, zgodnie z którą art. 22 dotyczy wyłącznie przedmiotów o niewielkiej wartości, przeczy treść zdania drugiego tego artykułu – R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 22, nt 2.

²²¹ Zob. M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 525; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 294.

²²² Zob. szerzej zwłaszcza T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 22, nt 2 i 5.

²²³ Tak np. P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 22, nt 1. Zob. też w szczególności S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 348, przyp. 151.

²²⁴ Zob. w szczególności A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 209; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 294.

²²⁵ P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 22, nt 1.

²²⁶ Zob. szerzej M. Goettel, *Sytuacja zwierzęcia w prawie cywilnym*, Warszawa 2013, s. 207–208.

²²⁷ M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 523.

²²⁸ Tak S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 348, przyp. 151; zob. też np. M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 523–524.

²²⁹ Pojęciem tym posługuje się w szczególności T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 22, nt 4 i 5.

²³⁰ Pojęciem tym posługują się w szczególności Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 294.

²³¹ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 294; podobnie np. A. Brzozowski, W.J. Kocot, E. Skowrońska-Bocian, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 2018, s. 142.

²³² Tak np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 348; M. Serwach [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 22, nt 4; podobnie np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, nb 77.

de wszystkim to, czy stanowi ona umowę tych osób, czy też jest jednostronną upoważniającą czynnością prawną dokonaną przez przedstawiciela ustawowego²³³, jak również to, czy należy ją kwalifikować jako czynność prawną konsensualną, czy realną²³⁴. Przekonuje stanowisko, że omawiana czynność jest **jednostronną czynnością prawną upoważniającą o charakterze konsensualnym**²³⁵.

Nie budzi natomiast wątpliwości, że oddanie do swobodnego użytku przedmiotów majątkowych osobie ograniczonej w zdolności do czynności prawnych przez jej przedstawiciela ustawowego **należy do czynności zarządu majątkiem tej osoby**²³⁶. Podjęcie decyzji co do oddania jej do swobodnego użytku przedmiotów majątkowych powinno być przez przedstawiciela ustawowego wszechstronnie przemyślane²³⁷.

5. Artykuł 22 k.c. koresponduje z art. 101 § 2 k.r.o., w którym ustawodawca wskazał, że **zarząd** sprawowany **przez rodziców nie obejmuje przedmiotów oddanych dziecku do swobodnego użytku**. Przepis ten znajduje zastosowanie nie tylko do rodziców będących przedstawicielami ustawowymi dziecka mającego ograniczoną zdolność do czynności prawnych, lecz także do innych przedstawicieli ustawowych osób, których zdolność do czynności prawnych jest ograniczona (art. 155 § 2, art. 178 § 2 k.r.o. oraz art. 549 § 2 k.p.c.). Pomimo kategorię brzmienia art. 101 § 2 k.r.o. treść art. 22 zdanie drugie k.c. przesądza o tym, że wyłączenie przedstawiciela ustawowego z zarządu przedmiotami oddanymi przez niego do swobodnego użytku osobie ograniczonej w zdolności do czynności prawnych nie obejmuje tych czynności prawnych, do których dokonania nie wystarczy według ustawy zgoda przedstawiciela ustawowego. W zakresie powyższych czynności prawnych zarząd tymi przedmiotami podlega zasadom ogólnym²³⁸. Czynności te mogą więc być dokonywane w imieniu osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych przez jej przedstawiciela ustawowego za zezwoleniem sądu opiekuńczego²³⁹. Natomiast do ich dokonywania przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych potrzebna jest zgoda jej przedstawiciela ustawowego, wyrażona za zezwoleniem sądu (zob. np. art. 101 § 3 k.r.o.)²⁴⁰.

²³³ Za koncepcją umowy w omawianym przypadku opowiadają się w szczególności T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 22, nt 3, oraz A. Sylwestrzak, *Charakter...*, s. 48. Koncepcję jednostronnej upoważniającej czynności prawnej na gruncie art. 20 przyjmują natomiast P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 22, nt 4, oraz S. Kalus [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Habdas, M. Fras, 2018, art. 22, nt 2. Jeszcze inny pogląd przedstawił R. Strugała, którego zdaniem w omawianym przypadku w ogóle nie mamy do czynienia z czynnością prawną. Jednak zdaniem autora do powstania skutku przewidzianego w omawianym unormowaniu jest potrzebne, aby przedstawiciel ustawowy wydał rzecz osobie ograniczonej w zdolności do czynności prawnych z intencją oddania jej tej rzeczy do swobodnego użytku – R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 22, nt 3.

²³⁴ Za kwalifikacją omawianej czynności prawnej jako realnej opowiedzieli się: M. Serwach [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 22, nt 6; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, do art. 22, nt 1; M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 22, nt 6. Natomiast czynność prawną dokonaną przez przedstawiciela ustawowego jako konsensualną kwalifikują T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 22, nt 2, oraz P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 22, nt 3.

²³⁵ W szczególności nie wydaje się, aby użyty w art. 22 zdanie pierwsze wyraz „oddaje” przesądzał o realnym charakterze omawianej czynności prawnej. Za przekonujące uważam stanowisko P. Księżaka, który wskazuje, że oddanie przedmiotów, o którym mowa w powyższym przepisie, należy rozumieć jako rezygnację przedstawiciela ustawowego z jego prawa do dokonywania czynności dotyczących tych przedmiotów, podkreślając przy tym, że nie ma znaczenia, czy były one już wcześniej w posiadaniu osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych – P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 22, nt 3.

²³⁶ Tak np. P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 22, nt 5. Kurator osoby ubezwłasnowolnionej częściowo jest jednak powołany do zarządu jej majątkiem tylko wtedy, gdy sąd opiekuńczy tak postanowi (zob. art. 181 § 1 k.r.o.). To samo dotyczy doradcy tymczasowego ustanowionego dla osoby, w stosunku do której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie (art. 549 § 2 k.p.c.).

²³⁷ Zob. szerzej J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 22 k.c., nt 4.

²³⁸ Taki pogląd w odniesieniu do dziecka mającego ograniczoną zdolność do czynności prawnych, które pozostaje pod władzą rodzicielską, prezentuje np. J. Gajda [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2020, art. 101, nt V.1.

²³⁹ Por. R. Zegadło, *Zarząd...*, s. 880.

²⁴⁰ W tym kierunku U. Ernst, A. Rachwał, F. Zoll, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 2013, s. 228–229, oraz J. Strzebińczyk [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 12, red. T. Smoczyński, 2011, rozdz. VII, nb 103. Odmienne stanowisko, zgodnie z którym w opisanym przypadku zgoda przedstawiciela ustawowego nie jest potrzebna (natomiast konieczne jest uzyskanie zezwolenia sądu na dokonanie czynności), zajmuje jednak J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 22, nt 5; tak też np. R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 22, nt 4. Jak można wnioskować, w myśl powyższego stanowiska przedstawiciel ustawowy osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych, który oddał jej określone przedmioty majątkowe do swobodnego użytku, jest wyłączony od zarządu tymi przedmiotami także w zakresie czynności prawnych wskazanych w art. 22 zdanie drugie.

Art. 22¹. [Konsument]

Za konsumenta uważa się osobę fizyczną dokonującą z przedsiębiorcą czynności prawnej niezwiązanej bezpośrednio z jej działalnością gospodarczą lub zawodową.

1. Przepis art. 22¹ jest wyrazem implementacji do polskiego porządku prawnego dyrektyw Unii Europejskiej, w szczególności dyrektywy Rady 85/577/EWG z 20.12.1985 r.²⁴¹ w sprawie ochrony konsumentów w odniesieniu do umów zawartych poza lokalem przedsiębiorstwa, dyrektywy Rady 93/13/EWG z 5.04.1993 r. w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich²⁴² oraz dyrektywy 97/7/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 20.05.1997 r. w sprawie ochrony konsumentów w przypadku umów zawieranych na odległość²⁴³. Wszystkie wymienione akty prawne zawierają definicję konsumenta rozumianego jako osoba fizyczna, która w odnośnych umowach działa w celach niezwiązanych z jej działalnością handlową, gospodarczą lub zawodową.
2. **Ochrona konsumentów znajduje ogólną podstawę rangi konstytucyjnej.** Przepis art. 76 Konstytucji RP przewiduje, że władze publiczne chronią konsumentów, użytkowników i najemców przed działaniami zagrożającymi ich zdrowiu, prywatności i bezpieczeństwu oraz przed nieuczciwymi praktykami rynkowymi. Unormowanie to interpretuje się nie tylko jako regulację zmierzającą do zapewnienia określonego standardu ochrony wyłącznie podmiotom wyrażnie w nim wymienionym. Konstytucyjne pojęcie konsumenta nie może zatem być rozumiane wyłącznie w jego cywilnoprawnym znaczeniu, lecz – co wynika z wielokrotnie podkreślanego w orzecznictwie autonomicznego charakteru pojęć konstytucyjnych, których znaczenie nie może być determinowane treścią ustaw zwykłych – ma znaczenie szersze od nadanego mu w art. 22¹ k.c.²⁴⁴. Norma konstytucyjna zapewnia ochronę „wszelkim podmiotom, w szczególności osobom fizycznym”, mającym słabszą pozycję wobec profesjonalistów. Natomiast pojęcie konsumenta na gruncie art. 22¹ k.c. ma węższe znaczenie, gdyż dotyczy wyłącznie kategorii osoby fizycznej dokonującej z przedsiębiorcą czynności prawnej niezwiązanej bezpośrednio z działalnością gospodarczą lub zawodową²⁴⁵.
3. Motywem wyodrębnienia przez ustawodawcę szczególnej grupy podmiotów prawa cywilnego, jaką stanowią konsumenci, jest „konieczność zapewnienia minimalnych gwarancji ustawowych wszelkim podmiotom, które (...) zajmują słabszą pozycję w relacji do profesjonalnych uczestników gry rynkowej”²⁴⁶. Wynika to z jednej strony z **typowej dysproporcji potencjałów konsumenta i przedsiębiorcy** w sferze ekonomicznej, prawnej, infrastrukturalnej itd., a z drugiej strony ze specyficznych uwarunkowań niektórych stosunków prawnych między takimi podmiotami, w szczególności umów zawieranych poza lokalem przedsiębiorstwa lub na odległość. W takich sytuacjach zasadniczo przedsiębiorca rozpoczyna negocjacje, na które konsument jest nieprzygotowany i które są dla niego zaskoczeniem; często konsument nie ma możliwości porównania jakości oraz ceny oferty z innymi ofertami²⁴⁷. Wzmocnienie pozycji konsumenta względem przedsiębiorcy „wyrównuje szanse”, stwarza konsumentowi warunki do realizacji zasady autonomii woli stron przy kształtowaniu stosunku prawnego. Ochrona konsumencka jest udzielana ze względu na wejście w relację z silniejszym kontrahentem i zmierza do zrównoważenia pozycji stron w danym stosunku prawnym²⁴⁸. W tym sensie **nie ma** jakiegokolwiek **sprzeczności między ochroną konsumencką a zasadą formalnoprawnej równości podmiotów**, stanowiącą

²⁴¹ Dz.Urz. UE L 372, s. 31. Akt zastąpiony przez dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/83/UE z 25.10.2011 r. w sprawie praw konsumentów, zmieniającą dyrektywę Rady 93/13/EWG i dyrektywę 1999/44/WE Parlamentu Europejskiego i Rady oraz uchylającą dyrektywę Rady 85/577/EWG i dyrektywę 97/7/WE Parlamentu Europejskiego i Rady (Dz.Urz. UE L 304, s. 64, ze zm.).

²⁴² Dz.Urz. UE L 95, s. 29, ze zm.

²⁴³ Dz.Urz. UE L 144, s. 19, ze zm. Akt zastąpiony przez dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/83/UE.

²⁴⁴ Por. wyrok TK z 2.12.2008 r., K 37/07, OTK-A 2008/10, poz. 172; wyrok TK z 13.09.2005 r., K 38/04, OTK-A 2005/8, poz. 92. Por. też S. Kalus [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Habdas, M. Frasz, 2018, s. 99.

²⁴⁵ Por. wyrok SN z 2.03.2023 r., II NSNc 182/23, LEX nr 3555371; wyrok SN z 18.05.2022 r., I NSNc 359/21, LEX nr 3438558; wyrok SN z 27.04.2022 r., I NSNc 234/21, LEX nr 3431703.

²⁴⁶ Wyrok TK z 2.12.2008 r., K 37/07, OTK-A 2008/10, poz. 172; wyrok SN z 28.06.2023 r., II NSNc 183/23, LEX nr 3575189.

²⁴⁷ Por. preambuła dyrektywy 85/577/EWG.

²⁴⁸ Por. np. K. Rydz, *Pozycja prawna wspólnika lub akcjonariusza spółki handlowej a status konsumenta. Analiza z uwzględnieniem koncepcji prezentowanych na tle prawa niemieckiego i austriackiego*, TPP 2023/1, s. 149. Zob. też wyrok SA w Warszawie z 16.09.2022 r., I ACa 320/22, LEX nr 3431195.

jeden z kluczowych elementów cywilnoprawnej, czy szerzej – prywatnoprawnej, metody regulacji stosunków prawnych. „Ochrona konsumenta nie oznacza (...) protekcyjnego faworyzowania konsumenta przez władzę, lecz działania na rzecz zrehabilitowania braku jego wiedzy i orientacji, wywołanych masowością produkcji i obrotu w ogólności. Nie chodzi o przywilej, lecz o zrównoważenie utraconych szans, powrót do idei spoczywającej u założeń swobody umów, o przywrócenie mu warunków oceny sytuacji rynkowej (...). Przedsięwzięcia i instrumenty służące ochronie konsumenta nie mają (...) na celu «dania» mu czegoś dodatkowego, ale (...) przywrócenie równości szans, traconych wraz z rozwojem nowoczesnej produkcji, handlu czy marketingu. Dlatego (...) «ochrona konsumenta» to (...) instrument walki o rynek prawdziwie wolny – dla wszystkich jego uczestników, czynnych i biernych»²⁴⁹. Omawiana ochrona nie jest jednak nieograniczona, ponieważ konsument pozostaje nadal stroną stosunku prawnego i nie jest zwolniony z obowiązku przestrzegania prawa. „Wydając rozstrzygnięcie, w którym jedną ze stron jest konsument, sąd nie może równocześnie pomijać interesu drugiej strony. Co więcej, powołując się na ochronę interesów konsumenta, sąd nie może w całości skompensować wszystkich działań lub zaniechań z jego strony»²⁵⁰.

Z punktu widzenia kwalifikacji osoby fizycznej jako konsumenta nie ma znaczenia to, czy dany podmiot rzeczywiście pozostaje względem przedsiębiorcy w sytuacji dysproporcji w zakresie wiedzy, kompetencji, doświadczenia czy majątku, decydujące są jedynie okoliczności obiektywne, tj. uczestnictwo w transakcji niestanowiącej przejawu wykonywania działalności gospodarczej czy zawodowej²⁵¹. **Omawiana regulacja ma zastosowanie nawet wówczas, gdy osoba fizyczna prowadzi działalność gospodarczą lub zawodową, o ile odnośna czynność nie jest nią objęta**²⁵². Takie podejście przesądza o swego rodzaju funkcjonalnym ujęciu definicji konsumenta.

4. Określenie konsumenta zawarte w art. 22¹ stanowi, pomimo zastosowania przez ustawodawcę nietypowej techniki legislacyjnej, definicję legalną²⁵³. Komentowany przepis ma w kontekście definicji pojęcia konsumenta zawartych w licznych innych aktach prawnych ogólnosystemowe znaczenie w obszarze prawa prywatnego²⁵⁴.
5. W prawie polskim nie istnieje jedna stała grupa konsumentów. Ustawodawca zdefiniował konsumentów dynamicznie – określone podmioty są zaliczane do tej kategorii w zależności od pozycji, w jakiej znajdują się w relacji do oznaczonej czynności prawnej²⁵⁵.
6. **Konsumentem może być wyłącznie osoba fizyczna.** Pozostałe podmioty prawa cywilnego – osoby prawne oraz jednostki organizacyjne niebędące osobami prawnymi, którym ustawa przyznaje zdolność prawną (tzw. osoby ustawowe) – zostały *implicite* wyłączone z zakresu definicji konsumenta. Jednocześnie komentowany przepis określa w sposób konieczny **drugą stronę stosunku prawnego, którą jest przedsiębiorca**, tj. osoba fizyczna, osoba prawna i jednostka organizacyjna, o której mowa w art. 33¹ § 1, prowadząca we własnym imieniu działalność gospodarczą lub zawodową (por. art. 43¹). Tak określona **konfiguracja (opozycja) podmiotowa stanowi immanentną cechę definicji konsumenta**²⁵⁶. Status konsumenta w rozumieniu komentowanego przepisu nie jest statusem możliwym do przypisania jakiejś osobie na stałe, we wszystkich stosunkach prawnych, jakie nawiązuje w obrocie. Można z niego korzystać wyłącznie w relacji z innym uczestnikiem obrotu, występującym w rozważanym stanie faktycznym jako przedsiębiorca²⁵⁷.

²⁴⁹ Por. E. Łętowska, *Prawo umów konsumenckich*, Warszawa 1999, s. 19; wyrok TK z 2.12.2008 r., K 37/07, OTK-A 2008/10, poz. 172.

²⁵⁰ Wyrok SN z 28.06.2023 r., II NSNc 183/23, LEX nr 3575189.

²⁵¹ Por. S. Kalus [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Habdas, M. Fras, 2018, s. 100–101. Por. też np. postanowienie SN z 29.09.2023 r., I CSK 171/23, LEX nr 3611710.

²⁵² Por. wyrok SN z 14.06.2023 r., II CSKP 254/22, LEX nr 3594043; wyrok SN z 18.04.2023 r., II CSKP 914/22, LEX nr 3569424; wyrok SN z 12.04.2023 r., II CNPP 11/22, LEX nr 3592359.

²⁵³ Na temat definicji konsumenta por. m.in.: K. Osajda, *Ochrona inwestora – konsumenta na rynku instrumentów finansowych (rynek kapitałowy)*, PiP 2021/4, s. 22–38; J. Jastrzębski, *Czy inwestor indywidualny na rynku kapitałowym jest konsumentem?*, PUG 2022/4, s. 45–52; J. Wiak, *Rozszerzenie ochrony konsumenckiej w kodeksie cywilnym*, PUG 2020/5, s. 33–38.

²⁵⁴ Por. wyrok SA w Warszawie z 29.09.2022 r., I ACa 256/21, LEX nr 3447231.

²⁵⁵ Por. J.P. Naworski, *Przedsiębiorca versus konsument w prawie polskim*, SPP 2018/1, s. 35.

²⁵⁶ Por. S. Kalus [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Habdas, M. Fras, 2018, s. 100.

²⁵⁷ Por. wyrok SN z 5.10.2022 r., II CSKP 575/22, LEX nr 3435597.

7. Oprócz kryterium podmiotowego pojęcie konsumenta dopełnia **ujęcie funkcjonalne**. Zakłada ono występowanie określonej sytuacji polegającej na dokonywaniu przez osobę fizyczną z przedsiębiorcą czynności prawnej niezwiązanej bezpośrednio z jej działalnością gospodarczą lub zawodową²⁵⁸. Status osoby fizycznej jako konsumenta jest zatem wyznaczany w ramach danej czynności prawnej dokonywanej z przedsiębiorcą, przy uwzględnieniu jej rodzaju i celu²⁵⁹. Czynność prawna powinna być adresowana do przedsiębiorcy. Warunkiem tego nie spełniają czynności jednostronne nieskierowane do adresata (np. sporządzenie testamentu).
8. **Czynność konsumenta, która pozwala uzyskać taki status podmiotowy, nie może być związana bezpośrednio z działalnością gospodarczą lub zawodową.** Kryterium to oznacza, że status konsumenta nie podlega ocenie *in abstracto*, lecz w relacji do konkretnej czynności prawnej²⁶⁰. Jeśli dany podmiot nie prowadzi w ogóle działalności gospodarczej, omawiana przesłanka negatywna nie zachodzi. Jeżeli natomiast osoba pretendująca w kontekście określonej czynności do miana konsumenta prowadzi działalność gospodarczą lub zawodową, należy ustalić charakter konkretnej czynności. Pomocne w tej kwestii może być rozpoznanie, czy czynność jest typowa dla prowadzonej przez daną osobę działalności gospodarczej, co często wynika z danych zamieszczonych w ewidencji działalności gospodarczej²⁶¹. Analiza, czy zachodzi bezpośredni związek danej czynności prawnej dokonywanej przez osobę fizyczną z działalnością gospodarczą, powinna być dokonywana w odniesieniu do określonych okoliczności sprawy. Bezpośredni związek czynności prawnej z prowadzoną działalnością gospodarczą lub zawodową istnieje wówczas, gdy dana czynność prawna nie zmierza co najmniej częściowo do zaspokojenia osobistych (konsumpcyjnych) potrzeb dokonującej jej osoby fizycznej²⁶². Ocena analizowanej przesłanki dotyczy w szczególności przypadków, gdy dana czynność częściowo jest związana z działalnością gospodarczą lub zawodową określonej osoby fizycznej, a w pozostałej części nie ma takiego charakteru (czynność o charakterze mieszanym)²⁶³. Dla potrzeb omawianej interpretacji należy wykluczyć możliwość równoczesnego przypisania przeciwstawnych konsekwencji prawnych. Jeśli nierozdzielalnym skutkiem czynności jest osiągnięcie zarówno celu związanego bezpośrednio z prowadzoną działalnością gospodarczą lub zawodową, jak i celu niezwiązanego z taką działalnością, związek takiej czynności – choć tylko w pewnym zakresie, ale o charakterze bezpośrednim – z prowadzoną działalnością gospodarczą lub zawodową przesądza o braku znamion obrotu konsumenckiego²⁶⁴.
9. Definicja konsumenta zawarta w art. 22¹ k.c. nie różnicuje konsumentów z uwagi na fakt uświadomienia ich statusu przez kontrahenta lub ze względu na posiadane przez nich cechy. Obowiązkiem sądu jest dokonywanie oceny zobiektywizowanej odwołującej się do wzorca konsumenta jako osoby rozważnej, poinformowanej, o przeciętnej wiedzy i doświadczeniu życiowym²⁶⁵. Dla przyznania danej osobie fizycznej statusu konsumenta nie ma decydującego znaczenia cel podjętej czynności (np. pomnożenie majątku, odniesienie korzyści podatkowych) ani subiektywne przekonanie tej osoby, że nie dokonywała ona z przedsiębiorcą określonych czynności prawnych w ramach działalności gospodarczej, lecz okoliczności mogące posłużyć obiektywnej ocenie charakteru tej działalności²⁶⁶. Wskazówkami o takim znaczeniu mogą być – lecz nie jako przesądzające *per se* – czynniki takie jak np. użycie przy zawieraniu umowy firmy osoby fizycznej jako przedsiębiorcy, posłużenie się pieczęcią firmową czy danymi identyfikującymi przedsiębiorcę: numerem NIP, numerem REGON, wskazaniem rachunku bankowego przedsiębiorcy²⁶⁷.

²⁵⁸ Por. postanowienie SN z 14.11.2023 r., I CSK 4734/22, LEX nr 3626251.

²⁵⁹ Por. wyrok SN z 18.04.2023 r., II CSKP 914/22, LEX nr 3569424.

²⁶⁰ Por. wyrok SN z 12.04.2023 r., II CNPP 11/22, LEX nr 3592359; wyrok SA w Warszawie z 29.09.2022 r., I ACa 256/21, LEX nr 3447231.

²⁶¹ Por. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 22¹, pkt 2; S. Kalus [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Habdas, M. Fras, 2018, s. 100.

²⁶² Por. wyrok SN z 18.04.2023 r., II CSKP 914/22, LEX nr 3569424.

²⁶³ Por. J.P. Naworski, *Przedsiębiorca versus konsument...*, s. 33–34.

²⁶⁴ Por. wyrok SN z 18.05.2022 r., II CSKP 362/22, LEX nr 3350136.

²⁶⁵ Por. wyrok SA w Szczecinie z 18.05.2022 r., I ACa 10/22, LEX nr 3433305; wyrok SA w Warszawie z 10.02.2022 r., I ACa 826/21, LEX nr 3324675.

²⁶⁶ Por. wyrok SA w Warszawie z 11.01.2022 r., I ACa 695/21, LEX nr 3335091.

²⁶⁷ Por. np. wyrok SN z 18.04.2023 r., II CSKP 914/22, LEX nr 3569424; wyrok SN z 14.06.2023 r., II CSKP 254/22, LEX nr 3594043.

Art. 23. [Dobra osobiste człowieka]

Dobra osobiste człowieka, jak w szczególności zdrowie, wolność, cześć, swoboda sumienia, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnica korespondencji, nietykalność mieszkania, twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza i racjonalizatorska, pozostają pod ochroną prawa cywilnego niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach.

I. Pojęcie i ogólne cechy dóbr osobistych

1. Komentowany przepis ustanawia na gruncie ustawowym ochronę dóbr osobistych, ucieleśniając tym samym jedną z podstawowych zasad prawa cywilnego (zasada ochrony dóbr osobistych)²⁶⁸, a zarazem konkretyzując normy Konstytucji RP (zwłaszcza art. 30, 31, 32, 38, 47, 49, 50, 51 Konstytucji RP). Artykuł 23 k.c. formułuje katalog dóbr osobistych mający charakter jedynie przykładowy (zwrot „w szczególności”), na którego podstawie w doktrynie i orzecznictwie konstruuje się ich ogólną definicję. Pierwotna subiektywna koncepcja dóbr osobistych, rozumianych jako „indywidualne wartości świata uczuć, stanu życia psychicznego człowieka”²⁶⁹, ustąpiła z czasem dominującej obecnie **koncepcji obiektywnej**, która zakłada wyznaczanie sfery dóbr osobistych w oparciu o przyjęte w społeczeństwie oceny²⁷⁰. Nie oznacza to jednak pominięcia czynnika subiektywnego – uwzględnienie odczuć osoby pokrzywdzonej jest bowiem niezbędne przy ocenie, czy doszło do naruszenia dobra osobistego²⁷¹, oraz przy ocenie intensywności tego naruszenia²⁷², jednakże kryteria dokonywanych ocen powinny mieścić się w ramach społecznie akceptowanej normy. Zatem w aktualnym ujęciu za dobra osobiste uważa się wartości niemajątkowe związane z osobowością człowieka²⁷³, czyli jego fizyczną i psychiczną integralność oraz przejawy działalności twórczej²⁷⁴, powszechnie uznawane w danym społeczeństwie, wobec czego z zakresu ochrony prawnej zostają wyłączone przypadki błahe, które, pomimo osobiście odczuwanej przykrości przez dotkniętego naruszeniem, nie zasługują w przekonaniu społecznym na ochronę. Podkreśla się ponadto, że dobra osobiste stanowią o indywidualności człowieka i jego pozycji w społeczeństwie, umożliwiając jego samorealizację²⁷⁵; ponadto reprezentują wartości etyczne – zwłaszcza godność i wolność²⁷⁶.
2. Dobra osobiste są wartościami przynależnymi wszystkim kategoriom podmiotów prawa cywilnego, z tym że do osób prawnych oraz do niepełnych osób prawnych przepisy o dobrach osobistych osób fizycznych stosuje się odpowiednio (art. 43 i 33¹ w zw. z art. 43). W literaturze podejmowane są wprawdzie rozważania na temat możliwości przysługiwania dóbr osobistych sztucznej inteligencji²⁷⁷, jednak *de lege lata* dobra te przysługują tylko podmiotom prawa. Stosownie do dokonywanego w doktrynie podziału na dobra osobiste naturalne, czyli przyrodzone, których źródła należy upatrywać w prawie naturalnym, a nie pozytywnym (to bowiem tylko deklaratywnie je stwierdza), oraz na dobra osobiste niejako wtórne, przyznane przez prawo, które mogą być przez podmiot nabywane w toku swego życia/istnienia, należy odnotować, że wraz z podmiotem powstaje tylko część najbardziej fundamentalnych dóbr osobistych (np. życie, zdrowie, godność); z kolei inne dobra osobiste, np. związane z twórczością, mogą być nabywane później. Niezależnie od tego, do której z powyższych kategorii należą, są one tak ściśle związane z podmiotem, któremu przysługują, że wraz z nim gasną²⁷⁸. Zakresy poszczególnych dóbr osobistych nie mają charakteru rozłącznego,

²⁶⁸ Zob. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2011, s. 17.

²⁶⁹ S. Grzybowski, *Ochrona dóbr osobistych według przepisów ogólnych prawa cywilnego*, Warszawa 1957, s. 78.

²⁷⁰ Spośród licznych orzecznictwa zob. m.in. wyrok SN z 5.04.2002 r., II CKN 953/00, LEX nr 55098; wyrok SN z 11.03.1997 r., III CKN 33/97, OSNC 1997/6–7, poz. 93.

²⁷¹ Wyrok SN z 21.09.2022 r., I NSNc 75/21, OSNKN, 2022/4, poz. 23.

²⁷² Postanowienie SN z 12.08.2022 r., I CSK 2319/22, LEX nr 3409233; wyrok SN z 19.05.2004 r., I CK 636/03, LEX nr 188474.

²⁷³ A. Szpunar, *Ochrona dóbr osobistych*, Warszawa 1979, s. 106.

²⁷⁴ J. Panowicz-Lipska, *Majątkowa ochrona dóbr osobistych*, Warszawa 1975, s. 29; A. Cisek, *Dobra osobiste i ich niemajątkowa ochrona w kodeksie cywilnym*, Wrocław 1989, s. 39.

²⁷⁵ Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2005, s. 160–161.

²⁷⁶ M. Wilejczyk, *Zagadnienia...*, s. 163–168.

²⁷⁷ M. Rożnowska, *Dobro osobiste sztucznej inteligencji a doktrynalna konstrukcja ochrony dóbr osobistych – czy sztuczna inteligencja może być podmiotem dóbr osobistych?*, TPP 2023/2, s. 177–207.

²⁷⁸ Zob. wyrok SN z 26.10.2001 r., V CKN 195/01, LEX nr 53107.

lecz mogą się częściowo nakładać i dlatego ich wyróżnienie następuje w rezultacie dokonywania **podziałów typologicznych**, a nie ścisłej klasyfikacji (stąd pochodzi pojęcie typów dóbr osobistych)²⁷⁹.

3. Niektóre dobra osobiste mogą przysługiwać jednocześnie kilku podmiotom, stając się ich wspólnym, wielopodmiotowym dobrem. W takim przypadku każda z osób uprawnionych może niezależnie od pozostałych dochodzić ochrony. Przykładami dóbr uznanych przez Sąd Najwyższy za wspólne są kult pamięci osoby zmarłej jako wspólne dobro osobiste jej krewnych²⁸⁰ oraz nazwa zespołu artystycznego jako wspólne dobro członków zespołu²⁸¹.

II. Katalog dóbr osobistych

1. Uwagi ogólne

4. Nie jest możliwe przedstawienie precyzyjnej listy dóbr osobistych z uwagi na otwarty ich katalog i typologiczny charakter ich wyróżnienia; są one zwykle dookreślane przez judykaturę i doktrynę w drodze twórczej wykładni przy uwzględnieniu przepisów konstytucyjnych o prawach i wolnościach obywatelskich oraz wiążących Polskę konwencji międzynarodowych²⁸². Niekiedy sporne bywa rozstrzygnięcie, czy mamy do czynienia ze szczególną postacią ogólnie określonego dobra, czy też z odrębnym, nowym dobrem osobistym²⁸³. Naruszenie dóbr osobistych może godzić jednocześnie w kilka dóbr. Prezentacja poszczególnych dóbr osobistych nastąpi według zastosowanego wyłącznie w celu porządkującym kryterium skodyfikowania ich w Kodeksie cywilnym; omówienie to z uwagi na specyfikę tej materii i zakres komentarza nie jest wyczerpujące. Wypada jedynie wspomnieć, że poza Kodeksem cywilnym zostały unormowane tak fundamentalne dobra osobiste jak życie²⁸⁴ czy stan cywilny (art. 2 ust. 1 p.a.s.c.), natomiast w drodze wykładni zostały wyróżnione w orzecznictwie m.in. więź rodzicielska²⁸⁵, tradycja rodzinna²⁸⁶, duma narodowa²⁸⁷, tytuł zawodowy²⁸⁸, herb²⁸⁹, kariera zawodowa²⁹⁰, prawo do życia w czystym środowisku (sporne)²⁹¹, spokój jako wolność od hałasu²⁹² i więź ze zwierzęciem²⁹³. Dyskusyjne jest, czy doszło w 2021 r. do wzbogacenia katalogu unormowanych w Kodeksie cywilnym dóbr osobistych poprzez uregulowanie w art. 446² k.c. roszczeń wynikających z naruszenia więzi rodzinnej. Według jednego stanowiska więź rodzinna jest dobrem osobistym²⁹⁴, w świetle innego – więź rodzinna sama w sobie dobrem osobistym nie jest, ale jej naruszenie może prowadzić w pewnych przypadkach do naruszenia dobra osobistego²⁹⁵. Trafniejsze wydaje się stanowisko przyznające więzi rodzinnej status dobra osobistego z uwagi na to, że na podstawie tej więzi każda z jednostek w niej uczestniczących wytwarza własną, autonomiczną sferę uczuć, która wykształca jej unikalną tożsamość²⁹⁶.

²⁷⁹ Z. Radwański, *Prawo cywilne...*, 2005, s. 161–162; wyrok SN z 15.04.2004 r., IV CK 284/03, LEX nr 176084.

²⁸⁰ Wyrok SN z 12.07.1968 r., I CR 252/68, OSNC 1970/1, poz. 18.

²⁸¹ Wyrok SN z 30.05.1988 r., I CR 124/88, OSNC 1989/5, poz. 87.

²⁸² Wyrok SN z 26.10.2001 r., V CKN 195/01, LEX nr 53107.

²⁸³ Zob. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2007, s. 1118–1119.

²⁸⁴ Wyrok SA w Katowicach z 12.02.2004 r., II AKa 15/04, OSA 2005/1, poz. 1.

²⁸⁵ Wyrok SA w Gdańsku z 23.09.2005 r., I ACa 554/05, „Palestra”, 2006/9–10, poz. 308.

²⁸⁶ Wyrok SN z 28.02.2003 r., V CK 308/02, OSNC 2004/5, poz. 82.

²⁸⁷ Wyrok SA w Warszawie z 24.02.2005 r., I ACa 49/04, „Wokanda” 2006/10, poz. 41.

²⁸⁸ Wyrok SN z 7.02.2007 r., I PK 211/06, OSNP 2008/11–12, poz. 158.

²⁸⁹ Wyrok SA w Katowicach z 10.04.2002 r., I ACa 1399/01, OSA 2003/2, poz. 6.

²⁹⁰ Wyrok SN z 27.05.2021 r., II PSKP 31/21, LEX nr 3181415.

²⁹¹ Zob. uchwała SN z 28.05.2021 r., III CZP 27/20, z glosami: A. Skorupki, *Prawo do życia w czystym środowisku*, PS 2022/5, s. 112–120; M. Krystman, *Prawo do oddychania czystym powietrzem jako dobro osobiste*, OSP 2022/9, poz. 73, i T. Nowakowskiego, *Przekroczenie norm jakości powietrza a ochrona dóbr osobistych*, OSP 2022/5, poz. 40. Przeciwno uznaniu korzystania z nieskażonego środowiska za dobro osobiste opowiedział się ostatnio B. Szyrowski, *Glosa do uchwały SN z 28.05.2021 r., III CZP 27/20*, Prok. i Pr. 2023/7–8, s. 284–295.

²⁹² Wyrok SN z 2.04.1981 r., I CR 80/81, OSNC 1981/12, poz. 241; wyrok SN z 23.02.2001 r., II CKN 394/00, LEX nr 52630.

²⁹³ M. Rzewuska, *Więź człowieka ze zwierzęciem jako dobro osobiste. Glosa do wyroku SO z dn. 7.09.2017 r., II Ca 111/17*, „Glosa” 2022/2, s. 37–43, i C. Błaszczuk, *Glosa do wyroku SA z 13.01.2021 r., I ACa 289/20*, R.Pr. 2021/3, s. 167–170.

²⁹⁴ T. Nowakowski, *Więź rodzinna jako dobro osobiste – uwagi na tle krytycznych wypowiedzi doktryny*, PS 2021/3, s. 86–99. SN w wyroku z 13.04.2023 r., II CSKP 991/22, LEX nr 3576094, stwierdza, że ochronie podlega nie tyle sama relacja międzyludzka, ile raczej jej skutek w postaci statusu człowieka jako rodzica albo dziecka.

²⁹⁵ Wyrok SN z 5.04.2022 r., I NSNc 140/21, OSNKN 2022/4, poz. 20, i wyrok SN z 10.05.2021 r., II CSKP 11/21, OSNC 2022/4, poz. 42.

²⁹⁶ Tak K. Tokarz, *Więzi rodzinne – definicja, funkcjonowanie i status w systematyce dóbr osobistych polskiego prawa cywilnego*, PiP 2023/10, s. 150–151.

2. Dobra osobiste wyróżnione w Kodeksie cywilnym

5. **Zdrowie** zarówno od strony fizycznej, jak i psychicznej jest dobrem osobistym człowieka, którego naruszenie może przybierać postać uszkodzenia ciała bądź rozstroju zdrowia, przy czym z naruszeniem tego dobra łączą się zwykle negatywne przeżycia wynikające z naruszenia godności²⁹⁷. Dobrami osobistymi, których zakresy krzyżują się z zakresem zdrowia, są nietykalność cielesna i integralność seksualna.
6. **Wolność** jest dobrem osobistym rozumianym szeroko – w dwóch aspektach:
- 1) przestrzennym – jako swoboda przemieszczania się, oraz
 - 2) mentalnym – jako wolność od obawy, od działania pod wpływem przymusu wywołanego przemocą, także w formie groźby²⁹⁸.

Korzystanie z wolności polega m.in. na swobodnym kształtowaniu swojego życia osobistego, w tym planowaniu rodziny²⁹⁹. Z zakresem wolności łączą się zakresy innych dóbr osobistych, zwłaszcza swobody sumienia i swobody komunikowania się. Zakres tego dobra osobistego nie obejmuje jednak swobody wyboru kontrahenta jako składowej swobody umów, dlatego odmowa zawarcia umowy nie stanowi sama w sobie naruszenie dobra osobistego³⁰⁰.

7. **Cześć człowieka** obejmuje dwa aspekty:
- 1) godność osobistą (cześć wewnętrzną), czyli dobrostan wynikający z poczucia własnej wartości, oraz
 - 2) dobre imię (cześć zewnętrzną), czyli pozytywne wyobrażenie otoczenia o danej osobie³⁰¹.

Godność zaliczana jest do grupy najważniejszych dóbr chronionych przez porządek konstytucyjny (art. 30 Konstytucji RP)³⁰². Odnosi się do wszystkich dziedzin życia – sfery osobistej, zawodowej i społecznej³⁰³, a jej naruszenie może polegać zarówno na zarzucie ujemnie ocenianego postępowania w życiu osobistym i rodzinnym, jak i na zarzucie podważającym wartość osoby jako pracownika³⁰⁴, działacza społecznego, organizatora itp. Naruszenie tego dobra może nastąpić w mowie, na piśmie, jak i w inny sposób, np. za pomocą zachowania, obraźliwych gestów itp.; ze względu na zakres uczestnictwa osób trzecich można wyróżnić naruszenie czci w kontakcie pomiędzy naruszcicielem a pokrzywdzonym (np. zniewaga „w cztery oczy” – tu dochodzi przeważnie do naruszenia godności osobistej) i przy udziale bądź potencjalnym udziale osób trzecich (w obecności innych osób, na zgromadzeniach, a także za pośrednictwem mediów). Naruszenie czci zwykle wynika z treści wypowiedzi, może jednak wiązać się także z jej formą³⁰⁵. Wypowiedzi godzące w cześć dzieli się w doktrynie na:

- 1) opisowe, które przedstawiają fakty i mogą podlegać weryfikacji jako prawdziwe bądź fałszywe, oraz
- 2) wypowiedzi oceniające, które nie podlegają tego typu obiektywnej ocenie, lecz są dopuszczalne w granicach rzeczowej i konstruktywnej krytyki, która to przesłanka wyłącza bezprawność naruszenia³⁰⁶; w granicach etycznych i zwyczajowych usprawiedliwia je także charakter satyryczny³⁰⁷.

Ocena, czy doszło do naruszenia czci, wymaga uwzględnienia nie tylko znaczenia użytych słów, lecz także całego kontekstu sytuacyjnego³⁰⁸. Ogólne kryterium oceny, odwołujące się do osądów formułowanych

²⁹⁷ Wyrok SN z 12.12.2006 r., II CSK 280/06, LEX nr 232817.

²⁹⁸ M.in. wyrok SN z 15.06.2005 r., IV CK 805/04, LEX nr 177221.

²⁹⁹ Wyrok SA w Białymstoku z 5.11.2004 r., I ACa 550/04, OSA 2005/8, poz. 34.

³⁰⁰ Wyrok SN z 23.06.2023 r., II CSKP 1988/22, LEX nr 3589690.

³⁰¹ Zob. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2007, s. 1121.

³⁰² Wyrok SN z 28.06.2023 r., II NSNc 98/23, LEX nr 3579326.

³⁰³ Wyrok SN z 21.03.2007 r., I CSK 292/06, LEX nr 308851.

³⁰⁴ Wyrok SN z 9.10.2002 r., IV CKN 1402/00, LEX nr 78364, i wyrok SN z 29.10.1971 r., II CR 455/71, OSNC 1972/4, poz. 77.

³⁰⁵ Wyrok SN z 23.03.2005 r., I CK 639/04, LEX nr 380977.

³⁰⁶ Zob. J. Wierciński, *Niemajątkowa ochrona czci*, Warszawa 2002, s. 108–110 i 130.

³⁰⁷ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 161. Z orzecznictwa zob. np. wyrok SN z 27.01.2006 r., III CSK 89/05, LEX nr 209293, i wyrok SN z 28.09.2005 r., I CK 256/05, LEX nr 156019.

³⁰⁸ Wyrok SN z 23.05.2002 r., IV CKN 1076/00, OSNC 2003/9, poz. 121.

przez ludzi rozsądnych i uczciwych, może ulec złagodzeniu poprzez dopuszczenie ostrzejszych sformułowań i ocen dotyczących postępowania osób pełniących funkcje publiczne³⁰⁹.

Przykładem naruszenia czci może być jednoznaczna sugestia co do nagannego moralnie postępowania³¹⁰, przypisanie zachowaniu osoby bardziej negatywnego zabarwienia, niż to miało miejsce w rzeczywistości³¹¹, celowe i świadome złożenie fałszywego zawiadomienia o niepopelnionym przestępstwie³¹². Przedmiotem licznych wypowiedzi jest rzetelność dziennikarska³¹³; zagadnienie to wymaga analizy przy uwzględnieniu regulacji ustawy z 26.01.1984 r. – Prawo prasowe³¹⁴.

8. **Swoboda sumienia** oznacza wolność wyrażania określonego światopoglądu, a jej przejawem jest swoboda wyznawania i praktykowania określonej religii (swoboda wyznania)³¹⁵. Swym zakresem częściowo pokrywa się z ogólniej sformułowanym dobrem osobistym – wolnością. Naruszenie swobody sumienia następuje np. w przypadku wyśmiewania czyjegoś światopoglądu, uniemożliwiania bądź utrudniania wyrażania przekonań religijnych³¹⁶. Uczucia religijne wraz z uczuciem przyjaźni osoby duchownej względem Papieża mogą zostać naruszone np. w przypadku znieważenia Papieża³¹⁷.
9. **Nazwisko i pseudonim** jako dobra osobiste zapewniają człowiekowi ochronę jego oznaczenia identyfikacyjnego przede wszystkim w znaczeniu pozytywnym – jako wyłączne prawo do posługiwania się nimi w celu oznaczenia własnej osoby, a także w aspekcie negatywnym – jako prawo do nieujawniania tych danych. Na tej podstawie można żądać, by nikt bezprawnie nie używał cudzego nazwiska bądź pseudonimu; ochronie podlega także nazwa użytkownika, którą posługuje się osoba korzystająca z serwisu internetowego³¹⁸. Ujawnienie nazwiska osoby wyłącznie w celu jej identyfikacji nie jest, co do zasady, naruszeniem jej dobra osobistego; nie stanowi takiego naruszenia używanie nazwisk dla przedstawienia faktów historycznych³¹⁹. W pewnych sytuacjach dopuszcza się jednak zastrzeganie anonimowości, np. odnośnie do autora materiału prasowego (art. 15 ust. 2 pkt 1 ustawy z 26.01.1984 r. – Prawo prasowe). O firmie jako dobru osobistym przedsiębiorcy zob. komentarz do art. 43¹–43¹⁰.
10. **Wizerunek** jako rozpoznawalna podobizna człowieka, na którą składają się cechy fizyczne (naturalne oraz sztuczne, np. strój)³²⁰, utrwalona na fotografii lub portrecie jest dobrem osobistym, którego dopuszczalność rozpowszechniania reguluje m.in. art. 81 pr. aut., zastrzegając co do zasady konieczność uzyskiwania zgody osoby, o której wizerunek chodzi, i ustanawiając jednocześnie wiele wyjątków³²¹. Dobro to podlega ochronie niezależnie od tego, czy bezprawne posłużenie się wizerunkiem człowieka naruszyło jednocześnie inne jego dobra osobiste³²². Sporne jest, czy elementem wizerunku człowieka jest jego głos („dźwięczny wizerunek”), czy też jest to osobne dobro osobiste³²³. Przykładem naruszenia dobra osobistego, którym jest głos, może być przekształcenie go za po-

³⁰⁹ Zob. np. B. Kordasiewicz, *Jednostka wobec środków masowego przekazu*, Wrocław 1991, s. 15 i n.

³¹⁰ Wyrok SN z 8.08.2007 r., I CSK 165/07, OSNC-ZD 2008/3, poz. 66.

³¹¹ Wyrok SN z 23.10.2002 r., II CKN 861/00, LEX nr 57236.

³¹² Wyrok SA w Gdańsku z 11.10.2000 r., I ACa 505/00, OSA 2002/2, poz. 12.

³¹³ Przykładowo uchwała SN (7) z 18.02.2005 r., III CZP 53/04, OSP 2005/9, poz. 110.

³¹⁴ Dz.U. z 2018 r. poz. 1914 ze zm.

³¹⁵ Wyrok SN z 12.06.2002 r., III CKN 618/00, OSNC 2003/6, poz. 84.

³¹⁶ Wyrok SA w Warszawie z 3.06.2003 r., I ACa 1162/02, „Wokanda” 2004/6, poz. 35.

³¹⁷ Wyrok SN z 6.04.2004 r., I CK 484/03, OSNC 2005/4, poz. 69.

³¹⁸ Wyrok SN z 11.03.2008 r., II CSK 539/07, OSNC-ZD 2008/4, poz. 125.

³¹⁹ Wyrok SN z 19.11.2003 r., I PK 590/02, OSNP 2004/20, poz. 351; wyrok SN z 28.02.2003 r., V CK 308/02, OSNC 2004/5, poz. 2.

³²⁰ Zob. np. N. Skiba [w:] *Dobra osobiste*, red. I. Lewandowska-Malec, Warszawa 2017, s. 74–82. O osobisto-materialnym charakterze prawa do wizerunku B. Giesen, K. Kurosz, *Wizerunek modelu w stosunkach kontraktowych*, ZNUJ, PPWI 2021/4, s. 5–43.

³²¹ Spośród wielu wypowiedzi na gruncie tego przepisu zob. np. A. Matlak, *Cywilnoprawna ochrona wizerunku*, KPP 2004/2, s. 317–358; J. Sieńczyło-Chlabicz, *Przedmiot, podmiot i charakter prawa do wizerunku*, PUG 2003/8, s. 17 i n.; K. Stefaniuk, *Naruszenie prawa do wizerunku przez rozpowszechnianie podobizny*, PiP 1970/1, s. 64 i n.; E. Wojnicka, *Prawo do wizerunku w ustawodawstwie polskim*, ZNUJ 1990/5, s. 107. Zob. też wyrok SN z 27.02.2003 r., IV CKN 1819/00, OSP 2004/6, poz. 75; wyrok SN z 2.02.1967 r., I CR 496/66, OSNC 1967/9, poz. 161.

³²² Wyrok SA w Warszawie z 13.01.1999 r., I ACa 1089/98, „Wokanda” 2000/3, poz. 42.

³²³ Zob. A. Szpunar, *Ochrona dóbr...*, s. 155; J. Sieńczyło-Chlabicz, *Rozpowszechnianie wizerunku osób powszechnie znanych*, PPH 2003/9, s. 40 i cytowana tam literatura.

mocą narzędzi cyfrowych w taki sposób, że barwa dźwięku pozwala odbiorcy na identyfikację głosu konkretnej osoby, co prowadzi do fałszywego przypisania tej osobie wypowiedzianych treści (tzw. *deep fake*)³²⁴.

11. **Tajemnica korespondencji** oznacza swobodę wypowiedzi, wyboru rozmówcy i tajemnicę rozmowy³²⁵; obejmuje zarówno tradycyjną korespondencję listową, jak i komunikowanie się za pośrednictwem sieci telekomunikacyjnych („tajemnica telekomunikacyjna”), a także inne formy przekazywania wiadomości, np. nagranie wiadomości w pliku dźwiękowym utrwalone na nośniku przekazanym następnie adresatowi. Ochrona tajemnicy przysługuje nadawcy oraz adresatowi wiadomości, zatem rozpowszechnienie korespondencji wymaga zgody obu tych osób³²⁶. Przedmiotem ochrony nie są objęte listy otwarte, będące komunikatami przeznaczonymi do publicznej wiadomości, a także listy niewysłane i ulotki³²⁷. Zakres tajemnicy korespondencji nakłada się na zakresy innych dóbr osobistych: wolności³²⁸ i prywatności. Szczegółowe unormowanie ochrony tajemnicy korespondencji zawierają art. 82 pr. aut. oraz art. 159 pr. tel.
12. **Nietykalność mieszkania** oznacza wolność od wtargnięcia innych osób w miejsce, w którym koncentrują się istotne sprawy życiowe człowieka i realizuje się jego prywatność; ochronie podlega stan psychiczny bezpiecznego i niezakłóconego korzystania z tego miejsca³²⁹. Strefa pobytu, z którą wiąże się powyższa ochrona, wyznaczana jest dosyć szeroko, poza pomieszczeniami mieszkalnymi obejmuje także pomieszczenia użytkowe, teren okalający dom oraz pojazdy³³⁰. Naruszeń mogą dokonywać nie tylko osoby z zewnątrz, lecz także współlokatorzy³³¹; mogą one przybierać formę fizycznego wtargnięcia bądź zainstalowania urządzeń transmitujących dźwięk bądź obraz, a także podglądania³³².
13. **Twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza, racjonalizatorska** obejmuje wartości niemajątkowe, które autor bądź wynalazca czerpie z owoców swojej twórczości³³³. Ich ochronę normują szczegółowo ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych oraz ustawa – Prawo własności przemysłowej.

3. Dobra osobiste wyróżnione poza Kodeksem cywilnym

14. **Prawo do prywatności**, będące wytworem doktryny amerykańskiej, zostało, począwszy od lat 70. XX w., spopularyzowane w doktrynie polskiej³³⁴, zyskało następnie uznanie w orzecznictwie, a w końcu skodyfikowano je w art. 47 Konstytucji RP. Elementy tego dobra osobistego można wprawdzie odnaleźć w tradycyjnie wyróżnianych dobrach osobistych: wolności, czci, swobodzie wyznania, tajemnicy korespondencji i wizerunku, jednakże „punktowa” ochrona, którą zapewniają, nie jest wystarczająca, podczas gdy prawo do prywatności jest pojęciem niezwykle operatywnym ze względu na swój szeroki zasięg i spójność znaczeniową³³⁵. Sfera prywatności obejmuje fakty z życia rodzinnego, seksualnego, dane dotyczące stanu zdrowia i sytuacji majątkowej, a także przeszłości. Spory w doktrynie dotyczą zwłaszcza rozgraniczenia w ramach sfery prywatności sfery niedostępnej dla innych osób, sfery dostępnej tylko dla najbliższych i oddzielenia ich od sfery powszechnej dostępności³³⁶; zgłaszane są niekiedy propozycje wyróżnienia sfery życia rodzinnego³³⁷

³²⁴ Wyrok SN z 7.03.2023 r., II CSKP 659/22, LEX nr 3505679.

³²⁵ Wyrok SA w Warszawie z 6.07.1999 r., I ACa 380/99, OSA 2001/4, poz. 21.

³²⁶ I. Dobosz, *Tajemnica korespondencji jako dobro osobiste oraz jej ochrona w prawie cywilnym*, Kraków 1989, s. 109.

³²⁷ Zob. T. Grzeszak [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 13, *Prawo autorskie*, red. J. Barta, Warszawa 2003, s. 495.

³²⁸ J. Barta, R. Markiewicz, *Internet a prawo*, Kraków 1998, s. 27.

³²⁹ Zob. wyrok SA w Gdańsku z 29.12.2000 r., I ACa 910/00, OSA 2002/2, poz. 11.

³³⁰ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 164.

³³¹ Zob. postanowienie SN z 18.10.1967 r., II CZ 92/67, OSP 1970/2, poz. 36.

³³² M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2007, s. 1138.

³³³ Zob. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 165.

³³⁴ M.in. A. Kopff, *Koncepcja praw do intymności i do prywatności życia osobistego. Zagadnienia konstrukcyjne*, SC 1972, t. XX, s. 3–40.

³³⁵ Zob. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 166.

³³⁶ A. Kopff, *Koncepcja...*, s. 32 i n.; K. Kubiński, *Ochrona życia prywatnego człowieka*, RPEiS 1993/1, s. 61; B. Kordasiewicz, *Cywilnoprawna ochrona prawa do prywatności*, KPP 2000/1, s. 39; M. Wild, *Ochrona prywatności w prawie cywilnym (koncepty sfer a prawo podmiotowe)*, PiP 2001/4, s. 54 i n.

³³⁷ A. Zielonacki, *Wartości życia rodzinnego w świetle ochrony dóbr osobistych* [w:] *Dobra osobiste i ich ochrona w polskim prawie cywilnym*, red. J.S. Piątkowski, Ossolineum 1986, s. 231.

oraz sfery życia intymnego³³⁸ jako odrębnych dóbr osobistych. Przykładami naruszenia prawa do prywatności są: ujawnienie faktów z cudzego życia osobistego i rodzinnego³³⁹, ujawnienie przez pracodawcę bez zgody pracownika wysokości jego wynagrodzenia za pracę³⁴⁰, podanie do publicznej wiadomości stanu zażycia określonej osoby³⁴¹, osadzenie skazanego w przeludnionej celi³⁴²; do naruszeń prywatności docho-
dzi obecnie często przy wykorzystaniu Internetu, co rodzi wiele nowych wyzwań w zakresie jej ochrony³⁴³. Sfera prywatności podlega ochronie również u osób pełniących funkcje publiczne³⁴⁴.

15. Stan cywilny jest dobrem osobistym człowieka³⁴⁵ zdefiniowanym w art. 2 ust. 1 ustawy – Prawo o aktach stanu cywilnego; jego elementem jest imię i nazwisko człowieka wymienione w katalogu dóbr osobistych kodeksowych.
16. **Kult pamięci osoby zmarłej** jest dobrem osobistym przysługującym osobom bliskim, które wiązała ze zmarłym więź rodzinna, przyjacielska bądź wynikająca z autorytetu³⁴⁶. Obejmuje sferę uczuciową związaną z kultem pamięci osoby bliskiej, której naruszenie może polegać np. na czynieniu użytku z niekorzystnych dla zmarłego danych zawartych w jego aktach osobowych³⁴⁷. Realizowanie tego dobra osobistego przejawia się także w urządzeniu grobu, nagrobka, jego pielęgnacji i odwiedzaniu oraz odbywaniu ceremonii religijnych³⁴⁸. Naruszeniem byłoby np. zatrzymanie do własnej dyspozycji części prochów zmarłego w osobnej urnie³⁴⁹. Z kultem pamięci osoby zmarłej związane jest prawo do grobu oznaczające prawo, by zwłoki człowieka znalazły się w wybranym przez niego miejscu, zwłaszcza pośród bliskich; prawo to zawiera także elementy majątkowe³⁵⁰.

III. Istota kumulatywnej ochrony dóbr osobistych

17. Artykuł 23 *in fine* ustanawia kumulatywną ochronę dóbr osobistych, stanowiąc, że dobra osobiste pozostają pod ochroną prawa cywilnego niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach. Oznacza to, że przepisy pozakodeksowe statuujące ochronę dóbr osobistych nie wyłączają ochrony przewidzianej w Kodeksie cywilnym, stanowiącej minimalny standard ochrony dóbr osobistych; zatem nie znajduje w tym przypadku zastosowania reguła *lex specialis derogat legi generali*³⁵¹. Wybór podstawy prawnej roszczenia należy zatem do pokrzywdzonego. Pośród pozakodeksowych unormowań ochrony dóbr osobistych wymienić trzeba zwłaszcza przepisy ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych³⁵², ustawy – Prawo o aktach stanu cywilnego, ustawy – Prawo prasowe³⁵³ oraz akty karnoprawne – przepisy Kodeksu karnego oraz Kodeksu wykroczeń.

Art. 24. [Ochrona dóbr osobistych]

§ 1. Ten, czyje dobro osobiste zostaje zagrożone cudzym działaniem, może żądać zaniechania tego działania, chyba że nie jest ono bezprawne. W razie dokonanego naruszenia może on także żądać, ażeby osoba, która do-

³³⁸ P. Sut, *Czy sfera intymności jest dobrem osobistym chronionym w prawie polskim?*, „Palestra” 1995/7–8, s. 54; P. Sut, *Relacje prawo – intymność jako przedmiot prawnej refleksji*, Gdańsk 2019, s. 166–171.

³³⁹ Wyrok SN z 18.01.1984 r., I CR 400/83, OSNC 1984/11, poz. 195.

³⁴⁰ Uchwała SN (7) z 16.07.1993 r., I PZP 28/93, OSNC 1994/1, poz. 2.

³⁴¹ Wyrok SA w Białymstoku z 25.01.2001 r., I ACa 4/01, OSA 2001/9, poz. 51.

³⁴² Wyrok SN z 28.02.2007 r., V CSK 431/06, OSNC 2008/1, poz. 13.

³⁴³ Zob. np. W. Lis, *Zjawisko profilowania jako przejaw naruszenia prawa do prywatności w środowisku cyfrowym* [w:] *Prawo prywatności jako reguła społeczeństwa informacyjnego*, red. K. Chałubińska-Jentkiewicz, K. Kakareko, J. Sobczak, Warszawa 2017, s. 171–180.

³⁴⁴ Wyrok SN z 30.10.2003 r., IV CK 149/02, LEX nr 209289.

³⁴⁵ Wyrok SN z 27.07.2021 r., I NSNc 131/20, OSNKN 2021/4, poz. 31.

³⁴⁶ Wyrok SN z 6.04.2004 r., I CK 484/03, OSNC 2005/4, poz. 69. W doktrynie np. M. Wilejczyk, *Zagadnienia...*, s. 174–180. Inaczej, przyjmując koncepcję praw podmiotowych istniejących bez podmiotu, J. Mazurkiewicz, *Non omnis moriar. Ochrona dóbr osobistych zmarłego w prawie polskim*, Wrocław 2010, s. 698 i n.

³⁴⁷ Wyrok SN z 28.11.1980 r., IV CR 475/80, OSNC 1981/9, poz. 170.

³⁴⁸ Wyrok SN z 7.07.2005 r., IV CK 42/05, LEX nr 180913.

³⁴⁹ Wyrok SN z 20.09.2007 r., II CSK 237/07, OSNC-ZD 2008/3, poz. 71.

³⁵⁰ O prawie do grobu szerzej S. Rudnicki, *Prawo do grobu. Zagadnienia cywilistyczne*, Kraków 1999, *passim*; postanowienie SN z 25.01.2006 r., I CZ 141/05, LEX nr 191140; wyrok SN z 13.02.1979 r., I CR 25/79, OSNC 1979/10, poz. 195.

³⁵¹ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 178.

³⁵² Wyrok SN z 5.01.2001 r., V CKN 499/00, LEX nr 53112.

³⁵³ Wyrok SN z 27.03.2003 r., V CKN 4/01, LEX nr 146426, i wyrok SN z 8.02.1990 r., II CR 1303/89, OSNC 1991/8–9, poz. 108.

puściła się naruszenia, dopełniła czynności potrzebnych do usunięcia jego skutków, w szczególności ażeby złożyła oświadczenie odpowiedniej treści i w odpowiedniej formie. Na zasadach przewidzianych w kodeksie może on również żądać zadośćuczynienia pieniężnego albo zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny.

§ 2. Jeżeli skutek naruszenia dobra osobistego została wyrządzona szkoda majątkowa, poszkodowany może żądać jej naprawienia na zasadach ogólnych.

§ 3. Przepisy powyższe nie uchybiają uprawnieniom przewidzianym w innych przepisach, w szczególności w prawie autorskim oraz w prawie wynalazczym.

I. Konstrukcja prawna ochrony dóbr osobistych

1. Ochrona prawna dóbr osobistych opiera się w powszechnym ujęciu na konstrukcji prawa podmiotowego, którego zagrożenie bądź naruszenie spotyka się z reakcją systemu prawa. Dominuje tzw. pluralistyczna koncepcja praw podmiotowych osobistych zakładająca, że poszczególnym dobrom osobistym odpowiadają prawa podmiotowe służące ich ochronie³⁵⁴, np. dobru osobistemu, jakim jest zdrowie, odpowiada prawo podmiotowe do ochrony zdrowia; istnieje więc tyle praw osobistych, ile jest dóbr osobistych. Alternatywny pogląd uznaje istnienie jednego prawa podmiotowego osobistego, tzw. prawa osobistości, służącego ochronie poszczególnych dóbr osobistych³⁵⁵. Mniejszościowy pogląd odrzuca natomiast konstrukcję prawa podmiotowego jako środka ochrony dóbr osobistych i proponuje przyjęcie instytucjonalnej ochrony dóbr osobistych polegającej na przyznaniu wartościom indywidualnym charakteru normatywnego i ustanowieniu wzorców postępowania na wypadek konfliktu między nimi³⁵⁶.
2. Prawa podmiotowe osobiste mają charakter bezwzględny, niemajątkowy, są niezbywalne i niedziedziczne. Śmierć podmiotu uprawnionego powoduje ich wygaśnięcie, a w ich miejsce mogą powstać prawa podmiotowe żyjących osób bliskich zmarłego, np. kult pamięci osoby zmarłej – są to jednak prawa podmiotowe osób bliskich, a nie zmarłego, któremu nie mogą przysługiwać już żadne prawa³⁵⁷.

II. Przesłanki ochrony dóbr osobistych

1. Naruszenie lub zagrożenie dobra osobistego

3. Podstawową przesłanką aktualizacji ochrony dóbr osobistych jest co najmniej zagrożenie dobra osobistego, czyli stan, w którym zachodzi obawa dokonania naruszenia, niezależnie od tego, czy w przeszłości już do naruszenia dochodziło i obecnie zachodzi obawa wznowienia naruszeń, czy też naruszenie miałoby nastąpić po raz pierwszy³⁵⁸. Jednakże sama hipotetyczna tylko możliwość naruszenia bez skonkretyzowania okoliczności wskazujących na istnienie realnego zagrożenia nie wystarczy, by skorzystać ze środków ochrony³⁵⁹. Z kolei naruszenie dobra osobistego może przybrać postać zarówno działania, jak i zaniechania – jeżeli osoba odpowiedzialna obowiązana była podjąć czynności zmierzające do usunięcia naruszenia cudzego dobra osobistego³⁶⁰. Ciężar wykazania, że doszło do zagrożenia bądź naruszenia dobra osobistego, spoczywa na osobie poszukującej ochrony prawnej³⁶¹.

2. Bezprawność

4. Bezprawność jest obiektywną przesłanką ochrony dóbr osobistych; należy ją pojmować jako sprzeczność naruszenia/zagrożenia dobra osobistego z normami prawnymi bądź z zasadami współżycia społecznego³⁶².

³⁵⁴ Zob. np. A. Szpunar, *Ochrona dóbr...*, s. 105; B. Kordasiewicz, *Jednostka...*, s. 152; J. Panowicz-Lipska, *Majątkowa ochrona...*, s. 6.

³⁵⁵ A. Kopff, *Koncepcja...*, s. 5; M. Safjan, *Refleksje wokół konstytucyjnych uwarunkowań rozwoju ochrony dóbr osobistych*, KPP 2002/1, s. 245–246.

³⁵⁶ B. Gawlik, *Ochrona dóbr osobistych. Sens i nonsens tzw. podmiotowych praw osobistych*, ZNUJ 1985/41, s. 138.

³⁵⁷ Zob. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2007, s. 1149–1152 i cytowana tam literatura.

³⁵⁸ Wyrok SA w Katowicach z 4.11.2004 r., I ACa 560/04, OSA 2006/7, poz. 25.

³⁵⁹ Zob. wyrok SN z 3.09.1998 r., I CKN 818/97, OSNC 1999/1, poz. 21.

³⁶⁰ Wyrok SN z 6.09.2022 r., II CSKP 466/22, LEX nr 3416101; wyrok SN z 16.07.1984 r., I PR 64/84, OSNC 1985/2–3, poz. 41.

³⁶¹ Wyrok SN z 17.06.2004 r., V CK 609/03, LEX nr 109404.

³⁶² Szerzej M. Sośniak, *Bezprawność zachowania jako przesłanka odpowiedzialności cywilnej*, Kraków 1959, s. 103; wyrok SN z 15.06.2005 r., II PK 270/04, OSP 2007/2, poz. 22; wyrok SN z 4.06.2003 r., I CKN 480/01, LEX nr 137619.

Do aktualizacji ochrony dóbr osobistych nie jest konieczna wina naruszcyciela, zatem samo przeświadczenie o prawdziwości stawianych zarzutów innej osobie nie uchyla odpowiedzialności za postawienie zarzutów nieprawdziwych, naruszających jej dobre imię³⁶³. Artykuł 24 § 1 zdanie pierwsze wprowadza domniemanie bezprawności naruszenia/zagrożenia dóbr osobistych, wzmacniając tym samym pozycję osoby dochodzącej ochrony. Ciężar wykazania legalności postępowania spoczywa zatem na pozwanym.

5. Bezprawność zagrożenia/naruszenia dobra osobistego zostaje uchylona, jeśli działanie znajduje oparcie w przepisach prawa, np. złożenie wniosku o ubezwłasnowolnienie³⁶⁴, wszczęcie postępowania dyscyplinarnego, o ile nie doszło do poważnego naruszenia przepisów o tym postępowaniu³⁶⁵, skreślenie z listy członków koła łowieckiego przez organ statutowy³⁶⁶ czy ocena umiejętności nauczyciela przez szkołę³⁶⁷. Nie jest bezprawne działanie w wykonaniu praw podmiotowych, np. w ramach korzystania z wolności religijnej³⁶⁸, czy podczas realizacji władzy rodzicielskiej i w jej granicach; zakres ochrony praw osobistych w stosunkach rodzinnych ulega bowiem modyfikacji³⁶⁹. Bezprawność naruszenia może ponadto uchylić zgoda uprawnionego, który godzi się na wkroczenie innej osoby w jego sferę osobistą; zgoda jest czynem zgodnym z prawem (nie musi przybierać postaci oświadczenia woli), lecz wymaga udzielenia z dostatecznym rozeznaniem³⁷⁰; może być udzielona wyraźnie bądź w sposób dorozumiany, nawet poprzez brak sprzeciwu, o ile uprawniony miał możliwość swobodnego sprzeciwienia się naruszeniu³⁷¹; zgoda może być w każdej chwili wycofana³⁷². Niektóre dobra osobiste, zwłaszcza życie, pozostają jednak poza zakresem dyspozycji człowieka, a zgoda na ich naruszenie jest bezskuteczna. Z kolei przykładem dobra osobistego, którym dyspozycja jest ograniczona przepisami prawa, jest zdrowie, np. w zakresie możliwości pobrania organu od dawcy³⁷³. Bezprawność może w konkretnych okolicznościach wyłączyć także działanie podjęte w obronie uzasadnionego interesu społecznego³⁷⁴, choć podnosi się, że konieczne jest również powołanie konkretnego przepisu szczególnego³⁷⁵. Z kolei jednym z argumentów przemawiających na korzyść naruszcyciela może okazać się tzw. zasada czystych rąk, wymagająca postępowania zgodnego z porządkiem prawnym od osoby dochodzącej ochrony³⁷⁶; zasada ta nie może być jednak stosowana automatycznie i wymaga wnikliwej oceny całokształtu okoliczności sprawy.

3. Wina

6. Ochrona dóbr osobistych ma co do zasady obiektywny charakter, a zatem przysługuje pokrzywdzonemu niezależnie od winy naruszcyciela. Przesłanka winy dochodzi wówczas, gdy pokrzywdzony podnosi roszczenia majątkowe – o zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę bądź o zapłatę określonej sumy na cel społeczny. Roszczenia te bowiem przysługują „na zasadach przewidzianych w Kodeksie”, a więc w reżimie odpowiedzialności deliktowej³⁷⁷ (zob. komentarz do art. 445 i 448); to samo odnieść należy do roszczenia o naprawienie szkody wyrządzonej naruszeniem dóbr osobistych (art. 24 § 2).

³⁶³ Wyrok SA w Poznaniu z 18.10.2007 r., I ACa 731/07, LEX nr 370879.

³⁶⁴ Wyrok SA w Poznaniu z 27.07.1999 r., I ACa 280/99, OSA 2000/1, poz. 1.

³⁶⁵ Wyrok SN z 19.07.2005 r., II PK 393/04, OSNP 2006/11–2, poz. 176; wyrok SN z 25.01.2005 r., II PK 152/04, OSNP 2005/17, poz. 266; wyrok SN z 21.10.2003 r., I PK 414/02, OSNP 2004/20, poz. 344.

³⁶⁶ Wyrok SN z 11.02.1998 r., III CKN 355/97, OSNC 1998/9, poz. 149.

³⁶⁷ Wyrok SN z 15.06.2005 r., II PK 270/04, OSP 2007/2, poz. 22.

³⁶⁸ Zob. G. Maroń, *Cywilno- i karnoprawne aspekty religijnego ostracyzmu (shunningu)*, Prok. i Pr. 2021/7–8, s. 187–216.

³⁶⁹ T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2009, s. 124.

³⁷⁰ Zob. np. A. Szpunar, *Zgoda uprawnionego w zakresie ochrony dóbr osobistych*, RPEiS 1990/1, s. 46; M. Sośniak, *Znaczenie zgody uprawnionego w zakresie cywilnej odpowiedzialności odszkodowawczej*, ZNUJ 1959/6, s. 142.

³⁷¹ Wyrok SN z 12.12.2006 r., II CSK 280/06, LEX nr 232817. Zagadnienie to jednak jest sporne. O tym, że zgoda nie może być domniemywana – wyrok SN z 17.05.2007 r., V KK 105/06, LEX nr 282293.

³⁷² Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 172.

³⁷³ Zob. A. Szpunar, *Zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową*, Bydgoszcz 1998, s. 140.

³⁷⁴ Wyrok SN z 9.01.2003 r., I CKN 1391/00, LEX nr 78315; wyrok SN z 26.07.2001 r., IV CKN 411/00, Prok. i Pr.-wkl. 2002/4, s. 43. O legalności ujawnienia przez dziennikarza przestępstwa popełnionego przez polityka – wyrok SN z 14.06.2022 r., II CSKP 435/22, LEX nr 3390454.

³⁷⁵ Zob. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, s. 125.

³⁷⁶ Zob. wyrok SA w Katowicach z 4.04.2007 r., I ACa 139/07, LEX nr 307267.

³⁷⁷ Wyrok SN z 19.01.2007 r., III CSK 358/06, LEX nr 277289; wyrok SN z 12.12.2002 r., V CKN 1581/00, OSNC 2004/4, poz. 53.

III. Środki ochrony dóbr osobistych

7. **Roszczenie o ustalenie** (art. 189 k.p.c.) jest zaliczane do środków ochrony dóbr osobistych, jako że może ono w konkretnym przypadku okazać się wystarczające do uchylenia zagrożenia czy zapobieżenia dalszym naruszeniom, a zarazem dać pokrzywdzonemu satysfakcję³⁷⁸. Roszczenie to jest środkiem niemajątkowej ochrony dóbr osobistych, a do skorzystania z niego wystarczy wykazanie zagrożenia dobra osobistego.
8. **Roszczenie o zaniechanie** jest środkiem niemajątkowej ochrony dóbr osobistych; jego przesłankę stanowi zagrożenie bądź naruszenie dobra osobistego i aktualizuje się ono wtedy, gdy istnieje uzasadniona obawa przyszłych naruszeń (dokonanych po raz pierwszy bądź ponawianych)³⁷⁹. Chodzi przy tym nie o stan obawy po stronie powoda, lecz stan zagrożenia ujmowany w kategoriach obiektywnych³⁸⁰. Dochodząc zaniechania, należy wskazać określone działania, które miałyby być zaniechane; uwzględniając powództwo, sąd precyzyjnie określa zakres obowiązku pozwanego, niedopuszczalny jest bowiem tylko ogólnie sformułowany zakaz naruszania dobra osobistego powoda³⁸¹. Celem tego roszczenia jest zapobieżenie przyszłym naruszeniom, zatem ma ono charakter prewencyjny. Jako przykład może posłużyć nakaz zaprzestania oznaczania przez pozwanego produkowanych przez niego wyrobów opakowaniem, na którym widnieje określone słowo³⁸².
9. **Roszczenie o dopełnienie czynności potrzebnych do usunięcia skutków naruszenia** dobra osobistego jest środkiem niemajątkowej ochrony dóbr osobistych; może polegać np. na żądaniu wybudowania ekranów akustycznych w przypadku, gdy dobrem zagrożonym/naruszonym przez hałas jest prawo do spokoju. W szczególności przedmiotem roszczenia może być złożenie oświadczenia odpowiedniej treści i w odpowiedniej formie. Żądanie to powinno zostać sprecyzowane przez osobę dochodzącą ochrony poprzez sformułowanie treści oświadczenia, którego złożenia się domaga, gdyż dopiero określona treść postulowanego oświadczenia zostaje poddana osądowi³⁸³. Oświadczenie może obejmować odwołanie, sprostowanie, wyjaśnienie, stwierdzenie faktów bądź wyrażenie żalu itp.³⁸⁴ Sąd nie jest jednak treścią takiej propozycji związany; może ingerować w jej treść³⁸⁵, a nawet według niektórych poglądów – sformułować ją na nowo, jeśli nie zrobił tego powód³⁸⁶. Z reguły trzeba zachować adekwatność formy oświadczenia pozwanego do formuły, w jakiej doszło do naruszenia dobra osobistego; nieadekwatne byłoby zatem np. domaganie się przeproszenia w prasie, jeśli naruszenie zostało dokonane niepublicznie³⁸⁷. Zdarzają się jednak rozstrzygnięcia pomijające tę regułę, np. nakazanie dokonania ogłoszenia w prasie w przypadku naruszenia nietykalności cielesnej człowieka³⁸⁸. Sentencja wyroku powinna ściśle określać czynność, która ma zostać podjęta, a zatem sformułowania treści oświadczenia nie można pozostawić pozwanemu, zobowiązując go tylko ogólnie do przeproszenia³⁸⁹. Ostatecznie to sąd decyduje o miejscu, liczbie i sposobie publikacji oświadczeń o przeproszeniu stosownie do okoliczności konkretnego przypadku³⁹⁰.
10. **Roszczenie o zadośćuczynienie pieniężne** znajduje podstawę prawną oprócz art. 24 także w art. 448, a w przypadku ochrony zdrowia, wolności i integralności seksualnej ponadto w art. 445 (szerzej zob. komentarz do art. 445 i 448; w tym miejscu jedynie skrótowo zostaną wskazane istotne cechy zadośćuczynienia). Zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę jest środkiem majątkowej ochrony dóbr osobistych, w ramach

³⁷⁸ Zob. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2011, s. 174–175.

³⁷⁹ Zob. wyrok SN z 26.02.1965 r., II CR 13/65, OSNC 1965/10, poz. 174.

³⁸⁰ Zob. np. A. Szpunar, *Ochrona dóbr...*, s. 239.

³⁸¹ Zob. np. J. Sadowski, *Naruszenie dóbr osobistych przez media. Analiza praktyki sądowej*, Warszawa 2003, s. 101.

³⁸² Wyrok SN z 14.12.1990 r., I CR 529/90, OSNC 1992/7–8, poz. 136.

³⁸³ Wyrok SN z 22.12.1997 r., II KKN 546/97, OSNC 1998/7–8, poz. 119; wyrok SN z 11.01.2007 r., II CSK 392/06, LEX nr 276219.

³⁸⁴ Wyrok SN z 8.02.1990 r., II CR 1303/89, OSNC 1991/8–9, poz. 108.

³⁸⁵ Wyrok SN z 11.01.2007 r., II CSK 392/06, LEX nr 276219.

³⁸⁶ Zob. m.in. B. Kordasiewicz, *Jednostka...*, s. 125.

³⁸⁷ Wyrok SN z 8.02.2008 r., I CSK 345/07, M. Praw. 2008/5, s. 229; wyrok SA w Katowicach z 31.01.2007 r., I ACa 1682/06, LEX nr 307313.

³⁸⁸ Wyrok SN z 30.12.1971 r., III CZP 87/71, OSNC 1972/6, poz. 104.

³⁸⁹ Wyrok SN z 19.01.1982 r., IV CR 500/81, OSNC 1982/8–9, poz. 123; wyrok SN z 7.07.2005 r., V CK 868/04, LEX nr 196405.

³⁹⁰ Wyrok SN z 16.06.2023 r., II CSKP 597/22, LEX nr 3571854.

której nabiera wagi przesłanka winy naruszcyciela. Stanowi ono wyraz przeświadczenia, że możliwe jest naprawienie uszczerbków o charakterze niemajątkowym za pomocą przyznania kwoty pieniężnej realizującej cel kompensacyjny poprzez poprawę stanu psychicznego pokrzywdzonego dzięki poprawie jego sytuacji majątkowej³⁹¹; nie może ono mieć zatem wysokości symbolicznej, lecz powinno przedstawiać satysfakcjonującą wartość odczuwalną ekonomicznie³⁹². Istota krzywdy przesądza o jej niemierzalnym ekonomicznie charakterze, a zatem zadośćuczynienie, w odróżnieniu od odszkodowania za szkodę, nie może opierać się na ścisłym wyliczeniu wielkości uszczerbku³⁹³. Jego wysokość ma charakter ocenny i jest przedmiotem swobodnego uznania sędziowskiego³⁹⁴, co nie oznacza jednak dowolności; sąd obowiązany jest bowiem uwzględnić m.in. intensywność cierpień powoda, ich długotrwałość i konsekwencje w życiu osobistym i społecznym³⁹⁵, rodzaj naruszonego dobra³⁹⁶, indywidualne cechy pokrzywdzonego³⁹⁷, postawę osoby odpowiedzialnej i jej stopień winy³⁹⁸.

- 11. Roszczenie o zapłatę sumy pieniężnej na cel społeczny** jest elementem majątkowej ochrony dóbr osobistych; w odróżnieniu od zadośćuczynienia kwota pieniężna zostaje przyznana nie dla powoda, lecz na wskazany przez niego cel społeczny. Kompensacja krzywdy następuje bez świadczenia majątkowego na rzecz powoda, które powód uznał w danym przypadku za niewłaściwe, lecz na rzecz podmiotu realizującego cel społeczny, z czego pokrzywdzony czerpie satysfakcję³⁹⁹. Ponieważ dotąd sporne było, czy roszczenie o zadośćuczynienie oraz roszczenie o zapłatę sumy na cel społeczny mogą być zasądzone kumulatywnie⁴⁰⁰, w 2023 r. dokonano nowelizacji⁴⁰¹ § 1 komentowanego artykułu w ten sposób, że dotychczasowy spójnik „lub” oddzielający oba roszczenia zastąpiono spójnikiem „albo”, co wskazuje na zachodzącą pomiędzy nimi relację alternatywy rozłącznej.
- 12. Roszczenie o odszkodowanie** składa się na majątkową ochronę dóbr osobistych; może być dochodzone tylko wtedy, gdy skutek naruszenia dóbr osobistych powstała szkoda majątkowa. Roszczenie to jest roszczeniem odrębnym i niezależnym od roszczenia o zadośćuczynienie za krzywdę, przedmiot ochrony obu tych roszczeń jest bowiem inny⁴⁰². W myśl art. 24 § 2 przysługuje ono „na zasadach ogólnych” (zob. komentarz do art. 361–363, 415 i n., 471 i n.). Nie można jednak, zdaniem SN, na podstawie art. 24 k.c., żądać działania polegającego na zapewnieniu wyższego poziomu życia⁴⁰³.

Rozdział II. Miejsce zamieszkania

Art. 25. [*Domicilium*]

Miejscem zamieszkania osoby fizycznej jest miejscowość, w której osoba ta przebywa z zamiarem stałego pobytu.

- 1.** Artykuł 25 zawiera definicję ustawową miejsca zamieszkania osoby fizycznej. Nie odnosi się ona do tych osób fizycznych, których miejsce zamieszkania definiują dalsze przepisy Kodeksu cywilnego, a więc do dzieci pozostających pod władzą rodzicielską (art. 26) oraz osób pozostających pod opieką (art. 27).

³⁹¹ Wyrok SN z 13.10.1987 r., IV CR 266/87, OSNC 1989/9, poz. 142.

³⁹² Np. wyrok SA w Katowicach z 24.04.2007 r., II AKa 71/07, LEX nr 312559.

³⁹³ Wyrok SN z 18.11.2004 r., I CK 219/04, LEX nr 146356.

³⁹⁴ Wyrok SN z 8.08.2007 r., I CSK 165/07, OSNC-ZD 2008/3, poz. 66.

³⁹⁵ M.in. wyrok SN z 10.06.1999 r., II UKN 681/98, OSNP 2000/16, poz. 626.

³⁹⁶ Wyrok SN z 16.04.2002 r., V CKN 1010/00, OSNC 2003/4, poz. 56.

³⁹⁷ Wyrok SN z 13.12.2007 r., I CSK 384/07, LEX nr 351187.

³⁹⁸ Wyrok SN z 11.04.2006 r., I CSK 159/05, LEX nr 371773.

³⁹⁹ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 177.

⁴⁰⁰ Za kumulatywnym zasądzeniem – SN w uchwale z 19.06.2007 r., III CZP 54/07, OSNC-ZD 2008/2, poz. 36, i wyroku z 17.03.2006 r., I CSK 81/05, OSP 2007/3, poz. 30. Za alternatywnym zasądzeniem – SA w Poznaniu w wyroku z 4.07.2006 r., I ACa 21/06, LEX nr 278445.

⁴⁰¹ Art. 1 pkt 1 ustawy z 28.07.2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1615); zmiana weszła w życie 15.09.2023 r.

⁴⁰² Zob. wyrok SN z 9.08.1974 r., II CR 396/74, OSNC 1975/5, poz. 86.

⁴⁰³ Postanowienie SN z 27.05.2022 r., I CSK 1229/22, LEX nr 3391695.

Miejsce zamieszkania zdefiniowane w art. 25 określone jest w języku prawniczym jako **obrane miejsce zamieszkania** (*domicilium voluntarium*)⁴⁰⁴. Z przepisu tego wynika, że miejscem zamieszkania osoby fizycznej jest **miejsceowość**, a nie lokal (czy adres lokalu), w którym dana osoba zamieszkuje⁴⁰⁵. Jest to miejsceowość powiązana z osobą fizyczną w określony sposób, tj. osoba ta przebywa w niej z zamiarem stałego pobytu. Mając na uwadze powyższe wymaganie ustawodawcy, przyjmuje się, że na pojęcie miejsca zamieszkania w rozumieniu art. 25 składają się dwa występujące łącznie elementy:

- 1) **faktyczne przebywanie w danej miejscowości** (tzw. *corpus*, czyli element zewnętrzny, zwany też obiektywnym) oraz
- 2) **zamiar stałego w niej pobytu** (tzw. *animus manendi*, czyli element wewnętrzny, zwany też subiektywnym)⁴⁰⁶.

Faktyczne przebywanie w danej miejscowości, aby stanowiło podstawę uznania jej za miejsce zamieszkania, powinno być trwałe, lecz nie musi mieć charakteru ciągłego⁴⁰⁷. Do utraty dotychczasowego miejsca zamieszkania nie dochodzi bowiem wskutek przejściowego (nawet długotrwałego) opuszczenia danej miejscowości (np. w związku z podjęciem studiów lub pobytem w zakładzie karnym)⁴⁰⁸. Dopiero zamiar stałego pobytu w innej miejscowości w połączeniu z przebywaniem w niej konstytuuje nowe miejsce zamieszkania. Istotne jest przy tym, że zgodnie z przyjętym, przekonującym poglądem *animus manendi* (mimo że określany jest jako element wewnętrzny lub subiektywny) należy oceniać w sposób zobiektywizowany. Oznacza to, że o tym, czy na gruncie art. 25 danej osobie można przypisać zamiar stałego pobytu w danej miejscowości, rozstrzyga to, czy **z punktu widzenia typowego obserwatora miejscowość ta stanowi główny ośrodek aktywności życiowej tej osoby (jej osobistych i majątkowych interesów)**⁴⁰⁹. Kryterium oceny, czy istnieje *animus manendi*, nie stanowi więc wola wewnętrzna osoby fizycznej⁴¹⁰, ale sposób przebywania tej osoby w danej miejscowości⁴¹¹. Powyższą interpretację uzasadnia argument, że określenie miejsca zamieszkania osoby fizycznej ma znaczenie także dla innych osób⁴¹².

2. Przesłanki ukonstytuowania się miejsca zamieszkania osoby fizycznej przewidziane w art. 25 są okolicznościami faktycznymi. W szczególności nie budzi wątpliwości, że wyrażenie zamiaru stałego pobytu nie wymaga złożenia oświadczenia woli; wystarczy, że taki zamiar „wynika z zachowania danej osoby polegającego na ze-

⁴⁰⁴ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 333.

⁴⁰⁵ Zob. np. Sąd Najwyższy w uzasadnieniu uchwały z 24.09.1980 r., III CZP 31/80, OSNC 1981/5, poz. 71, z glosą Z. Kołodziej, OSPiKA 1981/7–8, poz. 132; wyrok SN z 23.06.1998 r., III CKU 24/98, OSNC 1998/12, poz. 222; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 157.

⁴⁰⁶ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 333–334; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1108; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 158.

⁴⁰⁷ Zob. np. E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 25, nt 5. Jak podkreślił Sąd Najwyższy w uzasadnieniu postanowienia z 16.05.2023 r., III CO 305/23, LEX nr 3574057: „Pojęcia «miejsce zamieszkania» oraz «zwykłego pobytu» nie są tożsame z koniecznością nieprzerwanego, stałego w nich przebywania i odwrotnie – przebywanie poza tymi miejscami bez utraty więzi pozwalającej na przypisanie miejsca zamieszkania względnie zwykłego pobytu w rozumieniu przepisów prawa polskiego oznaczonej osobie fizycznej nie skutkuje utratą miejsca zamieszkania w rozumieniu prawa cywilnego. Natomiast okoliczność, że strona okresowo przebywa poza granicami kraju nie oznacza, że pobyt ten ma charakter trwały, a w konsekwencji przez to zmienia się jej miejsce zamieszkania w rozumieniu art. 25 k.c.”. Zob. też postanowienie SN z 21.08.2019 r., III CO 96/19, LEX nr 2717381.

⁴⁰⁸ Zob. np. wyrok SN z 7.06.1983 r., II UR 4/84, OSPiKA 1984/12, poz. 265; postanowienie NSA z 6.07.2012 r., II OSK 1553/12, LEX nr 1333393; S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 334; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1108.

⁴⁰⁹ Zob. np. postanowienie NSA z 13.05.2011 r., I OW 11/11, LEX nr 1081105; postanowienie NSA z 21.07.2011 r., I OW 65/11, LEX nr 1082851; postanowienie NSA z 21.02.2018 r., I OW 325/17, LEX nr 2445695, oraz postanowienie NSA z 5.04.2022 r., I OW 197/21, LEX nr 3338645, w którym sąd ten wskazał, że „O zamiarze stałego pobytu można mówić wówczas, gdy występują okoliczności pozwalające przeciętnemu obserwatorowi na wyciągnięcie wniosku, że określona miejscowość jest głównym ośrodkiem działalności dorosłej osoby fizycznej”; zob. też np. wyrok WSA we Wrocławiu z 24.01.2024 r., IV SA/Wr 185/23, LEX nr 3672619; wyrok NSA z 14.05.2024 r., III OSK 2683/23, LEX nr 3718423; S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 25, nt 3; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 158.

⁴¹⁰ Zob. postanowienie SN z 15.07.1978 r., IV CR 242/78, OSNC 1979/6, poz. 120, z glosą A. Mączyńskiego, OSPiKA 1981/2, poz. 24; K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 25, nt 7.

⁴¹¹ Zob. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 158.

⁴¹² Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 158.

środkowaniu swojej aktywności życiowej w określonej miejscowości⁴¹³. Ponieważ wyrażenie zamiaru stałego pobytu nie jest czynnością prawną, może go wyrazić skutecznie także osoba niemająca zdolności do czynności prawnych⁴¹⁴. Przekonuje przy tym pogląd, że miejsca zamieszkania w rozumieniu art. 25 nie mają osoby, którym z uwagi na poziom rozwoju umysłowego lub stan psychiczny nie można przypisać zamiaru stałego pobytu⁴¹⁵. Należy jednak zastrzec, że skoro zgodnie z przyjętą interpretacją o istnieniu *animus manendi* nie rozstrzyga wola wewnętrzna, to także w odniesieniu do wskazanych wyżej osób o istnieniu zamiaru stałego pobytu decyduje ocena typowego zewnętrznego obserwatora. Jeżeli więc dokonana ocena prowadzi do wniosku, że dana osoba w ogóle takiego zamiaru nie przejawia lub przejawiony przez nią zamiar został podjęty bez dostatecznego rozeznania⁴¹⁶ (co w obu przypadkach może wynikać np. z bardzo młodego wieku lub poważnej choroby psychicznej⁴¹⁷), to osoba ta nie ma miejsca zamieszkania w rozumieniu art. 25.

3. Od miejsca zamieszkania należy odróżnić **zameldowanie**⁴¹⁸. Różni się ono od miejsca zamieszkania przede wszystkim tym, że jest pojęciem z zakresu prawa administracyjnego, dotyczy konkretnego lokalu mieszkalnego oraz powstaje w wyniku dopełnienia określonych formalności⁴¹⁹. Zameldowanie pod danym adresem nie przesądza o miejscu zamieszkania w rozumieniu prawa cywilnego⁴²⁰, ma jednak znaczenie przy ustalaniu istnienia przesłanek wskazanych w art. 25⁴²¹.

Na temat wzajemnej relacji pojęć miejsca zamieszkania oraz zameldowania wypowiedział się w szczególności Naczelny Sąd Administracyjny w postanowieniu z 9.02.2022 r., stwierdzając, że „O uznaniu konkretnej miejscowości za miejsce zamieszkania osoby decyduje takie przebywanie na danym terenie, które posiada cechy założenia tam aktualnego ośrodka jej osobistych i majątkowych interesów. Samo zameldowanie, będące instytucją prawa administracyjnego, nie przesądza o zamieszkaniu w rozumieniu prawa cywilnego. Miejscem zamieszkania jest zatem miejsce, gdzie dana osoba faktycznie przebywa oraz gdzie aktualnie koncentrują się jej sprawy życiowe⁴²²”.

4. W nauce istnieje różnica zdań co do tego, czy pojęcie miejsca zamieszkania występujące w poszczególnych przepisach powinno być zawsze rozumiane zgodnie ze znaczeniem zdefiniowanym w Kodeksie cywilnym. Przekonuje pogląd, że wykładnia, zwłaszcza funkcjonalna, w niektórych przypadkach uzasadnia inne rozumienie tego pojęcia⁴²³. Dotyczy to np. art. 454 § 1, w którym mówiąc o miejscu zamieszkania dłużnika

⁴¹³ M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1109; tak też np. NSA w postanowieniu 10.02.2009 r., I OW 164/08, LEX nr 518246, oraz NSA w postanowieniu z 19.04.2012 r., I OW 19/12, LEX nr 1336430; zob. też np. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 158.

⁴¹⁴ M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1109.

⁴¹⁵ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 335 i 337; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1109. Poglądy doktryny na omawiany temat przedstawia E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 25, nt 12–13, oraz K. Bagan-Kurluta [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Warszawa 2020, art. 25, nt VI.1.

⁴¹⁶ Nawiązuję tu do stanowiska J. Strzebińczyka, odwołującego się w omawianym kontekście do pojęcia dostatecznego rozeznania, używanego przez ustawodawcę m.in. w art. 899 § 1 zdanie drugie. Zob. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 25, nt 7.

⁴¹⁷ Oczywiście nie chodzi tu o osoby pozostające pod władzą rodzicielską lub opieką, ponieważ o miejscu ich zamieszkania rozstrzygają art. 26 i 27.

⁴¹⁸ Zasady wykonywania obowiązku meldunkowego reguluje ustawa z 24.09.2010 r. o ewidencji ludności (Dz.U. z 2024 r. poz. 736).

⁴¹⁹ Zob. np. K. Bagan-Kurluta [w:] *Kodeks cywilny...*, red. M. Załucki, 2020, art. 25, nt VII.2; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 232.

⁴²⁰ Zob. np. postanowienie SN z 26.03.1973 r., I CZ 38/73, LEX nr 7234; postanowienie NSA z 14.01.2010 r., I OW 154/09, LEX nr 599930; postanowienie NSA z 13.05.2011 r., I OW 11/11, LEX nr 1081105; postanowienie SN z 12.02.2014 r., IV CZ 114/13, LEX nr 1436181; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1109; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 232.

⁴²¹ Zob. np. postanowienie SN z 12.02.2014 r., IV CZ 114/13, LEX nr 1436181; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1109; T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 25, nt 8; S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 25, nt 4.

⁴²² I OW 152/21, LEX nr 3334003.

⁴²³ Takie stanowisko zajmuje M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1109; zob. też np. S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 25, nt 1 i 6. Natomiast za jednolitym rozumieniem pojęcia miejsca zamieszkania opowiada się np. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 25, nt 13.

oraz wierzyciela, ustawodawca miał zapewne na myśli adres zamieszkania tych osób, a nie tylko oznaczoną miejscowość⁴²⁴.

Art. 26. [*Domicilium* dziecka]

§ 1. Miejscem zamieszkania dziecka pozostającego pod władzą rodzicielską jest miejsce zamieszkania rodziców albo tego z rodziców, któremu wyłącznie przysługuje władza rodzicielska lub któremu zostało powierzone wykonywanie władzy rodzicielskiej.

§ 2. Jeżeli władza rodzicielska przysługuje na równi obojgu rodzicom mającym osobne miejsce zamieszkania, miejsce zamieszkania dziecka jest u tego z rodziców, u którego dziecko stale przebywa. Jeżeli dziecko nie przebywa stale u żadnego z rodziców, jego miejsce zamieszkania określa sąd opiekuńczy.

1. Artykuły 26 i 27 regulują tzw. **konieczne miejsce zamieszkania** (*domicilium necessarium*), nazywane też **ustawowym** lub **pochodnym**. Jest ono ustalane według miejsca zamieszkania innych osób⁴²⁵.

Artykuł 26 dotyczy miejsca zamieszkania dziecka pozostającego pod władzą rodzicielską. Zgodnie z art. 26 § 1 *in principio* miejscem tym jest **miejsce zamieszkania rodziców**. Oznacza to, że ich miejsce zamieszkania, a więc **miejsce** ustalona na podstawie art. 25, jest ustawowo „przypisywane” dziecku jako jego miejsce zamieszkania. Nie ma przy tym znaczenia, czy dziecko w tej miejscowości rzeczywiście przebywa⁴²⁶ ani pod jakim adresem jest zameldowane⁴²⁷. Jeżeli więc np. dziecko zamieszkuje (także gdy jest zameldowane) w mieszkaniu u dziadków w miejscowości X, a miejscem zamieszkania jego rodziców mających nad nim władzę rodzicielską jest miejscowość Y, miejscem zamieszkania tego dziecka jest miejscowość Y. Dotyczy to też przypadku, gdy rodzice mieszkają w Y pod różnymi adresami. Miejscem zamieszkania w świetle zarówno art. 25, jak i art. 26 jest bowiem miejscowość, a nie określone mieszkanie⁴²⁸.

2. Powiązanie miejsca zamieszkania dziecka pozostającego pod władzą rodzicielską z miejscem zamieszkania obojga rodziców nie znajduje zastosowania we wszystkich przypadkach. W dalszej części § 1 oraz w § 2 komentowanego artykułu ustawodawca przyjął bowiem, że:
 - 1) jeżeli władza rodzicielska przysługuje wyłącznie jednemu z rodziców (np. dlatego, że drugi rodzic został jej pozbawiony – art. 111 § 1 i 1a k.r.o.), miejscem zamieszkania dziecka jest **miejsce zamieszkania rodzica, któremu wyłącznie przysługuje władza rodzicielska**. Omawianą regułę stosuje się zarówno wtedy, gdy władza rodzicielska przysługuje temu rodzicowi w pełnym zakresie, jak i wówczas, gdy została mu ograniczona⁴²⁹;
 - 2) jeżeli jednemu z rodziców zostało powierzone wykonywanie władzy rodzicielskiej (np. w wyroku rozwodowym – art. 58 § 1a k.r.o.), miejscem zamieszkania dziecka jest **miejsce zamieszkania tego rodzica**;
 - 3) jeżeli władza rodzicielska przysługuje na równi obojgu rodzicom mającym osobne miejsca zamieszkania, miejsce zamieszkania dziecka jest **u tego z rodziców, u którego dziecko stale przebywa** (w tym przypadku ma zatem znaczenie miejsce przebywania dziecka). Zgodnie z wyrażonym w nauce poglądem sfor-

⁴²⁴ Tak M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2020, art. 25, nt 6; zob. też np. S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 25, nt 6; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 2020, s. 340.

⁴²⁵ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 333; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 26, nt 1.

⁴²⁶ Zob. np. wyrok NSA w Warszawie z 8.11.1988 r., III SA 428/88, ONSA 1988/2, poz. 88; wyrok SN z 27.04.2017 r., IV CSK 385/16, LEX nr 2319671; red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 26, nt 2. Należy jednak zaznaczyć, że zdaniem J. Strzebińczyka (J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 26, nt 3), jeżeli rodzicowi, któremu wyłącznie przysługuje władza rodzicielska, władza ta zostanie ograniczona na podstawie art. 109 § 2 pkt 5 k.r.o. poprzez umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej, gdzie dziecko stale przebywa, miejsce zamieszkania dziecka powinien określić sąd opiekuńczy przy zastosowaniu w drodze analogii art. 26 § 2 *in fine*. Stano-

⁴²⁷ Zob. np. wyrok NSA w Warszawie z 8.11.1988 r., III SA 428/88, ONSA 1988/2, poz. 88; T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 26, nt 1.

⁴²⁸ Zob. np. uzasadnienie uchwały SN z 24.09.1980 r., III CZP 31/80, OSNC 1981/5, poz. 71, z glosą Z. Kołodziej, OSPiKA 1981/7–8, poz. 132; wyrok SN z 23.06.1998 r., III CKU 24/98, OSNC 1998/12, poz. 222; S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 26, nt 1; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 157.

⁴²⁹ Zob. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 26, nt 2; R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 26, nt 3), jeżeli rodzicowi, któremu wyłącznie przysługuje władza rodzicielska, władza ta zostanie ograniczona na podstawie art. 109 § 2 pkt 5 k.r.o. poprzez umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej, gdzie dziecko stale przebywa, miejsce zamieszkania dziecka powinien określić sąd opiekuńczy przy zastosowaniu w drodze analogii art. 26 § 2 *in fine*. Stano- wisko to podzielił R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 26, nt 3, natomiast krytycznie odniósł się do niego P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 26, nt 6.

mułowanie „władza rodzicielska przysługuje na równi obojgu rodzicom” należy rozumieć w ten sposób, że władza rodzicielska przysługuje obojgu rodzicom w pełnym zakresie albo w podobny sposób została im ograniczona⁴³⁰. Natomiast „osobne miejsce zamieszkania” rodziców – w świetle art. 25 k.c. – oznacza miejsce zamieszkania w różnych miejscowościach, a nie pod różnymi adresami w tej samej miejscowości;

4) jeżeli władza rodzicielska przysługuje na równi obojgu rodzicom mającym osobne miejsca zamieszkania, a dziecko nie przebywa stale u żadnego z rodziców, jego **miejsce zamieszkania określa sąd opiekuńczy**. Dziecko nie przebywa stale u żadnego z rodziców, gdy przebywa naprzemiennie u każdego z rodziców, jak również wtedy, gdy np. mieszka na stałe z babcią lub zostało umieszczone w placówce opiekuńczo-wychowawczej na podstawie art. 109 § 2 pkt 5 k.r.o.⁴³¹

3. Na podstawie art. 26 miejsce zamieszkania dziecka może być określone także wtedy, gdy bezpośrednio po urodzeniu zostanie ono pozostawione przez matkę w szpitalu. Nie wyczerpując wszystkich możliwych przypadków, należy wskazać, że jeżeli w takiej sytuacji władza rodzicielska przysługuje obojgu rodzicom i nie mają oni osobnego miejsca zamieszkania, miejscem zamieszkania tego dziecka jest miejsce zamieszkania rodziców (art. 26 § 1 *in principio*). Natomiast jeżeli np. matce przysługuje władza rodzicielska, a ojciec dziecka jest nieustalony, miejscem zamieszkania dziecka jest miejsce zamieszkania matki (art. 26 § 1 *in medio*)⁴³². Dopiero wówczas, gdy dla dziecka zostanie ustanowiony opiekun, jego miejscem zamieszkania będzie miejsce zamieszkania opiekuna (art. 27).

4. W wyroku z 20.08.2021 r. Sąd Apelacyjny w Białymstoku na podstawie treści art. 92 k.r.o. i art. 26 § 1 k.c. uznał, że „Małoletniemu nie można (...) przypisać własnej woli pozostawania (mieszkania) w określonym miejscu, ponieważ wolę tę wyrażają rodzice, wykonując władzę rodzicielską. To właśnie konieczność podporządkowania się dziecka władzy rodzicielskiej powoduje, że dziecko w zakresie miejsca zamieszkania jest bezwolne, a wola rodziców decyduje o miejscu jego zamieszkania. Brak woli zamieszkiwania po stronie małoletniego stanowi, że nie sprawuje on faktycznego władztwa na rzeczą, czy to jako posiadacz samoistny czy jako posiadacz zależny”⁴³³.

Art. 27. [*Domicilium* osoby pozostającej pod opieką]

Miejscem zamieszkania osoby pozostającej pod opieką jest miejsce zamieszkania opiekuna.

1. Artykuł 27 określa tzw. konieczne miejsce zamieszkania **osoby pozostającej pod opieką** (zob. komentarz do art. 26, teza 1). Komentowany przepis znajduje zastosowanie do:

- 1) ubezwłasnowolnionego całkowicie, chyba że pozostaje on jeszcze pod władzą rodzicielską (art. 13 § 2 k.c.)⁴³⁴;
- 2) małoletniego, jeżeli żadnemu z rodziców nie przysługuje władza rodzicielska albo jeżeli rodzice są nieznanymi (art. 94 § 3 k.r.o.).

Artykuł 27 k.c. nie dotyczy osoby niemającej ustanowionego opiekuna, pozostającej jedynie pod faktyczną pieczęć innej osoby⁴³⁵.

⁴³⁰ Tak J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 26, nt 4; R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 26, nt 6.

⁴³¹ Zob. np. E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 26, nt 3; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 26, nt 4; R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 26, nt 6.

⁴³² W uzasadnieniu wyroku SN z 27.04.2017 r., IV CSK 385/16, LEX nr 2319671, stwierdzono jednak, że art. 26 reguluje miejsce zamieszkania dziecka, „ustanawiając (m.in.) domniemanie, że dopóki dziecko pozostaje pod władzą rodzicielską, dopóty miejscem jego zamieszkania jest miejsce zamieszkania rodziców. Pozostawienie dziecka w szpitalu bezpośrednio po urodzeniu jest zdarzeniem uzasadniającym uznanie tego domniemania za obalone. Wyraża bowiem jednoznaczną i definitywną wolę matki co do tego, że miejsce jej stałego pobytu (w rozumieniu art. 25 k.c.) nie będzie takim samym miejscem dla dziecka”. Mając na uwadze treść art. 26 k.c., z przytoczonym stanowiskiem nie sposób się zgodzić. Dodatkowe zastrzeżenia budzi wyrażona w nim myśl, że reguła ustalenia miejsca zamieszkania dziecka na podstawie miejsca zamieszkania rodziców opiera się na konstrukcji domniemania.

⁴³³ I ACa 129/20, LEX nr 3398661.

⁴³⁴ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 337; S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 27, nt 1. Miejsce zamieszkania osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie pozostającej pod władzą rodzicielską jest określane na podstawie art. 26.

⁴³⁵ Zob. np. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 27, nt 1; R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 26, nt 1.

2. Zgodnie z art. 27 miejscem zamieszkania osoby pozostającej pod opieką jest **miejsce zamieszkania opiekuna**. Miejscem zamieszkania podopiecznego (pupila) jest więc **miejscowość**, w której jego opiekun przebywa z zamiarem stałego pobytu (art. 25), a nie konkretny lokal mieszkalny w danej miejscowości. Nie ma przy tym znaczenia, czy w miejscowości tej podopieczny rzeczywiście przebywa, czy mieszka z opiekunem, ani to, pod jakim adresem jest zameldowany⁴³⁶.

Zgodnie z wolą ustawodawcy opieka może być sprawowana przez jedną osobę albo wspólnie przez małżonków (art. 146 k.r.o. oraz art. 175 w zw. z art. 146 k.r.o.). W przypadku gdy opiekę sprawują jedna osoba albo małżonkowie mający wspólne miejsce zamieszkania, miejscem zamieszkania podopiecznego w świetle art. 27 k.c. jest miejsce zamieszkania opiekuna (opiekunów). Ustawodawca nie rozstrzyga natomiast, jak określić miejsce zamieszkania podopiecznego w przypadku, gdy opiekę sprawują wspólnie małżonkowie mający osobne miejsce zamieszkania (a więc mający miejsce zamieszkania w różnych miejscowościach). Zgodnie z przyjętym w nauce przekonującym poglądem należy wówczas stosować w drodze analogii rozwiązania przewidziane w art. 26 k.c.⁴³⁷

Art. 28. [Zasada jednego miejsca zamieszkania]

Można mieć tylko jedno miejsce zamieszkania.

1. W art. 28 została ustanowiona **zasada jednego miejsca zamieszkania (zasada jednego domicylu)**⁴³⁸. Należy ją rozumieć w ten sposób, że za miejsce zamieszkania osoby fizycznej może być uznana w danym czasie tylko jedna miejscowość. Komentowany przepis, co oczywiste, nie zakazuje zmiany miejsca zamieszkania. Nie zakazuje też podjęcia i realizacji zamiaru stałego pobytu jednocześnie w kilku miejscowościach, a więc **jednoczesnego wielokrotnego zrealizowania stanu faktycznego wskazanego w art. 25**⁴³⁹. Jednak w takim przypadku (a więc np. gdy właściciel domu w mieście oraz domu na wsi przez część roku mieszka w każdym z nich) miejscem zamieszkania osoby fizycznej jest **miejscowość, w której w przeważającym stopniu koncentruje się jej aktywność życiowa**⁴⁴⁰, czyli miejscowość, z którą łączą ją najintensywniejsze więzi⁴⁴¹. Osoba ta ma wówczas więcej niż jedno miejsce stałego pobytu, lecz tylko jedno miejsce zamieszkania w rozumieniu prawa cywilnego⁴⁴².
2. *Lege non distinguente*, zasada wyrażona w art. 28 dotyczy wszystkich osób fizycznych, a więc zarówno tych, których miejsce zamieszkania określa art. 25, jak i tych, do których odnoszą się przepisy art. 26 i 27⁴⁴³. Zasada jednego miejsca zamieszkania dotyczy więc w szczególności także dziecka przebywającego naprzemiennie u każdego z rodziców mających osobne miejsca zamieszkania (zob. komentarz do art. 26, teza 2).

⁴³⁶ Zob. np. wyrok NSA z 27.09.1990 r., III SA 688/90, ONSA 1990/2–3, poz. 55; wyrok NSA z 12.06.2003 r., V SA 529/02, www.nsa.gov.pl; postanowienie NSA z 24.03.2011 r., I OW 187/10, LEX nr 990316; S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 336; T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 27, nt 1 i 3.

⁴³⁷ Tak np. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 27, nt 3 i 5; R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 27, nt 2; M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2020, art. 27, nt 2. Należy dodać, że zdaniem J. Strzebińczyka analogiczne stosowanie art. 26 jest uzasadnione również w przypadku, gdy opiekun nie sprawuje osobistej pieczy nad podopiecznym przebywającym w zastępczym środowisku opiekuńczo-wychowawczym. Zob. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 27, nt 4 i 5. Pogląd ten zaaprobował M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2020, art. 27, nt 2.

⁴³⁸ Zob. np. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 28, nt 1; R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 28, nt 1.

⁴³⁹ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 336; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1110.

⁴⁴⁰ Zob. np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1110; E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Książek, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 28, nt 4; M. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 28, nt 1.1; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 158.

⁴⁴¹ Zob. np. wyrok WSA w Opolu z 13.04.2016 r., I SA/Op 44/16, LEX nr 2056414; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 28, nt 1; R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 28, nt 1.

⁴⁴² Zob. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 28, nt 1.

⁴⁴³ Zob. np. E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Książek, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 28, nt 1.

Rozdział III. Uznanie za zmarłego

Art. 29. [Uznanie za zmarłego]

§ 1. Zaginiony może być uznany za zmarłego, jeżeli upłynęło lat dziesięć od końca roku kalendarzowego, w którym według istniejących wiadomości jeszcze żył; jednakże gdyby w chwili uznania za zmarłego zaginiony ukończył lat siedemdziesiąt, wystarcza upływ lat pięciu.

§ 2. Uznanie za zmarłego nie może nastąpić przed końcem roku kalendarzowego, w którym zaginiony ukończyłby lat dwadzieścia trzy.

1. Instytucja uznania za zmarłego dotyczy osób zaginionych. **Zaginionym** „jest ten, o którym nie wiadomo, czy żyje, czy zmarł”⁴⁴⁴. Przeciagająca się w czasie niepewność co do tego, czy dana osoba pozostaje przy życiu, rodzi negatywne skutki dla innych podmiotów, w szczególności dla członków rodziny osoby zaginionej⁴⁴⁵. Uznanie zaginionego za zmarłego, wywołujące takie same skutki prawne jak śmierć człowieka, prowadzi do uregulowania stosunków prawnych zaginionego⁴⁴⁶, pełni więc funkcję porządkującą⁴⁴⁷.

Do uznania za zmarłego konieczne jest, aby **kumulatywnie wystąpiły dwie przesłanki**:

- 1) zaginięcie osoby fizycznej,
- 2) upływ czasu określony przez ustawodawcę⁴⁴⁸.

Na wymagany przez ustawodawcę okres, po którego upływie zaginiony może być uznany za zmarłego, ma wpływ to, w jakich okolicznościach doszło do zaginięcia. Jeżeli zaginięciu nie towarzyszyły okoliczności zwiększające prawdopodobieństwo śmierci osoby zaginionej (a więc w przypadkach typu: „X wyszedł z domu 1.03.2000 r. i nie wrócił”), czas ten jest dłuższy, natomiast gdy miały one miejsce, określony przepisami czas „oczekiwania” na zaginionego jest krótszy⁴⁴⁹. Zaginięcie człowieka w okolicznościach niezwiększających prawdopodobieństwa jego śmierci określa się w nauce jako **zaginięcie proste**, w pozostałych przypadkach występuje tzw. **zaginięcie kwalifikowane**⁴⁵⁰.

W art. 29 zostały uregulowane proste przypadki zaginięcia; co do przypadków kwalifikowanych zob. art. 30 wraz z komentarzem. Na gruncie art. 29 ustawodawca przewidział jako regułę termin **10-letni**, po którego upływie zaginiony może być uznany za zmarłego. Termin ten biegnie od końca roku kalendarzowego, w którym według istniejących wiadomości zaginiony jeszcze żył (a więc od 31 grudnia danego roku). Od wskazanej reguły zachodzą **dwa wyjątki**, związane z wiekiem zaginionego. Zgodnie z pierwszym, gdyby w chwili uznania za zmarłego zaginiony ukończył lat 70, wystarcza upływ lat 5. W myśl drugiego uznanie za zmarłego nie może nastąpić przed końcem roku kalendarzowego, w którym zaginiony ukończyłby lat 23.

Jeżeli więc np. 1.03.2000 r. wyszedł z domu i przepadł bez wieści 40-letni X, mógł on zostać uznany za zmarłego po 10 latach liczonych od 31.12.2000 r., a więc najwcześniej 1.01.2011 r. Jednak gdyby X w chwili zaginięcia miał lat 62 (a więc w razie stosowania reguły ogólnej w chwili uznania za zmarłego ukończyłby lat 70), mógł być uznany za zmarłego najwcześniej już 1.01.2006 r. W takim bowiem przypadku ogólny termin 10-letni skraca się do 5 lat⁴⁵¹. Natomiast gdyby w chwili zaginięcia X miał lat 12, 10-letni termin „ocze-

⁴⁴⁴ A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 233; podobnie wypowiadają się m.in. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 314; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1071; A. Brzozowski, W.J. Kocot, E. Skowrońska-Bocian, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 2018, s. 133.

⁴⁴⁵ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 314.

⁴⁴⁶ Zob. np. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 167.

⁴⁴⁷ Zob. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 29, nt 11.

⁴⁴⁸ Zob. np. A. Brzozowski, W.J. Kocot, E. Skowrońska-Bocian, *Prawo...*, 2018, s. 134; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 234. Zob. też postanowienie SN z 10.03.2023 r., II CSKP 348/22, LEX nr 3570567.

⁴⁴⁹ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 314–315; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 234.

⁴⁵⁰ Tak np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 314–315; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 29, nt II.3.

⁴⁵¹ Tak też sposób obliczania terminu przewidzianego w art. 29 § 2 k.c. *in fine* interpretuje R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 29, nt 3. Należy jednak zaznaczyć, że w literaturze dominuje pogląd, zgodnie z którym w omawianym przypadku ustawodawca skrócił ogólny termin 10-letni maksymalnie do lat 5. Zgodnie z tym punktem widzenia człowiek, który zaginął, mając lat 62,

kiwania” uległby przedłużeniu stosownie do art. 29 § 2. Jeżeli więc datą urodzenia X był np. 1.09.1988 r., mógł on zostać uznany za zmarłego najwcześniej 1.01.2012 r.

2. Postępowanie o uznanie za zmarłego toczy się w trybie nieprocesowym, zgodnie z przepisami art. 526–534 k.p.c. Wydane przez sąd postanowienie o uznaniu za zmarłego ma **charakter konstytutywny**⁴⁵². Na temat skutków wydania postanowienia o uznaniu za zmarłego zob. komentarz do art. 31.
3. Od postępowania o uznanie za zmarłego należy odróżnić **postępowanie o stwierdzenie zgonu**. Jest ono uregulowane w art. 535–538 k.p.c. i dotyczy przypadków, gdy śmierć danej osoby jest niewątpliwa, lecz zgon jej nie może zostać stwierdzony w trybie zwykłym⁴⁵³ (zob. art. 535 k.p.c.), w szczególności z powodu braku zwłok⁴⁵⁴. Postanowienie o stwierdzeniu zgonu ma **charakter deklaratoryjny**⁴⁵⁵.
4. Przepisy Kodeksu cywilnego o uznaniu za zmarłego stosuje się także, chociaż z pewną istotną modyfikacją, do osób, które zaginęły przed dniem wejścia w życie tego Kodeksu (zob. art. XXXIII p.w.k.c.).

Art. 30. [Uznanie za zmarłego w związku z katastrofą]

§ 1. Kto zaginął w czasie podróży powietrznej lub morskiej w związku z katastrofą statku lub okrętu albo w związku z innym szczególnym zdarzeniem, ten może być uznany za zmarłego po upływie sześciu miesięcy od dnia, w którym nastąpiła katastrofa albo inne szczególne zdarzenie.

§ 2. Jeżeli nie można stwierdzić katastrofy statku lub okrętu, bieg terminu sześciomiesięcznego rozpoczyna się z upływem roku od dnia, w którym statek lub okręt miał przybyć do portu przeznaczenia, a jeżeli nie miał portu przeznaczenia – z upływem lat dwóch od dnia, w którym była ostatnia o nim wiadomość.

§ 3. Kto zaginął w związku z bezpośrednim niebezpieczeństwem dla życia nieprzewidzianym w paragrafach poprzedzających, ten może być uznany za zmarłego po upływie roku od dnia, w którym niebezpieczeństwo ustało albo według okoliczności powinno było ustać.

1. Artykuł 30 dotyczy uznania za zmarłego w przypadkach, gdy do zaginięcia człowieka doszło w okolicznościach zwiększających prawdopodobieństwo jego śmierci (tzw. **zaginięcie kwalifikowane**). Z uwagi na te okoliczności terminy, po upływie których można uznać zaginionego za zmarłego, są znacznie krótsze niż w art. 29⁴⁵⁶.
2. Poszczególne przypadki kwalifikowanego zaginięcia człowieka zostały przez ustawodawcę w ramach art. 30 uporządkowane według rodzaju okoliczności towarzyszących zaginięciu. Chodzi mianowicie o zaginięcie:
 - 1) w czasie podróży powietrznej lub morskiej w związku z katastrofą statku lub okrętu albo w związku z innym szczególnym zdarzeniem (art. 30 § 1);
 - 2) jeżeli nie można stwierdzić katastrofy statku lub okrętu (art. 30 § 2);
 - 3) w związku z bezpośrednim niebezpieczeństwem dla życia nieprzewidzianym w art. 30 § 1 lub 2 (art. 30 § 3).

może być uznany za zmarłego po 8 latach liczonych od końca roku kalendarzowego, w którym według istniejących wiadomości jeszcze żył. Takie stanowisko, ujmujące omawiany termin jako „ruchomy”, prezentują Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 168; taki też pogląd przyjmują w szczególności A. Doliwa, *Prawo...*, 2012, s. 92–93; T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 29, nt 9; E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 29, nt 21; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 29, nt II.5. Jeszcze inaczej termin wskazany w art. 29 § 2 k.c. *in fine* oblicza K. Mularski, którego zdaniem powołany przepis skraca termin 10-letni do lat 5 dla osób, które zaginęły po ukończeniu 65. roku życia – K. Mularski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 29, nt III.3; tak też M. Załucki [w:] *Kodeks cywilny...*, red. M. Załucki, 2020, art. 29, nt II.4.

⁴⁵² Tak np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 314; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 234; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 167.

⁴⁵³ Tak np. A. Brzozowski, W.J. Kocot, E. Skowrońska-Bocian, *Prawo...*, 2018, s. 133; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 233. Natomiast na temat zbiegu podstaw uznania za zmarłego i stwierdzenia zgonu zob. M. Walasik [w:] *System Prawa Procesowego Cywilnego*, red. T. Ereciński, t. 4, *Postępowanie nieprocesowe*, cz. 2, *Postępowania z zakresu prawa osobowego, rodzinnego i rzeczowego*, red. P. Ryłski, M. Walasik, Warszawa 2023, s. 80–81.

⁴⁵⁴ Tak np. A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 233.

⁴⁵⁵ Tak np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 312; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 233; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 167.

⁴⁵⁶ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 314–315; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 30, nt 1.

Artykuł 30 § 1 obejmuje dwa przypadki zaginięcia w czasie podróży powietrznej lub morskiej: w związku z katastrofą statku lub okrętu albo w związku z innym szczególnym zdarzeniem. Za poglądem, że ustawodawca, mówiąc w art. 30 § 1 o „innym szczególnym zdarzeniu” niż katastrofa statku lub okrętu, miał na myśli tylko takie szczególne zdarzenie, które wystąpiło w czasie podróży powietrznej lub morskiej, przemawia argument, że w razie przyjęcia odmiennego stanowiska przepis zawarty w art. 30 § 3 należałoby uznać za *superfluum* ustawowe⁴⁵⁷.

Pojęcie podróży morskiej nie obejmuje podróży na wodach śródlądowych⁴⁵⁸; natomiast przez podróż powietrzną należy rozumieć również lot kosmiczny⁴⁵⁹. **Katastrofa statku lub okrętu** w czasie podróży powietrznej lub morskiej może polegać zwłaszcza na zatonięciu statku lub okrętu lub rozbiciu się statku powietrznego⁴⁶⁰. O zajściu katastrofy świadczy jednak także np. znalezienie dryfującego pustego wraku statku⁴⁶¹. Katastrofą może też być m.in. pożar statku lub okrętu⁴⁶². Z kolei „innym szczególnym zdarzeniem”, o którym mowa w art. 30 § 1, jest np. wypadnięcie za burtę⁴⁶³, sztorm⁴⁶⁴, trzęsienie ziemi w czasie podróży morskiej⁴⁶⁵ oraz zamach terrorystyczny w samolocie⁴⁶⁶.

Należy zgodzić się z poglądem, że jeżeli dane szczególne zdarzenie trwało więcej niż 1 dzień, przewidziany w omawianym przepisie termin 6-miesięczny powinien być liczony od dnia ustania tego zdarzenia⁴⁶⁷ (analogia do art. 30 § 1 *in fine*).

Również art. 30 § 2 dotyczy zaginięcia człowieka w czasie podróży powietrznej lub morskiej, jednak tylko w takich okolicznościach, gdy „nie można stwierdzić katastrofy statku lub okrętu”. Chodzi tu przede wszystkim o **zaginięcie statku lub okrętu**⁴⁶⁸ (a wraz z nim człowieka). W omawianym przepisie ustawodawca nie wskazuje, od kiedy należy liczyć bieg przewidzianego w nim 6-miesięcznego terminu, jeżeli statek

⁴⁵⁷ Wskazuje na to P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 30, nt 5. Przywołana wyżej interpretacja art. 30 § 1 dominuje w nauce – zob. np. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 30, nt 4; E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 30, nt 3; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 30, nt 3. Odmienny, odosobniony punkt widzenia prezentuje K. Mularski, którego zdaniem „inne szczególne zdarzenie” objęte zastosowaniem omawianego przepisu może wystąpić bez związku z podróżą powietrzną lub morską. Według poglądu tego autora przepis art. 30 § 1 stosuje się więc np. do zaginięcia związanego z wybuchem wulkanu. Zob. szerzej K. Mularski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 30, nt 5–6.

⁴⁵⁸ Podkreśla to E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 30, nt 2. Zob. szerzej na ten temat M. Kijowski, *O uznaniu za zmarłego człowieka, który zaginął w czasie podróży morskiej w związku z katastrofą statku (okrętu) albo w związku z innym szczególnym zdarzeniem na morzu*, „Metryka” 2019/1, s. 47–50; autor w szczególności zwraca uwagę na dystynkcję między pojęciem wód śródlądowych w rozumieniu geograficznym i w rozumieniu prawnym, wskazując, że art. 30 § 2 nie znajdzie zastosowania do zaginięć na tych wodach śródlądowych, które są nimi nie tylko *de facto*, lecz także *de iure*.

⁴⁵⁹ Tak np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 315, przyp. 28; K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 30, nt 2.

⁴⁶⁰ Zob. np. P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 30, nt 1; E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 30, nt 3.

⁴⁶¹ Zob. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 30, nt 3.

⁴⁶² Zob. J.M. Kondek, *Wpływ sytuacji kryzysowych na stosunki cywilnoprawne*, Warszawa 2021, s. 257. Na temat pojęcia katastrofy użytego w art. 30 § 2 zob. też M. Kijowski, *O uznaniu...*, s. 53–55.

⁴⁶³ Zdarzenie to stanowi typowy przykład „innego szczególnego zdarzenia” objętego zastosowaniem art. 30 § 1 – zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 315, przyp. 29; A. Bartoszewicz, *Postępowanie o uznanie za zmarłego i stwierdzenie zgonu*, Warszawa 2007, s. 42; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 234. Odnośnie do wypadnięcia za burtę w kontekście art. 30 § 2 zob. też M. Kijowski, *O uznaniu...*, s. 55–56.

⁴⁶⁴ Zob. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 30, nt 3.

⁴⁶⁵ Tak np. K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 30, nt 3.

⁴⁶⁶ Tak E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 30, nt 3.

⁴⁶⁷ Zob. K. Mularski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 30, nt 6.

⁴⁶⁸ Zob. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 315, przyp. 30. Należy uznać, że art. 30 § 2 znajdzie zastosowanie także np. w razie znalezienia pustego dryfującego nieuszkodzonego statku lub okrętu (por. znaną historię odnalezienia statku „Mary Celeste” w 1872 r.). Gdyby taki statek lub okręt nie miał portu przeznaczenia, a więc gdyby bieg terminu 6-miesięcznego należało obliczać stosownie do art. 30 § 2 *in fine*, za dzień „w którym była ostatnia o nim wiadomość”, należałoby, jak się zdaje, uznać dzień, w którym była ostatnia o nim wiadomość jako o statku lub okręcie jeszcze przez ludzi nieopuszczonym. Wypada jednak zaznaczyć, że w nauce zazwyczaj wskazuje się na zaginięcie statku lub okrętu jako na jedyne zdarzenie wyczerpujące hipotezę omawianego przepisu – zob. np. S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 30, nt 3; E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 30, nt 3; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 30, nt 3; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 234; J.M. Kondek, *Wpływ...*, s. 260. Warto dodać, że niektórzy zwolennicy tego stanowiska, wskazując, że art. 30 § 2 odnosi się do zaginięcia statku (okrętu) oraz podróżującego na nim człowieka, zauważają, iż przepis

lub okręt miały port przeznaczenia, jednak termin ich przybycia do portu nie był wyznaczony. Przekonuje pogląd, że w takich przypadkach bieg terminu 6-miesięcznego rozpoczyna się z upływem lat 2 od dnia, w którym o statku lub okręcie była ostatnia wiadomość⁴⁶⁹ (analogia do art. 30 § 2 *in fine*).

Artykuł 30 § 3 znajduje zastosowanie do zaginięcia „w związku z bezpośrednim niebezpieczeństwem dla życia nieprzewidzianym w paragrafach poprzedzających”, a więc takim, które nie wystąpiło w czasie podróży powietrznej lub morskiej. Chodzi tu m.in. o zaginięcie w związku z powodzią, pożarem, obsunięciem się lawiny, zasypaniem w kopalni, wyprawą wysokogórską⁴⁷⁰, penetracją jaskiń⁴⁷¹, trzęsieniem ziemi⁴⁷², katastrofą budowlaną, katastrofą komunikacyjną lądową, zamieszkami społecznymi⁴⁷³, wypadkiem na wodach śródlądowych, atakiem terrorystycznym⁴⁷⁴. Zdarzeniem objętym zastosowaniem art. 30 § 3 może też być porwanie dla okupu. Mianowicie, jak wskazał Sąd Najwyższy w postanowieniu z 26.07.2006 r.: „Zaginięcie człowieka po jego porwaniu dla okupu nie wyklucza uznania porwania za zdarzenie powodujące bezpośrednie niebezpieczeństwo dla życia (art. 30 § 3), jeżeli pomiędzy porwaniem a zaginięciem brak innego zdarzenia, z którym można wiązać zaginięcie”⁴⁷⁵.

3. Poza Kodeksem cywilnym ustawodawca uregulował kwalifikowane przypadki zaginięcia mające związek z wojną lub działaniami wojennymi (zob. art. XXVIII–XXXII p.w.k.c.)⁴⁷⁶.

Art. 31. [Domniemanie chwili śmierci]

§ 1. Domniemywa się, że zaginiony zmarł w chwili oznaczonej w orzeczeniu o uznaniu za zmarłego.

§ 2. Jako chwilę domniemanej śmierci zaginionego oznacza się chwilę, która według okoliczności jest najbardziej prawdopodobna, a w braku wszelkich danych – pierwszy dzień terminu, z którego upływem uznanie za zmarłego stało się możliwe.

§ 3. Jeżeli w orzeczeniu o uznaniu za zmarłego czas śmierci został oznaczony tylko datą dnia, za chwilę domniemanej śmierci zaginionego uważa się koniec tego dnia.

1. Jak wynika z treści art. 31 § 1, w razie uznania za zmarłego domniemywa się, że:

- 1) zaginiony zmarł oraz
- 2) chwilą jego śmierci jest chwila oznaczona w orzeczeniu o uznaniu za zmarłego.

Skutki prawne uznania za zmarłego są takie same jak skutki śmierci człowieka⁴⁷⁷. Oznacza to, że z chwilą oznaczoną w orzeczeniu o uznaniu za zmarłego jako chwila śmierci zaginionego traci on zdolność prawną, a tym samym przestaje być podmiotem praw i obowiązków cywilnoprawnych⁴⁷⁸. Dochodzi więc w szczególności do otwarcia spadku po osobie uznanej za zmarłą (art. 924 k.c.), wygasają jej prawa i obowiązki niemajątkowe, a jeżeli orzeczenie o uznaniu za zmarłego zostało wydane w stosunku jednego z małżonków, „domniemywa się, że małżeństwo ustało z chwilą, która w orzeczeniu o uznaniu tego małżonka za zmar-

ten opiera się na konstrukcji „podwójnego zaginięcia” – zob. H. Dąbrowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. Z. Resich, s. 103; A. Bartoszewicz, *Postępowanie...*, s. 43. Na temat zaginięcia statku w kontekście art. 30 § 2 zob. też M. Kijowski, *O uznaniu...*, s. 59–60.

⁴⁶⁹ Tak P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 30, nt 4. Zob. alternatywną propozycję rozstrzygnięcia tego zagadnienia sformułowaną przez J.M. Kondka, *Wpływ...*, s. 261.

⁴⁷⁰ Tak S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 315; podobnie np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1072; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 30, nt 2.

⁴⁷¹ Tak J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 30, nt 2.

⁴⁷² Tak np. K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 30, nt 5; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1072.

⁴⁷³ Tak T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 30, nt 10.

⁴⁷⁴ Tak E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 30, nt 5.

⁴⁷⁵ IV CSK 67/06, OSNC 2007/4, poz. 62.

⁴⁷⁶ Na temat oznaczenia chwili domniemanej śmierci osoby zaginionej podczas II wojny światowej zob. P. Jadłowski, Ł. Małecki-Tepicht, *Sprawy o uznanie za zmarłego w przypadku ofiar II wojny światowej – w poszukiwaniu nowego podejścia*, „Iustitia” 2022/4, s. 155–156.

⁴⁷⁷ Tak np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 317; K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 31, nt 3; E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 31, nt 7; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 235. Zob. jednak pewne zastrzeżenia w tym względzie podnoszone w szczególności przez K. Mularskiego [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 31, nt III.1 i III.5.

⁴⁷⁸ Zob. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 317; E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 31, nt 7; K. Mularski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 31, nt III.1.

łego została oznaczona jako chwila jego śmierci” (art. 55 § 1 k.r.o.). Na podstawie orzeczenia o uznaniu za zmarłego sporządza się akt zgonu (art. 95 ust. 5 p.a.s.c.)⁴⁷⁹.

Postanowienie o uznaniu za zmarłego ma **charakter konstytutywny**, ponieważ zrównanie statusu osoby zaginionej z osobą zmarłą nie następuje *ex lege* z chwilą spełnienia przesłanek przewidzianych przez ustawodawcę, lecz jest skutkiem wydania tego postanowienia. Orzeczenie o uznaniu za zmarłego tworzy zatem nowy stan prawny⁴⁸⁰. Działają jednak ono **wstecz (*ex tunc*)**, tj. **od chwili oznaczonej w nim jako chwila śmierci osoby uznanej za zmarłą** (a nie *ex nunc*, czyli od chwili wydania tego orzeczenia)⁴⁸¹.

2. Z uwagi na to, że skutki uznania za zmarłego następują od chwili oznaczonej w orzeczeniu o uznaniu za zmarłego jako chwila śmierci osoby zaginionej, istotne jest, według jakich kryteriów sąd powinien tę chwilę oznaczyć. Rozstrzyga o tym ustawodawca w art. 31 § 2, wskazując, że ma to być:

- 1) chwila, która według okoliczności jest **najbardziej prawdopodobna**, a w braku wszelkich danych
- 2) **pierwszy dzień terminu, z którego upływem uznanie za zmarłego stało się możliwe**. Oznacza to, że jeżeli np. 1.03.2000 r. wyszedł z domu i nie wrócił 40-letni X, mógł on – zgodnie z art. 29 – zostać uznany za zmarłego po 10 latach liczonych od 31.12.2000 r., tj. najwcześniej 1.01.2011 r. Natomiast dniem oznaczonym w orzeczeniu o uznaniu za zmarłego jako dzień jego domniemanej śmierci powinien być pierwszy dzień wskazanego wyżej 10-letniego terminu, czyli 31.12.2010 r.⁴⁸² Ustawodawca nie wskazał jednak, jak w ramach tego dnia oznaczyć chwilę (godzinę) domniemanej śmierci zaginionego. Należy przyjąć, że chwila ta powinna przypadać na koniec dnia oznaczonego jako dzień domniemanej śmierci (czyli w podanym wyżej przykładzie chwila ta przypadałaby na godz. 24.00 dnia 31.12.2010 r.)⁴⁸³. Za takim rozwiązaniem przemawia analogia do art. 31 § 3.

3. Może się okazać, że uznany za zmarłego:

- 1) żyje albo
- 2) zmarł, ale w innej chwili niż oznaczona w orzeczeniu o uznaniu za zmarłego.

Jak wskazano w art. 539 k.p.c., dowód, że osoba uznana za zmarłą pozostaje przy życiu lub że śmierć jej nastąpiła w innej chwili niż chwila oznaczona w orzeczeniu, może być przeprowadzony tylko w unormowanym w tym Kodeksie postępowaniu o uchylenie postanowienia orzekającego uznanie za zmarłego (tj. w art. 539–543 k.p.c.). W myśl art. 542 k.p.c.: „W razie przeprowadzenia dowodu, że osoba uznana za zmarłą albo której zgon został stwierdzony pozostaje przy życiu, sąd postanowienie uchyli. W wypadku udowodnienia innej chwili śmierci niż oznaczona w postanowieniu o uznaniu za zmarłego, sąd uchyli postanowienie o uznaniu za zmarłego tylko wówczas, gdy równocześnie stwierdza zgon”. Natomiast w trybie postępowania prowadzonego na podstawie art. 539–543 k.p.c. sąd nie może zmienić orzeczenia o uznaniu za zmarłego, oznaczając w nim inną chwilę śmierci zaginionego. Jest to jednak dopuszczalne w drodze skargi o wznowienie postępowania (art. 524 k.p.c.)⁴⁸⁴.

Mając na uwadze ograniczenia dopuszczalności przeprowadzenia dowodu, że osoba uznana za zmarłą pozostaje przy życiu lub że śmierć jej nastąpiła w innej chwili niż chwila oznaczona w orzeczeniu o uznaniu za

⁴⁷⁹ Zob. np. A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 235.

⁴⁸⁰ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 317–318; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 234; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 167.

⁴⁸¹ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 318; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1072; K. Mularski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 31, nt III.1.

⁴⁸² Zob. E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Książak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 31, nt 15–16; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2021, s. 168. Inne punkty widzenia w tej kwestii prezentują J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 31, nt 3; K. Mularski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 31, nt II.2.

⁴⁸³ Zob. S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 31, nt 5; T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 31, nt 8.

⁴⁸⁴ Zob. np. uchwała SN z 22.10.1968 r., III CZP 78/68, OSNC 1969/6, poz. 105; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1073. Skarga o wznowienie postępowania jest również właściwa w przypadku, gdy osoba uznana prawomocnym postanowieniem za zmarłą żyła w chwili orzekania przez sąd, a następnie zmarła i sporządzono akt zgonu; tylko tą drogą można wówczas domagać się uchylenia postanowienia o uznaniu za zmarłego – zob. postanowienie SN z 26.06.2002 r., III CKN 898/00, OSNC 2003/6, poz. 89.

zmarłego, część przedstawicieli nauki stoi na stanowisku, że z orzeczenia tego wynika **domniemane prawne śmierci**, będące **domniemaniem prawnym niewzruszalnym** (*praesumptio iuris ac de iure*). Jako argument przemawiający za niewzruszalnym charakterem domniemania śmierci wskazuje się, że ustawodawca nie dopuszcza możliwości jego podważenia (np. w sprawie o stwierdzenie nabycia spadku po osobie uznanej za zmarłą); uchyleniu może ulec jedynie orzeczenie z którego ono wynika⁴⁸⁵. Według innego zapatrywania wynikające z postanowienia o uznaniu za zmarłego domniemanie prawne śmierci jest **domniemaniem prawnym wzruszalnym** (*praesumptio iuris tantum*), chociaż jego wzruszalność jest ograniczona⁴⁸⁶. W opozycji do przedstawionych wyżej poglądów pozostaje stanowisko, zgodnie z którym **skutki uznania za zmarłego nie opierają się na konstrukcji domniemania prawnego**, a zwroty zawarte w art. 31 „odwołujące się do rzekomego domniemania nie zawierają odpowiadającej im treści prawnej”⁴⁸⁷.

4. W razie uchylenia postanowienia o uznaniu za zmarłego z tego powodu, że uznany za zmarłego żyje, **skutki prawne wynikające z tego postanowienia ustają *ex tunc***⁴⁸⁸, a akt zgonu nie podlega ujawnieniu i nie wydaje się odpisów tego aktu (art. 95 ust. 6 p.a.s.c.). Jeżeli zostało stwierdzone nabycie spadku po takiej osobie albo został zarejestrowany akt poświadczenia dziedziczenia, sąd spadku z urzędu uchyli postanowienie o stwierdzeniu nabycia spadku albo akt poświadczenia dziedziczenia (zob. art. 678 k.p.c.). Osoba, co do której zostało uchylone orzeczenie o uznaniu za zmarłego, może żądać wydania jej majątku od rzekomego spadkobiercy (zob. art. 1029). Jednak małżeństwo zawarte przez współmałżonka osoby uznanej za zmarłą będzie mogło zostać unieważnione jako małżeństwo bigamiczne tylko wtedy, gdy w chwili zawarcia nowego związku małżeńskiego strony wiedziały, że małżonek uznany za zmarłego pozostaje przy życiu (zob. art. 13 i 55 § 2 k.r.o.). Zdaniem niektórych przedstawicieli nauki oznacza to, że w przypadku, gdy nowe małżeństwo nie może zostać unieważnione, uchylene orzeczenia o uznaniu za zmarłego nie przywraca istnienia małżeństwa zawartego przez osobę uznaną za zmarłą. W tym zakresie uchylene orzeczenia o uznaniu za zmarłego, w drodze wyjątku od reguły, nie reaktywuje więc poprzedniego stanu prawnego, a małżeństwo uznanego za zmarłego definitywnie ustaje z chwilą oznaczoną w tym orzeczeniu jako chwila jego śmierci⁴⁸⁹. Zgodnie z konkurencyjnym poglądem małżeństwo osoby uznanej za zmarłą ustaje w takim przypadku dopiero w chwili zawarcia kolejnego małżeństwa przez jego współmałżonka⁴⁹⁰.

Art. 32. [Domniemanie śmierci jednoczesnej]

Jeżeli kilka osób utraciło życie podczas grożącego im wspólnie niebezpieczeństwa, domniemywa się, że zmarły jednocześnie.

1. Artykuł 32 dotyczy tzw. **kommorientów**, tj. osób, które utraciły życie podczas grożącego im wspólnie niebezpieczeństwa (np. katastrofy morskiej lub ataku terrorystycznego). W przepisie tym ustawodawca uwzględnił mogące pojawić się **problemy z ustaleniem, czy śmierć tych osób nastąpiła jednocześnie, czy też utraciły one życie w pewnych odstępach czasu**⁴⁹¹. Odpowiedź na to pytanie jest istotna przede wszystkim **dla oznaczenia kręgu spadkobierców** w przypadku, gdy kommorientami są osoby, które mogłyby po sobie dziedziczyć (z testamentu lub ustawy). Jeżeli bowiem ich śmierć nastąpiła jednocześnie, tj. w tej samej chwili, to z uwagi na rozwiązanie przyjęte w prawie spadkowym (art. 927 § 1) żadna z tych osób nie może dziedziczyć po którejkolwiek z pozostałych. Jeżeli natomiast osoby te nie utraciły życia jednocześnie, to niezależnie od tego, jak długo pozostawała przy życiu osoba, która zmarła później, mogła ona stać się spadkobiercą

⁴⁸⁵ Zob. np. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 31, nt 2.

⁴⁸⁶ Tak np. P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 31, nt 1.

⁴⁸⁷ Tak (będący jednym z reprezentantów przedstawionego stanowiska) S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 317. Na temat spornego charakteru konstrukcji prawnej przewidzianej w art. 31 § 1 k.c. zob. szerzej w szczególności A. Bartoszewicz, *Postępowanie...*, s. 174–181, oraz E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 31, nt 1–3, i powołana w tych pracach literatura.

⁴⁸⁸ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 320; A. Bartoszewicz, *Postępowanie...*, s. 232; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1073.

⁴⁸⁹ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 320; A. Bartoszewicz, *Postępowanie...*, s. 183–184.

⁴⁹⁰ Tak np. SN w wyroku z 30.06.1971 r., II CR 204/71, OSNC 1972/I, poz. 18; T. Smyczyński, *Prawo rodzinne...*, 2018, s. 165.

⁴⁹¹ Zob. np. postanowienie SN z 28.07.2017 r., II CSK 585/16, LEX nr 2709172; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1056.

osoby zmarłej wcześniej (jeżeli więc np. syn przeżył ojca, a po chwili zmarł, jest on – w braku odmiennego testamentu – spadkobiercą ojca lub przynajmniej jego współspadkobiercą – art. 931 § 1)⁴⁹².

Wskazany wyżej problem ustawodawca rozstrzygnął, przyjmując w art. 32 **domniemanie prawne jednoczesności śmierci kommorientów**. Należy przy tym zaznaczyć, że zgodnie z rozpowszechnionym poglądem przepis ten ma zastosowanie nie tylko wtedy, gdy – jak stwierdza w nim ustawodawca – „kilka osób utraciło życie podczas grożącego im wspólnie niebezpieczeństwa”, a więc gdy śmierć tych osób jest niewątpliwa (tj. istnieją w szczególności podstawy do wystawienia karty zgonu przez lekarza lub wydania przez sąd postanowienia o stwierdzeniu zgonu). Przyjmuje się, że omawiany przepis stosuje się także wtedy, gdy kilka osób zaginęło podczas grożącego im wspólnie niebezpieczeństwa i po upływie wymaganego ustawą czasu dochodzi do uznania ich za zmarłe⁴⁹³. Za stosowaniem art. 32 do drugiej z wymienionych kategorii osób przemawia umiejscowienie tego przepisu wśród przepisów o uznaniu za zmarłego⁴⁹⁴ (*argumentum a rubrica*), a także argument, że brak powodów, dla których w omawianej kwestii ustawodawca miałby mieć na celu różnicowanie sytuacji osób, których śmierć jest niewątpliwa, oraz osób, których śmierć pozwala domniemywać. Zgodnie więc z powyższym przekonującym poglądem niezależnie od tego, czy chodzi o osoby, które podczas grożącego im wspólnie niebezpieczeństwa utraciły życie, czy zaginęły, **gdy chwili śmierci tych osób nie da się inaczej określić, jako chwilę ich śmierci należy przyjąć tę samą chwilę**⁴⁹⁵. W konsekwencji w akcie zgonu wskazanych wyżej osób (sporządzonym bez uprzedniego postępowania o stwierdzenie zgonu lub o uznanie za zmarłego albo po przeprowadzeniu takiego postępowania) znajdzie się **ta sama data i godzina zgonu**.

2. Jak wynika z tego, o czym była mowa wyżej, jeżeli np. w postępowaniach o uznanie za zmarłego ojca oraz syna sąd ustali – jako najbardziej prawdopodobne – chwile ich śmierci, które nie pokrywają się ze sobą, domniemanie przewidziane w art. 32 nie znajdzie zastosowania⁴⁹⁶. W takich przypadkach dochodzi więc do jego wzruszenia.

Osobno należy odnieść się do możliwości wzruszenia domniemanie jednoczesności śmierci kommorientów w przypadku, gdy chwila ich śmierci została ustalona na podstawie tego domniemanie i znalazła odzwierciedlenie w aktach zgonu, a wcześniej (o ile takie postępowania były prowadzone) w postanowieniach o stwierdzeniu zgonu lub o uznaniu za zmarłego. Zagadnienie, czy omawiane domniemanie ma charakter wzruszalny, analizowane jest w nauce przede wszystkim w tym właśnie kontekście. Zwraca się tu uwagę na ograniczenia, jakie dla dopuszczalności przeprowadzenia dowodu, że kommorientenci nie zmarli jednocześnie, stanowi zwłaszcza zasada wyłączności dowodowej aktów stanu cywilnego (art. 3 p.a.s.c.) oraz szczególny tryb postępowania przewidziany dla dowodzenia, że osoba uznana za zmarłą albo osoba, której zgon został stwierdzony, zmarła w innej chwili niż chwila oznaczona w orzeczeniu (art. 539 k.p.c.). Konsekwencją powyższych rozwiązań jest niedopuszczalność dowodzenia w dowolnym postępowaniu (np. w sprawie o stwierdzenie nabycia spadku) okoliczności, że jeden z kommorientów zmarł wcześniej. Kwestionowanie chwili jego śmierci (jednoczesnej z chwilą śmierci innego z kommorientów) powinno odbywać się na innej drodze. Mianowicie jeżeli akt zgonu został sporządzony bez uprzedniego postępowania o stwierdzenie zgonu lub o uznanie za zmarłego, podważenie wskazanego w akcie zgonu czasu śmierci powinno być dokonywane w drodze postępowania o sprostowanie aktu zgonu (art. 35 i 36 p.a.s.c.). Natomiast jeżeli akt zgonu został wystawiony na podstawie postanowienia o stwierdzeniu zgonu lub o uznaniu za zmarłego,

⁴⁹² Zob. np. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 32, nt 8; M. Załucki [w:] *Kodeks cywilny...*, red. M. Załucki, 2020, art. 32, nt 1.

⁴⁹³ Tak np. R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 32, nt 1 i 2; M. Załucki [w:] *Kodeks cywilny...*, red. M. Załucki, 2020, art. 32, nt 3; zob. też M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1057–1060. Odmienne stanowisko zajmuje K. Mularski, którego zdaniem art. 32 nie dotyczy osób, w stosunku do których znajduje zastosowanie instytucja uznania za zmarłego – zob. szerzej K. Mularski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 32, nt 2.

⁴⁹⁴ Zob. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 32, nt 2; R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 32, nt 1.

⁴⁹⁵ Por. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 318; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 155.

⁴⁹⁶ Por. np. postanowienie SN z 28.09.2016 r., III CSK 325/15, LEX nr 2709543; S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 318.

kwestionowanie ustalonej w danym postanowieniu chwili śmierci kommorienta jest dopuszczalne w trybie postępowania prowadzonego stosownie do przepisów art. 539–543 k.p.c. lub w ramach skargi o wznowienie postępowania⁴⁹⁷ (zob. komentarz do art. 31, teza 3).

Od reguły, zgodnie z którą w dowolnym postępowaniu nie jest dopuszczalne przeprowadzenie dowodu wcześniejszej śmierci jednego z kommorientów, istnieje jednak zdaniem części przedstawicieli nauki jeden wyjątek. Jego istnienie opierają oni na spostrzeżeniu, że czas zgonu, jaki zgodnie z wymaganiem ustawodawcy wskazywany jest w akcie zgonu, tj. data i godzina zgonu (art. 95 ust. 1 pkt 4 p.a.s.c.), nie określa precyzyjnie chwili zgonu⁴⁹⁸. Tak samo jest, rzecz jasna, wtedy gdy w postanowieniu o stwierdzeniu zgonu lub o uznaniu za zmarłego chwila śmierci zostaje określona przez podanie daty i godziny. W takich przypadkach, zgodnie z omawianym poglądem, dowodzenie w dowolnym postępowaniu wcześniejszej chwili śmierci jednego z kommorientów, o ile nie polega na kwestionowaniu ustalonej daty i godziny zgonu, nie narusza art. 3 p.a.s.c. ani art. 539 k.p.c. Obalenie w dowolnym postępowaniu domniemania z art. 32 k.c. przez wykazanie niejednoczesnej chwili śmierci kommorientów jest więc dopuszczalne, o ile nie polega na podważaniu ustalonej daty i godziny zgonu⁴⁹⁹.

Niezależnie od przedstawionych wyżej ograniczeń dotyczących możliwości wzruszenia domniemania przewidzianego w art. 32 oraz różnic w poglądach co do tego, czy jego obalenie jest dopuszczalne w dowolnym postępowaniu, omawiane domniemanie w nauce kwalifikuje się niemal jednomyślnie jako **domniemanie prawne wzruszalne**⁵⁰⁰. Stanowisko to należy uznać za przekonujące.

Dział II. Osoby prawne

Art. 33. [Osoby prawne]

Osobami prawnymi są Skarb Państwa i jednostki organizacyjne, którym przepisy szczególne przyznają osobowość prawną.

1. Osoby prawne, obok osób fizycznych, są kategorią osób będących adresatami norm prawnych, które czynią z nich podmiot stosunku prawnego. Takie założenie powoduje konieczność udzielenia odpowiedzi na pytania, jak powstaje i działa osoba prawna – w szczególności jakie są zasady jej reprezentacji, tj. czy działa samodzielnie, czy też działają za nią osoby fizyczne posiadające własną wolę⁵⁰¹. Początków konstrukcji osobowości prawnej należy poszukiwać w prawie rzymskim⁵⁰². Aktualnie rola osób prawnych wzrasta wraz z postępem technologicznym, determinującym nie tylko łatwość zakładania i prowadzenia jednostek organizacyjnych mających charakter osoby prawnej, lecz także kształtującym ich nowe podtypy – dostosowane do aktualnej rzeczywistości

⁴⁹⁷ Zob. szerzej M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2020, art. 32, nt 4–6; podobnie np. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 32, nt 7; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 32, nt 6.

⁴⁹⁸ Chyba że jest to godz. 24.00 (koniec dnia) – zob. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1059.

⁴⁹⁹ Zob. zwłaszcza M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2020, art. 32, nt 6; podobnie np. Sąd Najwyższy w postanowieniu z 8.04.2009 r., V CSK 401/08, LEX nr 511000; T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 32, nt 7; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 32, nt 6. Odmienne E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Książek, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 32, nt 6, przy czym autorka opowiada się za poglądem, że wyraz „jednocześnie” użyty w art. 32 oznacza „w określonej dacie i godzinie” – tamże, nt 5.

⁵⁰⁰ Na wzruszalny charakter tego domniemania wskazują wyraźnie m.in. J. Nowacki, *Domniemania prawne*, Katowice 1976, s. 35–36; H. Dąbrowski [w:] *Kodeks...*, s. 105; K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 32, nt 1; M. Pazdan, *Domniemania dotyczące kommorientów w prawie cywilnym* [w:] *Rozważania o państwie i prawie. Księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Józefowi Nowackiemu*, Katowice 1993, s. 173; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1057; S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 32; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 236. W przypadku niektórych innych autorów przyjmowanie przez nich takiej kwalifikacji domniemania zawartego w art. 32 wynika z całokształtu ich rozważań – zob. np. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 32, nt 1, 5–7; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 32, nt 5–6. Natomiast zdecydowanie odmienny pogląd na konstrukcję przepisu zawartego w art. 32 przedstawił S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 318.

⁵⁰¹ Zob. więcej J. Frąckowiak [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1118.

⁵⁰² W. Rozwadowski, *Prawo rzymskie. Zarys wykładu wraz z wyborem źródeł*, Poznań 2002, s. 94.

(np. prosta spółka akcyjna)⁵⁰³. Co więcej, konstrukcje osobowości prawnej próbuje się wykorzystać w poszukiwaniu odpowiedzi na pytania dotyczące sztucznej inteligencji, w szczególności w kontekście odpowiedzialności za wyrządzone szkody (np. kto odpowiada za wypadek automatycznie sterowanego pojazdu)⁵⁰⁴.

2. Komentowany przepis wprowadza do polskiego porządku prawnego normatywną (formalną) metodę regulacji osobowości prawnej osób prawnych. Oznacza ona, że przepis prawa wskazuje *explicite* jednostki organizacyjne, które uznaje za osoby prawne⁵⁰⁵. Należy w tym miejscu podkreślić, że ustawodawca nie zdefiniował pojęcia jednostki organizacyjnej, można jednak przyjąć, że jest to stanowiący substrat osoby prawnej byt prawny (konstrukcja prawna) będący adresatem niektórych norm prawnych⁵⁰⁶. Co do zasady status podmiotu prawa cywilnego posiadają tylko takie jednostki organizacyjne, którym ustawa przyznaje zdolność prawną, choć w obrocie prawnym funkcjonują konstrukcje prawne, będące adresatami norm prawnych, niemające na gruncie prawa cywilnego zdolności prawnej (np. spółka cywilna)⁵⁰⁷. Jednostkę organizacyjną charakteryzuje m.in. możliwość jej oznaczenia w sposób wyodrębniający od innych osób, w tym fizycznych, wewnętrzne uporządkowanie (struktura), w tym normatywne określenie relacji osób ją tworzących z jednostką organizacyjną, a także możliwość przypisania jej praw i obowiązków⁵⁰⁸.
3. Dyspozycja art. 33 przyznaje osobowość prawną Skarbowi Państwa (por. komentarz do art. 34) i jednostkom organizacyjnym utworzonym na podstawie przepisów szczególnych. Tym samym **osoby prawne funkcjonują w różnych formach i reżimach prawnych** w zależności od celu ich powstania. Dla przykładu jako typy osób prawnych wymienić można chociażby spółki prawa handlowego – z ograniczoną odpowiedzialnością i akcyjną⁵⁰⁹, spółdzielnie⁵¹⁰, stowarzyszenia⁵¹¹, fundacje⁵¹², ale też partie polityczne⁵¹³ czy uczelnie wyższe⁵¹⁴. Osobami prawnymi są też jednostki samorządu terytorialnego – gminy, powiaty, województwa⁵¹⁵. **Osoby prawne można dzielić na różne kategorie w zależności od ich specyfiki i stosowanego kryterium.** W zależności od tego, czy substratem osoby prawnej są inne osoby, czy majątek, możemy dokonać ich podziału na korporacyjne i zakładowe osoby prawne. Korporacyjnymi osobami prawnymi są przykładowo spółki i fundacje, a zakładowymi osobami prawnymi stowarzyszenia czy partie polityczne. Innym powszechnie stosowanym podziałem jest podział na publiczne i prywatne osoby prawne w oparciu o kryterium pochodzenia majątku i sposobu powstania. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że w doktrynie istnieją różne teorie powstania osobowości prawnej, spośród których należy wymienić chociażby teorię fikcji czy teorie realistyczne. Skupiają się one w dwóch głównych nurtach, które albo uznają osoby prawne za pewnego rodzaju fikcję, odmawiając im przymiotu bytu (np. teoria fikcji), albo przyznają osobie prawnej status odrębnego bytu, który ma własne interesy (np. teorie realistyczne)⁵¹⁶. Istnieje również wiele teorii, które można, w zależności od przyjętej metodologii, sklasyfikować zarówno jako teorie zbliżone do teorii fikcji, jak i teorii realistycznych (np. teoria majątku celowego mówiąca, że osoba prawna jest bezpodmiotowym majątkiem

⁵⁰³ Na temat ewolucji osób prawnych zob. M. Skory, *Osobowość prawna w sferze stosunków gospodarczych – wybrane zagadnienia konstrukcyjne*, s. 162–169, <https://repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/publication/108807/edition/104510/content> (dostęp: 18.03.2024 r.), a także P. Kuźnicki, *Granica osobowości prawnej spółki kapitałowej*, Warszawa 2022, s. 16–22 i 47–52.

⁵⁰⁴ Zob. więcej A. Krasuski, *Status prawny sztucznego agenta. Podstawy prawne zastosowania sztucznej inteligencji*, Warszawa 2021, *passim*.

⁵⁰⁵ J. Frąckowiak [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1127; M. Skory, *Osobowość prawna...*, s. 170. Por. wyrok SN z 14.02.2008 r., II CSK 502/07, LEX nr 496376.

⁵⁰⁶ M. Skory, *Osobowość prawna...*, s. 174. Odnośnie do pojmowania jednostki organizacyjnej w prawie zob. więcej A. Całus, *Konstrukcja i rodzaje osób prawnych, ich rejestracja i zakres regulacji w kodeksie cywilnym*, Prz. Leg. 1997/2, s. 40–87; J. Frąckowiak [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1128–1139.

⁵⁰⁷ J. Frąckowiak [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1133.

⁵⁰⁸ J. Frąckowiak [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1134–1136.

⁵⁰⁹ Art. 12 k.s.h.

⁵¹⁰ Art. 11 § 1 pr. spółdz.

⁵¹¹ Art. 17 ust. 1 pr. stow.

⁵¹² Art. 7 ust. 2 ustawy z 6.04.1984 r. o fundacjach (Dz.U. z 2023 r. poz. 166).

⁵¹³ Art. 16 u.p.p.

⁵¹⁴ Art. 9 ust. 1 ustawy z 20.07.2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z 2023 r. poz. 742 ze zm.).

⁵¹⁵ Art. 2 ust. 2 u.s.g., art. 2 ust. 2 u.s.p., art. 6 ust. 2 u.s.w. Zob. też art. 165 ust. 1 Konstytucji RP.

⁵¹⁶ M. Skory, *Osobowość prawna...*, s. 169; T. Targosz, *Nadużycie osobowości prawnej*, Kraków 2004, rozdział 2 *W poszukiwaniu istoty bytu osoby prawnej*.

realizującym dany cel, czy teoria kolektywnej własności, która bazuje na powiązaniu osoby prawnej z jej właścicielami będącymi osobami fizycznymi, przy czym w przypadku Skarbu Państwa właścicielem jest całe społeczeństwo⁵¹⁷.

4. Wszystkie osoby prawne uzyskują (i tracą) ten status na skutek **zdarzenia prawnego** określonego w dyspozycji normy prawnej⁵¹⁸. Zdarzeniem tym co do zasady jest wpis do właściwego rejestru, chyba że przepisy szczególne stanowią inaczej (art. 37 § 1 k.c.). Przykładowo dla spółek prawa handlowego nabycie (art. 12 k.s.h.) i utrata (art. 272, 478 k.s.h.) osobowości prawnej następują odpowiednio na skutek wpisu i wykreślenia we właściwym rejestrze, w tym przypadku prowadzonym przez sądy gospodarcze (Krajowy Rejestr Sądowy) (art. 3 ustawy o KRS). Status osoby prawnej implikuje posiadanie zarówno **zdolności prawnej**, jak i **zdolności do czynności prawnej** (z pewnymi wyjątkami zastrzeżonymi ze swej natury wyłącznie na rzecz osób fizycznych, np. dotyczącymi spraw rodzinno-opiekuńczych, służebności osobistej określonej w art. 296 k.c. itd.), a także tzw. **zdolności deliktowej** (art. 416 k.c.)⁵¹⁹.
5. Popularyzacja prowadzenia działalności w różnych formach osób prawnych doprowadziła do powstania **zjawiska nadużycia osobowości prawnej** (zwanego również pomijaniem osobowości prawnej, pomijaniem prawnej odrębności osób prawnych czy też przebijaniem „welonu” korporacyjnego). Polega ono na wykorzystaniu swobody tworzenia osób prawnych (w szczególności spółek zależnych) prowadzącej do szczególnie niekorzystnych konsekwencji dla pozostałych uczestników obrotu⁵²⁰. Nadużywa się formy osobowości prawnej, umożliwiając wyłączenie odpowiedzialności innych podmiotów w celach sprzecznych z prawem, przykładowo w celu pokrzywdzenia wierzycieli czy obchodzenia przepisów prawa lub postanowień umowy⁵²¹. W sytuacji nadużycia osobowości prawnej zasadne byłoby zatem zastosowanie konstrukcji pominięcia osoby prawnej, prowadzące do bezpośredniego poniesienia odpowiedzialności przez osoby, które nadużyły osobowości prawnej. Należy jednak podkreślić, że pomimo zidentyfikowania nadużycia osobowości prawnej **obowiązujący stan prawny nie pozwala przeciwdziałać temu zjawisku w drodze kwestionowania prawnej odrębności osób prawnych** (pominięcia osoby prawnej)⁵²². Podstawą uzyskania zamierzonego efektu, tj. odpowiedzialności osób nadużywających formy osobowości prawnej, może być jednak instytucja nieważności czynności prawnej ze względu na obejście prawa (art. 58 § 1) lub stwierdzenie pozorności samej czynności (art. 83). Skorzystanie z tych instrumentów prawnych możliwe jest jednak w odniesieniu do konkretnych czynności prawnych dokonanych na skutek nadużycia osobowości prawnej, a nie w odniesieniu do uznania utworzenia podmiotu za takie nadużycie⁵²³.

Art. 33¹. [Jednostki organizacyjne niebędące osobami prawnymi]

§ 1. Do jednostek organizacyjnych niebędących osobami prawnymi, którym ustawa przyznaje zdolność prawną, stosuje się odpowiednio przepisy o osobach prawnych.

§ 2. Jeżeli przepis odrębny nie stanowi inaczej, za zobowiązania jednostki, o której mowa w § 1, odpowiedzialność subsydiarną ponoszą jej członkowie; odpowiedzialność ta powstaje z chwilą, gdy jednostka organizacyjna stała się niewypłacalna.

1. Komentowany przepis wprowadza do polskiego prawa **trzecią**, obok osób fizycznych i prawnych, **kategorię podmiotów będących adresatami norm prawnych, tj. ułomne osoby prawne** (niezupełne osoby prawne)⁵²⁴. Są to jednostki organizacyjne, które nie są osobami prawnymi, ale którym norma prawna przyznaje zdol-

⁵¹⁷ Zob. szerzej J. Frąckowiak [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1118–1129.

⁵¹⁸ P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 33, nt 14–15.

⁵¹⁹ A. Kidyba [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 33, nt 6.

⁵²⁰ Tak wyrok SN z 5.11.2013 r., II PK 50/13, OSNP 2014/9, poz. 129. Zob. więcej T. Targosz, *Nadużycie osobowości prawnej...*, *passim*; P. Kuźnicki, *Granica...*, s. 122–142; M. Litwińska-Werner [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 16, *Prawo spółek osobowych*, red. A. Szajkowski, Warszawa 2016, s. 473–519.

⁵²¹ Por. wyrok SN z 15.03.2016 r., II PK 24/15, OSNP 2017/10, poz. 126.

⁵²² A. Kubiak-Cyrul [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Legalis 2020, art. 33, nb 33.

⁵²³ P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 33, nt 20–21. Wyrok SN z 5.11.2013 r., II PK 50/13, OSNP 2014/9, poz. 129; por. jednak uchwała SN (7) z 23.05.2006 r., III PZP 2/06, OSNP 2007/3–4, poz. 38.

⁵²⁴ J. Frąckowiak [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1132.

ność prawną. Posiadają one również zdolność sądową oraz w przypadkach, gdy mają status przedsiębiorcy – zdolność upadłościową i restrukturyzacyjną. Niezupełne osoby prawne stanowią zatem odrębny byt prawny od ich założycieli z odrębną masą majątkową i działają na własny rachunek⁵²⁵. Do tej kategorii podmiotów przykładowo zaliczyć można spółki kapitałowe w organizacji (art. 11 § 1 k.s.h.), handlowe spółki osobowe (art. 8 § 1 k.s.h.), wspólnoty mieszkaniowe⁵²⁶ (z pewnymi zastrzeżeniami co do zakresu ich zdolności prawnej) i stowarzyszenia zwykle (art. 40 ust. 1a pr. stow.)⁵²⁷. W tym miejscu zaznaczyć należy, że ułomną osobą prawną nie jest spółka cywilna (por. komentarz do art. 860)⁵²⁸.

2. Odpowiednie stosowanie przepisów o osobach prawnych co do zasady oznacza założenie, że ułomna osoba prawna: powstaje z chwilą wpisu do rejestru (art. 37 k.c.; por. jednak art. 11 § 1 k.s.h.), ma siedzibę w miejscowości, w której siedzibę ma jej organ zarządzający (art. 41 k.c.), reprezentowana jest przez swoje organy (art. 38 k.c.), a w odpowiednich przypadkach przez kuratora (art. 42 k.c.)⁵²⁹. Możliwe jest też ustanowienie dla niej pełnomocnika (art. 98 i n. k.c.). Ułomna osoba prawna ponosi również odpowiedzialność za szkodę wynikłą z działania jej organu (art. 416 k.c.).
3. Odpowiedzialność ułomnych osób prawnych nie ma, w odróżnieniu od osób prawnych, charakteru wyłącznego (por. jednak art. 299 i 483 k.s.h.). Oznacza to, że ponoszą ją również członkowie niezupełnej osoby prawnej, którzy posiadali ten status **w chwili, gdy ułomna osoba prawna stała się niewypłacalna**, przy czym komentowany przepis ze względu na wyczerpującą regulację tego zagadnienia w odniesieniu do spółek kapitałowych w organizacji i spółek osobowych w Kodeksie spółek handlowych, a także po części w odniesieniu do wspólnot mieszkaniowych w ustawie o własności lokali ma do tych podmiotów ograniczone zastosowanie (por. przykładowo art. 22 i 31 k.s.h.) i stanowi pewnego rodzaju **normę kierunkową**⁵³⁰.
4. Odpowiedzialność członków ułomnej osoby prawnej **nie ma charakteru solidarnego** (art. 369 k.c.)⁵³¹. Wystarczającym kryterium umożliwiającym dochodzenie roszczeń jest **niewypłacalność ułomnej osoby prawnej**. Komentowany przepis nie precyzuje jednak, co należy uznać za stan niewypłacalności. Pomocniczo należy skorzystać z dorobku orzeczniczego w odniesieniu do przesłanki niewypłacalności określonej w dyspozycji art. 458 k.c. Uważa się, że jest to stan, w którym majątek ułomnej osoby prawnej nie wystarcza na zaspokojenie wierzyciela. Wierzyciel w celu poparcia swojego twierdzenia może przytoczyć jakikolwiek dowód wskazujący na to, że ułomna osoba prawna ze względu na brak majątku nie ma możliwości wykonania zobowiązania. Przykładowo dowodem tym może być ogłoszenie upadłości, bezskuteczne przeprowadzenie egzekucji przez któregośkolwiek wierzyciela, złożenie przez ułomną osobę prawną wykazu majątku czy zaprzestanie płacenia długów⁵³². Mając na względzie powyższe, należy uznać, że adekwatnym dowodem będzie też składane przez te podmioty sprawozdanie finansowe, którego analiza może uprawdopodobniać tezę o niewypłacalności.

⁵²⁵ P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 33¹, nt 4.

⁵²⁶ Uchwała SN (7) z 21.12.2007 r., III CZP 65/07, OSNC 2008/7–8, poz. 69. Zob. więcej J. Frąckowiak, *O potrzebie niezbędnych korekt w regulacji odrębnej własności lokalu i wspólnoty mieszkaniowej*, „Rejent” 2022/4, s. 11–24.

⁵²⁷ Por. uchwała SN (7) z 21.12.2007 r., III CZP 65/07.

⁵²⁸ Zob. szerzej A. Herbet [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 16, red. A. Szajkowski, 2016, s. 758–768; M. Podleś [w:] M. Podleś, L. Siwik, *Spółka cywilna w obrocie gospodarczym*, Warszawa 2015, s. 21–23; T. Sokołowski, *Zakres pojęć ułomnych oraz niezupełnych osób prawnych* [w:] *Czterdzieści lat kodeksu cywilnego. Materiały ogólnopolskiego zjazdu cywilistów w Rzeszowie (8–10 października 2004 r.)*, red. M. Sawczuk, Kraków 2006, s. 141–169.

⁵²⁹ Por. wyrok SN z 8.02.2013 r., IV CSK 332/12, OSNC 2013/10, poz. 117; postanowienie SN z 12.01.2023 r., I CSK 2560/22, LEX nr 3507399.

⁵³⁰ E. Gniewek [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 33¹, nb 5. Zob. więcej A.J. Witosz, *Subsydiarna odpowiedzialność współników spółek handlowych. Zasady naczelné*, Warszawa 2014, *passim*.

⁵³¹ E. Gniewek, *Subsydiarna odpowiedzialność ułomnych osób prawnych w kodeksie cywilnym i kodeksie spółek cywilnych* [w:] *Kodeks spółek handlowych po pięciu latach*, red. L. Banel, U. Gaczkowska, Wrocław 2006, s. 25; P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 33¹, nb 24.

⁵³² Wyrok SA w Poznaniu z 8.02.2018 r., I ACa 890/17, LEX nr 2680330.

Art. 34. [Podmiotowość Skarbu Państwa]

Skarb Państwa jest w stosunkach cywilnoprawnych podmiotem praw i obowiązków, które dotyczą mienia państwowego nienależącego do innych państwowych osób prawnych.

I. Skarb Państwa

1. Skarb Państwa jest **szczególną osobą prawną** (art. 33), stanowiącą **cywilnoprawną personifikację państwa**, która w stosunkach cywilnoprawnych przyjmuje równorzędną względem innych uczestników obrotu prawnego pozycję (w odróżnieniu od pozycji państwa określonej przez prawo publiczne, w której występuje w charakterze władczym)⁵³³. Szczególny charakter Skarbu Państwa polega na tym, że nie powstaje na skutek wpisu w jakimkolwiek rejestrze i czerpie osobowość prawną bezpośrednio z art. 218 Konstytucji RP w powiązaniu z art. 33 oraz nie posiada siedziby, statutu i odrębnych organów. W obrocie cywilnoprawnym działa przez jednostki organizacyjne niemające osobowości prawnej określone w ustawie (*statio fisci*)⁵³⁴.
2. Zasady reprezentacji Skarbu Państwa określa ustawa o zasadach zarządzania mieniem państwowym, zgodnie z którą **Skarb Państwa reprezentowany jest przez kierowników urzędów państwowych** w odniesieniu do nabytego i powierzonego tym jednostkom mienia Skarbu Państwa i w zakresie zadań ich urzędów (art. 6 ust. 2 u.z.z.m.p.). W przypadku gdy z przepisów odrębnych nie wynika, której państwowej osobie prawnej przysługują prawa majątkowe do składnika mienia państwowego, prawa te przysługują Skarbowi Państwa (art. 36 ust. 1 u.z.z.m.p.). **Wykonywanie uprawnień** w imieniu Skarbu Państwa należy do Prezesa Rady Ministrów i właściwych ministrów, stosownie do uprawnień przyznanych im w dyspozycji art. 36 u.z.z.m.p. Co do zasady Prezes Rady Ministrów wykonuje w imieniu Skarbu Państwa uprawnienia określone w przepisach odrębnych oraz uprawnienia przysługujące Skarbowi Państwa względem państwowych osób prawnych, o których mowa w art. 44¹ k.c. (art. 36 ust. 2 u.z.z.m.p.). Z kolei uprawnienia przysługujące Skarbowi Państwa do składnika mienia państwowego co do zasady wykonuje minister właściwy do spraw finansów publicznych (art. 36 ust. 3 u.z.z.m.p.), przy czym w zakresie uprawnień wynikających z prawa własności nieruchomości co do zasady umocowany jest minister właściwy do spraw budownictwa, planowania i zagospodarowania przestrzennego oraz mieszkalnictwa (art. 36 ust. 4 u.z.z.m.p.), a w zakresie uprawnień wynikających z praw autorskich i pokrewnych – minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa (art. 36a u.z.z.m.p.). Ustawa o zarządzaniu mieniem państwowym ustanawia **odmienne od wskazanych w dyspozycji art. 39 k.c. skutki działania osoby prawnej w braku umocowania, nakazując do czynności prawnych dokonanych z naruszeniem przepisów o właściwości i zakresie reprezentacji Skarbu Państwa stosować odpowiednio art. 103 § 1 i 2 k.c.** (art. 6 ust. 7 u.z.z.m.p.). Czynności takie dotknięte są zatem sankcją bezskuteczności zawieszanej i mogą tym samym być konwalidowane w drodze potwierdzenia. W zakresie postępowania cywilnego za Skarb Państwa czynności procesowe podejmuje organ państwowej jednostki organizacyjnej, z której działalnością wiąże się dochodzone roszczenie, lub organ jednostki nadzórnej, a także w zakresie określonym odrębną ustawą **Prokuratoria Generalna Rzeczypospolitej Polskiej** (art. 67 § 2 k.p.c.)⁵³⁵.
3. Z zasad określających sposób reprezentacji Skarbu Państwa wynikają też szczególne reguły dokonywania potrąceń wierzytelności, określone w art. 37 u.z.z.m.p. Zgodnie z dyspozycją art. 37 u.z.z.m.p., ustanawiającego tzw. **regułę płatności w jednej kasie**, dłużnikowi nie przysługuje prawo do potrącenia wierzytelności względem Skarbu Państwa reprezentowanego przez wybraną przez dłużnika jednostkę organizacyjną, którą ma do innych państwowych jednostek organizacyjnych⁵³⁶. Również w zakresie egzekucji prowadzonej z majątku Skarbu Państwa wierzyciel wzywa do spełnienia świadczenia bezpośrednio państwową jednostkę organizacyjną, z której działalnością wiąże się to świadczenie, a jednostka ta jest obowiązana spełnić nie-

⁵³³ Tak E. Gniewek [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 34, nb 1.

⁵³⁴ Uchwała SN z 23.09.2010 r., III CZP 62/10, OSNC 2011/2, poz. 15; postanowienie SN z 28.03.1995 r., I CRN 24/95, OSNC 1995/7–8, poz. 117.

⁵³⁵ Por. postanowienie SN z 12.04.2023 r., II CSKP 613/22, OSNC 2023/12, poz. 119.

⁵³⁶ Wyrok SN z 23.10.2003 r., V CK 387/02, OSNC 2004/12, poz. 196.

zwłocznie świadczenie stwierdzone tytułem egzekucyjnym (art. 1060 § 1 k.p.c.)⁵³⁷. Co więcej, **niedopuszczalna** jest również **skarga Skarbu Państwa na niezgodność z prawem prawomocnego orzeczenia**, gdyż Skarb Państwa nie może dochodzić odszkodowania z tego tytułu sam od siebie⁵³⁸.

II. Państwowe osoby prawne

4. Komentowany przepis posługuje się pojęciem państwowych osób prawnych, których definicja określona jest w art. 3 u.z.z.m.p. Państwową osobą prawną jest co do zasady **jednostka organizacyjna posiadająca osobowość prawną, utworzona** (w drodze ustawy lub na podstawie ustawy, lub w wykonaniu ustawy) **przez organ administracji rządowej w celu realizacji zadań publicznych**, spełniająca określone w przywołanym artykule kryteria przyznające Skarbowi Państwa wyłączne uprawnienia co do kontroli (w tym zmiany statutu), udziału w nadwyżce bilansowej i prawa do majątku. Status państwowej osoby prawnej przyznany został również podmiotom enumeratywnie wymienionym w art. 3 ust. 1 u.z.z.m.p. (przykładowo agencje wykonawcze, Urząd Komisji Nadzoru Finansowego czy lasy państwowe). Zgodnie z art. 3 ust. 3 pkt 2 u.z.z.m.p. status ten posiada również spółka, której akcjonariuszami są wyłącznie Skarb Państwa lub inne państwowe osoby prawne. Do spółek posiadających status państwowej osoby prawnej przepisy dotyczące państwowych osób prawnych stosowane są w ograniczonym zakresie (art. 3 ust. 4 u.z.z.m.p.).
5. Status państwowej osoby prawnej determinuje reżim prawny funkcjonowania tych podmiotów, określony głównie w ustawie o zarządzaniu mieniem państwowym. Reżim ten charakteryzuje się ograniczeniami związanymi z możliwością rozporządzania składnikami aktywów trwałych o wartości powyżej 200 000 zł bez zgody organu nadzorującego, a w zakresie aktywów o wartości powyżej 5 000 000 zł lub gdy brak jest organu nadzorującego albo organem nadzorującym jest Prezes Rady Ministrów – bez zgody Prezesa Prokuratury Generalnej RP (art. 38 ust. 1 u.z.z.m.p.). Co więcej, podmioty te zobowiązane są do zasięgania opinii prawnej Prokuratury Generalnej RP w zakresie czynności, których wartość przekracza 50 000 000 zł (art. 18 ust. 1 ustawy o PG), poza wyjątkami przewidzianymi w art. 20 ust. 1 ustawy o PG (opinia prawna w przedmiocie umowy na doradztwo prawne).

Art. 35. [Przepisy ustrojowe]

Powstanie, ustrój i ustanie osób prawnych określają właściwe przepisy; w wypadkach i w zakresie w przepisach tych przewidzianych organizację i sposób działania osoby prawnej reguluje także jej statut.

1. Komentowany przepis w braku zupełnego uregulowania powstania ustroju i ustania osób prawnych odsyła do właściwych przepisów innych ustaw, spośród których można m.in. wymienić Kodeks spółek handlowych, Prawo spółdzielcze, Prawo o stowarzyszeniach czy ustawę o fundacjach (por. komentarz do art. 33). Przepisy regulujące powstanie, ustrój i ustanie osób prawnych nie stanowią jednak wyłącznych norm regulujących ich organizację i sposób działania. W ramach dozwolonych przez prawo założycielom osób prawnych występujących pod różnym mianem (np. wspólników, członków, fundatorów czy udziałowców) możliwe jest kreowanie szczególnych relacji właściwych dla konkretnej osoby prawnej, ze względu chociażby na wybraną formę organizacyjną, przedmiot działalności czy też cel powołania. Postanowienia statutów i umów tworzących osoby prawne muszą być jednak zgodne z normami wyższego rzędu⁵³⁹. Powstanie i ustanie osób prawnych są zdarzeniami prawnymi stanowiącymi skutek podjęcia określonych czynności prawnych, warunkowanych częstokroć kontrolą ich poprawności w aspekcie zgodności z prawem, wpisem do właściwego rejestru po przeprowadzeniu odpowiedniego postępowania (art. 37 § 1 k.c.)⁵⁴⁰.

⁵³⁷ Zob. więcej K. Szczechowicz, *Egzekucja przeciwko Skarbowi Państwa*, PPE 2022/1, s. 83–105.

⁵³⁸ Postanowienie SN z 10.07.2013 r., I CNP 55/12, OSNC 2014/4, poz. 42; wyrok SN z 19.03.2014 r., I CNP 32/13, LEX nr 1521213.

⁵³⁹ Zob. więcej Ł. Gasiński, *Granice swobody kształtowania treści statutu spółki akcyjnej*, Warszawa 2014, s. 136–216; M. Romanowski, *Czy uchwała zgromadzenia udziałowców spółki kapitałowej sprzeczna z normą dyspozytywną jest sprzeczna z prawem?*, PPH 2011/4, s. 27–32; M. Saczywko, *Sprzeczność uchwały rady nadzorczej z umową albo statutem spółki kapitałowej*, PPH 2014/12, s. 49–53.

⁵⁴⁰ Por. B. Ziemianin, *Glosa do uchwały SN z 20.04.1999 r.*, III CZP 4/99, OSP 1999/11, s. 196.

2. Podstawowym, choć niewyłącznym rejestrem w rozumieniu art. 37 § 2 k.c. funkcjonującym w obrocie prawnym jest Krajowy Rejestr Sądowy, prowadzony przez wydziały gospodarcze sądów rejonowych (art. 2 ust. 1 ustawy o KRS). W rejestrze tym wpis uzyskują w szczególności spółki prawa handlowego, spółdzielnie, fundacje, stowarzyszenia i publiczne zakłady opieki zdrowotnej. Wpis danych do tego rejestru ma w zależności od rodzaju sprawy charakter konstytutywny lub deklaratoryjny.

Art. 36. (uchylony)

Art. 37. [Chwila uzyskania osobowości prawnej]

§ 1. Jednostka organizacyjna uzyskuje osobowość prawną z chwilą jej wpisu do właściwego rejestru, chyba że przepisy szczególne stanowią inaczej.

§ 2. Rodzaje rejestrów oraz ich organizację i sposób prowadzenia regulują odrębne przepisy.

1. Powstanie osoby prawnej stanowi zdarzenie prawne będące konsekwencją podjętej czynności prawnej. Komentowany przepis, uzależniając uzyskanie osobowości prawnej od wpisu do rejestru, wyraża zasadę jego **konstytutywności** (chyba że przepisy szczególne stanowią inaczej, niektóre osoby prawne powstają bowiem z mocy ustawy, bez konieczności uzyskania wpisu do rejestru – np. uczelnie publiczne zgodnie z dyspozycją art. 35 ust. 1 Prawa o szkolnictwie wyższym i nauce)⁵⁴¹. Konstytutywność wpisu należy odróżnić od jego deklaratoryjności (potwierdzenia istniejącego stanu prawnego), która dotyczy np. składu organów osób prawnych. W przypadku wpisów objętych skutkiem deklaratoryjnym ich brak zgodności z aktualnym stanem prawnym powoduje skutki określone w art. 15 i 17 ustawy o KRS. Domniemywa się bowiem, że wpisy zawarte w rejestrze są prawdziwe (art. 17 ust. 1 ustawy o KRS), a nikt nie może zasłonić się niezajomością ogłoszonego wpisu (art. 15 ust. 1 ustawy o KRS)⁵⁴².
2. Podstawowym, choć niewyłącznym rejestrem w rozumieniu art. 37 § 2, funkcjonującym w obrocie prawnym, jest Krajowy Rejestr Sądowy prowadzony przez sądy rejonowe. W skład KRS wchodzi rejestr przedsiębiorców, którego zakres podmiotowy określa art. 36 ustawy o KRS. Wpis w nim zobligowane są uzyskać m.in. spółki prawa handlowego, spółdzielnie, stowarzyszenia ubezpieczeń wzajemnych czy instytucje gospodarki budżetowej. Kolejnym rejestrem wchodzący w skład KRS jest rejestr stowarzyszeń, innych organizacji społecznych i zawodowych, fundacji oraz samodzielnych publicznych zakładów opieki zdrowotnej (art. 49 ust. 1 ustawy o KRS). Krajowy Rejestr Sądowy jest jawny i obejmuje podmioty, na które przepisy ustaw nakładają obowiązek uzyskania wpisu do tego rejestru. Każda zainteresowana osoba ma prawo zarówno do dostępu do danych zawartych w rejestrze, jak i do otrzymania poświadczonych odpisów, wyciągów, zaświadczeń i informacji (w tym elektronicznie). Zadanie to realizowane jest przez Centralną Informację Krajowego Rejestru Sądowego, która prowadzi zbiór informacji. Centralna Informacja wydaje odpisy, wyciągi i zaświadczenia oraz udziela informacji z rejestru, które mają moc dokumentów urzędowych, jeżeli zostały wydane w postaci papierowej lub elektronicznej. Jak już wspomniano, wpis danych do KRS ma w zależności od rodzaju sprawy charakter konstytutywny lub deklaratoryjny. Oznacza to, że w zależności od charakteru wpisu tworzy on lub potwierdza stan prawny dotyczący danego podmiotu podlegającego wpisowi. Podstawowymi cechami Rejestru są zupełność, aktualność, jawność oraz prawdziwość⁵⁴³.
3. Oprócz Krajowego Rejestru Sądowego w obrocie prawnym funkcjonują m.in. utworzony na podstawie art. 30 ustawy z 17.05.1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania⁵⁴⁴ **rejestr kościołów i związków wyznaniowych** prowadzony przez ministra właściwego do spraw wyznań religijnych, mniejszości narodowych i etnicznych, **rejestr uczelni niepublicznych i związków tych uczelni** (art. 37 ust. 1 Prawa o szkolnictwie wyższym i nauce), **rejestr funduszy inwestycyjnych** (art. 16 ust. 1 u.f.i.) czy **ewidencja partii politycznych** (art. 11 ust. 1 u.p.p.).

⁵⁴¹ Por. P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 37, nb 2. Zob. też J.P. Naworski, *Wpis do rejestru sądowego jako przesłanka nabycia osobowości prawnej*, „Glosa” 2000/5, s. 8–17.

⁵⁴² Por. wyrok SN z 12.02.2014 r., IV CSK 361/13, LEX nr 1436180.

⁵⁴³ Zob. więcej D. Wajda, *Wpisy w Krajowym Rejestrze Sądowym wywołujące skutek deklaratoryjny*, PPH 2019/1, s. 21–26.

⁵⁴⁴ Dz.U. z 2023 r. poz. 265.

Art. 38. [Reprezentacja]

Osoba prawna działa przez swoje organy w sposób przewidziany w ustawie i w opartym na niej statucie.

1. Komentowany przepis dokonuje normatywnego połączenia działania osoby fizycznej z działaniem osoby prawnej, pod warunkiem powołania osoby fizycznej w skład organu osoby prawnej. Połączenie to może być rozumiane w dwóch aspektach. Pierwszy, szerszy aspekt charakterystyczny dla relacji dotyczących Skarbu Państwa polega na braku wyróżniania w strukturze Skarbu Państwa organu oraz na wskazaniu osób, których zachowanie będzie uważane za działanie tej osoby prawnej (np. kierowników jednostek). Drugi, węższy aspekt dotyczy sytuacji, w której organ jest elementem konstrukcyjnym osoby prawnej, a konkretne osoby fizyczne zostają do niego powołane w sposób określony przez prawo i wewnętrzne uregulowania (statut, umowę)⁵⁴⁵.
2. Konstrukcja organu osoby prawnej jest określana zarówno przez przepisy powszechnie obowiązującego prawa, jak i akty o charakterze wewnętrznym (statut, umowę, regulamin). Należy w tym miejscu zaznaczyć, że przepisy prawa regulujące funkcjonowanie i kształt osób prawnych jasno precyzują, jakie organy muszą funkcjonować w ramach danej osoby prawnej, dając czasami wybór w zakresie pewnych elementów konstrukcyjnych osoby prawnej, np. odnośnie do organu nadzoru w spółce z ograniczoną odpowiedzialnością (art. 213 k.s.h.)⁵⁴⁶.

Wpływ na ukształtowanie stosunków wewnątrz organów osoby prawnej ma liczba zasiadających w nich osób, która w szczególności w kontekście organów reprezentujących osoby prawne może determinować zasady ich reprezentacji – jednoosobowo, łącznie czy w sposób mieszany – w zależności od wartości przedmiotu czynności prawnej⁵⁴⁷. Niejednokrotnie dla skuteczności dokonania czynności prawnej przez organ reprezentujący osobę prawną potrzebna będzie zgoda innego organu, np. zgoda zgromadzenia wspólników w spółce z ograniczoną odpowiedzialnością na zbycie przedsiębiorstwa (art. 228 pkt 3 k.s.h.). Tym samym działanie w braku takiej zgody może, w zależności od okoliczności sprawy, powodować odpowiedzialność odszkodowawczą (por. art. 17 § 3 k.s.h.), a nawet nieważność czynności prawnej dokonanej z pominięciem zgody uprawnionego organu (por. art. 17 § 1 k.s.h.)⁵⁴⁸. W orzecznictwie rysuje się również pewien spór w przedmiocie dopuszczalności stosowania do organów osób prawnych w drodze analogii art. 108 k.c., który uniemożliwia pełnomocnikowi poza pewnymi przypadkami bycie drugą stroną czynności prawnej⁵⁴⁹.

3. Ustawodawca kompleksowo precyzuje katalog organów funkcjonujących w osobach prawnych, ograniczając tym samym swobodę w ich kreowaniu (**zasada numerus clausus organów osób prawnych**). Pewnym wyjątkiem od tej zasady jest przewidziana w prawie spółdzielczym możliwość istnienia w spółdzielni innych oprócz określonych w ustawie – Prawo spółdzielcze organów określonych w statucie, jednak pod warunkiem że w ich skład wchodzi wyłącznie członkowie spółdzielni (art. 35 § 3 pr. spółdz.). Organami osób prawnych przewidzianymi w ustawach regulujących ich funkcjonowanie (por. komentarz do art. 33) są m.in. zarząd, rada nadzorcza, komisja rewizyjna, walne zgromadzenie, zgromadzenie wspólników czy też rada dyrektorów (w odniesieniu do prostej spółki akcyjnej).
4. Reprezentowanie osoby prawnej przez jej organy w myśl dominującej w polskiej doktrynie **teorii organów** polega na przypisaniu oświadczeniom członka organu osoby prawnej przymiotu oświadczeń samej osoby

⁵⁴⁵ J. Frąckowiak [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1144–1145.

⁵⁴⁶ Zob. więcej A. Opalski, *Pojęcie organu osoby prawnej*, PiP 2009/1, s. 18–31.

⁵⁴⁷ Por. M. Baszczyk, *Czynna reprezentacja łączna w spółkach kapitałowych oraz skutki jej naruszenia*, PPH 2023/3, s. 45–51; A. Hammermeister, *Rezygnacja członka zarządu wieloosobowego a powstanie zarządu jednoosobowego – glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z 27.05.2020 r., V CZ 22/20, „Glosa” 2023/3, s. 62–70.*

⁵⁴⁸ W zakresie wymogu dodatkowej zgody na dokonanie czynności prawnej zob. więcej J. Frąckowiak [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1154–1156. Por. K. Olszak, *Niedopuszczalność zastąpienia orzeczeniem sądowym uchwały wspólników spółki z ograniczoną odpowiedzialnością wyrażającej zgodę na zbycie nieruchomości*, „Palestra” 2017/7–8, s. 114–126.

⁵⁴⁹ Za dopuszczalnością stosowania zob. postanowienie SN z 29.01.2016 r., II CSK 231/14, LEX 2009501; wyrok SN z 2.07.2015 r., IV CSK 573/14, LEX 1778865; przeciwko zob. wyrok SN z 24.07.2009 r., II CSK 41/09, LEX 519933.

prawnej⁵⁵⁰. Tym samym osoba prawna jest obowiązana do naprawienia szkody wyrządzonej z winy jej organu (art. 416 k.c.). Członkiem organu jest tzw. **piastun osoby prawnej**, którym co do zasady jest osoba fizyczna (por. jednak art. 4 ust. 2 u.f.i.). Reprezentacja osoby prawnej dla swej skuteczności wymaga spełnienia czterech przesłanek – istnienia osoby prawnej na dzień złożenia oświadczenia, ujawnienia działania w charakterze organu osoby prawnej, skutecznego powołania i podjęcia czynności w zakresie przyznanych kompetencji⁵⁵¹. Reprezentowanie należy jednak odróżnić od prowadzenia spraw osoby prawnej, które dotyczy stosunków wewnętrznych⁵⁵².

Art. 39. [Rzekomy organ osoby prawnej]

§ 1. Jeżeli zawierający umowę jako organ osoby prawnej nie ma umocowania albo przekroczy jego zakres, ważność umowy zależy od jej potwierdzenia przez osobę prawną, w której imieniu umowa została zawarta.

§ 2. Druga strona może wyznaczyć osobie prawnej, w której imieniu umowa została zawarta, odpowiedni termin do potwierdzenia umowy; staje się wolna po bezskutecznym upływie wyznaczonego terminu.

§ 3. W braku potwierdzenia ten, kto zawarł umowę jako organ osoby prawnej, obowiązany jest do zwrotu tego, co otrzymał od drugiej strony w wykonaniu umowy, oraz do naprawienia szkody, którą druga strona poniosła przez to, że zawarła umowę nie wiedząc o braku umocowania lub o przekroczeniu jego zakresu.

§ 4. Jednostronna czynność prawna dokonana przez działającego jako organ osoby prawnej bez umocowania albo z przekroczeniem jego zakresu jest nieważna. Jednakże gdy ten, komu zostało złożone oświadczenie woli w imieniu osoby prawnej, zgodził się na działanie bez umocowania, stosuje się odpowiednio przepisy o zawarciu umowy bez umocowania.

§ 5. Przepis § 3 stosuje się odpowiednio w przypadku, gdy czynność prawna została dokonana w imieniu osoby prawnej, która nie istnieje.

1. Komentowany przepis uzależnia ważność umów zawartych przez organ osoby prawnej działający bez umocowania lub z przekroczeniem zakresu umocowania od ich potwierdzenia⁵⁵³. W okresie do momentu potwierdzenia umowy lub upływu terminu, który druga strona wyznaczyła na podjęcie tego działania, skuteczność tak zawartej umowy jest zawieszona (*negotium claudicans*)⁵⁵⁴. Skutkiem braku potwierdzenia lub przekroczenia terminu do jego dokonania jest określony w § 3 komentowanego przepisu obowiązek zwrotu tego, co podmiot działający bez odpowiedniego umocowania lub z jego przekroczeniem otrzymał od drugiej strony w wykonaniu umowy, oraz do naprawienia szkody na zasadach tzw. **ujemnego interesu umownego**. Podstawą do dochodzenia zwrotu korzyści są przepisy o bezpodstawnym wzbogaceniu (art. 405 k.c.)⁵⁵⁵.
2. Przepisy Kodeksu spółek handlowych przewidują szczególne względem komentowanych zasady konwalidacji czynności prawnych (por. art. 6 ust. 7 u.z.z.m.p.)⁵⁵⁶. Ich istotą jest wprowadzenie sankcji nieważności czynności prawnej dokonanej bez wymaganej uchwały wspólników, walnego zgromadzenia bądź rady nadzorczej, o ile zgoda takiej wymaga ustawa (art. 17 § 1 k.s.h.). Zgoda może być wyrażona nie tylko przed złożeniem oświadczenia przez spółkę, lecz także następnie, nie później jednak niż w terminie 2 miesięcy od dnia złożenia oświadczenia przez spółkę ze skutkiem *ex tunc*. Przepis różnicuje przy tym skutek działania organu reprezentującego spółkę w zależności od tego, czy wymóg uzyskania zgody na dokonanie określonej czynności

⁵⁵⁰ S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 373; P. Widerski, *Status prawny członków organów osób prawnych po nowelizacji kodeksu cywilnego z 9.11.2018 r.*, PiP 2020/7, s. 108–125. Zob. także A. Zbiegień-Turzańska, *Skutki działania fałszywego piastuna spółki kapitałowej i spółdzielni*, PS 2019/9, s. 67–76; por. postanowienie SN z 23.06.2022 r., II CSKP 517/22, LEX nr 3455682; wyrok SN z 23.05.2023 r., II CSKP 1056/22, LEX nr 3588185.

⁵⁵¹ Tak P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 37, nb 4; por. też wyrok SN z 10.03.2022 r., II CSKP 88/22, LEX nr 3410148.

⁵⁵² Por. K. Kopaczynska-Pieczniak, *(Nie)zależność reprezentacji od prowadzenia spraw w handlowych spółkach osobowych*, PPH 2019/9, s. 9–17. Zob. także R. Rykowski, *Dopuszczalność prowadzenia spraw spółki przez osobę trzecią*, PPH 2012/3, s. 34–39; wyrok SN z 1.12.2022 r., II CSKP 658/22, LEX nr 3559563.

⁵⁵³ Zob. więcej. M. Baszczyk, *Czynna reprezentacja...*, s. 45–51; W. Wyrzykowski, *Wpływ nowelizacji art. 39 k.c. na zasady reprezentowania spółki kapitałowej w umowach pomiędzy spółką a jej członkiem zarządu*, PUG 2020/1, s. 23–28.

⁵⁵⁴ P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 39, nb 27.

⁵⁵⁵ P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 39, nb 15.

⁵⁵⁶ M. Baszczyk, *Reprezentacja spółki z o.o. w umowie z członkiem zarządu – kilka uwag na tle art. 210 § 1 k.s.h.*, PPH 2020/3, s. 45–50; M. Borowski, *Skutki działania fałszywego piastuna organu osoby prawnej na tle regulacji rejestrowych*, PPH 2019/1, s. 33–38; J. Mucha-Kujawa, *Teoretycznoprawne aspekty przedstawicielstwa organizacyjnego jako paradygmatycznego sposobu reprezentowania osoby prawnej*, St. Prawn. 2017/3, s. 149–170; A. Zbiegień-Turzańska, *Skutki działania fałszywego piastuna...*, s. 67–76.

prawnej wynika z ustawy, czy tylko z umowy (statutu), stanowiąc w drugim omawianym przypadku jedynie o odpowiedzialności odszkodowawczej zarządu, bez przesądzania o wadliwości dokonanej czynności prawnej.

3. Dyspozycja art. 39 § 4 k.c. przewiduje z kolei odmienny od bezskuteczności zawieszonej skutek prawny w zakresie jednostronnych oświadczeń woli złożonych przez organ osoby prawnej bez umocowania albo z jego przekroczeniem. Takie oświadczenia są dotknięte sankcją **nieważności**, przy tym zastrzeżeniu, że gdy ten, komu zostało złożone oświadczenie woli w imieniu osoby prawnej, zgodził się na działanie bez umocowania, stosuje się odpowiednio przepisy o zawarciu umowy bez umocowania.

Art. 40. [Odpowiedzialność za zobowiązania]

§ 1. Skarb Państwa nie ponosi odpowiedzialności za zobowiązania państwowych osób prawnych, chyba że przepis odrębny stanowi inaczej. Państwowe osoby prawne nie ponoszą odpowiedzialności za zobowiązania Skarbu Państwa.

§ 2. W razie nieodpłatnego przejęcia, na podstawie obowiązujących ustaw, określonego składnika mienia od państwowej osoby prawnej na rzecz Skarbu Państwa, ten ostatni odpowiada solidarnie z osobą prawną za zobowiązania powstałe w okresie, gdy składnik stanowił własność danej osoby prawnej, do wysokości wartości tego składnika ustalonej według stanu z chwili przejęcia, a według cen z chwili zapłaty.

§ 3. Przepisy § 1 i 2 stosuje się odpowiednio do odpowiedzialności jednostek samorządu terytorialnego i samorządowych osób prawnych.

1. Komentowany przepis wyłącza solidarną odpowiedzialność Skarbu Państwa i państwowych osób prawnych, a także w drodze odpowiedniego stosowania jednostek samorządu terytorialnego i samorządowych osób prawnych. Termin „państwowa osoba prawna” zdefiniowany został w ustawie o zasadach zarządzania mieniem państwowym (art. 3 ust. 1 pkt 1 u.z.z.m.p.). Co do zasady jest to jednostka organizacyjna posiadająca osobowość prawną, utworzona przez organ administracji rządowej (w drodze ustawy lub na podstawie ustawy lub w wykonaniu ustawy) w celu realizacji zadań publicznych. Jednostka ta posiada specyficzną konstrukcję przyznającą Skarbowi Państwa wyłączne uprawnienia w zakresie jej kontroli (w tym zmiany statutu) i praw majątkowych (udziału w nadwyżce bilansowej i prawa do majątku). Państwową osobą prawną jest także jednostka organizacyjna niespełniająca przesłanek, o których mowa powyżej, jeżeli ustawa tak stanowi, oraz spółka, której akcjonariuszami są wyłącznie Skarb Państwa lub inne państwowe osoby prawne (art. 3 ust. 3 u.z.z.m.p.). Ustawodawca określa również katalog jednostek organizacyjnych, którym przyznaje status państwowej osoby prawnej (art. 3 ust. 1 pkt 2–33 u.z.z.m.p.). Spośród określonych w przywołanym wyżej artykule jednostek wymienić można chociażby Polską Agencję Rozwoju Przedsiębiorczości, Polski Instytut Sztuki Filmowej czy Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa.
2. Wyłączenie solidarnej odpowiedzialności Skarbu Państwa i państwowych osób prawnych koresponduje z funkcjonującą w polskim prawie zasadą płatności w jednej kasie, która oznacza, że dłużnik nie może potrącić wierzytelności względem Skarbu Państwa reprezentowanego przez wybraną przez dłużnika jednostkę organizacyjną, która przysługuje mu w stosunku do innych państwowych jednostek organizacyjnych (por. komentarz do art. 34). Wyjątek od tej reguły stanowi jednak możliwość solidarnego ponoszenia odpowiedzialności przez te podmioty w wypadku, w którym Skarb Państwa nieodpłatnie przejmie składnik mienia od państwowej osoby prawnej. Odpowiedzialność solidarna w omawianym przypadku jest jednak **ograniczona czasowo** – do zobowiązań powstałych, gdy składnik stanowił własność danej osoby prawnej, **oraz kwotowo** – do wysokości wartości składnika według stanu z chwili przejęcia i cen z chwili zapłaty (*pro viribus patrimonii*).

Art. 41. [Siedziba]

Jeżeli ustawa lub oparty na niej statut nie stanowi inaczej, siedzibą osoby prawnej jest miejscowość, w której ma siedzibę jej organ zarządzający.

1. Siedzibą osoby prawnej jest co do zasady miejscowość określana w jej **statucie** (przykładowo por. art. 157 § 1 pkt 1 k.s.h. w odniesieniu do spółki z ograniczoną odpowiedzialnością oraz art. 304 § 1 pkt 1 k.s.h. w odniesieniu do spółki akcyjnej) lub **ustawie** (przykładowo art. 3 ust. 2 ustawy z 21.07.2006 r. o nadzorze nad

rynkiem finansowym⁵⁵⁷ ustanawia siedzibę Urzędu Komisji Nadzoru Finansowego w Warszawie), na podstawie którego powstaje osoba prawna. W braku odmiennych postanowień, zgodnie z dyspozycją art. 41 k.c., siedzibą osoby prawnej jest **miejsce, w której siedzibę ma jej organ zarządzający**. W orzecznictwie przyjmuje się również, że siedzibą wspólnoty mieszkaniowej jest miejscowość, w której położona jest nieruchomość wspólna⁵⁵⁸.

2. Określenie siedziby jest istotne ze względu na ustalenie m.in. miejsca spełnienia świadczenia (zgodnie z art. 454 § 1 k.c. gdy miejsce to nie jest oznaczone ani nie wynika z właściwości zobowiązania, świadczenie powinno być spełnione w miejscu, gdzie w chwili powstania zobowiązania dłużnik miał siedzibę, z wyjątkiem świadczenia pieniężnego, które powinno być spełnione w miejscu zamieszkania lub w siedzibie wierzyciela), właściwości miejscowej sądu (zgodnie z art. 30 k.p.c. powództwo przeciwko osobie prawnej lub innemu podmiotowi niebędącemu osobą fizyczną wytacza się według miejsca ich siedziby) czy też miejsca odbywania zgromadzeń wspólników spółek kapitałowych, które powinny co do zasady odbyć się w siedzibie spółki, jeżeli umowa lub statut spółki nie wskazuje innego miejsca na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (art. 234 i 403 k.s.h.). Każda osoba prawna ma zatem jedną siedzibę, a jej zmiana wymaga odpowiednio zmiany statutu, ustawy lub siedziby organu zarządzającego. Przepisy dotyczące siedziby stosuje się odpowiednio do niepełnych osób prawnych (por. komentarz do art. 33¹ § 1). Należy w tym miejscu odróżnić siedzibę od jej adresu, który mieścić się powinien w miejscowości, w której osoba prawna ma siedzibę. Osoba prawna dla skutecznego posługiwania się **adresem siedziby** powinna mieć do niego tytuł prawny (własność, najem, dzierżawa, użytkowanie, użyczenie).

Art. 42. [Kurator osoby prawnej]

§ 1. Jeżeli osoba prawna nie może być reprezentowana lub prowadzić swoich spraw ze względu na brak organu albo brak w składzie organu uprawnionego do jej reprezentowania, sąd ustanawia dla niej kuratora. Kurator podlega nadzorowi sądu, który go ustanowił.

§ 2. Do czasu powołania albo uzupełnienia składu organu, o którym mowa w § 1, albo ustanowienia likwidatora kurator reprezentuje osobę prawną oraz prowadzi jej sprawy w granicach określonych w zaświadczeniu sądu.

§ 3. Kurator niezwłocznie podejmuje czynności zmierzające do powołania albo uzupełnienia składu organu osoby prawnej uprawnionego do jej reprezentowania, a w razie potrzeby do jej likwidacji.

§ 4. Pod rygorem nieważności kurator jest obowiązany uzyskać zezwolenie sądu rejestrowego na:

- 1) nabycie i zbycie przedsiębiorstwa lub jego zorganizowanej części oraz na dokonanie czynności prawnej, na podstawie której następuje oddanie przedsiębiorstwa lub jego zorganizowanej części do czasowego korzystania;
- 2) nabycie i zbycie oraz obciążanie nieruchomości, użytkowania wieczystego lub udziału w nieruchomości.

1. Komentowany przepis odnosi się do sytuacji, w której reprezentacja osoby prawnej lub prowadzenie jej spraw nie są możliwe (por. komentarz do art. 38). Taki stan powstaje w przypadku braku uprawnionego organu osoby prawnej (np. zgodnie z art. 201 § 1 k.s.h. zarządu spółki z ograniczoną odpowiedzialnością) albo braku w składzie takiego organu, **o ile brak ten zgodnie z przepisami ustawy lub statutu osoby prawnej uniemożliwia reprezentację lub prowadzenie jej spraw**. Taki stan rzeczy może godzić w interesy zarówno samej osoby prawnej, jak i jej wierzycieli. Z tego względu ustawodawca przewidział możliwość sądowego ustanowienia kuratora. W tym miejscu należy zaznaczyć, że ustanowienie kuratora jest **możliwe również na innej podstawie prawnej niż wskazana w komentowanym przepisie** (por. art. 69 k.p.c., art. 253 § 2 k.s.h.)⁵⁵⁹.
2. Nadrzędnym zadaniem kuratora jest **doprowadzenie do powołania lub uzupełnienia odpowiedniego organu osoby prawnej** (art. 42 § 3 k.c.) w celu przywrócenia zdolności do prawidłowego działania⁵⁶⁰. Do tego

⁵⁵⁷ Dz.U. z 2024 r. poz. 135.

⁵⁵⁸ Por. postanowienie SA w Katowicach z 28.02.2012 r., I ACz 1128/11, LEX nr 1162604.

⁵⁵⁹ Zob. więcej M. Dziurda, *Wynagrodzenie kuratorów procesowych*, M. Praw. 2022/23, s. 1181–1186.

⁵⁶⁰ Por. Ł. Węgrzynowski, *Orzecznictwo Sądu Najwyższego w sprawach cywilnych dotyczących Kodeksu spółek handlowych w 2012 r. – przegląd i analiza*, cz. 1, PS 2014/1, s. 86–113.

czasu kurator reprezentuje osobę prawną (przedstawicielstwo) oraz prowadzi jej sprawy w zakresie określonym zaświadczeniem sądu (art. 42 § 2 k.c. w powiązaniu z art. 604 k.p.c.) z ograniczeniami polegającymi na konieczności uzyskania uprzedniego zezwolenia sądu rejestrowego na dokonanie czynności określonych w art. 42 § 4 pkt 1 i 2 k.c. pod rygorem nieważności⁵⁶¹. Jeżeli kurator stwierdzi, że nie da się ustanowić organów dla osoby prawnej i zachodzą przesłanki wszczęcia postępowania likwidacyjnego (w którego efekcie nastąpi ustanie bytu prawnego osoby prawnej), zadaniem kuratora będzie podjęcie czynności w celu ustanowienia likwidatora dla osoby prawnej (por. komentarz do art. 42¹)⁵⁶². Z momentem powołania kuratora wygasa prokura, a samemu kuratorowi nie przysługuje uprawnienie do jego powołania (art. 109⁷ § 3¹ k.c.).⁵⁶³

3. Braki w reprezentacji osoby prawnej mają również doniosłe skutki w odniesieniu do toczących się postępowań sądowych⁵⁶⁴. Wszelkie postępowania inne niż doprowadzające do powołania lub uzupełnienia organu w celu przywrócenia jego zdolności do reprezentacji i prowadzenia spraw osoby prawnej powinny być zawieszone do czasu ustanowienia kuratora (por. jednak art. 69 k.p.c.)⁵⁶⁵. Wzmianka o powołaniu i odwołaniu kuratora podlega wpisowi do Krajowego Rejestru Sądowego w stosunku do podmiotów podlegających wpisowi do tego rejestru (art. 43 ustawy o KRS).

Art. 42¹. [Okres, na jaki ustanawia się kuratora osoby prawnej; wniosek kuratora o rozwiązanie osoby prawnej]

§ 1. Kuratora ustanawia się na okres nieprzekraczający roku. W szczególnie uzasadnionych przypadkach można przedłużać ustanowienie kuratora na czas oznaczony, jeżeli czynności kuratora, o których mowa w art. 42 § 3, nie mogły zostać zakończone przed upływem okresu, na który został ustanowiony.

§ 2. Jeżeli czynności podjęte przez kuratora nie doprowadziły do powołania lub uzupełnienia składu organu osoby prawnej uprawnionego do jej reprezentowania albo jej likwidacji, występuje on niezwłocznie z wnioskiem do sądu rejestrowego o rozwiązanie osoby prawnej. Nie narusza to uprawnień kuratora do wystąpienia z żądaniem rozwiązania osoby prawnej na podstawie odrębnych przepisów.

Kurator ustanowiony może być na czas oznaczony, co do zasady na okres nie dłuższy niż rok. Jedynie w przypadku, w którym czynności kuratora zmierzające do powołania organu osoby prawnej, uzupełnienia jej składu bądź likwidacji nie mogły zostać zakończone przed upływem okresu, na który kurator został ustanowiony, możliwe jest przedłużenie okresu jego ustanowienia⁵⁶⁶. Takie założenie ustawodawcy koresponduje z nadrzędnym celem, dla którego sąd ustanawia kuratora, tj. przywróceniem możliwości działania osoby prawnej zarówno w sferze zewnętrznej (reprezentacja), jak i wewnętrznej (prowadzenie spraw) lub ustanowieniem jej likwidatorów. Gdy ten cel nie może zostać zrealizowany, kurator bez zbędnej zwłoki występuje do sądu o rozwiązanie osoby prawnej, które, o ile przepisy tak stanowią, zostanie poprzedzone postępowaniem likwidacyjnym. Umocowanie kuratora do wystąpienia o rozwiązanie osoby prawnej znacząco ułatwia uporządkowanie problemów tzw. porzuconych spółek, których właściciele stracili nimi zainteresowanie⁵⁶⁷. Występowanie w obrocie prawnym podmiotów bez odpowiednich organów, a także bez szans na ich powołanie w przyszłości, godzi bowiem w pewność obrotu prawnego.

Art. 43. [Ochrona dóbr osobistych osób prawnych]

Przepisy o ochronie dóbr osobistych osób fizycznych stosuje się odpowiednio do osób prawnych.

Osobom prawnym, a także, z uwagi na dyspozycję art. 33¹, niepełnym osobom prawnym przysługują dobra osobiste, których ochrona odbywa się na zasadach analogicznych do ochrony dóbr osobistych osób

⁵⁶¹ Por. wyrok SA w Warszawie z 2.06.2015 r., I ACa 1549/14, LEX nr 1929551. Zob. też postanowienie SN z 23.11.2012 r., IV CSK 150/12, LEX nr 1284763.

⁵⁶² Postanowienie SN z 23.11.2012 r., IV CSK 150/12, LEX nr 1284763.

⁵⁶³ Zob. więcej A. Jagielska-Burduk, K. Mularski, *Kurator osoby prawnej. Próba wykładni art. 42 k.c.*, „Rejent” 2010/6, s. 66–93.

⁵⁶⁴ Por. uchwała SN z 5.12.2014 r., III CZP 101/14, OSNC 2015/10, poz. 116.

⁵⁶⁵ Z. Miczek, *Zakres procesowego umocowania kuratora ustanowionego w trybie art. 42 k.c.*, PPH 2017/1, s. 26–30.

⁵⁶⁶ Zob. więcej A. Ludwicińska [w:] *Prawo restrukturyzacyjne i upadłościowe*, red. A. Machowska, Warszawa 2021, rozdział 8.2 *Kurator dla osoby prawnej pozbawionej organów*.

⁵⁶⁷ Por. wyrok SA w Warszawie z 2.06.2015 r., I ACa 1549/14, LEX nr 1929551.

fizycznych, przy zastrzeżeniu, że katalog chronionych dóbr osób fizycznych nie jest taki sam jak u osób prawnych (por. komentarz do art. 23 i n.)⁵⁶⁸. Katalog przysługujących osobom prawnym dóbr osobistych należy uznać za otwarty, zatem powinien być on określany dla każdego typu osoby prawnej *ad casu*, w szczególności przy uwzględnieniu celu jej powołania⁵⁶⁹. Uznanie, czy mamy do czynienia z dobrem osobistym, zależy od wielu czynników; pojęcie to należy odnosić do określonego poziomu rozwoju technologicznego i cywilizacyjnego⁵⁷⁰. Co więcej, w literaturze podnosi się, że możliwe jest również domaganie się przez osobę prawną ochrony dobra osobistego nieprzysługującego osobie fizycznej, niestypizowanego dotychczas w ustawie i orzecznictwie⁵⁷¹. Przykładowo dobrami osobistymi są wizerunek czy dobre imię osoby prawnej, lecz już nie wolność prowadzenia działalności gospodarczej⁵⁷². Wolność prowadzenia działalności gospodarczej należy jednak odróżnić od **wolności działania w zakresie działania fundacji i stowarzyszeń, która posiada przymiot dobra osobistego**⁵⁷³. Możliwość stypizowania wolności działania stowarzyszenia jako wyodrębnionego dobra osobistego znajduje uzasadnienie w przepisach Konstytucji RP (art. 12, 58 ust. 1) i ratyfikowanych konwencjach międzynarodowych (art. 11 ust. 1 EKPC czy art. 22 ust. 1 MPPOiP).

Dział III. Przedsiębiorcy i ich oznaczenia

Art. 43¹. [Przedsiębiorca]

Przedsiębiorcą jest osoba fizyczna, osoba prawna i jednostka organizacyjna, o której mowa w art. 33¹ § 1, prowadząca we własnym imieniu działalność gospodarczą lub zawodową.

1. Przepis art. 43¹ definiuje przedsiębiorcę jako dowolny podmiot prawa cywilnego (**kryterium podmiotowe**), o ile jednocześnie wykazuje on cechy powszechnie uznawane za charakterystyczne dla przedsiębiorcy (**kryterium funkcjonalne**)⁵⁷⁴. Przedsiębiorcą może być alternatywnie osoba fizyczna, osoba prawna albo jednostka organizacyjna niebędąca osobą prawną, której ustawa przyznaje zdolność prawną (art. 33¹ § 1). Jest to zatem ujęcie bardzo szerokie, otwierające możliwość kwalifikowania jako przedsiębiorców osób z różnych grup podmiotowych, pod warunkiem że prowadzą one we własnym imieniu działalność gospodarczą lub zawodową. Komentowany przepis jest zgodny z konstytucyjną zasadą wolności gospodarczej (zob. art. 20, 22 i 64 Konstytucji RP) oraz z konstytucyjną zasadą wolności wyboru i wykonywania zawodu (zob. art. 65 ust. 1 Konstytucji RP).
2. Osoby fizyczne chcące zarejestrować działalność gospodarczą podlegają obowiązkowi wpisu do ewidencji działalności gospodarczej – elektroniczny rejestr przedsiębiorców jest prowadzony w postaci Centralnej Ewidencji Działalności Gospodarczej (CEIDG)⁵⁷⁵. Osoby takie mogą mieć pełną zdolność do czynności prawnych⁵⁷⁶, mogą także cechować się ograniczoną zdolnością do czynności prawnych lub nawet jej brakiem.
3. Osobami prawnymi, które mogą prowadzić działalność gospodarczą, są typowo kapitałowe spółki prawa handlowego (spółki z ograniczoną odpowiedzialnością, spółki akcyjne), banki, towarzystwa ubezpieczeń

⁵⁶⁸ P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 43, nb 1. Zob. więcej *Dobra osobiste i ich ochrona*, red. M. Romańska, Warszawa 2020, *passim*; wyrok ETPC z 11.01.2022 r., 78873/13, Freitas Rangel v. Portugalia, LEX nr 3285012.

⁵⁶⁹ M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2020, art. 43, nb 1; postanowienie SN z 28.04.2022 r., I CSK 937/22, LEX nr 3388404. Por. wyrok SN z 5.04.2013 r., III CSK 198/12, OSNC 2013/12, poz. 141.

⁵⁷⁰ Uchwała SN (7) z 16.07.1993 r., I PZP 28/93, OSNC 1994/1, poz. 2.

⁵⁷¹ Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2008, s. 175.

⁵⁷² Por. wyrok SN z 5.04.2013 r., III CSK 198/12, OSNC 2013/12, poz. 141; wyrok SA w Lublinie z 24.05.2022 r., I ACa 511/21, LEX nr 3390489.

⁵⁷³ Por. wyrok SN z 24.03.2011 r., I CSK 372/10, LEX nr 927833.

⁵⁷⁴ Por. J. Szwaja, A. Kubiak-Cyruł, *Przedsiębiorcy i ich oznaczenia* [w:] S. Sołtysiński, A. Szajkowski, A. Szumański, J. Szwaja, *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, t. 5, *Pozakodeksowe prawo handlowe*, Warszawa 2015, s. 11, 13; P. Pinior [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Habdas, M. Fras, 2018, s. 304–310, 332.

⁵⁷⁵ Por. art. 2 ust. 2 pkt 1 ustawy o CEIDG.

⁵⁷⁶ Tak, bez wyjątków, wyrok SA w Warszawie z 22.04.2009 r., VI ACa 1083/08, „Apelacja. Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Warszawie” 2009/4, poz. 38, który podkreślił, że przedsiębiorcą może być tylko osoba fizyczna posiadająca pełną zdolność do czynności prawnych jako cechę niezbędną do prowadzenia działalności gospodarczej we własnym imieniu, organizowania lub świadczenia usług o charakterze użyteczności publicznej czy wykonywania zawodu we własnym imieniu i na własny rachunek.

wzajemnych i towarzystwa reasekuracji wzajemnej, spółdzielnie, przedsiębiorstwa państwowe. Podmioty takie podlegają obowiązkowi wpisu do rejestru przedsiębiorców Krajowego Rejestru Sądowego⁵⁷⁷. Oprócz takich podmiotów działalność gospodarczą mogą prowadzić (i w tym zakresie być uznawane za przedsiębiorców) stowarzyszenia, inne organizacje społeczne i zawodowe oraz fundacje⁵⁷⁸, przy czym w odniesieniu do nich działalność gospodarcza nie jest głównym celem istnienia, a jej prowadzenie i rozmiar są określane nieautonomicznie, ponieważ taka działalność ma służyć realizacji głównych celów, dla których powołano dany podmiot (np. w przypadku stowarzyszenia dochód z działalności gospodarczej ma służyć realizacji celów statutowych i nie może być przeznaczony do podziału między jego członków⁵⁷⁹, a fundacja może prowadzić działalność gospodarczą tylko w rozmiarach służących realizacji jej celów⁵⁸⁰).

4. Jednostki organizacyjne niebędące osobami prawnymi, którym ustawa przyznaje zdolność prawną (art. 33¹ § 1)⁵⁸¹, mogące prowadzić działalność gospodarczą stanowią spółki osobowe (spółka jawna, spółka partnerska, spółka komandytowa, spółka komandytowo-akcyjna)⁵⁸². Takie podmioty podlegają również obowiązkowi wpisu do rejestru przedsiębiorców Krajowego Rejestru Sądowego.
5. **Za przedsiębiorcę nie jest uważana wspólnota mieszkaniowa.** Mimo że jest ona zaliczana do tzw. ustawowych osób prawnych, a zatem jest wyposażona w zdolność prawną, uważa się, że zakres jej zdolności prawnej jest w ustawie o własności lokali ograniczony. Wspólnota mieszkaniowa jest bowiem rozumiana jako określenie techniczno-prawne ogółu właścicieli lokali, oznaczające wszystkich właścicieli lokali w budynku lub budynkach znajdujących się na określonej nieruchomości. W związku z tym zdolność prawną wspólnoty mieszkaniowej sprowadza się do nabywania praw i obowiązków związanych wyłącznie z zarządem nieruchomości wspólną (art. 1 ust. 1 i art. 22 u.w.l.). Znajduje to potwierdzenie w art. 17 u.w.l., który reguluje odpowiedzialność wspólnoty oraz właścicieli lokali wyłącznie za zobowiązania dotyczące nieruchomości wspólnej. Inne zobowiązania nie mogą powstać, ponieważ wykraczałyby poza ustawowo określony zakres zdolności prawnej wspólnoty. Przede wszystkim z tego względu nie ma podstaw do traktowania wspólnoty mieszkaniowej jako przedsiębiorcy w rozumieniu art. 43¹ k.c.⁵⁸³
6. Przedsiębiorcą nie jest także spółka cywilna. Nie ma ona zdolności prawnej, nie stanowi zatem odrębnego podmiotu stosunków prawnych. **Spółka cywilna jest jedynie wielostronnym stosunkiem zobowiązaniowym łączącym wspólników**⁵⁸⁴. To właśnie oni mają podmiotowość prawną, co potwierdza art. 4 ust. 2 pr. przed., stanowiąc, iż przedsiębiorcami są wspólnicy spółki cywilnej w zakresie wykonywanej

⁵⁷⁷ Por. art. 1 ust. 2 pkt 1 ustawy o KRS.

⁵⁷⁸ Por. art. 1 ust. 2 pkt 2 ustawy o KRS.

⁵⁷⁹ Por. art. 34 pr. stow.

⁵⁸⁰ Por. art. 5 ust. 5 ustawy z 6.04.1984 r. o fundacjach (Dz.U. z 2023 r. poz. 166).

⁵⁸¹ W orzecznictwie nadaje się im miano „osób ustawowych” – por. uzasadnienie wyroku SN z 26.06.2015 r., I CSK 312/14, LEX nr 1747547. Sąd Najwyższy podkreśla przy tym, że „osoba fizyczna także jest konstrukcją prawną, a przymiotniki «fizyczna i prawna» nie mają określonej treści informacyjnej, ale służą konwencjonalnemu odróżnieniu osoby, której substratem jest człowiek, od osoby, która jest jednostką organizacyjną. Skoro zaś do osoby ustawowej należy odpowiednio stosować przepisy o osobach prawnych, czyli są to osoby, których reżim prawny jest podobny, użycie na ich określenie dwóch terminów różniących się zakresowo, ale bliskoznacznych (osoba prawna, osoba ustawowa), dobrze podkreśla tę bliskość, a jednocześnie pozwala na wyraźne odróżnienie tych osób”.

⁵⁸² Por. jednak uchwała SN (7) z 21.12.2007 r., III CZP 65/07, OSNC 2008/7–8, poz. 69, w której Sąd Najwyższy stwierdził, że w przeciwieństwie do spółek handlowych (zarówno kapitałowych, jak i osobowych) wspólnoty mieszkaniowe nie prowadzą działalności gospodarczej (nie prowadzą przedsiębiorstwa), a przepisy ustawy o własności lokali pozwalają przyjąć, iż „zdolność prawną wspólnoty mieszkaniowej została ograniczona do praw i obowiązków związanych z zarządzaniem (administrowaniem) nieruchomością wspólną”. W wyroku SN z 26.06.2015 r., I CSK 312/14, LEX nr 1747547, Sąd Najwyższy wyraził wątpliwość co do uznania specjalnej, ograniczonej zdolności prawnej wspólnoty mieszkaniowej wobec usunięcia art. 36 k.c. i podkreślił, że „przepisy ustawy o odrębnej własności lokali, z których wywodzi się ograniczenie zdolności prawnej wspólnoty mieszkaniowej, można (...) rozumieć jako określenie przedmiotu jej działalności, który wyznacza przede wszystkim dozwolony zakres działania zarządu wspólnoty, a nie ogranicza jej zdolność prawną”. Bliżej na ten temat zob. m.in. A. Sikorska-Lewandowska, *Zakres zdolności prawnej wspólnoty mieszkaniowej*, PS 2019/6, s. 47–62.

⁵⁸³ Por. uchwała SN z 24.11.2006 r., III CZP 97/06, LEX nr 198919. Por. też m.in.: K. Malinowska-Woźniak, *Cywilnoprawny status wspólnoty mieszkaniowej*, Warszawa 2016, s. 179–185; M. Nazar, *Status cywilnoprawny wspólnoty mieszkaniowej*, „Rejent” 2000/4, s. 128 i n.; M.J. Naworski, *Status prawny wspólnoty mieszkaniowej*, M. Praw. 2002/13, s. 596 i n.

⁵⁸⁴ Por. J. Lic, *Spółka cywilna. Problematyka podmiotowości prawnej*, Warszawa 2013, s. 583 i n.; M. Litwińska-Werner, *Spółka cywilna – byt ciągle nieznanym?*, PPH 2021/3, s. 4–14. Por. też wyrok SN z 28.10.2003 r., I CK 201/02, LEX nr 151608.

przez nich działalności gospodarczej. Skoro przedsiębiorcą nie jest spółka cywilna, lecz jej wspólnicy, nie jest dopuszczalne objęcie jednym wpisem wszystkich wspólników spółki cywilnej – każdy z nich musi samodzielnie wykonać obowiązek wpisu do ewidencji działalności gospodarczej (CEiDG)⁵⁸⁵.

7. Kwestię podejmowania działalności gospodarczej oraz zasad wpisów do właściwych rejestrów regulują przepisy odrębne, w szczególności ustawa z 6.03.2018 r. – Prawo przedsiębiorców oraz ustawa z 20.08.1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym, a także właściwe przepisy regulujące zasady tworzenia dla danego typu podmiotu prawa cywilnego (np. Kodeks spółek handlowych). Zasadniczo działalność gospodarczą można podjąć w dniu złożenia wniosku o wpis do Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej albo po dokonaniu wpisu do rejestru przedsiębiorców Krajowego Rejestru Sądowego, chyba że przepisy szczególne stanowią inaczej. Należy podkreślić, że w świetle art. 43¹ k.c. obowiązek wpisu do rejestru co do zasady nie ma istotnego znaczenia dla uznania danego podmiotu za przedsiębiorcę na gruncie prawa cywilnego. **Nabywanie statusu przedsiębiorcy zależy bowiem generalnie od podjęcia i wykonywania działalności gospodarczej lub zawodowej we własnym imieniu, a wpis do rejestru jest jedynie formalnym wymogiem,** wynikającym przede wszystkim z prawa publicznego, związanym z legalizacją działalności gospodarczej⁵⁸⁶. Wyjątki w tym zakresie dotyczą podmiotów, które uzyskują podmiotowość prawną z chwilą wpisu do właściwego rejestru, np. spółek osobowych uregulowanych w prawie handlowym.
8. Oprócz definicji przedsiębiorcy zawartej w art. 43¹ w wielu przepisach kodeksowych znajdują się opisowe określenia podmiotów prowadzących działalność gospodarczą. Określenia takie odwołują się najczęściej do prowadzenia działalności gospodarczej lub działania w zakresie przedsiębiorstwa (np. art. 355 § 2, art. 429, 449¹, 583 § 1, art. 709¹, 758 § 1, art. 765, 774, 794 § 1, art. 805 § 1, art. 846 § 1). Takie podmioty należy uznawać za przedsiębiorców w rozumieniu art. 43¹ i w związku z tym stosować do nich normy prawne właściwe dla tej kategorii uczestników obrotu prawnego. W art. 22¹ k.c. kategorii przedsiębiorcy przeciwstawiono kategorię konsumenta rozumianego jako druga strona stosunku prawnego – na podstawie zawieranej z przedsiębiorcą czynności prawnej, która nie jest związana bezpośrednio z działalnością gospodarczą lub zawodową konsumenta⁵⁸⁷.
9. **Odrębne definicje przedsiębiorcy mogą przewidywać także szczególne przepisy pozakodeksowe** – por. np. art. 3 ust. 1 pkt 3 p.w.p. (przedsiębiorcą jest osoba prowadząca w celach zarobkowych działalność wytwórczą, budowlaną, handlową lub usługową, tj. działalność gospodarczą); art. 2 u.z.n.k. (przedsiębiorcami są osoby fizyczne, osoby prawne oraz jednostki organizacyjne niemające osobowości prawnej, które prowadząc, chociażby ubocznie, działalność zarobkową lub zawodową, uczestniczą w działalności gospodarczej); art. 2 pkt 1 u.p.n.p.r. (przedsiębiorcy definiowani są jako osoby fizyczne, osoby prawne oraz jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej, które prowadzą działalność gospodarczą lub zawodową, nawet jeżeli działalność ta nie ma charakteru zorganizowanego i ciągłego, a także osoby działające w ich imieniu lub na ich rzecz). Definicje takie pozostają w różnej relacji treściowej do definicji przyjętej w art. 43¹ k.c.
10. **Pojęcie przedsiębiorcy jest odrębnie zdefiniowane także w prawie gospodarczym publicznym.** Podstawowym aktem prawnym w tej dziedzinie jest wchodząca w skład pakietu ustaw tworzących tzw. konstytucję biznesu ustawa z 6.03.2018 r. – Prawo przedsiębiorców. Zgodnie z art. 4 ust. 1 pr. przed. przedsiębiorcą jest osoba fizyczna, osoba prawna lub jednostka organizacyjna niebędąca osobą prawną, której odrębna ustawa przyznaje zdolność prawną, wykonująca działalność gospodarczą. Działalnością gospodarczą jest zorganizowana działalność zarobkowa, wykonywana we własnym imieniu i w sposób ciągły (art. 3 pr. przed.). Za przedsiębiorców uznano także wspólników spółki cywilnej w zakresie wykonywanej przez nich działalności gospodarczej (art. 4 ust. 2 pr. przed.).

⁵⁸⁵ Por. wyrok WSA we Wrocławiu z 8.07.2009 r., III SA/Wr 53/09, LEX nr 556643.

⁵⁸⁶ Por. J. Szwaja, A. Kubiak-Cyruł, *Przedsiębiorcy i ich oznaczenia...*, s. 14.

⁵⁸⁷ Por. wyrok SN z 5.10.2022 r., II CSKP 575/22, LEX nr 3435597.

11. Ustawodawca posługuje się jedną, szeroką definicją przedsiębiorcy w celu określenia dwóch grup stosunków prawnych – zarówno jednostronnie (stosunki konsumenckie), jak i dwustronnie (stosunki obustronnie handlowe) profesjonalnych. Utrudnia to dostrzeżenie wyraźnych granic w zakresie jej zastosowania⁵⁸⁸.
12. Kryterium funkcjonalne definicji przedsiębiorcy sprowadza się do wymogu prowadzenia działalności gospodarczej lub zawodowej we własnym imieniu. Wobec braku odrębnej definicji działalności gospodarczej w Kodeksie cywilnym należy sięgnąć do przepisów prawa publicznego regulujących prowadzenie działalności gospodarczej. Zgodnie z art. 3 pr. przed. **działalnością gospodarczą jest zorganizowana działalność zarobkowa, wykonywana we własnym imieniu oraz w sposób ciągły**⁵⁸⁹. Działalność gospodarcza musi mieć **charakter zarobkowy**, tj. nakierowany na osiągnięcie zysku⁵⁹⁰. Powinna także być **prowadzona w sposób zorganizowany i ciągły**, a zatem stanowić pewien ciąg uporządkowanych i ujętych w określone ramy organizacyjne działań, a nie tylko pojedyncze czynności wykonywane dorywczo. Przedsiębiorcą jest podmiot wykonujący czynności powtarzalne w taki sposób, że tworzą one pewną całość, a nie stanowią oderwanego świadczenia czy też świadczeń określonych rzeczy lub usług⁵⁹¹. Najczęstszy przypadek, w którym jest prowadzona tak rozumiana działalność gospodarcza, stanowi prowadzenie przedsiębiorstwa w znaczeniu przedmiotowym (art. 55¹ k.c.). Z kolei **działalność zawodowa** oznacza wykonywanie tzw. wolnych zawodów oraz wykonywanie innej działalności zawodowej we własnym imieniu i na własny rachunek, tj. zatrudnienia zarobkowego we własnym imieniu i na własny rachunek⁵⁹². Działalność gospodarcza lub zawodowa musi być wykonywana przez podmiot pretendujący do miana przedsiębiorcy **we własnym imieniu**. Oznacza to bezpośrednio kształtowania swojej sytuacji prawnej przez przedsiębiorcę wskutek podejmowania określonych czynności prawnych. Działanie we własnym imieniu jest rezultatem tego, że dany podmiot prawa jest wyposażony w zdolność do działania, które wywołuje skutki prawne w postaci nabywania praw i zaciągania obowiązków w wyniku jego własnych działań⁵⁹³. Z działalnością we własnym imieniu jest związana osobista odpowiedzialność za własne zobowiązania powstała w ramach działalności gospodarczej⁵⁹⁴. Działanie przedsiębiorcy we własnym imieniu oznacza zazwyczaj działanie także na własny rachunek, choć działalność gospodarcza nie wyklucza działania podejmującego ją podmiotu na cudzy rachunek, np. w przypadku działalności agentów (art. 758 § 1 k.c.) czy komisantów (art. 765 k.c.).

Art. 43². [Firma]

§ 1. Przedsiębiorca działa pod firmą.

§ 2. Firmę ujawnia się we właściwym rejestrze, chyba że przepisy odrębne stanowią inaczej.

1. Firma to oznaczenie, którego głównym celem jest **indywidualizacja danego przedsiębiorcy w obrocie**⁵⁹⁵. Przedsiębiorca może prowadzić przedsiębiorstwo, które rozumiane jest jako zorganizowany zespół składników niematerialnych i materialnych przeznaczony do prowadzenia działalności gospodarczej (art. 55¹). Firma nie stanowi jednak oznaczenia przedsiębiorstwa, lecz nazwę identyfikującą podmiot prowadzący we własnym imieniu działalność gospodarczą lub zawodową, tj. przedsiębiorcę⁵⁹⁶. Treść nazwy przedsiębiorstwa w znaczeniu przedmiotowym prowadzonego przez przedsiębiorcę może, lecz nie musi być tożsama

⁵⁸⁸ Por. K. Rydz, *Pozycja prawna wspólnika...*, s. 102, 104.

⁵⁸⁹ Por. P. Pinior [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Habdas, M. Fras, 2018, s. 304–310.

⁵⁹⁰ Por. uchwała SN (7) z 18.06.1991 r., III CZP 40/91, OSNC 1992/2, poz. 17.

⁵⁹¹ Por. postanowienie SA w Szczecinie z 7.08.2006 r., I ACz 441/06, LEX nr 279953; wyrok SA w Łodzi z 20.07.2015 r., III AUa 1339/14, LEX nr 1785296.

⁵⁹² Por. P. Pinior [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Habdas, M. Fras, 2018, s. 308, i powołana tam literatura; P. Lewandowski, *O definicji przedsiębiorcy i działalności gospodarczej po wejściu w życie ustawy – Prawo Przedsiębiorców*, „Palestra” 2019/1–2, s. 94–105.

⁵⁹³ Por. A. Powałowski, *Wykonywanie działalności gospodarczej we własnym imieniu*, GSP 2016/36, s. 357–366, zwłaszcza s. 365.

⁵⁹⁴ Por. J. Szwaia, A. Kubiak-Cyrul, *Przedsiębiorcy i ich oznaczenia...*, s. 19.

⁵⁹⁵ Por. m.in.: K. Golat, R. Golat, *Oznaczenia indywidualizujące przedsiębiorców*, Warszawa 1998, *passim*; J. Sitko, *Firma w świetle przepisów kodeksu cywilnego*, PPH 2003/5, s. 24–32; T. Żyżnowski, *Firma w kodeksie cywilnym*, PS 2003/9, s. 24–32; J. Szwaia, *Firma w kodeksie cywilnym*, Pr. Sp. 2004/1, s. 2; I.B. Nestoruk, *Nazwy prawnie zastrzeżone w działalności prowadzonej na rynku finansowym – z problematyki ochrony oznaczeń przedsiębiorstwa*, cz. 1, PUG 2015/1, s. 18–26.

⁵⁹⁶ Por. U. Promińska, *Firma przedsiębiorcy a oznaczenia przedsiębiorstwa* [w:] *Księga pamiątkowa z okazji 80-lecia rzecznictwa patentowego w Polsce*, Warszawa 2001, s. 151–162; J.J. Sitko, *Firma i jej ochrona*, Warszawa 2009, s. 30 oraz 36 i n.

z treścią nazwy zamieszczonej w firmie danego przedsiębiorcy⁵⁹⁷. W roli oznaczenia przedsiębiorstwa można też używać tylko charakterystycznego elementu firmy, jej skrótu czy nawet oznaczenia telegraficznego⁵⁹⁸.

2. W prawie cywilnym obowiązuje **zasada jedności firmy**, która oznacza, że przedsiębiorca może obrać tylko jedną firmę⁵⁹⁹. Zasada ta nie została wyrażona wprost w Kodeksie cywilnym ani w innych regulacjach składających się na tzw. prawo firmowe (np. Kodeksie spółek handlowych). Jej obowiązywanie wynika jednak z wykładni całokształtu przepisów prawnych regulujących ochronę firmy. Omawiana zasada realizuje postulat bezpieczeństwa i pewności obrotu gospodarczego, umożliwiając jednoznaczną identyfikację przedsiębiorców. Przejawem realizacji zasady jedności firmy jest zakaz używania firmy innej niż firma rejestrowa⁶⁰⁰.
3. Firma może spełniać różne role. Podstawową funkcją firmy jest oznaczanie, identyfikacja, wyróżnianie przedsiębiorcy (**funkcja indywidualizująca**). Jest to **funkcja prawna** nadana firmie przez ustawodawcę. Funkcja indywidualizująca może być ujmowana w dwóch płaszczyznach: wertykalnej (**funkcja identyfikacyjna**) oraz horyzontalnej (**funkcja odróżniająca**). Omawiane oznaczenie pozwala, po pierwsze, identyfikować przedsiębiorcę w obrocie gospodarczym jako określony podmiot praw i obowiązków, a po drugie – umożliwia odróżnianie go od innych podmiotów (przedsiębiorców) na danym rynku. Obydwa aspekty funkcji indywidualizującej firmy są ze sobą ściśle powiązane⁶⁰¹.
4. Oprócz indywidualizacji przedsiębiorcy jako prawnej funkcji firmy oznaczenie to może także pełnić różne **funkcje gospodarcze: informacyjną, reklamową (promocyjną) oraz gwarancyjną (jakościową)**⁶⁰². Wynikają one z podstawowej funkcji firmy i służą realizacji potrzeb rozwijającej się gospodarki rynkowej oraz wolnej konkurencji⁶⁰³. Firma jest nośnikiem określonych informacji o cechach i walorach przedsiębiorcy oraz prowadzonej przez niego działalności⁶⁰⁴. Funkcja reklamowa (promocyjna) i gwarancyjna (jakościowa, zapewniająca realizację oczekiwanego poziomu świadczeń) mają na celu pozyskanie i przyciągnięcie klientów, zachęcenie odbiorców do wyboru oferty przedsiębiorcy działającego pod daną firmą⁶⁰⁵.
5. **Firma jest dobrem niematerialnym zaliczanym do tzw. nazw handlowych**, które podlegają ochronie na mocy art. 8 Konwencji paryskiej o ochronie własności przemysłowej z 20.03.1883 r.⁶⁰⁶ Ochrona ta jest niezależna od tego, czy nazwa będąca firmą stanowi część znaku fabrycznego lub handlowego. Relacja między ochroną firmy a ochroną znaku towarowego może być wielopłaszczyznowa i zróżnicowana, zakresy desygatów obydwu nazw mogą się krzyżować⁶⁰⁷. Jedną z kategorii znaków towarowych są tzw. znaki firmowe, czyli zawierające w swej treści firmę. Oznaczenia takie mogą pełnić rolę identyfikującą zarówno przedsiębiorcę, jak i towar czy usługę, w związku z którymi są używane. W znakach zaliczanych do oznaczeń czysto towarowych lub usługowych mogą z kolei występować także – jako jeden z elementów – nazwy stanowiące firmy, zwłaszcza jej rdzeń. Są one wówczas dodatkową wskazówką identyfikującą pochodzenie określonego towaru lub usługi od danego przedsiębiorcy. Należy jednak mieć na względzie, że z uwagi na odmienne funkcje firma nie może być utożsamiana ze znakiem towarowym. Prawo do firmy nie skutkuje nieograniczonym prawem posługiwania się daną nazwą w charakterze znaku towarowego⁶⁰⁸. Znak towaro-

⁵⁹⁷ Por. wyrok WSA we Wrocławiu z 30.01.2015 r., III SA/Wr 687/14, LEX nr 1654607.

⁵⁹⁸ Por. wyrok SA w Krakowie z 3.07.2015 r., I ACa 539/15, LEX nr 1842397.

⁵⁹⁹ Por. J.J. Sitko, *Firma i jej ochrona...*, s. 153 i n.

⁶⁰⁰ Por. M. Klapczyńska, *Firma i jej ochrona*, Warszawa 2004, s. 152–155.

⁶⁰¹ Por. J.J. Sitko, *Firma i jej ochrona...*, s. 29–30.

⁶⁰² Por. m.in.: B. Gliniecki, *Funkcje firmy przedsiębiorcy*, PPH 2008/4, s. 24 i n.; J.J. Sitko, *Firma i jej ochrona...*, s. 29 i n.; wyrok SA w Katowicach z 29.04.2014 r., V ACa 924/13, LEX nr 1487606; wyrok SA w Katowicach z 31.08.2007 r., V ACa 427/07, LEX nr 519285.

⁶⁰³ Por. J.J. Sitko, *Firma i jej ochrona...*, s. 29.

⁶⁰⁴ Por. wyrok WSA w Warszawie z 2.10.2014 r., VI SA/Wa 2125/14, LEX nr 1565775.

⁶⁰⁵ Por. wyrok SA w Gdańsku z 3.04.2014 r., V ACa 105/14, LEX nr 1495982; wyrok SA w Katowicach z 23.04.2012 r., V ACa 126/12, LEX nr 1217700.

⁶⁰⁶ Tekst w wersji ustalonej przez Akt sztokholmski z 14.07.1967 r. (Dz.U. z 1975 r. Nr 9, poz. 51, zał.). Por. U. Promińska, *Firma przedsiębiorcy...*, s. 152; B. Softys, *Nazwy handlowe i ich ochrona w prawie polskim*, Kraków 2003, *passim*.

⁶⁰⁷ Por. wyrok WSA w Warszawie z 21.01.2008 r., VI SA/Wa 1615/07, LEX nr 463597. Por. też J.J. Sitko, *Firma i jej ochrona...*, s. 42 i n.

⁶⁰⁸ Por. wyrok WSA w Warszawie z 20.07.2007 r., VI SA/Wa 887/07, LEX nr 371977.

wy służy do odróżniania określonych towarów lub usług jako pochodzących z określonego przedsiębiorstwa, a firma indywidualizuje w obrocie prawnym przedsiębiorcę⁶⁰⁹. Firma może jednak wskazywać pośrednio na towary lub usługi, a znak towarowy, odróżniając towary lub usługi na podstawie ich pochodzenia, może informować pośrednio o przedsiębiorcy⁶¹⁰. W porównaniu z firmą znaki towarowe w większym stopniu są nazwami wyróżniającymi, w których elementy opisowe nie mogą odgrywać istotnej roli. Ponadto firma jest tylko jedna, podczas gdy znaków towarowych w portfolio danego podmiotu może być więcej. Firma zazwyczaj ma też szerszy zasięg, gdy chodzi o sposób jej używania w obrocie, który niekoniecznie musi być ograniczony do konkretnych towarów czy usług⁶¹¹. W przypadku kolizji między firmą a znakiem towarowym zasięg roszczeń podmiotu uprawnionego do firmy wyznacza zakres terytorialny oraz przedmiotowy faktycznej działalności podmiotu używającego nazwy indywidualizującej przedsiębiorcę. „Tylko w tych granicach może dojść do kolizji pomiędzy identycznymi lub podobnymi: nazwą i znakiem towarowym. Jeżeli więc ze względu na odrębność zakresów działania uprawnionego do nazwy i uprawnionego z rejestracji znaku towarowego nie istnieje niebezpieczeństwo wprowadzenia ich klientów w błąd co do tożsamości przedsiębiorstw albo też np. uprawniony z późniejszego znaku towarowego nie wykorzystuje renomy związanej z wcześniejszą (identyczną lub podobną) nazwą przedsiębiorstwa, to trudno mówić o kolizji tych dwóch praw i w konsekwencji o naruszeniu wcześniejszego prawa do nazwy przez późniejszy znak towarowy”⁶¹². Powyższa uwaga dotyczy w równym stopniu przypadku kolizji między firmą a nazwą przedsiębiorstwa⁶¹³. Należy także zwrócić uwagę na różnicę pomiędzy pojęciem firmy a terminem „**oznaczenie przedsiębiorstwa**” użytym w art. 5 u.z.n.k. Oznaczenie przedsiębiorstwa jest kategorią szerszą niż firma i może zawierać w sobie używanie firmy, lecz także innych inkorporowanych bezprawnie elementów: nazwy, godła, skrótu literowego lub innego charakterystycznego symbolu. Ponadto ochrona na podstawie art. 5 u.z.n.k. trwa nie od chwili rejestracji firmy, lecz od chwili pierwszego użycia danego oznaczenia w obrocie⁶¹⁴.

6. Z uwagi na niezbywalną naturę oznaczenia podmiotu służącego do jego identyfikacji w obrocie gospodarczym przyjmuje się, że firma ma charakter przede wszystkim niemajątkowy⁶¹⁵. Niekiedy upatruje się w firmie wyłącznie cech majątkowych ze względu na dającą się określić wartość majątkową⁶¹⁶. Coraz częściej jednak zwraca się uwagę na mieszany **osobisto-majątkowy charakter oznaczenia indywidualizującego przedsiębiorcę**⁶¹⁷. Ten ostatni pogląd wydaje się najbardziej adekwatny, z uwagi na zarówno ścisły związek firmy z danym podmiotem (aspekt osobisty), jak i wartość firmy, jaką może ona przedstawiać w obrocie (aspekt majątkowy)⁶¹⁸.
7. Firma jest chroniona za pomocą konstrukcji **prawa podmiotowego**. Prawo to ma **charakter bezwzględny (skuteczność erga omnes)**⁶¹⁹. Takie ujęcie prowadzi do konieczności precyzyjnego uregulowania prawnego

⁶⁰⁹ Por. wyrok WSA w Warszawie z 20.07.2007 r., VI SA/Wa 887/07, LEX nr 371977; wyrok WSA w Warszawie z 18.09.2006 r., VI SA/Wa 1085/06, LEX nr 247545.

⁶¹⁰ Por. R. Skubisz, *Zasady prawa firmowego*, „Rejent” 1993/1, s. 12.

⁶¹¹ Por. wyrok WSA w Warszawie z 18.09.2006 r., VI SA/Wa 1085/06, LEX nr 247545.

⁶¹² Zob. wyrok WSA w Warszawie z 2.10.2014 r., VI SA/Wa 2125/14, LEX nr 1565775. Por. też K. Szczepanowska-Kozłowska, *Używanie firmy jako naruszenie prawa ochronnego na znak towarowy*, PPH 2008/10, s. 5–12.

⁶¹³ Por. wyrok WSA w Warszawie z 8.04.2009 r., VI SA/Wa 2258/08, LEX nr 531536. Por. też J. Chlebny, *Użycie firmy jako wprowadzające w błąd oznaczenie przedsiębiorstwa*, PPH 2010/8, s. 34–41.

⁶¹⁴ Por. U. Promińska, *Firma przedsiębiorcy...*, s. 160. Por. też. wyrok SA w Katowicach z 29.04.2014 r., V ACa 924/13, LEX nr 1487606.

⁶¹⁵ Por. wyrok SA w Warszawie z 6.06.2014 r., I ACa 1460/13, LEX nr 1496136; wyrok NSA z 24.05.2007 r., II GSK 13/07, LEX nr 351037.

⁶¹⁶ Por. wyrok NSA z 14.11.2018 r., II FSK 3253/16, LEX nr 2629289.

⁶¹⁷ Por. J. Sitko, *Dualizm oznaczeń przedsiębiorcy i przedsiębiorstwa – o brzoza prawa własności przemysłowej*, PPH 2008/4, s. 20. Por. też wyrok SA w Krakowie z 25.02.2015 r., I ACa 1714/14, LEX nr 1711459; wyrok SA w Katowicach z 11.06.2012 r., V ACa 255/12, LEX nr 1258321; wyrok WSA w Warszawie z 2.10.2014 r., VI SA/Wa 2125/14, LEX nr 1565775.

⁶¹⁸ Por. M. Poźniak-Niedzielska, *Nazwa osoby prawnej jako przedmiot ochrony prawa cywilnego* [w:] *Rozprawy z prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Witolda Czachóńskiego*, red. J. Błęszyński, J. Rajski, Warszawa 1985, s. 296 i n.; R. Skubisz, *Zasady prawa firmowego...*, s. 12–13; P. Słęzak, *Wybrane zagadnienia prawa do firmy*, Katowice 2011, s. 20–21; P. Pinior [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Habdas, M. Fras, 2018, s. 313.

⁶¹⁹ Por. wyrok SN z 5.03.2010 r., IV CSK 371/09, LEX nr 811872; wyrok SA w Katowicach z 29.04.2014 r., V ACa 924/13, LEX nr 1487606; wyrok WSA w Warszawie z 4.11.2008 r., VI SA/Wa 1324/08, LEX nr 520239; wyrok SA w Katowicach z 31.08.2007 r., V ACa 427/07, LEX nr 519285; wyrok SA w Katowicach z 14.03.2006 r., I ACa 2057/05, LEX nr 196072. Por. też R. Skubisz, *Zasady prawa firmowego...*, s. 13.

instytucji firmy. Wynika to z zasięgu prawa przysługującego każdemu przedsiębiorcy, które jest skuteczne wobec wszystkich innych podmiotów. Wyłączność prawa do firmy nie jest zupełna. Granice takiego prawa są wyznaczone przez zasięg terytorialny oraz przedmiotowy faktycznej działalności podmiotu używającego nazwy indywidualizującej przedsiębiorcę⁶²⁰.

8. Firma podlega ujawnieniu we właściwym rejestrze, chyba że przepisy odrębne stanowią inaczej. Wynika to z założenia, zgodnie z którym firma powinna być jawna, a informacja o niej dostępna innym uczestnikom obrotu oraz organom władzy publicznej. W ten sposób jest realizowana **zasada jawności (notyfikacji) firmy**⁶²¹. Rejestr, w którym musi być ujawniona firma, zależy od rodzaju przedsiębiorcy. W przypadku osób fizycznych, w tym także wspólników spółek cywilnych, firmę rejestruje się w ewidencji działalności gospodarczej (por. art. 5 ust. 1 pkt 1 i 2 ustawy o CEIDG). W odniesieniu do przedsiębiorców podlegających obowiązkowi wpisu do rejestru przedsiębiorców prowadzonego przez Krajowy Rejestr Sądowy firma podlega ujawnieniu w tym rejestrze (por. art. 38 pkt 1 lit. a ustawy o KRS)⁶²². Dotyczy to w szczególności następujących podmiotów: spółek handlowych osobowych (spółek jawnych, spółek partnerskich, spółek komandytowych, spółek komandytowo-akcyjnych), spółek handlowych kapitałowych (spółek z ograniczoną odpowiedzialnością, spółek akcyjnych), spółek europejskich, spółdzielni, spółdzielni europejskich, przedsiębiorstw państwowych, przedsiębiorców określonych w przepisach o zasadach prowadzenia na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej działalności gospodarczej przez zagraniczne osoby prawne i fizyczne (tzw. przedsiębiorstw zagranicznych), towarzystw ubezpieczeń wzajemnych, innych osób prawnych, jeżeli wykonują działalność gospodarczą.
9. Sąd rejestrowy nie ma kompetencji do rozstrzygnięcia sporu, którego przedmiotem jest prawo do firmy. Po dokonaniu wpisu do rejestru taki sąd nie może podejmować czynności zmierzających do zmuszenia spółki do zaniechania dalszego używania określonej firmy, jeżeli jest ona używana zgodnie z jej brzmieniem wpisanym do rejestru⁶²³.

Art. 43³. [Czytelność firmy]

§ 1. Firma przedsiębiorcy powinna się odróżniać dostatecznie od firm innych przedsiębiorców prowadzących działalność na tym samym rynku.

§ 2. Firma nie może wprowadzać w błąd, w szczególności co do osoby przedsiębiorcy, przedmiotu działalności przedsiębiorcy, miejsca działalności, źródeł zaopatrzenia.

1. Firma powinna być oznaczeniem o charakterze słownym. Może składać się z jednego lub większej liczby znaków typograficznych tworzących wyrazy (ciągi znaków). Treść firmy może zawierać litery, cyfry, znaki specjalne lub ich kombinacje, za pomocą których przedsiębiorca wyróżni się dostatecznie wśród innych podmiotów działających na tym samym rynku.
2. W strukturze firmy można wyróżnić dwa podstawowe elementy: rdzeń (korpus) oraz dodatki. Rdzeniem firmy jest określenie indywidualizujące wprost przedsiębiorcę. Dodatki mają na celu uzupełnienie głównej części nazwy o inne elementy o charakterze obligatoryjnym (np. wskazanie formy organizacyjno-prawnej spółki handlowej) lub fakultatywnym, których użycie, jak również liczba pozostawione są zasadniczo uznaniu danego przedsiębiorcy⁶²⁴. W charakterze dodatków dowolnych mogą występować – odmiennie od przypadku rdzenia firmy – nie tylko oznaczenia osobowe, lecz również rzeczowe, fantazyjne (symboliczne, abstrakcyjne) i mieszane (kombinowane). Dodatki takie pełnią zwłaszcza funkcję informacyjną i marketingową. Jeśli przepisy prawne przewidują obowiązek utworzenia tzw. firmy osobowej (jak np. w odnie-

⁶²⁰ Por. wyrok NSA z 17.09.2008 r., II GSK 406/08, LEX nr 489172; wyrok WSA w Warszawie z 8.04.2009 r., VI SA/Wa 2258/08, LEX nr 531536.

⁶²¹ Por. J.J. Sitko, *Firma i jej ochrona...*, s. 157 i n.; P. Ślęzak, *Wybrane zagadnienia prawa do firmy...*, s. 35–36.

⁶²² Por. *Krajowy Rejestr Sądowy i postępowanie rejestrowe*, red. A. Komenda, Warszawa 2021, *passim*.

⁶²³ Por. postanowienie SN z 26.10.1994 r., I CRN 119/94, OSNC 1995/1, poz. 22.

⁶²⁴ Por. B. Gliniecki, *Zasada ograniczonej swobody wyboru firmy*, Pr. Sp. 2009/5, s. 23–32; A. Doliwa [w:] *Prawo gospodarcze prywatne*, red. T. Mróz, M. Stec, Warszawa 2009, s. 70–72.

sieniu do osób fizycznych), firma taka nie może być utworzona wyłącznie z elementu, który ze swej natury powinien spełniać funkcję dodatku, w szczególności z oznaczenia fantazyjnego. Taka nazwa, odrywając się od osobowego substratu firmy, uniemożliwiałaby właściwą identyfikację przedsiębiorcy.

3. Dodatki osobowe określają bliżej przedsiębiorcę. Mogą one wskazywać na kwalifikacje zawodowe, zwłaszcza stopień naukowy („doktor”), tytuł naukowy („profesor”), tytuł zawodowy („adwokat”, „doradca podatkowy”, „lekarz stomatolog”, „pielęgniarka”, „technik budownictwa”), tytuł kwalifikacyjny („mistrz w zawodzie”), tytuł honorowy („profesor oświaty”). Za tego rodzaju dodatki można także uznać pseudonimy, określenia informujące o zależności wiekowej („junior”) albo oznaczenia uściślające związki rodzinne („syn”, „małżonkowie”, „bracia”⁶²⁵).
4. Dodatki nieobowiązkowe mogą dotyczyć samego przedsiębiorcy („istnieje od 1923 r.”), przedmiotu działalności („kancelaria prawna”, „biuro rachunkowe”, „specjalistyczne gabinety medyczne”, „pracownia hydrotechniki i inżynierii środowiska”, „studio projektowe”, „projektowanie z zakresu ciepłownictwa”), jej zakresu i szczególnego przeznaczenia („kompleksowa opieka medyczna”, „dla Rodziny”) oraz zasięgu terytorialnego („europejska”). Takie elementy nazwy pełnią rolę oznaczeń rzeczowych.
5. W charakterze dodatków fantazyjnych mogą występować w szczególności nazwy własne: imiona, przydomki, pseudonimy, nazwy istot z zakresu wierzeń religijnych, mitologicznych i fantastycznych („Goliat”, „Herkules”), nazwy gwiazd, planet, konstelacji („Mars”, „Wenus”), oznaczenia geograficzne – nazwy kontynentów, oceanów, mórz, rzek, gór itp. („Europa”, „Pacyfik”, „Olimp”); nazwy pospolite wyróżnione swoistym zapisem graficznym („Eks-Pert”); nazwy pospolite lub zestawienia, których użycie ma charakter fantazyjny („As”, „Lancet”, „Forma”, „Mecenas”, „Promyk Nadziei”); wyrazy obce („Lex”, „Medicus”, „Attorney”, „Presto”); skróty: literowe („MGJ”, „LHR”), głoskowe („Z.I.B.I.”), sylabowe („Gamed”, „Art. Dekor”, „Inż-Top”).
6. Wskazane wyżej kategorie dodatków mogą występować w firmie jednocześnie. Możemy więc wyróżnić dodatki osobowo-rzeczowo-fantazyjne (np. Bracia Leszczyńscy – Biuro Projektowe „Dom & Styl”), osobowo-rzeczowe (np. Lekarze Specjaliści – Gabinety Medyczne), osobowo-fantazyjne (np. „Tax” – S. Kulczycki i Syn – doradcy podatkowi), rzeczowo-fantazyjne (np. Kancelaria Prawna „Mecenas”).
7. Z uwagi na treść wyróżnia się firmy **osobowe, rzeczowe, fantazyjne (symboliczne) i mieszane**⁶²⁶. Struktura firm osobowych jest oparta na osobowych oznaczeniach indywidualizujących. Dotyczy to imion i nazwisk osób fizycznych oraz nazw (firm) jednostek organizacyjnych (osób prawnych lub tzw. osób ustawowych). Firmy rzeczowe zawierają przede wszystkim oznaczenia odnoszące się do przedmiotu działalności przedsiębiorcy lub wskazujące na inne obiektywne właściwości. Firmy fantazyjne (symboliczne) jako wyróżniki zawierają w zasadzie dowolne słowa mające znaczenie leksykalne lub neologizmy, nieodnoszące się wprost do przedsiębiorców czy ich działalności (np. oznaczenie „Image”⁶²⁷). Firmy mieszane stanowią kombinację omówionych wyżej typów firm. Ze względu na złożoność struktury firmy można podzielić na **proste i złożone**. Firma prosta zawiera tylko niezbędne minimum elementów koniecznych do jej ukonstytuowania (np. imię i nazwisko w firmie osoby fizycznej), a firma złożona zawiera także dodatki fakultatywne. Firmy można również podzielić na **pierwotne i pochodne**, w zależności od tego, czy zostały obrane przez aktualnych przedsiębiorców, czy przez ich poprzedników prawnych⁶²⁸.

⁶²⁵ Por. orzeczenie SN z 12.03.1936 r., C II 2564/35, OSN 1936/9, poz. 396, w którym stwierdzono, iż „oznaczenie firmy spółki jawnej, której współnikami są osoby tego samego nazwiska, wspólnym mianem «bracia», bez podania przynajmniej pierwszej litery imienia jednego lub kilku współników, nie indywidualizuje dostatecznie danej firmy”.

⁶²⁶ Por. P. Słezak, *Wybrane zagadnienia prawa do firmy...*, s. 24 i n.

⁶²⁷ Por. wyrok SA w Poznaniu z 30.06.2010 r., I ACa 501/10, LEX nr 756616.

⁶²⁸ Por. R. Skubisz, *Zasady prawa firmowego...*, s. 12.

8. Firma przedsiębiorcy powinna się odróżniać dostatecznie od firm innych przedsiębiorców prowadzących działalność na tym samym rynku (**zasada wyłączności firmy**)⁶²⁹. Z treści prawa do firmy wynika zakaz podejmowania przez innych przedsiębiorców działań godzących w funkcję indywidualizującą firmy⁶³⁰. Wymóg odróżnialności danej firmy od firm już istniejących ma charakter kwalifikowany. Nie wystarczy jakakolwiek odmienność firmy z późniejszym pierwszeństwem od firm wcześniejszych, musi ona bowiem odróżniać się w stopniu dostatecznym. Oznaczenie wykazuje taką odmienność, jeśli z punktu widzenia przeciętnej osoby (podmiotu obdarzonego przeciętną zdolnością postrzegania) nie zachodzi niebezpieczeństwo pomylenia nazw obydwu przedsiębiorców, przy czym oceny podobieństwa oznaczeń dokonuje się z uwzględnieniem firm w brzmieniu podlegającym rejestracji, a nie w kontekście sposobu ich używania w obrocie⁶³¹.
9. Do naruszenia prawa do firmy może dojść wyłącznie wówczas, gdy przedsiębiorcy, których firmy nie różnią się dostatecznie, prowadzą działalność **na tym samym rynku**. Działanie na tym samym rynku geograficznym oraz asortymentowym przez przedsiębiorców wywołuje między nimi stosunek konkurencji⁶³². Komentowany przepis nie wymaga przy tym wykazania identyczności asortymentu oraz obszaru działalności przedsiębiorców⁶³³. „Ten sam rynek” rozumiany w kontekście geograficznym obejmuje pokrywający się lub zbliżony obszar (teren), na którym działają obaj przedsiębiorcy. Wymóg działania na „tym samym rynku” w znaczeniu produktowym odnosi się do oferowanych nabywcom produktów (towarów lub usług), które służą zaspokajaniu takich samych potrzeb nabywców, posiadają zbliżone cechy i właściwości, a także podobne ceny i poziom jakości oraz towarów/usług alternatywnych, tj. takich, które można łatwo zastąpić ze względu na ich przeznaczenie⁶³⁴. Ocena podobieństw i różnic w oznaczeniu firm powinna uwzględniać wszystkie elementy firmy⁶³⁵. W orzecznictwie wyrażono pogląd, że firmy, które mają taką samą nazwę, różnią się dostatecznie, jeżeli przy nazwie podana jest w każdej firmie branża⁶³⁶. Należyta rozpoznawalność przedsiębiorcy identyfikowanego przez firmę zależy od jej cech inherentnych, w szczególności stopnia oryginalności, zwięzłości, komunikatywności, a także od okoliczności zewnętrznych w stosunku do danej firmy – skali i intensywności działań reklamowych i promocyjnych przedsiębiorcy przyczyniających się do rozpowszechnienia firmy oraz warunków rynkowych, w jakich następuje jej używanie⁶³⁷.
10. Sąd rejestrowy ma kompetencję do odmowy rejestracji nowej firmy w przypadku, gdy ustali istnienie podobieństwa jej brzmienia do firmy zarejestrowanej już w danym rejestrze⁶³⁸. Konsekwencją wyłączności firmy w ramach danego rynku jest **zasada pierwszeństwa firmy**, która odnosi się do kryterium czasu (*prior tempore, potior iure*). Rejestracja danej firmy wyłącza od rejestracji takie same lub nieodróżniające się dostatecznie oznaczenia zgłoszone do rejestru. Firma zgłoszona do rejestru wcześniej, ale jeszcze niezarejestrowana, wyłącza od rejestracji zbieżne późniejsze oznaczenia, pod warunkiem wpisania jej do rejestru⁶³⁹.
11. Firma nie może wprowadzać w błąd, w szczególności co do osoby przedsiębiorcy, przedmiotu działalności przedsiębiorcy, miejsca działalności, źródeł zaopatrzenia⁶⁴⁰. Tak ujęta **zasada prawdziwości firmy** odnosi się zarówno do korpusu firmy, jak i do dodatków (obligatoryjnych, fakultatywnych). Jest to najważniejsza zasada prawa firmowego. Obejmuje ona w szerokim rozumieniu **zasadę jasności firmy** oraz zasadę

⁶²⁹ Por. R. Skubisz, *Zasady prawa firmowego...*, s. 19; J.J. Sitko, *Firma i jej ochrona...*, s. 137 i n.; P. Ślęzak, *Wybrane zagadnienia prawa do firmy...*, s. 33–35. Por. też wyrok SA w Warszawie z 6.06.2014 r., I ACa 1460/13, LEX nr 1496136.

⁶³⁰ Por. wyrok SA w Warszawie z 6.06.2014 r., I ACa 1460/13, LEX nr 1496136.

⁶³¹ Por. R. Skubisz, *Zasady prawa firmowego...*, s. 21–22.

⁶³² Por. wyrok SN z 25.11.2008 r., II CSK 343/08, LEX nr 811837.

⁶³³ Por. wyrok SA we Wrocławiu z 27.09.2013 r., I ACa 951/13, LEX nr 1416535.

⁶³⁴ Por. wyrok SN z 2.03.2022 r., II CSKP 253/22, LEX nr 3347179; wyrok SA w Szczecinie z 15.12.2022 r., I AGa 118/22, OSASz 2023/1, s. 61–93.

⁶³⁵ Por. wyrok SA w Katowicach z 12.05.2009 r., V ACa 26/09, LEX nr 519336.

⁶³⁶ Por. orzeczenie SN z 31.01.1949 r., Wa.C. 253/48, LEX nr 2710537.

⁶³⁷ Por. B. Sołtys, *Nazwy handlowe i ich ochrona...*, s. 81.

⁶³⁸ Por. orzeczenie SN z 9.11.1934 r., C.I. 1054/34, LEX nr 2709662.

⁶³⁹ Por. R. Skubisz, *Zasady prawa firmowego...*, s. 21.

⁶⁴⁰ Por. orzeczenie SN z 23.11.1937 r., C.II. 1335/37, OSNC 1938/8, poz. 373.

prawdziwości *sensu stricto*. Zasada jasności polega na przekazywaniu przez firmę minimum informacji określonego przez przepisy prawne. Zasada prawdziwości w ścisłym rozumieniu sprowadza się do zakazu przekazywania przez firmę informacji, które mogłyby wprowadzać w błąd osoby trzecie⁶⁴¹. Za elementy wprowadzające w błąd można uznać dodatki przedmiotowe (np. „kancelaria adwokacka”, gdy przedsiębiorca nie posiada uprawnień do wykonywania zawodu adwokata, „bank”, gdy działalność nie jest prowadzona przez bank w rozumieniu ustawy – Prawo bankowe⁶⁴²), oznaczenia zakresu („centrum medyczne”, „miniklinika” zamiast „gabinet laryngologiczny”), wskazania zasięgu terytorialnego (np. określenia „międzynarodowa”, „europejska” na oznaczenie przedsiębiorcy działającego tylko na rynku lokalnym). Elementami wprowadzającymi w błąd mogą być także dodatki wskazujące inny niż rzeczywisty typ formy organizacyjno-prawnej, w jakiej prowadzi działalność przedsiębiorcy (np. „spółka komandytowa” zamiast „komandytowo-akcyjna”). Niedopuszczalne jest także stosowanie nieprawdziwych oznaczeń przedsiębiorcy (np. użycie nieprawdziwego nazwiska, zamieszczenie nieprawdziwego lub nieprzystługującego stopnia albo tytułu naukowego, wskazanie nieprawdziwego określenia uściślającego związek rodzinny itp.).

12. Dla ustalenia wprowadzającego w błąd charakteru elementu (dodatku) firmy nie jest konieczne wykazanie rzeczywistej konfuzji; wystarczy uprawdopodobnić taką hipotezę, dowieść możliwości zaistnienia pomyłki wśród aktualnej lub potencjalnej klienteli. Miarodajna w tym względzie będzie ocena obiektywna, uwzględniająca punkt widzenia przeciętnego odbiorcy w zwykłych warunkach obrotu gospodarczego.

Art. 43⁴. [Firma osoby fizycznej]

Firmą osoby fizycznej jest jej imię i nazwisko. Nie wyklucza to włączenia do firmy pseudonimu lub określeń wskazujących na przedmiot działalności przedsiębiorcy, miejsce jej prowadzenia oraz innych określeń dowolnie obranych.

1. Firmą osoby fizycznej jest jej imię i nazwisko. Ten typ firmy należy do tzw. firm osobowych tworzonych na bazie spersonalizowanych oznaczeń indywidualizujących przedsiębiorców⁶⁴³. **Imię i nazwisko należą do obligatoryjnych elementów firmy osoby fizycznej – wspólnie składają się na jej rdzeń.** Muszą występować łącznie, w postaci pełnej (nie dopuszcza się stosowania skrótów i zdrobnień) i nie mogą być zastąpione innymi oznaczeniami indywidualizującymi, np. pseudonimem⁶⁴⁴. W przypadku osób fizycznych poza imieniem i nazwiskiem przedsiębiorcy nie występuje więcej elementów obowiązkowych w konstrukcji firmy. W odniesieniu do prowadzenia przez osoby fizyczne działalności w formie spółki cywilnej (która nie jest przedsiębiorcą, a zatem nie może działać pod firmą w rozumieniu przepisów Kodeksu cywilnego) jej nazwa powinna zawierać co najmniej imiona i nazwiska wszystkich wspólników ze wskazaniem, że zawarli oni spółkę cywilną⁶⁴⁵.
2. Nazwisko stanowi dobro osobiste człowieka (art. 23)⁶⁴⁶. Posługiwanie się nazwiskiem przez inną osobę nie narusza tego dobra, o ile dane nazwisko ma pełnić jedynie funkcję identyfikacyjną⁶⁴⁷. „Kto ma prawo używania cudzego nazwiska we firmie swego przedsiębiorstwa nie może zabronić osobie noszącej to nazwisko umieszczenia tego nazwiska w jej firmie”⁶⁴⁸.
3. Oprócz imienia i nazwiska przedsiębiorcy do firmy mogą być włączone oznaczenie przesłaniające (pseudonim)⁶⁴⁹, zdrobnienie nazwiska lub imienia, a także określenia o charakterze rzeczowym (wskazujące na przedmiot działalności przedsiębiorcy, miejsce jej prowadzenia) lub inne dowolnie obrane określenia.

⁶⁴¹ Por. M. Jakubek, R. Skubisz [w:] *Zarys prawa spółek*, red. R. Skubisz, Lublin 1992, s. 26; R. Skubisz, *Zasady prawa firmowego...*, s. 13; J.J. Sitko, *Firma i jej ochrona...*, s. 132 i n.; por. P. Ślęzak, *Wybrane zagadnienia prawa do firmy...*, s. 28 i n.

⁶⁴² Por. wyrok SA w Warszawie z 31.01.2017 r., I ACa 2148/15, LEX nr 2519439; wyrok SN z 25.03.1997 r., III CKN 11/97, OSNC 1997/9, poz. 126.

⁶⁴³ Por. J. Buchalska, *Nazwisko jako przedmiot ochrony w prawie polskim*, Warszawa 2015, s. 105 i n.; A. Powałowski, *Firma osoby fizycznej*, GSP 2013/1, s. 171–180; P. Zaporowski, *Imię i nazwisko w firmie osoby fizycznej*, PiP 2004/7, s. 59–64.

⁶⁴⁴ Por. P. Zaporowski, J. Mazurkiewicz, M. Zaporowska, Z. Zaporowska [w:] *Polskie prawo firmowe. Zagadnienia wybrane*, red. J. Mazurkiewicz, Wrocław 2016, s. 238 i n.

⁶⁴⁵ Por. wyrok SA w Rzeszowie z 10.11.2021 r., I AGa 92/20, LEX nr 3391481.

⁶⁴⁶ Por. J. Buchalska, *Nazwisko jako przedmiot ochrony...*, s. 63 i n.

⁶⁴⁷ Por. wyrok SA w Krakowie z 30.06.2016 r., I ACa 1360/15, LEX nr 2108552.

⁶⁴⁸ Zob. orzeczenie SN z 12.05.1932 r., Rw. 785/32, LEX nr 4387.

⁶⁴⁹ Por. P. Zaporowski, *Pseudonim w firmie*, PPH 2006/6, 46–52.

Dodatki dołączane do imienia i nazwiska mają służyć lepszej identyfikacji przedsiębiorcy posługującego się firmą. Wbrew literalnemu brzmieniu przepisu art. 43⁴ nie mogą być to dodatki ustalone całkowicie swobodnie, w szczególności nie jest dopuszczalne posługiwanie się dodatkami, które mogą wprowadzać w błąd (art. 43³ § 2)⁶⁵⁰.

Art. 43⁵. [Firma osoby prawnej]

§ 1. Firmą osoby prawnej jest jej nazwa.

§ 2. Firma zawiera określenie formy prawnej osoby prawnej, które może być podane w skrócie, a ponadto może wskazywać na przedmiot działalności, siedzibę tej osoby oraz inne określenia dowolnie obrane.

§ 3. Firma osoby prawnej może zawierać nazwisko lub pseudonim osoby fizycznej, jeżeli służy to ukazaniu związków tej osoby z powstaniem lub działalnością przedsiębiorcy. Umieszczenie w firmie nazwiska albo pseudonimu osoby fizycznej wymaga pisemnej zgody tej osoby, a w razie jej śmierci – zgody jej małżonka i dzieci.

§ 4. Przedsiębiorca może posługiwać się skrótem firmy. Przepis art. 43² § 2 stosuje się odpowiednio.

1. Firmą osoby prawnej jest jej nazwa jako określenie indywidualizujące jednostkę organizacyjną. **Obligatoryjnym dodatkiem w ramach firmy osoby prawnej jest określenie jej formy prawnej.** Może ono być wskazane w całości bądź w skrócie. Możliwe jest zamieszczanie w treści firmy także dodatków rzeczowych, fantazyjnych i mieszanych jako określeń ustalanych swobodnie przez danego przedsiębiorcę i służących jego lepszej identyfikacji. Podobnie jak ma to miejsce w przypadku firmy osoby fizycznej, dodatki dołączane do nazwy osoby prawnej nie powinny być ustalone całkowicie swobodnie, w szczególności nie jest dopuszczalne posługiwanie się dodatkami, które mogą wprowadzać w błąd (art. 43³ § 2).
2. Jeżeli z powstaniem lub działalnością osoby prawnej jest związana osoba fizyczna, firma osoby prawnej może zawierać nazwisko lub pseudonim tej osoby fizycznej w granicach uzasadnionych funkcjonalnie. Umieszczenie w firmie nazwiska albo pseudonimu osoby fizycznej wymaga pisemnej zgody tej osoby, a w razie jej śmierci – zgody jej małżonka i dzieci.
3. **Przedsiębiorca może posługiwać się skrótem firmy**⁶⁵¹. Taki skrót, podobnie jak całą firmę, co do zasady ujawnia się we właściwym rejestrze, co stanowi warunek posługiwania się skrótem w obrocie. Odesłanie w art. 43⁵ § 4 k.c. do odpowiedniego stosowania art. 43² § 2 k.c. oznacza, że skrót firmy powinien zostać ujawniony w przeznaczonym do tego rejestrze, chyba że odrębne przepisy stanowią inaczej (przykładowo art. 38 pkt 1 lit. a ustawy z 20.08.1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym przewiduje wpis do rejestru jedynie firmy, natomiast jej skrót nie podlega ujawnieniu)⁶⁵². Skrót służy zapewnieniu większej czytelności i łatwości komunikowania firmy, zwłaszcza w relacjach zewnętrznych przedsiębiorcy (z innymi przedsiębiorcami lub klientami). Skrót nie może być tworzony dowolnie, lecz powinien pozostawać zawsze w logicznym i uzasadnionym – z punktu widzenia obiektywnego obserwatora – związku z całą firmą. Przykładowo jeżeli wspólnikiem spółki jawnej jest inna spółka handlowa i jej firma ma być zamieszczona w firmie spółki jawnej, to firma główna może być skrócona z poszanowaniem zasad ustalania i rejestracji firmy⁶⁵³.

Art. 43⁶. [Firma oddziału osoby prawnej]

Firma oddziału osoby prawnej zawiera pełną nazwę tej osoby oraz określenie „oddział” ze wskazaniem miejscowości, w której oddział ma siedzibę.

1. **Oddział to jednostka założona przez przedsiębiorcę w celu prowadzenia działalności w innej miejscowości niż jednostka główna.** Jednostka organizacyjna (np. spółka handlowa) i jej oddział to jedna i ta sama

⁶⁵⁰ Por. wyrok NSA z 11.01.2007 r., II GSK 268/06, LEX nr 287961.

⁶⁵¹ Por. L. Siwik, *Skracanie firm spółek osobowych zawierających firmę spółki będącej wspólnikiem*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 2018/112, s. 165–179; R. Adamus, *Dopuszczalność skracania korpusu firmy spółki kapitałowej*, Pr. Sp. 2012/9, s. 48–52; P. Zaporowski, *Zalety i wady unormowania skracania firm w art. 43⁵ § 4 k.c.*, KPP 2006/4, s. 909–952.

⁶⁵² Por. wyrok SA w w Katowicach z 3.01.2022 r., V ACa 216/20, LEX nr 3314622.

⁶⁵³ Por. uchwała SN z 2.08.1994 r., III CZP 95/94, OSNC 1995/1, poz. 10.

osoba⁶⁵⁴. Firma oddziału osoby prawnej w naturalny sposób jest zatem podporządkowana nazwie głównej jednostki. Firma oddziałowa musi zawierać pełną nazwę tej osoby (łącznie z określeniem jej formy organizacyjno-prawnej⁶⁵⁵) oraz określenie „oddział” ze wskazaniem miejscowości, w której oddział ma siedzibę. Obowiązek wprowadzenia dodatku oddziałowego stanowi przejaw zasady prawdziwości firmy, a zarazem jest w pewnym stopniu wyrazem złagodzenia rygoryzmu zasady jedności firmy⁶⁵⁶. Omawiany rodzaj firmy pełni rolę rozróżniającą poszczególne jednostki terytorialne osoby prawnej. Oddziały są ujawniane w rejestrze przedsiębiorców w ramach Krajowego Rejestru Sądowego, w którym zamieszcza się informację o danym oddziale ze wskazaniem jego siedziby i adresu (por. art. 38 pkt 1 lit. d ustawy o KRS).

2. Jednostka określona w art. 43⁶ terminem „oddział osoby prawnej” może w konkretnym przypadku, zgodnie z ustawą i statutem danej osoby prawnej (por. art. 35 k.c.), być nazywana inaczej, np. terenową agencją, placówką filialną. Unormowanie zawarte w komentowanym przepisie wymusza jednak, aby w przypadku nazwy oddziału obok nazwy osoby prawnej występowało określenie „oddział”, nawet wtedy, gdy nie jest to, zgodnie z ustawą lub statutem, nazwa odnośnej jednostki organizacyjnej osoby prawnej⁶⁵⁷.
3. Oznaczenie oddziału powinno umożliwiać dostateczne odróżnienie firmy od firm innych przedsiębiorców prowadzących działalność na tym samym rynku⁶⁵⁸. Jeżeli firma zakładu głównego danego przedsiębiorcy nie różni się dostatecznie od firmy podmiotu działającego na tym samym rynku co oddział, firma oddziału musi być uzupełniona dodatkiem, który zapewniłby taką odróżnialność i wyłaczyłby ryzyko konfuzji. Pozwoli to na wyeliminowanie niebezpieczeństwa powstawania wśród odbiorców pomyłek dotyczących tożsamości przedsiębiorców⁶⁵⁹. Jednocześnie należy mieć na uwadze, że skutek wprowadzenia elementów dodatkowych nie może dojść do rozmycia związku firmy oddziałowej z firmą zakładu głównego, co stanowiłoby niedopuszczalne odstępstwo od zasady jedności firmy⁶⁶⁰.
4. Oddziały przedsiębiorców zazwyczaj są wyodrębnione w sposób organizacyjny, techniczny, osobowy i finansowy od jednostek głównych. Niemniej **oddział nie posiada samodzielnej podmiotowości (osobowości, zdolności) prawnej**. Stroną czynności prawnych lub procesowych związanych z działalnością określonego oddziału nie jest ten oddział, lecz sama osoba prawna, w ramach której oddział funkcjonuje⁶⁶¹.
5. Prowadzenie działalności gospodarczej z wykorzystaniem oddziałów może także dotyczyć przedsiębiorców zagranicznych. W tym znaczeniu oddziały to przedstawicielstwa takich podmiotów w danym państwie innym niż państwo, w którym ma siedzibę główna jednostka organizacyjna przedsiębiorcy. Oddziały takie są tworzone na podstawie ustawy z 6.03.2018 r. o zasadach uczestnictwa przedsiębiorców zagranicznych i innych osób zagranicznych w obrocie gospodarczym na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej⁶⁶². Przedsiębiorca zagraniczny może rozpocząć działalność w ramach oddziału po uzyskaniu wpisu oddziału do rejestru przedsiębiorców Krajowego Rejestru Sądowego (art. 17 ustawy z 6.03.2018 r. o zasadach uczestnictwa przedsiębiorców zagranicznych i innych osób zagranicznych w obrocie gospodarczym na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej). Pomimo pewnego wyodrębnienia wynikającego z posługiwania się szczególną firmą oraz samodzielnego wpisu do KRS (por. art. 36 pkt 14 i art. 38 pkt 14 ustawy o KRS) oddział przedsiębiorcy zagranicznego nie posiada zdolności prawnej ani zdolności sądowej⁶⁶³.

⁶⁵⁴ Por. wyrok SA w Rzeszowie z 10.11.2021 r., I AGa 92/20, LEX nr 3391481.

⁶⁵⁵ Por. P. Zaporowski, *Określenie formy prawnej przedsiębiorcy w firmie osoby prawnej*, PPH 2005/2, s. 49.

⁶⁵⁶ Por. R. Skubisz, *Zasady prawa firmowego...*, s. 27.

⁶⁵⁷ Por. P. Zaporowski, *Firma oddziału osoby prawnej*, Pr. Sp. 2004/9, s. 35 i n.

⁶⁵⁸ Por. wyrok SN z 7.10.2008 r., III CSK 192/08, LEX nr 467695.

⁶⁵⁹ Por. R. Skubisz, *Zasady prawa firmowego...*, s. 27; J. Sitko, *Firma w świetle...*, s. 26.

⁶⁶⁰ Por. R. Skubisz, *Zasady prawa firmowego...*, s. 27.

⁶⁶¹ Por. wyrok SN z 11.10.2013 r., I CSK 769/12, LEX nr 1532958.

⁶⁶² Dz.U. z 2022 r. poz. 470.

⁶⁶³ Por. postanowienie SN z 8.03.2017 r., IV CSK 304/16, LEX nr 2298307; postanowienie SN z 9.07.2015 r., I CSK 669/14, LEX nr 1790974.

6. Przepisy dotyczące firmy oddziałowej osób prawnych można stosować na zasadzie analogii do oddziałów przedsiębiorców będących osobami fizycznymi. Dodatkowe stałe miejsca wykonywania działalności gospodarczej, w których działa przedsiębiorca (oddziały, filie), powinny być zgłoszone do CEIDG.

Art. 43⁷. [Zmiana firmy]

Zmiana firmy wymaga ujawnienia w rejestrze. W razie przekształcenia osoby prawnej można zachować jej dotychczasową firmę z wyjątkiem określenia wskazującego formę prawną osoby prawnej, jeżeli uległa ona zmianie. To samo dotyczy przekształcenia spółki osobowej.

1. Zmiana firmy może mieć różne podłoże i cel. Może wiązać się ze zmianami w zakresie struktury osobowej przedsiębiorcy, zmianami w obrębie przedmiotu, terytorium, formy organizacyjno-prawnej prowadzonej działalności itp. **Zmiana firmy może obejmować rdzeń (korpus) firmy lub jej elementy dodatkowe, zarówno te obligatoryjne, jak i fakultatywne.** Podczas dokonywania zmiany firmy przedsiębiorca musi zachowywać wszystkie reguły prawa firmowego, w szczególności zasadę wyłączności oraz prawdziwości firmy.
2. **W niektórych przypadkach zmiana firmy jest fakultatywna, w innych obligatoryjna.** Do obowiązkowej modyfikacji firmy można zaliczyć przypadki: przekształcenia formy organizacyjno-prawnej przedsiębiorcy, zmiany imienia lub nazwiska przedsiębiorcy ujawnionego w firmie, utraty członkostwa przez wspólnika, którego nazwisko było umieszczone w firmie, przy braku zgody osób uprawnionych na dalsze używanie tego nazwiska (art. 43⁸), obowiązku zmiany firmy przewidzianego przez przepisy prawa lub nałożonego przez sąd.
3. Zmiana firmy wymaga ujawnienia w rejestrze. W razie przekształcenia osoby prawnej można zachować jej dotychczasową firmę z wyjątkiem określenia wskazującego formę prawną osoby prawnej, jeżeli uległa ona zmianie. Obligatoryjny dodatek odnoszący się do formy organizacyjno-prawnej prowadzonej działalności wynika z właściwych przepisów, zgodnie z którymi działa dany przedsiębiorca.
4. Powyższe zasady dotyczą także przekształcenia spółki osobowej. W takim przypadku należy mieć na uwadze wymóg osobowego charakteru oznaczenia przedsiębiorcy wynikający z odrębnych przepisów (Kodeksu spółek handlowych). Firmy spółek osobowych powinny zawierać nazwiska lub firmy (nazwy) wszystkich wspólników albo nazwisko lub firmę (nazwę) jednego bądź kilku wspólników, w tym wspólników określonego typu (partnerów, komplementariuszy), zależnie od typu spółki (por. art. 24 § 1, art. 90 § 1, art. 104 § 1, art. 127 § 1 k.s.h.).

Art. 43⁸. [Kontynuacja firmy]

§ 1. W przypadku utraty członkostwa przez wspólnika, którego nazwisko było umieszczone w firmie, spółka może zachować w swej firmie nazwisko byłego wspólnika tylko za wyrażoną na piśmie jego zgodą, a w razie jego śmierci – za zgodą jego małżonka i dzieci.

§ 2. Przepis § 1 stosuje się odpowiednio w wypadku kontynuowania działalności gospodarczej osoby fizycznej przez inną osobę fizyczną będącą jej następcą prawnym.

§ 3. Kto nabywa przedsiębiorstwo, może je nadal prowadzić pod dotychczasową nazwą. Powinien jednak umieścić dodatek wskazujący firmę lub nazwisko nabywcy, chyba że strony postanowiły inaczej.

1. Komentowany przepis reguluje wprost sytuację skutków utraty członkostwa przez wspólnika, którego nazwisko było umieszczone w firmie, dla brzmienia firmy spółki i jest przejawem szerszego zagadnienia używania w firmie nazwiska osoby fizycznej w kontekście wpływu zmian podmiotowych i organizacyjno-prawnych dotyczących przedsiębiorcy na kontynuowanie działalności pod daną firmą⁶⁶⁴. Przepis ten odnosi się zwłaszcza do spółek osobowych, których firmy muszą zawierać nazwiska wszystkich lub niektórych

⁶⁶⁴ Por. P. Zaporowski, *Prowadzenie nabytego przedsiębiorstwa pod dotychczasową nazwą*, PS 2005/5, s. 117 i n.; M. Modrzejewska, *Użycie nazwiska osoby fizycznej w firmie przedsiębiorcy posiadającego osobowość prawną*, PPH 2008/5, s. 4–14.

wspólników, a przynajmniej nazwisko jednego ze wspólników (art. 24 § 1, art. 90 § 1, art. 104 § 1, art. 127 § 1 k.s.h.). Tego typu spółka jest bowiem szczególnie zainteresowana utrzymaniem firmy w dotychczasowym brzmieniu, obejmującym nazwisko wspólnika tracącego członkostwo⁶⁶⁵. Może to być doniosłe z uwagi na pozyskaną w toku działalności wspólników renomę i klientelę⁶⁶⁶.

2. Wydaje się, że **przepis art. 43⁸ § 1 może być *lege non distinguente* stosowany także do innych typów spółek niż spółki osobowe, o ile firma danej spółki kapitałowej zawiera jako element fakultatywny nazwisko wspólnika w celu podkreślenia szczególnej więzi łączącej go z tą spółką⁶⁶⁷**. *Ratio legis* takiej wykładni wynika ze zbliżonej sytuacji spółek osobowych i kapitałowych w tej kwestii, przy poszanowaniu odmiennego trybu zamieszczania nazwiska wspólnika (obligatoryjnego w spółkach osobowych, fakultatywnego w spółkach kapitałowych).
3. Omawiana regulacja jest przejawem wyjątku od zasady, zgodnie z którą w korpusie firmy spółki osobowej nie powinno się zamieszczać nazwisk osób niebędących kiedykolwiek lub niebędących aktualnie wspólnikami (jeżeli z aspektów zasady prawdziwości firmy). Wyjątek przewidziany w art. 43⁸ polega na przełamaniu tej zasady w imię **ciągłości (kontynuacji) firmy⁶⁶⁸**. Spółka może zachować w swojej firmie nazwisko byłego wspólnika, o ile są spełnione warunki dotyczące zezwolenia uprawnionych podmiotów, określone w przywołanym przepisie.
4. Pozostawienie nazwiska byłego wspólnika w firmie spółki może nastąpić wyłącznie na podstawie pisemnej zgody tego wspólnika, a w razie jego śmierci – za zgodą jego małżonka oraz dzieci. Zgoda wspólnika może być udzielona zarówno w momencie ustąpienia ze spółki, jak i z góry – w umowie spółki. Sposób wyrażenia zgody przez podmioty bliskie wobec byłego zmarłego wspólnika zakłada zgodne działanie. Forma pisemna jest zastrzeżona dla celów dowodowych. Wyrażenie przez wskazane podmioty oświadczenia woli w formie dowolnej, w szczególności *per facta concludentia*, może nie być wystarczające dla jego skuteczności, w takich przypadkach nie można bowiem domniemywać udzielenia zgody⁶⁶⁹. **Ustąpienie ze spółki wspólnika, którego nazwisko nie było zamieszczone w firmie, nie powoduje konieczności modyfikacji jej treści**. Wspólnicy mogą posługiwać się firmą w dotychczasowym brzmieniu bez zgody dawnego wspólnika lub jego bliskich.
5. Omówioną wyżej regulację stosuje się odpowiednio do przypadku kontynuowania działalności gospodarczej osoby fizycznej przez inną osobę fizyczną będącą jej następcą prawnym. Następstwo prawne może być rezultatem nabycia przez określony podmiot przedsiębiorstwa (zwłaszcza w znaczeniu przedmiotowym) przez czynność prawną *inter vivos* (sprzedaż, darowizna itp.) albo w drodze dziedziczenia.
6. Unormowanie art. 43⁸ § 3 nie dotyczy wprost prawa firmowego. Przywołany przepis określa zasady korzystania z nazwy przedsiębiorstwa (w znaczeniu przedmiotowym) przez jego nabywcę. Nabywca może nadal prowadzić przedsiębiorstwo pod dotychczasową nazwą, przy czym powinien zamieścić dodatek wskazujący firmę lub nazwisko nabywcy, chyba że strony postanowiły inaczej.

Art. 43⁹. [Zakaz zbywania]

§ 1. Firma nie może być zbyta.

§ 2. Przedsiębiorca może upoważnić innego przedsiębiorcę do korzystania ze swej firmy, jeżeli nie wprowadza to w błąd.

1. **Prawo do firmy jest prawem podmiotowym nierozdzielnie związanym z osobą danego przedsiębiorcy.** Firma jako wartość niemajątkowa, tworzona z oznaczeń stanowiących dobra osobiste podmiotów prawa cy-

⁶⁶⁵ Por. wyrok SA w Katowicach z 8.04.2014 r., V ACa 825/13, LEX nr 1458909.

⁶⁶⁶ Por. R. Skubisz, *Zasady prawa firmowego...*, s. 23–25.

⁶⁶⁷ Por. wyrok SN z 29.05.2015 r., V CSK 524/14, OSNC 2016/4, poz. 51.

⁶⁶⁸ Por. J.J. Sitko, *Firma i jej ochrona...*, s. 147 i n.; P. Ślęzak, *Wybrane zagadnienia prawa do firmy...*, s. 30–32.

⁶⁶⁹ Por. wyrok SA w Katowicach z 29.09.2015 r., V ACa 590/15, LEX nr 1842322; por. P. Pinior [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Habdas, M. Fras, 2018, s. 328.

wilnego chronionych na podstawie art. 24, stanowi specyficzne dobro o charakterze osobistym przysługujące uprawnionemu przedsiębiorcy⁶⁷⁰. Z tego względu firma nie może być zbyta na mocy czynności *inter vivos*, nie przechodzi także na spadkobierców wskutek dziedziczenia (**zasada niezbywalności firmy**). Nie może być również przedmiotem obciążenia ograniczonym prawem rzeczowym, w szczególności zastawem⁶⁷¹. Zakaz rozporządzania firmą nie dopuszcza wyjątków – każda czynność prawna, na mocy której miałoby nastąpić przeniesienie czy obciążenie odnoszące się do takiego dobra, jest dotknięta sankcją bezwzględnej nieważności⁶⁷². W odróżnieniu od firmy, która jest oznaczeniem indywidualizującym przedsiębiorcę, nazwa przedsiębiorstwa jako oznaczenie wyodrębnionego zespołu składników przeznaczonych do prowadzenia działalności gospodarczej (art. 55¹) może być przedmiotem rozporządzeń i rozrządzeń majątkowych.

2. Przedsiębiorca może upoważnić innego przedsiębiorcę do korzystania ze swojej firmy. Konstrukcja omawianego upoważnienia, określanego jako „**licencja firmy**” lub „**licencja firmowa**”⁶⁷³, jest zbliżona do licencji znanych prawu własności intelektualnej (prawu autorskiemu i prawu własności przemysłowej). Zakłada ona upoważnienie do korzystania z cudzej firmy, którego źródłem jest czynność prawna. Udzielenie upoważnienia do korzystania z firmy jest możliwe, o ile takie używanie nie wprowadza w błąd. Chodzi o zachowanie niezakłóconej indywidualizacji przedsiębiorców. W ten sposób zapewniona jest funkcja ochronna w stosunku do odbiorców (klienteli).

Art. 43¹⁰. [Ochrona prawa do firmy]

Przedsiębiorca, którego prawo do firmy zostało zagrożone cudzym działaniem, może żądać zaniechania tego działania, chyba że nie jest ono bezprawne. W razie dokonanego naruszenia może on także żądać usunięcia jego skutków, złożenia oświadczenia lub oświadczeń w odpowiedniej treści i formie, naprawienia na zasadach ogólnych szkody majątkowej lub wydania korzyści uzyskanej przez osobę, która dopuściła się naruszenia.

1. Komentowany przepis reguluje cywilnoprawne sankcje w razie zagrożenia lub naruszenia prawa do firmy. Prawo to może być rozumiane jako prawo przedsiębiorcy do funkcjonowania w obrocie gospodarczym pod określoną firmą⁶⁷⁴. Prawo do firmy w ujęciu art. 43¹⁰ powstaje z chwilą wpisania przedsiębiorcy do rejestru, a w każdym razie z chwilą użycia firmy po raz pierwszy w obrocie gospodarczym⁶⁷⁵, niezależnie od tego, czy przedsiębiorca i firma są uwidocznieni w odpowiednim rejestrze⁶⁷⁶. Z uwagi na podobieństwo przedmiotu ochrony oraz fakt, że firma jest pochodną dóbr osobistych podmiotów prawa cywilnego, konstrukcja analizowanego unormowania jest wzorowana na art. 24. Przedmiotem ochrony jest prawo do firmy. Prawo to podlega ochronie zarówno w razie zagrożenia jego naruszeniem, jak i w przypadku naruszenia wywołanego cudzym działaniem, a bezprawność działania sprawcy jest objęta domniemaniem⁶⁷⁷. Reżim ochrony prawa do firmy ma jednak charakter autonomiczny i odrębny od reżimu ochrony dóbr osobistych osób fizycznych, osób prawnych oraz jednostek organizacyjnych niebędących osobami prawnymi, którym ustawa przyznaje zdolność prawną (art. 33¹ § 1)⁶⁷⁸. Oznacza to, że **prawo do firmy jest chronione jedynie na podstawie art. 43¹⁰ i w tym zakresie wyłączone jest stosowanie art. 24**⁶⁷⁹.
2. Przepis art. 43¹⁰ chroni uprawnionego przedsiębiorcę przed bezprawnym użyciem jego firmy w drodze jej przywłaszczenia, działania pod tą firmą, podszywania się pod firmę, a więc przed zagarnianiem klienteli

⁶⁷⁰ Por. wyrok NSA z 24.05.2007 r., II GSK 13/07, LEX nr 351037; wyrok SA w Katowicach z 11.06.2012 r., V ACa 255/12, LEX nr 1258321.

⁶⁷¹ Por. P. Piniór [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Habdas, M. Fras, 2018, s. 331.

⁶⁷² P. Ślęzak, *Wybrane zagadnienia prawa do firmy...*, s. 36–37.

⁶⁷³ Por. A. Kołodziej, *Licencja firmy. O naturze prawa do firmy po nowelizacji kodeksu cywilnego*, KPP 2004/1, s. 51; M. Załucki, *Upoważnienie do korzystania z firmy de lege lata i de lege ferenda*, PUG 2005/6, s. 2; Z. Miczek, *Jak upoważnić do korzystania z firmy*, PUG 2005/9, s. 23.

⁶⁷⁴ Por. wyrok SA we Wrocławiu z 26.07.2012 r., I ACa 486/12, LEX nr 1238497.

⁶⁷⁵ Por. wyrok SA w Białymstoku z 23.04.2009 r., I ACa 122/09, LEX nr 516519; wyrok SA w Katowicach z 31.08.2007 r., V ACa 427/07, LEX nr 519285.

⁶⁷⁶ Por. P. Piniór [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Habdas, M. Fras, 2018, s. 332.

⁶⁷⁷ Por. wyrok SA w Łodzi z 6.05.2015 r., I ACa 1601/14, LEX nr 1746837; wyrok SA we Wrocławiu z 3.04.2012 r., I ACa 257/12, LEX nr 1136091.

⁶⁷⁸ Por. wyrok SA w Warszawie z 4.11.2020 r., VII AGa 736/20, LEX nr 3184234; wyrok SA w Katowicach z 14.03.2006 r., I ACa 2057/05, LEX nr 196072.

⁶⁷⁹ Por. wyrok SA w Katowicach z 11.06.2012 r., V ACa 255/12, LEX nr 1258321.

danego przedsiębiorcy. Roszczenia przysługujące przedsiębiorcy aktualizują się, „gdy z okoliczności sprawy wynika, że firma przedsiębiorcy została użyta w taki sposób, który wiąże się z ryzykiem pomyłki co do tożsamości przedsiębiorców lub miało na celu zdyskredytowanie uprawnionego przedsiębiorcy, wyeliminowanie go z rynku, podważenie zaufania klienteli lub naruszenie dobrego imienia przedsiębiorcy”⁶⁸⁰. Naruszenie prawa do firmy ma miejsce nie tylko wówczas, gdy podmiot nieuprawniony używa czy rejestruje na swoją rzecz pełną nazwę przedsiębiorcy, lecz również wtedy, gdy jego działanie odnosi się do części nazwy, jeżeli ta część ma charakter dostatecznie wyróżniający⁶⁸¹.

3. Ochrona prawa do firmy na podstawie art. 43¹⁰ powinna być rozpatrywana w kontekście wynikających z art. 43³ regulacji dotyczących funkcji firmy i jej działania na określonym rynku⁶⁸². **Ochrona prawa do firmy aktualizuje się, gdy zachodzi możliwość wprowadzenia klienteli w błąd co do tożsamości przedsiębiorców używających takiego oznaczenia**⁶⁸³. Omawiane ryzyko może mieć charakter bezpośredni i polegać na mylnym utożsamianiu przez odbiorców obydwu przedsiębiorców ze względu na używaną przez nich firmę. Niebezpieczeństwo konfuzji może także przybrać postać pośrednią, sprowadzając się do pomyłki w kontekście związków (organizacyjnych, prawnych, gospodarczych) zachodzących między przedsiębiorcami⁶⁸⁴. „Naruszenie prawa do firmy, ogólnie rzecz ujmując, **ma miejsce wtedy, gdy naruszona zostanie co najmniej jedna z funkcji firmy, czy to indywidualizująca (identyfikująca i odróżniająca przedsiębiorcę od innych podmiotów występujących na rynku), czy reklamowa (zachęcająca odbiorców do wyboru oferty przedsiębiorcy działającego pod daną firmą), czy gwarancyjna (jakościowa, zapewniająca realizację oczekiwanego poziomu świadczeń)**, gdy firma oprócz indywidualizacji może pełnić także funkcje nośnika pozytywnych wyobrażeń o świadczeniach danego przedsiębiorcy”⁶⁸⁵. Kolizja prawa do firmy z innym oznaczeniem odróżniającym (w tym ze znakiem towarowym) może wystąpić także pomimo braku niebezpieczeństwa wprowadzenia w błąd w zakresie produkowanych towarów czy świadczonych usług, ponieważ firma indywidualizuje przedsiębiorcę, który poprzez własną działalność wyrabia sobie określoną pozycję, renomę nazwy, przez solidność prowadzonej działalności⁶⁸⁶.
4. Ochrona prawa do firmy aktualizuje się nie tylko w razie już zaistniałego naruszenia, lecz także w przypadku powstania jedynie zagrożenia naruszeniem. Zagrożenie prawa do firmy ma miejsce, gdy używanie firmy powoduje ryzyko konfuzji co do tożsamości przedsiębiorców lub następuje w sposób mający na celu innego rodzaju ujmę dla uprawnionego przedsiębiorcy (zdyskredytowanie, wyeliminowanie go z rynku, podważenie zaufania klienteli lub naruszenie dobrego imienia przedsiębiorcy)⁶⁸⁷.
5. Naruszenie lub zagrożenie prawa do firmy innego przedsiębiorcy może polegać także na wykorzystaniu lub naruszeniu renomy, której nośnikiem jest jego firma. Taka konstrukcja dotyczy przede wszystkim firm powszechnie znanych, cieszących się dużą rozpoznawalnością i sławą w kontekście prowadzonej pod nimi działalności⁶⁸⁸.
6. W przypadku gdy prawo do firmy zostało tylko zagrożone cudzym działaniem, przedsiębiorca może żądać zaniechania tego działania⁶⁸⁹. W razie gdy nastąpiło naruszenie omawianego prawa, uprawniony może żądać również usunięcia jego skutków, złożenia oświadczenia lub oświadczeń w odpowiedniej treści i formie, naprawienia na zasadach ogólnych szkody majątkowej lub wydania korzyści uzyskanej przez osobę, która

⁶⁸⁰ Zob. wyrok SN z 2.03.2022 r., II CSKP 253/22, LEX nr 3347179; wyrok SA we Wrocławiu z 26.07.2012 r., I ACa 486/12, LEX nr 1238497.

⁶⁸¹ Por. wyrok WSA w Warszawie z 4.11.2008 r., VI SA/Wa 1324/08, LEX nr 520239.

⁶⁸² Por. wyrok SN z 25.11.2008 r., II CSK 343/08, LEX nr 811837; wyrok SN z 11.12.2013 r., IV CSK 191/13, OSNC 2014/9, poz. 95.

⁶⁸³ Por. wyrok SA w Łodzi z 6.05.2015 r., I ACa 1601/14, LEX nr 1746837; wyrok SA we Wrocławiu z 3.04.2012 r., I ACa 257/12, LEX nr 1136091.

⁶⁸⁴ Por. wyrok SA w Łodzi z 6.05.2015 r., I ACa 1601/14, LEX nr 1746837; wyrok SA we Wrocławiu z 3.04.2012 r., I ACa 257/12, LEX nr 1136091.

⁶⁸⁵ Zob. wyrok SA w Katowicach z 23.04.2012 r., V ACa 126/12, LEX nr 1217700.

⁶⁸⁶ Por. wyrok WSA w Warszawie z 4.11.2008 r., VI SA/Wa 1324/08, LEX nr 520239.

⁶⁸⁷ Por. wyrok SN z 2.03.2022 r., II CSKP 253/22, LEX nr 3347179.

⁶⁸⁸ Por. wyrok SN z 2.03.2022 r., II CSKP 253/22, LEX nr 3347179. Por. też J. Dominowska, *Naruszenie renomy przedsiębiorcy przez nieuprawnione korzystanie z jego oznaczeń indywidualizujących*, PiP 2013/7, s. 68–81.

⁶⁸⁹ Por. P. Zaporowski, *Firma jako dobro osobiste przedsiębiorcy*, „Rejent” 2005/12, s. 113–116.

dopuszcza się naruszenia. Z racji szczególnego charakteru regulacji przewidzianej w art. 43¹⁰ roszczenia, jakie przysługują uprawnionemu przedsiębiorcy w sytuacji naruszenia prawa do jego firmy, nie obejmują zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę ani zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny, o których mowa w art. 24 § 1 zdanie trzecie⁶⁹⁰.

7. Ochrona prawa do firmy przysługuje w odniesieniu do każdego podmiotu, który dokonuje naruszenia, zarówno przedsiębiorcy, jak i podmiotu spoza obrotu profesjonalnego⁶⁹¹. Postępowanie mające na celu ochronę może być skierowane przeciwko każdemu, kto dopuszcza się naruszenia interesu przedsiębiorcy związanego z jego firmą. Zasięg takiej ochrony nie jest ograniczony ani pod względem terytorialnym, ani w kontekście zakresu działalności uprawnionego⁶⁹².

⁶⁹⁰ Por. wyrok SA w Katowicach z 14.03.2006 r., I ACa 2057/05, LEX nr 196072.

⁶⁹¹ Por. wyrok WSA w Warszawie z 4.11.2008 r., VI SA/Wa 1324/08, LEX nr 520239.

⁶⁹² Por. wyrok SA w Katowicach z 4.11.2004 r., I ACa 560/04, LEX nr 147147.

Tytuł III. Mienie

Art. 44. [Pojęcie mienia]

Mieniem jest własność i inne prawa majątkowe.

I. Mienie

1. Kodeks cywilny zawiera definicję legalną pojęcia mienia¹. Zgodnie z komentowanym artykułem mieniem jest własność, jako najszersze prawo do rzeczy o charakterze bezwzględnym, a także inne prawa majątkowe. Tak rozumiane mienie, w przeciwieństwie do majątku, obejmuje wyłącznie aktywa, a zatem nie obejmuje ono pasywów². „Inne prawa majątkowe”, o których mowa w komentowanym przepisie, to zarówno prawa o charakterze prawnorzeczowym, a więc prawa podmiotowe bezwzględne (użytkowanie wieczyste oraz ograniczone prawa rzeczowe), jak i wierzytelności jako prawa względne. Majątkowy charakter może bowiem przysługiwać prawom zarówno o charakterze bezwzględnym, jak i względnym. Bezpośrednio należy go wiązać z ekonomicznym interesem uprawnionego. Do dóbr o charakterze majątkowym tradycyjnie zalicza się również: prawa na dobrach niematerialnych o charakterze majątkowym (np. te, których przedmiotem są utwory), prawa rodzinne o charakterze majątkowym oraz prawo do spadku³. Dominuje stanowisko, że w skład mienia może wchodzić ponadto posiadanie, jako stan faktyczny, oraz ekspektatywa, za czym przemawia wykładnia funkcjonalna przepisu⁴. Mienie w powyższym rozumieniu stanowi przedsiębiorstwo w znaczeniu art. 55¹, w stosunku do którego przysługuje bezwzględne prawo podmiotowe o charakterze majątkowym⁵.
2. Mienia nie stanowią prawa podmiotowe niemajątkowe (przykładowo prawa wynikające ze stosunków rodzinnych o charakterze niemajątkowym). Należy jednocześnie zauważać, że niektóre prawa podmiotowe mają charakter mieszany (majątkowo-osobisty)⁶. Wydaje się, iż w sytuacji gdy element niemajątkowy jest przeważający, praw o charakterze mieszanym nie można uznawać za składnik mienia (tak np. w przypadku prawa do grobu).

II. Pojęcie majątku a pojęcie mienia

3. Pojęcie majątku, w przeciwieństwie do pojęcia mienia, nie zostało zdefiniowane w Kodeksie cywilnym. W nauce przyjmuje się, że w znaczeniu szerszym majątek oznacza ogół praw i obowiązków majątkowych podmiotu prawa. Z kolei w węższym znaczeniu majątek oznacza aktywa, czyli prawa majątkowe danego podmiotu⁷. Drugie ujęcie zasadniczo zrównuje pojęcia majątku i mienia w rozumieniu art. 44, którym są własność i inne

¹ Analizy pojęcia mienia w świetle przepisów prawa cywilnego oraz prawa karnego dokonuje W. Antolak, *Rozporządzenie mieniem. Rekonstrukcja znamienia*, PiP 2022/8, s. 82 i n.

² Zob. m.in. wyrok SN z 3.12.2009 r., II CSK 215/09, LEX nr 551060.

³ Zob. A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2001, s. 140.

⁴ Tak m.in. G. Bieniek, S. Rudnicki, *Nieruchomości. Problematyka prawna*, Warszawa 2013, s. 167.

⁵ Na temat istoty prawa do przedsiębiorstwa zob. M. Bednarek, *Przedsiębiorstwo jako przedmiot czynności prawnych – spory doktrynalne z perspektywy praktyki obrotu*, St. Prawn. 2009/3, s. 58.

⁶ Zob. m.in. uchwała SN z 7.12.1970 r., III CZP 75/70, OSNC 1971/7–8, poz. 127.

⁷ S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 463.

prawa majątkowe. Słusznie wskazuje się, że zadaniem wykładni jest ocena, w jakim znaczeniu ustawa posługuje się w konkretnym przypadku tym pojęciem⁸. Przykładowo, w znaczeniu węższym jest ono używane w art. 863, 871 k.c. oraz art. 31, 33 k.r.o. Z kolei z szerszym rozumieniem pojęcia majątku mamy do czynienia w art. 101 i 155 k.r.o.

4. Majątek może przysługiwać tylko określonej podmiotowi prawa cywilnego. Zauważa się w związku z tym, że stanowi on jedność, a więc że podmiotem wszystkich wchodzących w jego skład praw (bądź obowiązków) jest określona osoba, która może mieć tylko jeden majątek⁹. Niekiedy majątek pozostaje wspólny, a więc przysługuje więcej niż jednemu podmiotowi. Majątkiem wspólnym może być współwłasność rzeczy (w tym współwłasność nieruchomości), a także wspólność praw i stanów faktycznych (np. w małżeństwie i spółce cywilnej)¹⁰.

Art. 44¹. [Mienie państwowe]

§ 1. Własność i inne prawa majątkowe, stanowiące mienie państwowe, przysługują Skarbowi Państwa albo innym państwowym osobom prawnym.

§ 2. Uprawnienia majątkowe Skarbu Państwa względem państwowych osób prawnych określają odrębne przepisy, w szczególności regulujące ich ustrój.

I. Rys historyczny

1. Wykładnia art. 44¹ wymaga naświetlenia kontekstu historycznego, z odwołaniem się do tzw. zasady jedności mienia państwowego. Zasada ta miała swoje źródło w art. 8 Konstytucji PRL i określała, że mienie ogólnonarodowe należy do całego narodu. W konsekwencji ponieważ naród jest reprezentowany przez państwo, mienie było uważane za własność państwa, również w sensie cywilnoprawnym¹¹. Jak wskazywano, skupienie własności w rękach państwa miało zapewnić prawidłowy rozwój gospodarki oraz sprawiedliwe zaspokajanie potrzeb ludzi¹². Tak rozumiana zasada jedności własności państwowej została wprowadzona także do Kodeksu cywilnego w jego pierwotnym brzmieniu. Zgodnie z nieobowiązującym już art. 128 socjalistyczna własność ogólnonarodowa (państwowa) przysługiwała niepodzielnie państwu. W granicach swej zdolności prawnej państwowe osoby prawne wykonywały w imieniu własnym względem zarządzanych przez nie części mienia ogólnonarodowego uprawnienia płynące z własności państwowej¹³. Zasada jedności mienia państwowego nie odnosiła się do spółdzielni, które uznawano za podmioty własności spółdzielczej, stanowiącej kategorię odrębną od własności państwowej (ogólnonarodowej)¹⁴.
2. Dopiero z chwilą wejścia w życie ustawy z 31.01.1989 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny¹⁵ zniesiona została zasada, że jedynie Skarbowi Państwa może przysługiwać prawo własności mienia państwowego, w wyniku czego państwowe osoby prawne uzyskały zdolność co do nabywania składników majątkowych na własność. Komentowany art. 44¹, który został dodany ustawą nowelizującą Kodeks cywilny z 28.07.1990 r.¹⁶, przesądził, że własność i inne prawa majątkowe, stanowiące mienie państwowe, przysługują Skarbowi Państwa albo innym państwowym osobom prawnym. W obecnym stanie prawnym przyjęto więc zasadę po-

⁸ Zob. A. Sylwestrzak, *Mienie i majątek* [w:] *Leksykon prawa cywilnego – część ogólna. 100 podstawowych haseł*, red. E. Bagińska, Warszawa 2011, s. 121.

⁹ J. Gola, G. Klich, *Pojęcie mienia publicznego – dylematy*, Sam. Ter. 2013/3, s. 38.

¹⁰ Zob. M. Balwicka-Szczyrba, M. Glicz, A. Sylwestrzak [w:] *Zarząd majątkiem wspólnym. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, Warszawa 2016, s. 13.

¹¹ Zob. m.in. uchwała SN z 18.06.1991 r., III CZP 38/91, OSNC 1991/10–12/118.

¹² J. Frąckowiak, *Majątek przedsiębiorstwa państwowego ze szczególnym uwzględnieniem praw nieruchomości wchodzących w jego skład*, PiP 1990/4, s. 40.

¹³ Zob. uchwała SN z 18.06.1991 r., III CZP 38/91, OSNC 1991/10–12, poz. 118. Zob. też szerzej J. Ignatowicz, *Zmiany wprowadzone do księgi I kodeksu cywilnego przez nowelę z 28.07.1990 r.*, PS 1991/1–2, s. 28; Z. Radwański, *W sprawie skutków prawnych nowelizacji art. 128 k.c.*, PiP 1990/4, s. 52. Z najnowszego orzecznictwa zob. postanowienie SN z 5.10.2022 r., II CSKP 1846/22, LEX nr 3459979.

¹⁴ Tak w postanowieniu SN z 11.03.2022 r., II CSKP 96/22, LEX nr 3409478.

¹⁵ Dz.U. Nr 3, poz. 11.

¹⁶ Dz.U. Nr 55, poz. 321.

dzielności mienia państwowego, która przewiduje, że w obrocie cywilnoprawnym zarówno Skarb Państwa, jak i państwowe osoby prawne występują jako równorzędne podmioty¹⁷.

II. Mienie państwowe

3. Można wyróżnić następujący podział mienia w oparciu o kryteria podmiotowe: mienie państwowe, mienie samorządowe (komunalne) oraz mienie prywatne. Mienie państwowe oraz samorządowe ujmuję się niekiedy w szerszej kategorii mienia publicznego¹⁸. Do tzw. mienia państwowego odwołuje się art. 44¹ k.c. czy art. 4 u.z.z.m.p. Ustawa o samorządzie gminnym, w tym jej art. 43, zawiera natomiast unormowania dotyczące mienia komunalnego¹⁹.
4. **Skarb Państwa** jest szczególną osobą prawną, podmiotem praw i obowiązków, które dotyczą mienia państwowego nienależącego do innych państwowych osób prawnych (zob. komentarz do art. 34). Mienie państwowe obejmuje, zgodnie z art. 44 k.c., własność, jak i inne prawa majątkowe (zob. komentarz do art. 44). Zgodnie z art. 4 ust. 1 u.z.z.m.p. mienie państwowe służy wykonywaniu zadań publicznych. Takie określenie przeznaczenia omawianego mienia leży u podstaw kreowania przez ustawodawcę szczególnych uregulowań prawnych go dotyczących²⁰. W konsekwencji poszczególne składniki mienia przysługujące Skarbowi Państwa różnią się od mienia przysługującego innym podmiotom. Przykładowo zgodnie z art. 2 pr. łow. zwierzęta łowne w stanie wolnym, jako dobro ogólnonarodowe, stanowią własność Skarbu Państwa. Podobnie do mienia Skarbu Państwa zalicza się w świetle art. 2 pr. wod. wody i grunty pod wodami²¹.
5. Uprawnienia majątkowe Skarbu Państwa względem państwowych osób prawnych określają odrębne przepisy, w szczególności regulujące ich ustrój. Są to zwłaszcza uprawnienia do pobierania przez Skarb Państwa części zysku z prowadzonej działalności gospodarczej, uprawnienia związane z nadzorem właścicielskim, likwidacją czy przekształceniem²². Odrębne przepisy, do których odwołuje się art. 44¹ § 2, zawiera m.in. Kodeks spółek handlowych w zakresie spółek czy ustawa z 25.09.1981 r. o przedsiębiorstwach państwowych²³.
6. **Państwowa osoba prawna** to osoba, której mienie jest mieniem państwowym stosownie do art. 44 i 44¹ k.c.²⁴ Wykaz państwowych osób prawnych zawarty jest w art. 3 u.z.z.m.p.

Art. 45. [Rzeczy]

Rzeczami w rozumieniu niniejszego ko deksu są tylko przedmioty materialne.

I. Rzecz

1. Pojęcie rzeczy ma istotne znaczenie dla rozważań w obszarze przedmiotów stosunków cywilnoprawnych. Pomimo dyskusyjności zagadnienia²⁵ należy przyjmować, że przedmiotem stosunku cywilnoprawnego są zacho-

¹⁷ Zob. m.in. T. Dybowski, *Własność Skarbu Państwa i państwowych osób prawnych w świetle nowego art. 128 k.c.*, PiP 1990/4, s. 30–39. Zob. też uchwała SN (7) – zasada prawna z 18.06.1991 r., III CZP 38/91, OSNC 1991/10–12, poz. 118.

¹⁸ J. Gola, G. Klich, *Pojęcie mienia...*, s. 39.

¹⁹ Na temat wyodrębnienia się mienia komunalnego zob. szerzej T. Dybowski, *Mienie komunalne*, Sam. Ter. 1991/1–2, s. 5 i n. W orzecznictwie trafnie akcentuje się, iż pojęcie mienia komunalnego odpowiada definicji mienia zawartej w art. 44 k.c. – zob. m.in. wyrok WSA w Poznaniu z 6.07.2022 r., IV SA/Po 178/22, LEX nr 3398054; postanowienie WSA w Bydgoszczy z 25.05.2022 r., II SA/Bd 1234/21, LEX nr 3368873.

²⁰ Por. np. wyrok SN z 25.01.2017 r., IV CSK 133/16, LEX nr 2271464. Na temat specyfiki własności państwowej w odniesieniu do nieruchomości zob. też G. Matusik, *Zasiedzenie nieruchomości Skarbu Państwa*, Warszawa 2021, s. 2–8.

²¹ Zob. też uchwała SN (7) – zasada prawna z 8.11.1971 r., III CZP 28/71, LEX nr 1315.

²² Zob. J. Ignatowicz, *Zmiany wprowadzone...*, s. 28.

²³ Dz.U. z 2021 r. poz. 1317.

²⁴ Zob. uchwała SN (7) z 18.06.1991 r., III CZP 38/91, OSNC 1991/10–12/118.

²⁵ Na temat koncepcji ujmowania przedmiotu stosunku cywilnoprawnego zob. szerzej P. Machnikowski [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 3, *Prawo rzeczowe*, red. E. Gniewek, Warszawa 2020, s. 26.

wanie się podmiotów stosunku cywilnoprawnego oraz obiekty materialne i niematerialne, których to zachowanie dotyczy²⁶. Rzeczy stanowią zatem obiekty materialne, do których odnoszą się stosunki cywilnoprawne.

Definiowanie rzeczy jest także istotne w przypadku analizy **praw rzeczowych**, które mając bezwzględny charakter, są z zasady prawami na rzeczy własnej lub na rzeczy cudzej.

2. Zgodnie z art. 45 rzeczami są **przedmioty materialne**. *A contrario* dobra niematerialne nie mogą otrzymać takiego statusu, pomimo że niekiedy dóbr tych (np. energii czy utworów) dotyczy stosunek cywilnoprawny. Wskazuje się przy tym, iż uzewnętrznienie dóbr niematerialnych, np. w postaci dyskietki, płyty, stanowi jedynie ich *corpus mechanicum*²⁷. Z powyżej wskazanych względów rzeczami nie są również prawa, pomimo że także ich może dotyczyć obrót cywilnoprawny (np. cesja praw).
3. Nie wszystkie przedmioty materialne będą rzeczą, albowiem konieczne jest ich wyodrębnienie z przyrody (naturalne bądź sztuczne) w takim stopniu, że stanowią one **samoistne dobra**. Wyodrębnienie może dotyczyć także przedmiotów materialnych pochodzenia pozaziemskiego, np. meteorytów²⁸. Nie ma przy tym znaczenia stan skupienia, który może być także płynny, ciekły czy gazowy, jeżeli owo wyodrębnienie nastąpiło (np. gaz w butli). W konsekwencji, z uwagi na brak wyodrębnienia, nie stanowią samoistnego dobra, a więc nie są rzeczami, tzw. *res omnium communes* (np. woda płynąca, powietrze, morze)²⁹. Z powyższych względów rzeczami nie są także tzw. części składowe rzeczy (zob. komentarz do art. 47).
4. Niektóre przedmioty są wyłączone z obrotu prawnego i stanowią tzw. *res extra commercium*. Ich przykładem są drogi publiczne (zgodnie z art. 2a u.d.p. ich właścicielem może być Skarb Państwa bądź właściwa jednostka samorządu województwa, powiatu lub gminy) czy materiały z ewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego³⁰.
5. Obrót niektórymi rzeczami bywa ograniczony. Przykładowo, pomimo że **nieruchomość leśna** nie stanowi ze swej istoty przedmiotu materialnego wyjątego z obrotu cywilnoprawnego, obowiązują ograniczenia w obrocie cywilnoprawnym takimi nieruchomościami, określone zwłaszcza w ustawie z 28.09.2011 r. o lasach³¹. Ograniczenia dotyczą także **nieruchomości rolnych**, a wprowadza je zwłaszcza ustawa z 11.04.2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego³².
6. Rzeczami są tylko poszczególne przedmioty, a zatem statusu takiego nie mają **zbiory praw** (*universitas iuris*), np. przedsiębiorstwo³³ (zob. komentarz do art. 55¹), gospodarstwo rolne (zob. komentarz art. 55³). Rzeczami nie są także **zbiory rzeczy** (*universitas rerum*), które składają się z pewnej liczby rzeczy pojedynczych tego samego rodzaju. Zatem czynność prawna, w tym ustanowienie prawa rzeczowego, może dotyczyć tylko rzeczy wchodzącej w skład tej całości³⁴.
7. **Człowiek**, jako istota ludzka, w tym części jego ciała, nie może być kwalifikowany jako rzecz³⁵. Rzeczami nie są także zwłoki ludzkie³⁶. Z kolei mogą być kwalifikowane jako takie organy ludzkie, odłączone

²⁶ A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2001, s. 112.

²⁷ W.J. Katner [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1298.

²⁸ Tak m.in. P. Księżak, *Rzeczy niczyje*, „Rejent” 2005/4, s. 65. Autor sygnalizuje jednak, że zagadnienie to jest wysoce dyskusyjne.

²⁹ J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo rzeczowe*, Warszawa 2004, s. 17.

³⁰ Przykład taki podaje A. Obląk, *Rzeczy wyłączone z obrotu (res extra commercium) w polskim porządku prawnym* [w:] *Wybrane zagadnienia polskiego prawa prywatnego. Księga pamiątkowa ku czci doktora Józefa Kremisa i doktora Jerzego Strzebinczyka*, red. J. Jezioro, K. Zagrobelny, Wrocław 2019, s. 188.

³¹ Dz.U. z 2024 r. poz. 530. Zob. M. Balwicka-Szczyrba, *Glosa do postanowienia SN z 10.05.2019 r., I CSK 207/18*, OSP 2020/4, s. 3–17.

³² Dz.U. z 2024 r. poz. 423.

³³ Zob. szerzej na ten temat M. Bednarek, *Przedsiębiorstwo jako przedmiot...*, s. 56.

³⁴ J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo rzeczowe...*, 2004, s. 18.

³⁵ S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 411.

³⁶ Zob. szerzej P. Księżak, W. Robaczyński, *Dysponowanie zwłokami ludzkimi dla celów naukowych i medycznych*, PiP 2015/1, s. 59–69.

od ciała, szkielety, krew ludzka czy ludzkie próbki biologiczne³⁷ do czasu ich połączenia z ciałem innego człowieka.

8. Zgodnie z art. 1 ust. 1 ustawy z 21.08.1997 r. o ochronie zwierząt³⁸, stanowiącym wyraz dereifikacji zwierzęcia, **zwierzę** nie jest rzeczą³⁹.
9. **Pieniądze**, jako środki płatnicze, kwalifikowane są jako rzeczy *sui generis*. Wartość pieniędzy nie wynika bowiem z ich właściwości fizycznych, lecz z określenia i zagwarantowania tejże wartości przez państwo. Rzeczami mogą być natomiast numizmaty, są bowiem przedmiotami materialnymi i same przez się mają określoną wartość⁴⁰.
10. Tak zwane **waluty cyfrowe**, wirtualne, w tym kryptowaluty, mimo że zaliczamy je do mienia, nie stanowią rzeczy⁴¹, chociażby ze względu na to, że nie są to dobra materialne.
11. **Papiery wartościowe** są rzeczami *sui generis*, o ile przybierają postać zmaterializowaną. Inkorporują one prawa majątkowe, które dokument jedynie ucieleśnia. Zagadnienie traktowania papierów wartościowych jako rzeczy *sui generis* staje się coraz bardziej dyskusyjne wobec narastającego zjawiska dematerializacji niektórych rodzajów papierów wartościowych. Zjawisko to dotyczy papierów wartościowych o charakterze masowym, w tym obligacji i akcji. Trafnie wskazuje się, że dematerializacja nie podważa istoty instytucji papieru wartościowego⁴², jednakże stanowi o odejściu od klasycznego pojmowania go jako dokumentu.
12. Mimo że ustawa z 20.07.2017 r. – Prawo wodne⁴³ rozróżnia własność wód oraz **własność gruntów, które są pokryte wodami** powierzchniowymi, własność wody jest kategorią prawną prawa wodnego odmienną od własności w rozumieniu art. 140 k.c. Cywilistyczne określenie prawa własności w pełni odnosi się do gruntów pokrytych wodami, nie obejmuje natomiast własności wody, która nie stanowi rzeczy w rozumieniu art. 45 k.c.⁴⁴
13. **Statki morskie, statki powietrzne, sztuczne satelity i pojazdy kosmiczne** są rzeczami w rozumieniu art. 45 k.c.⁴⁵.

II. Najważniejsze podziały rzeczy

14. Zgodnie z dychotomicznym (wyłącznym) podziałem rzeczy dzielą się na **ruchomości i nieruchomości**, przy czym w braku definicji legalnej ruchomościami są takie rzeczy, których nie można zakwalifikować jako nieruchomości. Na temat nieruchomości zob. szerzej komentarz do art. 46.
15. Podział na **rzeczy oznaczone co do tożsamości i co do gatunku** jest związany z właściwościami danej rzeczy. Jeżeli rzecz ma cechy jej tylko właściwe, tzw. cechy indywidualne, jest ona rzeczą oznaczoną co do tożsamości. Z kolei gdy wykazuje ona tzw. cechy rodzajowe, właściwe innym rzeczom, mówimy o rzeczach

³⁷ Zob. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 412. Zob. szerzej D. Krekora-Zajac, *Ludzka próbka biologiczna wykorzystywana dla celów naukowych jako przedmiot prawa cywilnego*, St. Prawn. 2015/3, s. 91–136. Odmienne jednak, że narządy, tkanki, nawet jeśli znajdują się w obrocie (krew), są dobrami *sui generis* – W.J. Katner [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1298.

³⁸ Dz.U. z 2023 r. poz. 1580 ze zm.

³⁹ Zob. m.in. wyrok SN z 9.03.1973 r., I CR 58/73, NP 1974/9, poz. 1211.

⁴⁰ Tak m.in. SN w wyroku z 4.12.1998 r., III CKN 49/98, LEX nr 35536.

⁴¹ Zob. m.in. K. Zacharzewski, *Obrót walutami cyfrowymi w reżimie obrotu instrumentami finansowymi*, PS 2017/11–12, s. 140–152; M. Marcinkowska, *Egzekucja komornicza z kryptowalut*, PPH 2021/6, s. 15.

⁴² Zob. szerzej M. Romanowski [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 18, *Prawo papierów wartościowych*, red. A. Szumański, Warszawa 2016, s. 120.

⁴³ Dz.U. z 2023 r. poz. 1478 ze zm.

⁴⁴ Zob. SN w wyroku z 19.11.2004 r., II CK 146/04, LEX nr 271677; uchwała SN (7) – zasada prawna z 8.11.1971 r., III CZP 28/71, LEX nr 1315. Różne koncepcje w zakresie przedmiotu prawa do wody omawia T. Dybowski, *Własność wód*, PiP 1956/8–9, s. 427.

⁴⁵ S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 416.

oznaczonych co do gatunku. Podział ten ma subiektywny charakter, albowiem o klasyfikacji do danej grupy decyduje wola stron mająca odzwierciedlenie w treści czynności prawnej⁴⁶. Jednakże nieruchomości są rzeczami oznaczonymi co do tożsamości ze swej istoty. Dla nieruchomości prowadzi się bowiem księgę wieczystą, która ją indywidualizuje.

16. Rzeczy dzielą się na **podzielne i niepodzielne**. Kryterium tego wyróżnienia stanowi możliwość ich podzielenia bez istotnego zmniejszenia bądź utraty wartości⁴⁷. W takim rozumieniu rzeczą podzielną będzie przykładowo materiał włókienniczy, a rzeczą niepodzielną samochód⁴⁸.

Art. 46. [Nieruchomości]

§ 1. Nieruchomościami są części powierzchni ziemskiej stanowiące odrębny przedmiot własności (grunty), jak również budynki trwale z gruntem związane lub części takich budynków, jeżeli na mocy przepisów szczególnych stanowią odrębny od gruntu przedmiot własności.

§ 2. Prowadzenie ksiąg wieczystych regulują odrębne przepisy.

I. Nieruchomości – wprowadzenie

1. Komentowany przepis⁴⁹ pozwala wyróżnić **trzy rodzaje nieruchomości** – nieruchomości gruntowe, budynkowe i lokalowe, z takim jednak zastrzeżeniem, że grunty nieruchomościami są zawsze, z kolei uznanie budynku czy lokalu za nieruchomość stanowi wyjątek od zasady *superficies solo cedit* i jest możliwe wtedy, gdy na mocy przepisów szczególnych stanowi on odrębny od gruntu przedmiot własności.
2. W celu ustalenia stanu prawnego nieruchomości na podstawie ustawy z 6.07.1982 r. o księgach wieczystych i hipotece prowadzi się **księgi wieczyste**. Stanowią one urzędowy rejestr praw rzeczowych na nieruchomości, nie tylko zatem odgrywają rolę ewidencyjną, lecz także zapewniają bezpieczeństwo obrotu cywilnoprawnego, zwłaszcza z uwagi na materialnoprawne skutki wpisu. W obrocie prawnym przeważa koncepcja tzw. **wieczystoksięgowego modelu nieruchomości** (zob. szerzej komentarz w pkt II poniżej).

II. Nieruchomości gruntowe

3. Zgodnie z art. 46 § 1 gruntami są części powierzchni ziemskiej stanowiące odrębny przedmiot własności. Podział powierzchni ziemskiej na nieruchomości gruntowe jest podziałem konwencjonalnym. Wyodrębnienie gruntów opiera się bowiem na kryteriach formalnych, a nie przyrodniczych, w postaci fizycznych właściwości powierzchni ziemskiej⁵⁰. Geodezyjny (ewidencyjny) podział gruntu na działki nie ma konstytutywnego znaczenia dla określenia nieruchomości gruntowej, która może składać się z jednej działki bądź większej ich liczby⁵¹.
4. W literaturze i orzecznictwie nie przedstawiono jednolitych poglądów dotyczących wyróżnienia nieruchomości gruntowych. Przychylnie należy odnieść się do poglądu o tzw. **wieczystoksięgowym modelu nieruchomości**, który przeciwstawia się modelowi prawnorzeczowemu⁵². Zgodnie z koncepcją wieczystoksięgową

⁴⁶ Zob. J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo rzeczowe...*, 2004, s. 20; S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 425.

⁴⁷ S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 423.

⁴⁸ Przykłady za: A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2001, s. 235.

⁴⁹ Komentarz do art. 46 stanowi zmodyfikowany fragment publikacji M. Balwickiej-Szczyrby, *Korzystanie z nieruchomości przez przedsiębiorców przesyłowych – właścicieli urządzeń przesyłowych*, Warszawa 2015, s. 45–51.

⁵⁰ Zob. m.in. B. Swaczyna, *Prawne wyodrębnienie gruntu na powierzchni ziemi*, „Rejent” 2002/9, s. 97.

⁵¹ Zagadnienie to nie jest jednoznacznie ujmowane w literaturze – zob. szerzej A. Sylwestrzak, *Glosa do uchwały SN z 17.04.2009 r., III CZP 9/09*, M. Praw. 2010/2, s. 114 i literatura tam wskazana.

⁵² Konkurencyjna koncepcja (tzw. materialnoprawna) zakłada, że wyodrębnienie gruntów nie ma żadnego związku z istnieniem czy nieistnieniem księgi wieczystej i należy je oceniać jedynie w świetle przepisów materialnoprawnych. Tak m.in. P. Mysiak, *O pojęciu nieruchomości gruntowej*, „Rejent” 2004/8, s. 142; E. Gąsior, *Najnowsza historia podziału nieruchomości*, „Rejent” 2000/11, s. 142.

nieruchomością jest tylko ta część powierzchni ziemskiej, dla której urządzono księgę wieczystą⁵³. Stąd też uznaje się, że graniczące ze sobą działki objęte oddzielnymi księgami wieczystymi są odrębnymi nieruchomościami w rozumieniu art. 46 § 1 k.c., a odrębność tę tracą w razie połączenia w jednej księdze wieczystej. W ramach wieczystoksięgowego modelu nieruchomości wyrażone zostało trafne szersze stanowisko, zgodnie z którym kilka działek objętych jedną księgą wieczystą stanowi zawsze jedną nieruchomość, nawet jeżeli działki te nie graniczą ze sobą⁵⁴. Stanowisko to jest wyrazem formalnej koncepcji wieczystoksięgowej wyodrębniającej nieruchomość na podstawie kryteriów z art. 46 k.c., lecz także art. 21 i 24 u.k.w.h. Słusznie wskazuje się zatem, że założenie, iż nieruchomość może składać się z działek niegraniczących ze sobą, nie narusza kodeksowej definicji gruntu⁵⁵.

5. Kolejny aspekt analizy istoty nieruchomości gruntowych stanowią **granice nieruchomości gruntowej**. Powierzchnię gruntu, w tym jego obszar i położenie, wyznacza się zgodnie z zasadami określonymi w ustawie z 17.05.1989 r. – Prawo geodezyjne i kartograficzne⁵⁶. Odmiernym zagadnieniem jest tzw. przestrzenna granica własności nieruchomości gruntowej, która określa nieruchomość gruntową jako konstrukcję trójwymiarową. Zgodnie z art. 143 własność gruntu rozciąga się na przestrzeń nad i pod jego powierzchnią. Przy jej określaniu należy brać pod uwagę społeczno-gospodarcze przeznaczenie gruntu, co oznacza, że uprawniony może korzystać z nieruchomości w granicach, w jakich jest to niezbędne do realizacji funkcji przysługującego mu prawa (zob. komentarz do art. 143).
6. Odnośnie do stanowiącej przedmiot dyskusji naukowej **koncepcji własności warstwowej nieruchomości** zob. komentarz do art. 140, teza 10.

III. Nieruchomości budynkowe

7. Drugi rodzaj nieruchomości stanowią nieruchomości budynkowe. Kodeks cywilny nie zawiera definicji legalnej budynków, dlatego za właściwe uznaje się wykorzystanie pojęcia budynku z ustawy z 7.07.1994 r. – Prawo budowlane⁵⁷. Uznanie budynków za odrębną nieruchomość stanowi wyjątek od zasady *superficies solo cedit*, zgodnie z którą do części składowych gruntu należą w szczególności budynki i inne urządzenia trwale z gruntem związane. Nieruchomościami budynkowymi są dlatego tylko te budynki, które na mocy przepisów szczególnych stanowią odrębny od gruntu przedmiot własności (zob. zwłaszcza art. 235 § 1 i art. 272 § 1). W obrocie mogą występować także odrębne nieruchomości budynkowe powstałe na mocy uprzednio obowiązujących przepisów⁵⁸.
8. Odmienne traktuje się tzw. tymczasowe obiekty budowlane. Są nimi, zgodnie z art. 3 pkt 5 pr. bud., obiekty budowlane przeznaczone do czasowego użytkowania w okresie krótszym od jego trwałości technicznej, przewidziane do przeniesienia w inne miejsce lub rozbiórki, a także obiekty budowlane niepołączone trwale z gruntem, jak: strzelnice, kioski uliczne, pawilony sprzedaży ulicznej i wystawowe, przekrycia namiotowe i powłoki pneumatyczne, urządzenia rozrywkowe, barakowozy, obiekty kontenerowe. Tego rodzaju budowle nie stanowią części składowej gruntu i należy je traktować jako ruchomości⁵⁹.

⁵³ Tak m.in. S. Rudnicki, *Pojęcie nieruchomości gruntowej*, „Rejent” 1994/1, s. 27; A. Sylwestrzak, *Glosa do uchwały SN z 17.04.2009 r.*, III CZP 9/09, s. 116; B. Swaczyna, *Prawne wyodrębnienie...*, s. 91. Z orzecznictwa zob. uchwała SN z 26.04.2007 r., III CZP 27/07, OSNC 2008/6, poz. 62, i uchwała SN z 7.04.2006 r., III CZP 24/06, OSNC 2007/2, poz. 24; wyrok SN z 26.04.2023 r., II CSKP 1058/22, LEX nr 3571741.

⁵⁴ Tak uchwała SN z 17.04.2009 r., III CZP 9/09, OSNC 2010/1, poz. 4, z aprobowaną glosą A. Sylwestrzak, s. 116–117.

⁵⁵ Tak A. Sylwestrzak, *Glosa do uchwały SN z 17.04.2009 r.*, III CZP 9/09, s. 116.

⁵⁶ Dz.U. z 2023 r. poz. 1752ze zm.

⁵⁷ Dz.U. z 2024 r. poz. 725. Tak m.in. W. Katner [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1303. Tak też m.in. wyrok SN z 29.04.2011 r., I CSK 484/10, LEX nr 936482; wyrok SN z 22.12.2004 r., II CK 262/04, LEX nr 589956.

⁵⁸ Zob. na ten temat M. Bednarek, *Mienie...*, s. 90 i przykłady tam podane.

⁵⁹ Zob. R. Kosior, *Zakres pojęcia nieruchomości budynkowej w świetle art. 231 k.c.*, „Rejent” 2003/9, s. 75.

IV. Nieruchomości lokalowe

9. Podobnie jak w przypadku nieruchomości budynkowej, uznanie lokalu za odrębną nieruchomość stanowi wyjątek od zasady *superficies solo cedit*. Zgodnie z treścią art. 46 § 1 nieruchomością lokalową jest część budynku, jeżeli na mocy przepisów szczególnych stanowi odrębny od gruntu przedmiot własności. Dopóki więc nie zostanie ustanowiona odrębna własność lokalu, nie można mówić o istnieniu nieruchomości lokalowej, a poszczególne lokale stanowią części składowe rzeczy głównej⁶⁰.
10. Odrębną własność lokalu reguluje ustawa z 24.06.1994 r. o własności lokali, stanowiąca *lex specialis* w stosunku do regulacji kodeksowej⁶¹. W świetle art. 2 u.w.l. samodzielny lokal mieszkalny, a także lokal o innym przeznaczeniu mogą stanowić odrębne nieruchomości. Należy zauważyć, że powierzchnia lokalu nie ma znaczenia dla bytu nieruchomości lokalowej,⁶² jak również że odrębna własność lokali może być ustanowiona w każdym budynku mieszkalnym, biurowym czy mieszkalno-biurowym i może obejmować jedno lub więcej pomieszczeń, piętro, a nawet kilka kondygnacji⁶³. Jednakże w budynku, który obejmuje tylko jeden lokal, nie można ustanowić odrębnej własności tego lokalu, albowiem w takim przypadku nie jest możliwe powstanie prawa, które zostanie związane z odrębną własnością lokali, tj. prawa współwłasności części wspólnych budynku i gruntu (art. 3 ust. 2 u.w.l.)⁶⁴.
11. Definiując pojęcie nieruchomości lokalowej, jako podstawową jej cechę należy zaakcentować „samodzielność”. W literaturze wskazuje się, że atrybutem samodzielności jest swobodny dostęp do lokalu, w tym możliwość korzystania z niego zgodnie z jego funkcją, bez konieczności korzystania z innego lokalu oraz spełnianie przez lokal wymogów techniczno-budowlanych⁶⁵. Samodzielnym lokalem mieszkalnym, zgodnie z art. 2 ust. 2 u.w.l., jest wydzielona trwałymi ścianami w obrębie budynku izba lub zespół izb przeznaczonych na stały pobyt ludzi, które wraz z pomieszczeniami pomocniczymi służą zaspokajaniu ich potrzeb mieszkaniowych. Przepis ten stosuje się odpowiednio również do samodzielnych lokali wykorzystywanych zgodnie z przeznaczeniem na cele inne niż mieszkalne. Zgodnie z art. 2 ust. 3 u.w.l. spełnienie wymagań co do wyodrębnienia lokalu stwierdza starosta w formie zaświadczenia. Do lokalu mogą przynależeć jako jego części składowe pomieszczenia przynależne, choćby nawet do niego bezpośrednio nie przylegały lub były położone w granicach nieruchomości gruntowej poza budynkiem, w którym wyodrębniono dany lokal, a w szczególności: piwnica, strych, komórka, garaż (art. 2 ust. 4 u.w.l.)⁶⁶.

Art. 46¹. [Nieruchomości rolne]

Nieruchomościami rolnymi (gruntami rolnymi) są nieruchomości, które są lub mogą być wykorzystywane do prowadzenia działalności wytwórczej w rolnictwie w zakresie produkcji roślinnej i zwierzęcej, nie wyłączając produkcji ogrodniczej, sadowniczej i rybnej.

1. **Nieruchomości można podzielić na rolne i nierolne**, przy czym z art. 46¹ wynika, że nieruchomość rolną może stanowić wyłącznie grunt⁶⁷. Problematyka nieruchomości rolnych jest przedmiotem regulacji Kodeksu cywilnego, lecz także ustaw pozakodeksowych, w tym ustawy z 11.04.2003 r. o kształtowaniu ustroju rol-

⁶⁰ Z orzecznictwa zob. m.in. wyrok WSA w Białymstoku z 23.11.2007 r., I SA/Bk 451/07, LEX nr 416309.

⁶¹ Odrębnej własności lokalu dotyczą także inne ustawy szczególne, w tym ustawa z 21.06.2001 r. o ochronie praw lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie Kodeksu cywilnego (Dz.U. z 2023 r. poz. 725) oraz ustawa z 15.12.2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych (Dz.U. z 2024 r. poz. 558). Jak się podkreśla, każda z ustaw szczególnych wprowadza własne określenia wynikające z różnicy praw i obowiązków, jakie tworzą stosunki prawne, których przedmiotem jest lokal – zob. W.J. Katner [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1305–1306.

⁶² R. Strzelczyk, *Prawo nieruchomości*, Warszawa 2011, s. 1.

⁶³ R. Dziczek, *Własność lokali. Komentarz. Wzory pozwów i wniosków sądowych*, Warszawa 2003, s. 41.

⁶⁴ Zob. uchwała SN z 19.11.2010 r., III CZP 85/10, LEX nr 612265.

⁶⁵ Zob. m.in. G. Bieniek, Z. Marmaj, *Własność lokali. Komentarz*, Warszawa 2008, s. 60.

⁶⁶ Z orzecznictwa zob. wyrok WSA w Gdańsku z 9.07.2009 r., I SA/Gd 351/09, LEX nr 524665; wyrok SN z 7.03.2003 r., III RN 29/02; M. Podat. 2003/5, s. 29.

⁶⁷ Z. Truskiewicz, *Nieruchomość rolna i gospodarstwo rolne w rozumieniu U.K.U.R.*, „Krakowski Przegląd Notarialny” 2016/2, s. 142.

nego⁶⁸, ustawy z 21.08.1997 r. o gospodarce nieruchomościami⁶⁹, ustawy z 3.02.1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych⁷⁰, ustawy z 14.04.2016 r. o wstrzymaniu sprzedaży nieruchomości Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa oraz o zmianie niektórych ustaw⁷¹. Nieruchomości rolne są to nieruchomości, których w sposób szczególny dotyczą interesy Skarbu Państwa⁷².

2. Nieruchomości rolne zostały zdefiniowane w art. 46¹ jako nieruchomości, które są lub mogą być wykorzystywane do prowadzenia działalności wytwórczej w rolnictwie w zakresie produkcji roślinnej i zwierzęcej, nie wyłączając produkcji ogrodniczej, sadowniczej i rybnej. Należy zauważyć, że **wyliczenie to ma charakter jedynie przykładowy**⁷³, do działalności wytwórczej w rolnictwie można ponadto zaliczyć m.in. działalność pszczelarską czy hodowlę jedwabników. Z zakresu działalności wytwórczej w rolnictwie wyłącza się jednak produkcję leśną, pomimo że grunty leśne mogą wchodzić w skład gospodarstwa rolnego⁷⁴.
3. O rolniczym charakterze gruntu przesądza **kryterium funkcjonalne**, opierające się na rolniczym przeznaczeniu nieruchomości, a nie sposób jej wykorzystywania w danym momencie⁷⁵. Wykorzystywanie gruntu w celach rolniczych powinno być badane zatem za pomocą kryterium potencjalnej możliwości takiego użycia. Z powyższych powodów do nieruchomości rolnej zalicza się również odłogi i ugory, które nie są, lecz mogą być wykorzystywane rolniczo⁷⁶. Z tego także powodu w rozumieniu kodeksowym nieruchomości rolne nie obejmuje jednak nieużytków⁷⁷, skoro nawet potencjalnie nie mogą być one wykorzystywane w celach rolniczych. Przeznaczenia gruntu nie zmienia wyłączenie go z rolniczego wykorzystywania w następstwie czynności prawnych, np. umowy dzierżawy, bądź określonych stanów faktycznych (np. składowanie maszyn), o ile grunt nie traci na trwałe właściwości rolniczych⁷⁸.
4. **Autonomiczny charakter norm kodeksowych** nakazuje, aby przy definiowaniu nieruchomości rolnej, na gruncie art. 46¹, stosować normy z zakresu prawa administracyjnego jedynie pomocniczo. Należy przede wszystkim zakładać, że nie każda nieruchomość wpisana jako rolne w ewidencji gruntów i budynków, o której mowa w rozporządzeniu Ministra Rozwoju, Pracy i Technologii z 27.07.2021 r. w sprawie ewidencji gruntów i budynków⁷⁹, będzie rolną w rozumieniu art. 46¹. Przykładowo, zgodnie ze wskazanym rozporządzeniem, grunty rolne dzielą się m.in. na użytki rolne i nieużytki (§ 9 rozporządzenia), z kolei w rozumieniu art. 46¹ nieruchomość rolne nie obejmuje nieużytków⁸⁰. Nieruchomość będąca rolną w świetle art. 46¹ powinna być jednak oznaczona jako rolne w ewidencji gruntów i budynków.
5. Kodeks cywilny **nie wprowadza kryteriów obszarowych**, tj. nie określa minimalnej lub maksymalnej wielkości nieruchomości rolnej, tak więc należy przyjmować, iż nieruchomością rolną jest każda nieruchomość bez względu na jej obszar⁸¹.

⁶⁸ Dz.U. z 2024 r. poz. 423.

⁶⁹ Dz.U. z 2023 r. poz. 344 ze zm.

⁷⁰ Dz.U. z 2024 r. poz. 82.

⁷¹ Dz.U. z 2024 r. poz. 801.

⁷² Zob. m.in. uzasadnienie rządowego projektu ustawy o wstrzymaniu sprzedaży nieruchomości Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa oraz zmianie niektórych ustaw, VIII kadencja, druk sejm. nr 293.

⁷³ Tak m.in. M. Stańko [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Fras, M. Habdas, 2018, s. 364.

⁷⁴ K. Marciniuk, *Pojęcie nieruchomości rolnej jako przedmiotu reglamentacji obrotu własnościowego*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2017/1, s. 99.

⁷⁵ Zob. m.in. K. Marciniuk, *Pojęcie nieruchomości rolnej...*, s. 98; Z. Truskiewicz, *Nieruchomość rolne...*, s. 142; A. Lichorowicz, *Glosa do wyroku SN z 2.06.2000 r.*, II CKN 1067/98, OSP 2001/2, poz. 27, s. 87. Z orzecznictwa zob. m.in. postanowienie SN z 28.01.1999 r., III CKN 140/98, LEX nr 50652; wyrok NSA z 23.11.2006 r., I OSK 132/06, LEX nr 291425; wyrok NSA z 20.01.2022 r., II OSK 1094/19, LEX nr 3331162.

⁷⁶ Zob. wyrok WSA w Szczecinie z 9.04.2009 r., II SA/Sz 865/08, LEX nr 554853.

⁷⁷ Uchwała SN z 14.12.1984 r., III CZP 78/84, LEX nr 3080.

⁷⁸ K. Czerwińska-Koral, *Zasady obrotu nieruchomościami rolnymi w postępowaniach sądowych po 29.04.2016 r. – wybrane zagadnienia praktyki sądowej*, cz. 1, PS 2018/9, s. 82 i n.

⁷⁹ Dz.U. z 2024 r. poz. 219.

⁸⁰ Uchwała SN z 14.12.1984 r., III CZP 78/84, LEX nr 3080.

⁸¹ Por. W. Fortuński, M. Kupis, *Pojęcie nieruchomości rolnej i gospodarstwa rolnego z uwzględnieniem wybranego orzecznictwa*, NPN 2019/2, s. 38; Z. Truskiewicz, *Nieruchomość rolne...*, s. 140. Zob. też postanowienie SN z 15.05.2009 r., II CSK 9/09, LEX nr 518109.

6. Nieruchomości rolne są w większości nieruchomościami niezbudowanymi. Jednakże wchodzące w skład gospodarstwa rolnego grunty pod budynkami mieszkalnymi i grunty niezbędne do korzystania z tych budynków są także nieruchomościami rolnymi⁸². Stąd też spośród nieruchomości rolnych możliwe jest wyodrębnienie zabudowanych nieruchomości rolnych, wśród których należy wyróżnić siedlisko, czyli nieruchomość (lub jej część) wraz z posadowionymi na niej budynkami zaspokajającymi potrzeby mieszkaniowe prowadzącego gospodarstwo rolne oraz umożliwiającymi prowadzenie gospodarstwa rolnego, oraz inne nieruchomości rolne zabudowane, czyli nieruchomości rolne zabudowane znajdujące się poza siedliskiem, służące wyłącznie produkcji rolniczej oraz przetwórstwu rolno-spożywczemu⁸³.
7. Pojęcie nieruchomości rolnej w rozumieniu art. 461 jest kategorią prawa materialnego, której interpretacja należy do sądu, a nie np. do biegłego sądowego.
8. Pojęcie gospodarstwa rolnego związanego z zabudową zagrodową, o którym mowa w art. 61 ust. 4 u.p.z.p., odpowiada pojęciu gospodarstwa rolnego w rozumieniu Kodeksu cywilnego. Analizując treść art. 61 ust. 4 u.p.z.p., powinno się nawiązać do definicji sformułowanej w art. 55³ w zw. z art. 46¹ k.c.⁸⁴
9. Nowelizacją Kodeksu cywilnego dokonaną ustawą z 13.07.2023 r.⁸⁵ wykreślono art. 172 § 3 k.c. Po dokonanych zmianach nabycie nieruchomości rolnej w drodze zasiedzenia następuje na tych samych zasadach co w przypadku innych kategorii nieruchomości, tj. na zasadach z art. 172 § 1 i 2 k.c.

Art. 47. [Część składowa]

§ 1. Część składowa rzeczy nie może być odrębnym przedmiotem własności i innych praw rzeczowych.

§ 2. Częścią składową rzeczy jest wszystko, co nie może być od niej odłączone bez uszkodzenia lub istotnej zmiany całości albo bez uszkodzenia lub istotnej zmiany przedmiotu odłączonego.

§ 3. Przedmioty połączone z rzeczą tylko dla przemijającego użytku nie stanowią jej części składowych.

1. O części składowej rzeczy może być mowa tylko w wypadku **rzeczy złożonych**, czyli obejmujących kilka powiązanych ze sobą elementów stanowiących przedmiot materialny⁸⁶. Wyodrębnienie części składowych może dotyczyć zarówno rzeczy ruchomych, jak i nieruchomości. W świetle komentowanego artykułu dla wyróżnienia części składowych konieczne jest określenie wzajemnej relacji tychże elementów do całości oraz zbadanie intensywności **połączenia**. Zgodnie z treścią § 2 częścią składową rzeczy jest wszystko, co nie może być od niej odłączone bez uszkodzenia lub istotnej zmiany całości albo bez uszkodzenia lub istotnej zmiany przedmiotu odłączonego. Z kolei przedmioty połączone z rzeczą tylko dla przemijającego użytku nie stanowią jej części składowych. O tym, czy określone elementy stanowią części składowe jednej rzeczy złożonej, rozstrzyga obiektywna ocena gospodarczego znaczenia istniejącego między nimi sposobu fizycznego i funkcjonalnego powiązania⁸⁷ (więzi fizycznej i więzi funkcjonalnej). Wyrażono jednak zapatrywanie, że więź fizyczna między częścią składową a rzeczą nie musi być ścisła, a kryterium to należy interpretować w sposób uwzględniający aktualne potrzeby gospodarcze i techniczne⁸⁸. Część składowa wraz z rzeczą stanowią całość w sensie gospodarczym⁸⁹.

⁸² Uchwała SN z 30.05.1996 r., III CZP 47/96, LEX nr 25822.

⁸³ Tak K. Czerwińska-Koral, *Zasady obrotu...*, s. 82–83.

⁸⁴ Wyrok NSA z 20.01.2022 r., II OSK 1094/19, LEX nr 3331162.

⁸⁵ Ustawa z 13.07.2023 r. o zmianie ustawy o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1933).

⁸⁶ Przeważa zapatrywanie, że część składowa rzeczy ma charakter materialny. Istnieje jednak stanowisko, że może to być przedmiot niematerialny, jeżeli jest związany z rzeczą tak ściśle, że spełnia przesłanki z art. 47 § 2 k.c. Tak A. Malicki, *Uwagi o pojęciu części składowej rzeczy*, „Rejent” 2022/10, s. 80.

⁸⁷ Zob. m.in. wyrok SN z 11.03.2003 r., V CKN 1715/00, LEX nr 1632212; wyrok. SN z 28.06.2002 r., I CK 5/02, LEX nr 56604.

⁸⁸ A. Malicki, *Uwagi o pojęciu...*, s. 75.

⁸⁹ Zob. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 418.

2. Artykuł 47 § 1 wprowadza daleko idące konsekwencje prawne⁹⁰. **Część składowa rzeczy nie może być bowiem odrębnym przedmiotem własności i innych praw rzeczowych**, dlatego też właścicielem części składowej jest zawsze właściciel rzeczy głównej. W szczególności w przypadku dokonanego trwałego połączenia, zgodnie z art. 191, własność nieruchomości rozciąga się na rzecz ruchomą, która została połączona z nieruchomością w taki sposób, że stała się jej częścią składową. W konsekwencji część składowa rzeczy dzieli los prawny rzeczy głównej. Nie może ona stanowić odrębnego od rzeczy przedmiotu zasiedzenia⁹¹, a także nie może stanowić odrębnego przedmiotu obciążenia prawem rzeczowym⁹². Część składowa może być jednak przedmiotem posiadania⁹³. Odmienny status prawny część składowa uzyskuje dopiero po wyodrębnieniu jako rzecz samoistna na skutek **rozłączenia** z rzeczą główną (zob. komentarz do art. 191). Nie ma także prawnych przeszkód dla zastosowania konstrukcji umowy zobowiązującej do przeniesienia własności rzeczy przyszłej, którą stanowić będzie część składowa po dokonanym wyodrębnieniu.
3. Artykuł 49 wprowadza ustawowy wyjątek od zasady *superficies solo cedit* (zob. komentarz do art. 49). Urządzenia przesyłowe, do których odnosi się art. 49 § 1, po wejściu w skład przedsiębiorstwa, nie stanowią części składowej nieruchomości, ponadto należy je kwalifikować jako samoistne rzeczy ruchome⁹⁴. Skoro *de lege lata* brak ograniczeń co do przenoszenia własności urządzeń przesyłowych, to ustawodawca nie traktuje ich jako części składowych większej całości, umożliwiając obrót nimi bez względu na ich charakter i stopień powiązania z siecią⁹⁵. Trafnie zauważa się, iż uznanie urządzenia przesyłowego za część składową instalacji prowadziłoby do przejścia jego własności na właściciela instalacji w każdym przypadku, bez względu na regulacje kodeksowe⁹⁶.
4. Artykuł 50 **rozszerza pojmowanie części składowych także na prawa związane z własnością** nieruchomości. W przypadku praw kryterium decydującym o kwalifikacji jako części składowej jest relacja z prawem własności nieruchomości, która jest na tyle silna, że powoduje powstanie „stanu związania”. Związanie to rzutuje na zasady obrotu cywilnoprawnego w zakresie tych praw (zob. komentarz do art. 50). Przykład omawianego związania praw stanowi konstrukcja własności nieruchomości i ustanowionej **służebności gruntowej** (art. 285 § 1 k.c.), która to służebność nie ma samoistnego charakteru, albowiem jest związana z własnością nieruchomości władnącej tak silnie, iż stanowi jej część składową⁹⁷.

Art. 48. [Części składowe gruntu]

Z zastrzeżeniem wyjątków w ustawie przewidzianych, do części składowych gruntu należą w szczególności budynki i inne urządzenia trwale z gruntem związane, jak również drzewa i inne rośliny od chwili zasadzenia lub zasiania.

I. Zasada *superficies solo cedit*

1. Wywodząca się jeszcze z prawa rzymskiego zasada *superficies solo cedit* została wyrażona w art. 48 oraz art. 191. Mając charakter *ius cogens*, stanowi ona, że wszystko, co jest trwale złączone z gruntem, dzieli

⁹⁰ Zob. szerzej T. Dybowski, *Części składowe rzeczy*, NP 1969/1, s. 79 i n.; H. Cioch, H. Witczak, *Zasada superficies solo cedit w prawie polskim*, „Rejent” 1999/5, s. 17.

⁹¹ Tak m.in. SN z w postanowieniu z 19.01.1988 r., III CRN 459/87, LEX nr 8858, w którym wskazano, że nie można nabyć w drodze zasiedzenia piwnicy, usytuowanej pod domem mieszkalnym, zajmowanym przez właściciela zabudowanego nim gruntu (art. 172).

⁹² Zob. art. 9 u.z.r.r.z., który stanowi, że jeżeli rzecz ruchoma obciążona zastawem rejestrowym stała się częścią składową nieruchomości, zastaw rejestrowy wygasa.

⁹³ S. Grzybowski, *Prawo cywilne. Zarys prawa rzeczowego*, Warszawa 1976, s. 214.

⁹⁴ Tak m.in. G. Bieniek, *Jeszcze w sprawie statusu prawnego urządzeń przesyłowych*, M. Praw. 2008/20, s. 1073; A. Olejniczak, *Własność urządzeń przyłączonych do sieci przedsiębiorstwa energetycznego (uwagi o wykładni art. 49 k.c.)*, RPEiS 2000/4, s. 31; M. Balwicka-Szczyrba, *Korzystanie...*, s. 78. Zob. też wyrok SN z 22.01.2010 r., V CSK 195/09, OSNC 2010/7–8, poz. 116; wyrok SN z 13.04.2011 r., V CSK 309/10, LEX nr 1001339.

⁹⁵ Zob. szerzej M. Balwicka-Szczyrba, *Korzystanie...*, s. 75–78.

⁹⁶ G. Bieniek, *Jeszcze w sprawie statusu...*, s. 1072–1073.

⁹⁷ Zob. m.in. postanowienie SN z 22.07.2010 r., I CSK 583/09, OSNC 2011/3, poz. 33; wyrok SN z 6.03.1984 r., III CRN 29/84, OSNC 1984/10, poz. 180.

jego los prawny⁹⁸. W konsekwencji, zgodnie z art. 47 § 1, **część składowa rzeczy nie może być odrębnym przedmiotem własności i innych praw rzeczowych**, dlatego też właścicielem części składowej jest zawsze właściciel rzeczy głównej (zob. komentarz do art. 47); nie może ona także stanowić odrębnego od nieruchomości przedmiotu obciążenia prawem rzeczowym, a także stać się przedmiotem zasiedzenia. *De lege lata* część składowa może stanowić jednak przedmiot stosunków obligacyjnych (np. w przypadku wynajmu budynku stanowiącego część składową nieruchomości).

II. Części składowe gruntu

2. Zasada wyrażona w art. 48 dotyczy zarówno wytworów sztucznych (budynków, innych urządzeń trwale związanych z gruntem), jak i wytworów naturalnych (drzew, innych roślin trwale związanych z gruntem). *A contrario* w przypadku budynków i innych urządzeń nie stanowi części składowej gruntu wszystko to, co jest z nim złączone w sposób nietrwały, a zwłaszcza konstrukcje tymczasowe czy przenośne. Kryterium wyodrębnienia stanowi więc **trwałość połączenia z gruntem**, przy czym rozstrzygająca jest ocena techniczna istniejącego stanu rzeczy⁹⁹, która może być dokonana także w oparciu o ocenę zamiaru towarzyszącego połączeniu, pod warunkiem że został on uzewnętrzniiony i może być potwierdzony przy zastosowaniu kryteriów obiektywnych¹⁰⁰. Jedynie w przypadku drzew i innych roślin ustawodawca nie odwołuje się do kryterium trwałości, a zatem stanowią one z zasady część składową nieruchomości od chwili zasadzenia lub zasiań. Należy podzielić pogląd, że art. 48 stanowi *lex specialis* w stosunku do art. 47 § 2, w przeciwnym razie stanowiłby on jedynie *superfluum* ustawowe¹⁰¹. W konsekwencji kwestia wpływu odłączenia na zmianę bądź uszkodzenie całości lub części nieruchomości nie ma znaczenia przy wykładni art. 48.
3. Z uwagi na posłużenie się w komentowanym artykule zwrotem „w szczególności” ustawodawca ustanawia **otwarty katalog wytworów sztucznych i naturalnych, które mogą być objęte zasadą z art. 48**, jeżeli są z gruntem trwale związane. Przykładowo wyrażono pogląd, że do części składowych gruntu mogą być zaliczone także **kopaliny**, jeżeli znajdują się one w granicach nieruchomości określonych w art. 143¹⁰².
4. **Drzewa i inne rośliny** są objęte zasadą *superficies solo cedit* od momentu ich zasadzenia lub zasiań. Wskazuje się jednak, że art. 48 nie dotyczy drzew i roślin zasadzonych lub zasianych w celu przemijającego związania z gruntem (np. w szkółkach czy uprawach ogrodnich) przeznaczonym do bieżącej sprzedaży. Takie drzewa i rośliny stają się własnością nabywcy, zanim jeszcze zostaną wyjęte z ziemi (tzw. sprzedaż na pniu)¹⁰³. Niekiedy przedmiotem stosunku prawnego będzie tzw. rzecz przyszła (*emptio rei speratae*). W razie przeniesienia własności rzeczy przyszłych (np. płodów rolnych) wymaga się dla osiągnięcia skutku rozporządzającego, aby poza zawarciem umowy rzecz powstała bądź została wytworzona. Sprzedaż takiej rzeczy, jako czynność prawna o podwójnym skutku, następuje zatem pod warunkiem zawieszającym¹⁰⁴.

⁹⁸ Z orzecznictwa zob. m.in. wyrok SN z 13.05.1997 r., III CKN 41/97, LEX nr 138649.

⁹⁹ Ocena ta zależy od okoliczności danej sprawy. Przykładowo w orzecznictwie uznano: dom drewniany, niezależnie od tego, czy jest postawiony na podwalinach, czy też na podmurówce – za część składową nieruchomości – orzeczenie SN z 23.07.1963 r., III CR 137/63, LEX nr 105345; garaż (zarówno murowany, drewniany, jak i blaszany) – za ruchomości, a jedynie, gdy spełniona zostanie przesłanka nieprzenaszalności bez istotnej zmiany rzeczy – za część składową nieruchomości – tak wyrok WSA w Rzeszowie z 5.05.2021 r., II SA/Rz 252/21, LEX nr 3182081; materiał skalny stanowiący odpad pogórnicy – za część składową nieruchomości gruntowej, na której zalega, jeżeli uzasadnia to jego ciężar i objętość oraz stopień zintegrowania z otoczeniem i środowiskiem przyrodniczym, a także koszt i długotrwałość jego usunięcia – wyrok SN z 13.04.2018 r., I CSK 522/17, OSNC 2019/2, poz. 22.

¹⁰⁰ Tak w wyroku SN z 13.04.2018 r., I CSK 522/17, OSNC 2019/2, poz. 22.

¹⁰¹ Tak M. Bednarek, *Mienie...*, s. 151.

¹⁰² Tak m.in. M. Drewek, *Status prawny hałd pokopalnianych. Glosa do wyroku SN z 13.04.2018 r., I CSK 522/17, OSP 2019/12*, s. 114. Odmienne jednak, że kopaliny są przedmiotem szczególnego prawa – prawa do kopaliny – m.in. T. Dybowski, *Ochrona własności w polskim prawie cywilnym (rei vindicatio – actio negatoria)* [w:] T. Dybowski, *Dzieła zebrane*, Warszawa 2013, s. 291.

¹⁰³ S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*, Warszawa 2005, s. 198.

¹⁰⁴ Zob. W.J. Katner [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1310.

W doktrynie zauważa się, że budynki i inne trwałe urządzenia, jako wytwory sztuczne, stanowią część składową gruntu od chwili rozpoczęcia budowy¹⁰⁵. Dzieje się tak o tyle, o ile już w tym momencie wykazują cechę trwałego związania z gruntem. Jeżeli budynek lub urządzenie składa się w początkowej fazie budowy z komponentów tymczasowych lub przenośnych, dopiero z chwilą uzyskania trwałego połączenia z gruntem możemy określać go jako część składową.

5. Od zasady *superficies solo cedit* system prawny wprowadza **wyjątki**¹⁰⁶. Nie stanowią części składowej nieruchomości urządzenia przesyłowe, o których mowa w art. 49 k.c., jeżeli wchodzi w skład przedsiębiorstwa. *A contrario*, jeżeli urządzenia przesyłowe nie wchodzi w skład przedsiębiorstwa, będą stanowić część składową nieruchomości (zob. komentarz do art. 49). Zerwanie z zasadą *superficies solo cedit* stanowi wyodrębnienie nieruchomości budynkowych i lokalowych, zgodnie z art. 46. Do własności budynku odnoszą się m.in. regulacje zawarte w art. 235, 272 i 279 k.c., a także art. 5 dekretu z 26.10.1945 r. o własności i użytkowaniu gruntów na obszarze m.st. Warszawy¹⁰⁷. Odrębna własność lokalu uregulowana jest w ustawie z 24.06.1994 r. o własności lokali¹⁰⁸. Przepisy o ustanowieniu odrębnej własności lokalu w budynkach należących do spółdzielni mieszkaniowych zawarte są także w ustawie z 15.12.2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych¹⁰⁹. Kolejny wyjątek wprowadza ustawa z 13.12.2013 r. o rodzinnych ogrodach działkowych¹¹⁰. Zgodnie z jej art. 30 ust. 2 nasadzenia, urządzenia i obiekty znajdujące się na działce, wykonane lub nabyte ze środków finansowych działkowca, stanowią jego własność. Wszystkie te wytwory naturalne i sztuczne nie mogą stać się jednak samodzielnym przedmiotem obrotu, co wynika z całokształtu regulacji ustawy¹¹¹.

Art. 49. [Urządzenia przesyłowe]

§ 1. Urządzenia służące do doprowadzania lub odprowadzania płynów, pary, gazu, energii elektrycznej oraz inne urządzenia podobne nie należą do części składowych nieruchomości, jeżeli wchodzi w skład przedsiębiorstwa.

§ 2. Osoba, która poniosła koszty budowy urządzeń, o których mowa w § 1, i jest ich właścicielem, może żądać, aby przedsiębiorca, który przyłączył urządzenia do swojej sieci, nabył ich własność za odpowiednim wynagrodzeniem, chyba że w umowie strony postanowiły inaczej. Z żądaniem przeniesienia własności tych urządzeń może wystąpić także przedsiębiorca.

I. Pojęcie i istota urządzenia przesyłowego¹¹²

1. Kodeks cywilny nie definiuje pojęcia urządzenia, tym bardziej pojęcia urządzenia przesyłowego, z kolei definicje urządzenia, instalacji i sieci zawarte w ustawach szczególnych mogą mieć jedynie pomocniczy charakter, jako wskazówka interpretacyjna przy wykładni art. 49 § 1¹¹³. Należy przyjmować, odwołując się do literalnego rozumienia przepisu, iż urządzenia, do których odnosi się art. 49 § 1, stanowią mechanizm lub zespół mechanizmów służących do przesyłania płynów, pary, gazu i energii elektrycznej. Analiza przepisu nie budzi bowiem wątpliwości, że wskazane urządzenia ze swej istoty służą realizacji określonych funkcji gospodarczych. Ich przeznaczeniem jest doprowadzanie, jak i odprowadzanie wskazanych mediów (a więc ich przesyłanie). W świetle art. 49 § 1 urządzeniami przesyłowymi są zwłaszcza urządzenia energetyczne (w tym ciepłownicze), gazownicze i wodociągowo-kanalizacyjne służące do przesyłania mediów. Z uwagi na miejsce posadowienia urządzeń przesyłowych można wyróżnić urządzenia podziemne (np. wodociągi zlokalizowane pod ziemią), nadziemne (np. linie energetyczne) lub naziemne (np. wodociągi zlokalizowane na powierzchni ziemi). Ze względu na rodzaj nieruchomości, na których są wybudowane urządzenia przesyłowe, można wyróżnić urządzenia przesyłowe posadowione na gruntach (np. słupy energetyczne), urządze-

¹⁰⁵ Tak m.in. A. Kaźmierczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Habdas, M. Fras, 2018, s. 375.

¹⁰⁶ Na temat wyjątków od zasady zob. szerzej H. Cioch, H. Witczak, *Zasada superficies...*, s. 20 i n.

¹⁰⁷ Dz.U. Nr 50, poz. 279; zgodnie z art. 5 dekretu budynki oraz inne przedmioty znajdujące się na gruntach przechodzących na własność gminy m.st. Warszawy pozostają własnością dotychczasowych właścicieli, o ile przepisy szczególne nie stanowią inaczej.

¹⁰⁸ Dz.U. z 2021 r. poz. 1048.

¹⁰⁹ Dz.U. z 2024 r. poz. 558, art. 18 u.s.m. i n.

¹¹⁰ Dz.U. z 2021 r. poz. 1073.

¹¹¹ Zob. wyrok SN z 14.03.2018 r., II CSK 276/17, LEX nr 2558312. Por. A. Sylwestrzak, *Użytkowanie. Konstrukcja prawna*, Warszawa 2013, s. 397.

¹¹² Komentarz do art. 49 stanowi zmodyfikowany fragment publikacji M. Balwickiej-Szczyrby, *Korzystanie...*, s. 33–44.

¹¹³ Zob. m.in. definicje urządzenia, instalacji i sieci zawarte w art. 3 pkt 9, 10, 11 pr. energ.

nia przesyłowe posadowione w budynkach (np. trafostacje) i urządzenia posadowione w lokalach (np. węzły ciepłownicze). Ze względu na tytuł prawny przysługujący przedsiębiorcom energetycznym do urządzeń przesyłowych możemy wyróżnić urządzenia przesyłowe stanowiące własność przedsiębiorców energetycznych, a ponadto urządzenia, z których korzystanie przez przedsiębiorców przesyłowych oparte jest na innym niż własność tytule prawnym, w tym tytule prawnorzeczowym lub obligacyjnym, jak również urządzenia przesyłowe, z których przedsiębiorcy przesyłowi korzystają bez tytułu prawnego.

2. Zakresowi normowania art. 49 § 1 podlegać będą także inne urządzenia – podobne do urządzeń służących do doprowadzania lub odprowadzania płynów, pary, gazu czy energii elektrycznej (**urządzenia przesyłowe sensu largo**)¹¹⁴. Takimi urządzeniami będą, po pierwsze, urządzenia służące do doprowadzania i odprowadzania innych mediów i substancji niż te określone wprost w art. 49 § 1. Po drugie, będą to urządzenia podobne pod względem swojego charakteru i funkcji do urządzeń służących do doprowadzania lub odprowadzania płynów, pary, gazu i energii elektrycznej. Przykładem urządzeń przesyłowych *sensu largo* będą m.in. mechanizmy lub zespoły mechanizmów służące do rozprowadzania na terenie osiedla przez sieci telewizji kablowej sygnałów z programami telewizyjnymi czy programami radiowymi¹¹⁵. Zalicza się do nich także ciągi drenażowe, rurociągi naftowe, urządzenia techniczne łączności czy kanalizację kablową¹¹⁶. Nie będą urządzeniami przesyłowymi *sensu largo* urządzenia podobne jedynie z wyglądu do urządzeń przesyłowych, a także urządzenia pełniące inną funkcję bądź też mające inny charakter, przykładowo urządzenia służące do prowadzenia ruchu kolejowego, tramwajowego czy trolejbusowego.
3. **Punkt graniczny** zakresu pojęcia urządzenia przesyłowego będą z jednej strony stanowić urządzenia wewnętrzne odbiorcy¹¹⁷. Instalacje wewnętrzne nie służą bowiem „odprowadzaniu lub doprowadzaniu”, gdyż z chwilą osiągnięcia tej instalacji media już pozostają doprowadzone do podmiotu przyłączonego¹¹⁸. Z drugiej strony punktem granicznym są urządzenia wewnętrzne wytwórcy mediów¹¹⁹. Należy bowiem przyjmować, iż dopóki media znajdują się u przedsiębiorcy zajmującego się ich wytwarzaniem, nie są one jeszcze przesyłane.
4. Nie wszystkie urządzenia stosowane w energetyce, gazownictwie czy działalności wodociągowo-kanalizacyjnej będą urządzeniami przesyłowymi. Z uwagi na funkcję urządzeń przesyłowych, którą jest przesyłanie mediów, pewne urządzenia będą wyłączone z zakresu normowania art. 49 § 1. Takimi urządzeniami są m.in. studnie głębinowe¹²⁰ i bezodpływowe zbiorniki kanalizacyjne¹²¹. Ograniczenie tychże urządzeń do określonego gruntu i ściśle z nim związanie nie uzasadnia stosowania do nich szczególnej regulacji z art. 49¹²². *A contrario* stanowią one część składową nieruchomości. Urządzeniami przesyłowymi w rozumieniu art. 49 § 1 nie są także takie urządzenia, które jedynie odbierają energię, jak słupy oświetleniowe, czy takie, które jedynie ją wytwarzają, np. wiatraki generujące energię elektryczną¹²³. Urządzenia tego rodzaju nie służą przesyłaniu.
5. Warto zaaprobować pogląd o **możliwości uznania budynku za urządzenie przesyłowe**, jednakże w uzasadnionych przypadkach¹²⁴. Możliwość taka jest związana ściśle z jego funkcją, budynek ten musi bowiem

¹¹⁴ M. Balwicka-Szczyrba, *Korzystanie...*, s. 43.

¹¹⁵ Zob. m.in. wyrok SN z 3.12.1998 r., II CKN 216/98, LEX nr 82290.

¹¹⁶ Tak m.in. A. Stępień-Sporek, *Glosa do uchwały SN z 8.03.2006 r., III CZP 105/05, GSP-Prz.Orz.* 2007/3, s. 57; K. Zaradkiewicz [w:] *Kodeks cywilny*, t. 1, *Komentarz do art. 1–449*⁰, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2013, s. 807.

¹¹⁷ Tak m.in. G. Bieniek, *Urządzenia przesyłowe. Problematyka prawna*, Warszawa 2008, s. 13; G. Matusik, *Własność urządzeń przesyłowych a prawa do gruntu*, Warszawa 2011, s. 102.

¹¹⁸ Tak G. Bieniek, *Urządzenia...*, s. 13.

¹¹⁹ Tak uchwała SN z 8.03.2006 r., III CZP 105/05, OSP 2007/7–8, poz. 84. Tak też J. Pokrzywniak, *Artykuł 49 k.c. po nowelizacji – głos w dyskusji*, „Rejent” 2009/12, s. 69; G. Matusik, *Własność urządzeń...*, 2011, s. 104.

¹²⁰ Wyrok SN z 1.02.1973 r., II CR 673/72, LEX nr 1673125.

¹²¹ Zob. R. Trzaskowski, *Z problematyki stosunków własnościowych tle art. 49 kodeksu cywilnego*, KPP 2001/3, s. 553; G. Bieniek, *Urządzenia...*, s. 12.

¹²² R. Trzaskowski, *Z problematyki...*, s. 553.

¹²³ Zob. m.in. wyrok SA w Warszawie z 27.10.2008 r., VI ACa 441/08, LEX nr 1645951.

¹²⁴ Tak m.in. G. Bieniek, *Urządzenia...*, s. 16–17; M. Balwicka-Szczyrba, *Służebność przesyłu*, GSP 2009/21, s. 52; A. Olejniczak, *Uwagi o pojęciu części składowych nieruchomości na tle art. 49 k.c.* [w:] *Współczesne problemy prawa prywatnego. Księga pamiątkowa ku czci profesora Edwarda Gniewka*, red. J. Gołaczyński, P. Machnikowski, Warszawa 2010, s. 421. Zob. też wyrok TK z 7.11.2006 r., SK 42/05, Dz.U. Nr 206, poz. 1521.

służyć wyłącznie przesyłaniu, tj. stanowić pomieszczenie dla urządzeń przesyłowych. Trafnie dlatego uznaje się za urządzenie przesyłowe budynek wraz z instalacją energetyczną stanowiącą stację trafo¹²⁵.

6. Wątpliwości budzi **status prawny przyłączy**, a więc odcinka łączącego sieć przedsiębiorcy przesyłowego z instalacją wewnętrzną odbiorcy¹²⁶. Pojęcie przyłączy zdefiniowane zostało w aktach prawnych o charakterze szczególnym¹²⁷. Rozbieżności wywołuje uznanie przyłączy za odrębną rzecz ruchomą wchodzącą w skład sieci przedsiębiorcy czy też za część składową nieruchomości właściciela. Z uwagi na to, że funkcją przyłączy jest zapewnienie dostarczania mediów odbiorcy, należy uznać, że przemawia ona za ścisłym związkiem przyłącza z siecią przedsiębiorcy. To bowiem na przedsiębiorcy przesyłowym ciąży obowiązek zapewnienia dostarczania mediów odbiorcy, a więc także ciągłości ich przepływu. W tym ujęciu przyłącze co do zasady stanowi urządzenie przesyłowe w rozumieniu art. 49 § 1, jest bowiem mechanizmem pełniącym funkcję polegającą na odprowadzaniu i doprowadzaniu płynów, pary, gazu czy energii elektrycznej. Odmienny status przyłączy wynikać może z ustaw szczególnych, a także woli stron, wyrażonej w szczególności w umowie przyłączeniowej¹²⁸.

II. Artykuł 49 § 1 jako wyjątek od zasady *superficies solo cedit*

7. Regulacja art. 49 § 1 stanowi wyjątek od zasady *superficies solo cedit*¹²⁹. W jego świetle urządzenia przesyłowe nie stanowią części składowej nieruchomości, jeżeli wchodzą w skład przedsiębiorstwa, przy czym przedsiębiorstwo należy rozumieć zgodnie z treścią art. 55¹, w znaczeniu przedmiotowym, jako zorganizowany zespół składników niematerialnych i materialnych przeznaczonych do prowadzenia działalności gospodarczej. Z powyższego należy wywodzić, że jeżeli urządzenia przesyłowe nie wchodzą w skład przedsiębiorstwa, to wtedy, *a contrario*, będą one stanowić część składową nieruchomości.
8. Urządzenia przesyłowe, o których mowa w art. 49 § 1, należy kwalifikować jako **samoistne rzeczy ruchome**¹³⁰ bez względu na stopień ich związania z siecią. *De lege lata* w świetle art. 49 § 2 ustawodawca nie traktuje ich jako części składowych większej całości, umożliwiając obrót urządzeniami.
9. Zgodnie z art. 49 § 1 zasada *superficies solo cedit* jest wyłączona w stosunku do urządzeń przesyłowych od momentu wejścia w skład przedsiębiorstwa przesyłowego¹³¹. Pomimo że zagadnienie to nie jest jednolicie ujmowane w nauce, należy przyjmować, że **wejście w skład przedsiębiorstwa przesyłowego** jest związane z nabyciem posiadania urządzenia przesyłowego przez przedsiębiorcę¹³². Skoro bowiem przedsiębiorstwo w świetle art. 49 § 1 rozumiane jest w znaczeniu przedmiotowym (zgodnie z art. 55¹), to w jego skład wchodzi także stan faktyczny władztwa nad rzeczą, jakim jest posiadanie, zarówno rzeczy ruchomej, jak i nieruchomości¹³³. Z powyższego należy wywodzić, że skoro wejście w skład przedsiębiorstwa jest kwestią faktu, to fakt ten nie musi być uzależniony od połączenia urządzenia przesyłowego z siecią, albowiem istnieje możliwość, że przedsiębiorca będzie posiadał urządzenie przesyłowe wcześniej, już z chwilą jego wzniesienia. Należy jednak zakładać, że dopiero po wybudowaniu urządzenia przesyłowego jako całości może nastąpić nabycie posiadania tego urządzenia. Wcześniej bowiem nie ma jeszcze zakładanego przed-

¹²⁵ Wyrok WSA z 13.06.2006 r., I SA/Wa 2312/05, LEX nr 219241.

¹²⁶ Zob. szerzej na temat statusu prawnego przyłączy – R. Trzaskowski, *Z problematyki...*, s. 581; G. Matusik, *Własność urządzeń...*, 2011, s. 101.

¹²⁷ Zob. m.in. art. 2 pkt 6 ustawy z 7.06.2001 r. o zbiorowym zaopatrzeniu w wodę i zbiorowym odprowadzaniu ścieków (Dz.U. z 2024 r. poz. 757).

¹²⁸ Zob. szerzej M. Balwicka-Szczyrba, *Korzystanie...*, s. 41.

¹²⁹ Na temat tej zasady zob. M. Bednarek, *Mienie...*, s. 154–155; H. Cioch, H. Witczak, *Zasada superficies...*, s. 34.

¹³⁰ Tak m.in. A. Olejniczak, *Własność urządzeń...*, s. 31; M. Balwicka-Szczyrba, *Korzystanie...*, s. 78. Zob. m.in. wyrok SN z 22.01.2010 r., V CSK 195/09, OSNC 2010/7–8/116; wyrok SN z 13.04.2011 r., V CSK 309/10, LEX nr 1001339.

¹³¹ Z orzecnictwa zob. m.in. wyroki SN: z 26.11.2019 r., IV CSK 382/18, LEX nr 2772587; z 27.08.2020 r., IV CSK 635/18, LEX nr 3057427.

¹³² Zob. m.in. J. Pokrzywniak, *Artykuł...*, s. 78; R. Rykowski, *Status prawny urządzeń przesyłowych z art. 49 k.c. – uwagi na tle nowelizacji kodeksu cywilnego*, PPH 2009/7, s. 49; G. Matusik, *Własność urządzeń...*, 2011, s. 252.

¹³³ Tak m.in. M. Habdas, *Przedsiębiorstwo w znaczeniu przedmiotowym*, KPP 2002/2, s. 335.

miotu posiadania (posiadaniem mogą być objęte jakieś elementy, np. fundamenty, wsporniki, niebędące jeszcze urządzeniem przesyłowym¹³⁴).

10. W sytuacji gdy przedsiębiorca nie stał się posiadaczem urządzenia przed przyłączeniem do sieci (przykładowo urządzenie zostało wybudowane przez odbiorcę), skutek z art. 49 § 1 nastąpi ostatecznie w chwili połączenia urządzenia z siecią przedsiębiorcy. Z tym bowiem momentem przedsiębiorca niewątpliwie nabędzie posiadanie rzeczy, gdyż obejmie władztwo nad urządzeniem w celach związanych z działalnością przesyłową¹³⁵. Nabycie posiadania w takim przypadku nastąpi bez względu na to, czy za pomocą tego urządzenia nastąpi faktyczny przesył mediów.

III. Własność urządzeń przesyłowych

11. Problematyka własności urządzeń przesyłowych jest złożona. W okresie powojennym do początku lat 90. XX w. oprócz Kodeksu cywilnego obowiązywały liczne ustawy o charakterze publicznoprawnym, a także inne akty prawne regulujące własność tych urządzeń. Przepisy tych aktów prawnych, pozostając w zbiegu z przepisami Kodeksu cywilnego, wykluczały ogólną regulację o nabywaniu własności¹³⁶. Na ocenę własności urządzeń wpływ miały także dokonane na początku lat 90. procesy uwłaszczeniowe i komunalizacyjne. Po przełomie lat 1990/1991 akty prawne o charakterze publicznoprawnym nie regulowały już własności urządzeń przesyłowych, stąd zagadnienie to należy oceniać na podstawie regulacji kodeksowej¹³⁷.
12. W związku z traktowaniem art. 49 § 1 (wcześniej art. 49) jako wyjątku od zasady *supreficies solo cedit*, w doktrynie i orzecznictwie wyrażono rozbieżności w zakresie określenia podmiotu, któremu przysługuje własność urządzeń przesyłowych wchodzących w skład przedsiębiorstwa¹³⁸. Obecnie za ugruntowane należy uznać stanowisko, że samo podłączenie urządzeń do sieci przez przedsiębiorcę przesyłowego nie może wpływać na stosunki własnościowe, a ponadto że w skład sieci przedsiębiorcy przesyłowego mogą wchodzić urządzenia będące jego własnością, jak również te, które są własnością innego podmiotu i z których przedsiębiorca korzysta na podstawie tytułu cywilnoprawnego, np. umowy najmu, a także te, z których przedsiębiorca korzysta bezumownie¹³⁹.
13. Uznając urządzenia przesyłowe po wejściu w skład przedsiębiorstwa za odrębne rzeczy ruchome, a także przyjmując, że fakt przyłączenia do sieci nie wpływa na stosunki własnościowe, należy przyjmować, że właścicielem urządzenia przesyłowego jest ten, kto sfinansował budowę urządzenia przesyłowego. Tezę tę należy uzasadnić literalną, jak i celowościową i racjonalną wykładnią art. 49 § 1 i 2¹⁴⁰. Nie wyklucza to możliwości odmiennego określania własności urządzeń przesyłowych przez strony w umowie, w szczególności jeżeli budowa urządzenia nastąpiła w wykonaniu takiej umowy (zwrot „chyba że strony postanowią inaczej”). Zagadnienie to dotyczy zwłaszcza przyłączy, albowiem w umowie przyłączeniowej możliwe jest określenie przez strony własności urządzenia przesyłowego po stronie przedsiębiorcy przesyłowego, mimo że nie sfinansował on jego budowy, bądź po stronie właściciela nieruchomości lub innego podmiotu będącego stroną umowy (np. najemcy nieruchomości), mimo że to przedsiębiorca przesyłowy sfinansował jego budowę¹⁴¹.

¹³⁴ Zob. szerzej M. Balwicka-Szczyrba, *Korzystanie...*, s. 79–82. Pogląd odmienny, iż wejście urządzenia przesyłowego w skład przedsiębiorstwa nastąpi już w momencie nabycia posiadania poszczególnych jego elementów, co związane jest z procesem budowy urządzenia, wyraził jednak G. Matusik, *Własność urządzeń...*, 2011, s. 252.

¹³⁵ Tak m.in. R. Rykowski, *Status prawny urządzeń...*, s. 252.

¹³⁶ G. Matusik, *Własność urządzeń...*, 2011, s. 130.

¹³⁷ G. Matusik, *Własność urządzeń...*, 2011, s. 139.

¹³⁸ Z najważniejszych orzeczeń zob. uchwała TK z 4.12.1991 r., W 4/91, OTK 1991/1, poz. 22; wyrok SN z 26.02.2003 r., II CK 40/02, LEX nr 79748; uchwała SN (7) z 8.03.2006 r., III CZP 105/05, OSP 2007/7–8, poz. 84; wyrok TK z 7.11.2006 r., SK 42/05, OTK-A 2006/10, poz. 148. Zob. szerzej na ten temat G. Matusik, *Własność urządzeń...*, 2011, s. 130 i n.

¹³⁹ Zob. M. Balwicka-Szczyrba, *Korzystanie...*, s. 83–86. Z orzecznictwa zob. m.in. wyrok SN z 18.11.2021 r., V CSKP 67/21, LEX nr 3283369.

¹⁴⁰ M. Balwicka-Szczyrba, *Korzystanie...*, s. 86.

¹⁴¹ Por. art. 7 ust. 2 pr. energ., który określa, że miejsce rozgraniczenia własności sieci przedsiębiorstwa i instalacji podmiotu przyłączanego stanowi element umowy o przyłączenie.

IV. Roszczenie o nabycie własności urządzeń przesyłowych

14. Skoro urządzenia przesyłowe stanowią rzeczy ruchome, nie budzi wątpliwości możliwość obrotu nimi. Dopuszczalne jest zarówno umowne przeniesienie własności tych urządzeń na rzecz przedsiębiorców przesyłowych, jak i przeniesienie ich na drodze sądowej. Istnieje również możliwość nabycia ich własności na podstawie niektórych innych zdarzeń prawnych, przede wszystkim w wyniku połączenia się przedsiębiorców przesyłowych działających w formie spółek (art. 494 k.s.h.) bądź podziału spółki (art. 528 k.s.h.), ponadto także na skutek wniesienia własności urządzeń przesyłowych aportem do spółki.
15. Artykuł 49 § 2 określa dwie kategorie roszczenia – roszczenie inwestora będącego właścicielem urządzenia, do którego odnosi się art. 49 § 1, o nabycie jego własności oraz roszczenie przedsiębiorcy, który przyłączył urządzenie do swojej sieci, o przeniesienie jego własności. Wymaga podkreślenia, że art. 49 § 2 dotyczy jedynie już wybudowanych (już istniejących) urządzeń, do których odnosi się art. 49 § 1, a nie urządzeń planowanych do budowy. Jego celem jest uregulowanie własności urządzeń w przypadku braku umowy stron w tym zakresie¹⁴².
16. Zgodnie z art. 49 § 2 zdanie pierwsze, który określa pierwszą kategorię roszczenia, podmiotem uprawnionym do dochodzenia roszczenia będzie ten, kto poniósł koszty budowy urządzenia, o którym mowa w art. 49 § 1 (inwestor), będący przez to jego właścicielem. Przy czym wybudowanie urządzeń przesyłowych może nastąpić siłami własnymi inwestora bądź przy pomocy osób trzecich działających na jego zlecenie¹⁴³. Legitymowany do wystąpienia z omawianym roszczeniem jest także następca prawny osoby, która sfinansowała budowę urządzenia przesyłowego¹⁴⁴. Adresatem roszczenia z art. 49 § 2 zdanie pierwsze o nabycie własności urządzeń, o których mowa w § 1 tego artykułu, jest przedsiębiorca przesyłowy, który przyłączył te urządzenia do swojej sieci. Adresatem roszczenia może być także następca prawny tego przedsiębiorcy.
17. Zgodnie z art. 49 § 2 zdanie drugie, który określa drugą kategorię roszczeń, uprawnienie do domagania się przeniesienia własności urządzeń, o których mowa w § 1 tego artykułu, przysługuje przedsiębiorcy, do którego sieci urządzenia te zostały przyłączone. W doktrynie wskazuje się, że regulacja z art. 49 § 2 zdanie drugie nie powoduje zmiany przesłanek roszczenia ze zdania pierwszego tego artykułu¹⁴⁵, a zatem należy je traktować analogicznie. Powstanie ono w przypadku sfinansowania budowy urządzeń, o których mowa w art. 49 § 1, przez inny podmiot niż sam przedsiębiorca oraz na skutek przyłączenia tych urządzeń do sieci przedsiębiorcy, a ponadto o ile strony w umowie inaczej nie postanowiły. Do powstania roszczenia wymagane jest, aby urządzenia te, pomimo przyłączenia do sieci, pozostawały nadal własnością podmiotu, który sfinansował ich budowę, a którym nie jest przedsiębiorca przesyłowy. Roszczenie przedsiębiorcy z art. 49 § 2 zdanie drugie powinno być kierowane wobec podmiotu, który jest właścicielem urządzenia przesyłowego.
18. Dochodzenie roszczenia o nabycie (przeniesienie) własności urządzeń przesyłowych w trybie sądowym następuje za **wynagrodzeniem**, które powinno być odpowiednie. Pomimo że Kodeks cywilny nie daje w tym zakresie żadnych wskazówek, należy przyjmować, iż wynagrodzenie za nabycie prawa własności urządzeń przesyłowych powinno uwzględniać stawki rynkowe, przy czym w każdym przypadku wymagane jest także badanie wieku urządzenia przesyłowego, a co za tym idzie utraty wartości tej rzeczy związanej z upływem czasu od jej powstania. Zasadne jest przyjęcie, że w sytuacji, gdy roszczenie z art. 49 § 2 będzie odnosiło się do urządzeń wybudowanych kilka lat wstecz, wynagrodzenie za przeniesienie ich własności może w okolicznościach sprawy zostać określone na zdecydowanie niższym poziomie z uwagi na jego obecną wartość rynkową¹⁴⁶.

¹⁴² Zob. m.in. G. Matusik, *Własność urządzeń...*, 2011, s. 209.

¹⁴³ Zob. W.J. Katner [w:] *Kodeks cywilny. Część ogólna*, red. M. Pyziak-Szafnicka, Warszawa 2009, s. 506.

¹⁴⁴ Tak m.in. G. Bieniek, *Urządzenia...*, s. 46. Zob. też wyrok SN z 22.01.2010 r., V CSK 206/09, LEX nr 578047; uchwała SN z 13.07.2011 r., III CZP 26/11, LEX nr 852328.

¹⁴⁵ Tak m.in. G. Matusik, *Własność urządzeń...*, 2011, s. 220.

¹⁴⁶ Zob. szerzej M. Balwicka-Szczyrba, *Korzystanie...*, s. 99.

19. Początek biegu terminu przedawnienia roszczenia o nabycie (przeniesienie) własności urządzeń, o których mowa w art. 49 § 1, powinien być określany w odniesieniu do momentu przyłączenia urządzeń przesyłowych do sieci przedsiębiorcy. Początek biegu terminu przedawnienia omawianego roszczenia nie może jednak nastąpić przed 3.08.2008 r., tj. dniem wejścia w życie nowelizacji Kodeksu cywilnego z 30.05.2008 r.¹⁴⁷ Wydaje się bowiem, że nabycie własności urządzeń przez określony podmiot, które nastąpiło na mocy prawa obowiązującego w momencie jego powstania, a ponadto zgodnie z obowiązującą wykładnią tego prawa, nie powinno być niweczone w momencie wejścia w życie ustawy nowej, tym bardziej że nie zawierała ona przepisów przejściowych¹⁴⁸.

Art. 50. [Prawa związane z własnością nieruchomości]

Za części składowe nieruchomości uważa się także prawa związane z jej własnością.

1. W tradycyjnym ujęciu części składowe rzeczy stanowią przedmioty materialne. Artykuł 50 **rozszerza pojmowanie części składowych także na prawa związane z własnością nieruchomości**. Tworzy zatem swoistą fikcję prawną, aby uzyskać cel podobny do tego, któremu służy konstrukcja z art. 47. Podstawową konsekwencją kwalifikacji prawa jako części składowej nieruchomości jest to, że nie może być ono odrębnym od nieruchomości przedmiotem **obrotu**, a zatem nie może być bez własności nieruchomości przeniesione. Powstaje zatem tzw. **niesamodzielność praw związanych w obrocie cywilnoprawnym**¹⁴⁹. Można wskazać także inne, wtórne konsekwencje związania praw kwalifikowanych jako części składowych nieruchomości, m.in. w zakresie posiadania¹⁵⁰.
2. Kryterium decydującym o kwalifikacji prawa jako części składowej jest jego relacja z prawem własności nieruchomości. Relacja ta musi być na tyle silna, że powoduje powstanie **stanu związania praw**. Przy czym w konstrukcji tej wyodrębnia się tradycyjnie prawo nadrzędne (prawo własności nieruchomości) oraz podrzędne względem niego prawo związane, choć nie można wykluczać związania praw równorzędnych. Wyodrębnienie praw związanych jest istotne, albowiem rzutuje na zasady obrotu cywilnoprawnego w zakresie tychże praw. Przykład omawianego związania praw stanowi konstrukcja własności nieruchomości i ustanowionej **służebności gruntowej** (art. 285 § 1 k.c.), która to służebność nie ma samoistnego charakteru, albowiem jest związana z własnością nieruchomości władnącej tak silnie, iż stanowi jej część składową¹⁵¹. Służebność gruntowa, jako część składowa nieruchomości, nie może zostać zbyta bez własności nieruchomości władnącej, a co za tym idzie – przysługuje ona zawsze każdoczesnemu jej właścicielowi. Z mocy prawa przechodzi na rzecz każdoczesnego nabywcy nieruchomości władnącej i dzieli los prawny nieruchomości władnącej. Prawem związanym z odrębną własnością lokali jest **udział we współwłasności nieruchomości wspólnej** (art. 3 ust. 1 u.w.l.)¹⁵². W konsekwencji przeniesienie własności lokalu pociąga za sobą przeniesienie udziału w nieruchomości wspólnej. Z kolei udział we współwłasności nieruchomości wspólnej nie może być samodzielny przedmiotem obrotu.
3. Zgodnie z art. 50 częściami składowymi nieruchomości są prawa związane z jej własnością, *lege non distinguente z własnością nieruchomości gruntowej, budynkowej i lokalowej*. Dopuszcza się także związa-

¹⁴⁷ Ustawa z 30.05.2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 116, poz. 731). Tak M. Balwicka-Szczyrba, *Korzystanie...*, s. 101–103. Odmienne jednak, że art. 49 § 2 k.c. znajdzie zastosowanie bez względu na datę budowy urządzeń, m.in. uchwała SN z 13.07.2011 r., III CZP 26/11, LEX nr 852328.

¹⁴⁸ Tak M. Balwicka-Szczyrba, *Korzystanie...*, s. 103. Por. G. Matusik, *Własność urządzeń...*, 2011, s. 203.

¹⁴⁹ Zob. R. Gola, *Prawa związane z własnością nieruchomości jako jej części składowe*, „Nieruchomości” 2015/1, s. 10.

¹⁵⁰ Zob. wyrok SN z 3.01.1969 r., III CRN 271/68, LEX nr 899, gdzie wskazano, iż osoba, na rzecz której przeniesiono posiadanie nieruchomości władnącej, uprawniona jest do posiadania służebności związanych z tą nieruchomością. Posiadanie to rozciąga się na nieruchomość i jej części składowe, a skoro za części składowe rzeczy uważane są także prawa związane z jej własnością, to posiadacz nieruchomości uprawniony jest do posiadania służebności związanych z nieruchomością władnącą.

¹⁵¹ Zob. m.in. postanowienie SN z 22.07.2010 r., I CSK 583/09, OSNC 2011/3, poz. 33; wyrok SN z 6.03.1984 r., III CRN 29/84, OSNC 1984/10, poz. 180.

¹⁵² Na temat zakresu pojęcia nieruchomości wspólnej w ustawie o własności lokali zob. szerzej M. Balwicka-Szczyrba, D.D. Mielewczyk, *Zakres pojęcia „nieruchomość wspólna” w ustawie o własności lokali*, R.Pr. ZN 2020/4, s. 51 i n.

nie praw z pochodnym od własności użytkowaniem wieczystym, na zasadzie analogii z art. 50¹⁵³. Stopień zbliżenia własności i użytkowania wieczystego pozwala na zastosowanie konstrukcji z art. 50 w przypadku służebności gruntowych ustanowionych na użytkowaniu wieczystym¹⁵⁴, a także konstrukcji, o której mowa w art. 235, dotyczącej związania własności budynków i urządzeń wzniesionych na gruncie z prawem użytkowania wieczystego gruntu.

4. Ustawy pozakodeksowe wprowadzają szczególne regulacje w zakresie związania praw do nieruchomości; dotyczą one także praw obligacyjnych. Konstrukcja związania praw innych niż rzeczowe znalazła aprobatę w nauce¹⁵⁵. Między innymi ustawa z 13.12.2013 r. o rodzinnych ogrodach działkowych¹⁵⁶, która w art. 30 ust. 2 określa, iż nasadzenia, urządzenia i obiekty znajdujące się na działce, wykonane lub nabyte ze środków finansowych działkowca, stanowią jego własność, przesądza o tym, że prawo własności tychże jest związane z prawem do działki, powstałym z zasady przez zawarcie umowy dzierżawy działkowej (art. 27 ustawy)¹⁵⁷. W konsekwencji nasadzenia, urządzenia i obiekty znajdujące się na działce nie mogą stanowić samodzielnych przedmiotów obrotu bez prawa do działki, można ją zatem traktować jako jego części składowe.

Art. 51. [Przynależność]

§ 1. Przynależnościami są rzeczy ruchome potrzebne do korzystania z innej rzeczy (rzeczy głównej) zgodnie z jej przeznaczeniem, jeżeli pozostają z nią w faktycznym związku odpowiadającym temu celowi.

§ 2. Nie może być przynależnością rzecz nienależąca do właściciela rzeczy głównej.

§ 3. Przynależność nie traci tego charakteru przez przemijające pozbawienie jej faktycznego związku z rzeczą główną.

1. **Wyodrębnienie przynależności** opiera się na relacji dwóch rzeczy (rzeczy głównej i rzeczy przynależnej), przy czym przynależność pozostaje zawsze rzeczą ruchomą, a rzecz główna może być zarówno ruchomością, jak i nieruchomością. Relacja między obiema rzeczami polega na **trwałym, faktycznym i funkcjonalnym** związku służącym określonej celowi – przynależność jest potrzebna do korzystania z rzeczy głównej zgodnie z jej przeznaczeniem. W tej relacji obie rzeczy nie mają równego statusu funkcjonalnego, albowiem rola przynależności jest służebna wobec rzeczy głównej. Wskazana zależność znajduje także oparcie w relacji własnościowej. Nie może być przynależnością rzecz nienależąca do właściciela rzeczy głównej, a zatem statut właścicielski obu rzeczy musi być jednolity. Należy także zauważyć, że skoro ustawodawca posługuje się terminem „potrzebna”, a nie „niezbędna”, należy przyjmować, że istnieje możliwość korzystania z rzeczy głównej zgodnie z jej przeznaczeniem bez przynależności, jednakże korzystanie to będzie utrudnione. Kwalifikacja danej rzeczy jako przynależności budzi niekiedy wątpliwości¹⁵⁸. Wskazuje się, że decydują o tym okoliczności obiektywne i subiektywne, w tym wola właściciela¹⁵⁹.
2. Artykuł 52 wprowadza zasadę, że **czynność prawna mająca za przedmiot rzecz główną odnosi skutek także względem przynależności**, chyba że co innego wynika z treści czynności albo z przepisów szczególnych. Ma ona służyć zapewnieniu właściwego korzystania z rzeczy głównej (zob. komentarz do art. 52).

¹⁵³ W tym duchu, chociaż ze wskazaniem na odpowiednie stosowanie przepisów – S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz...*, 2005, s. 202; postanowienie SN z 30.10.2003 r., IV CK 131/02, LEX nr 157304. Odmienne, o braku takiej możliwości, m.in. T. Justyński, *Glosa do wyroku SN z 4.07.2014 r., II CSK 612/13*, OSP 2016/1, poz. 4, który wskazuje, że służebność gruntowa ustanowiona na użytkowaniu wieczystym nie staje się częścią składową użytkowania wieczystego.

¹⁵⁴ Tak m.in. E. Gniewek, *O ustanowieniu służebności przez użytkownika wieczystego*, „Rejent” 2007/2, s. 9.

¹⁵⁵ M.in. wskazuje, że nie można wykluczyć *a limine* na zasadzie analogii zastosowania zasady z art. 50 do konkretnych praw do nieruchomości innych niż prawo własności, w tym prawo o słabszym skutku niż prawa rzeczowe – W. Pawlak [w:] *Kodeks cywilny. Część ogólna. Komentarz do wybranych przepisów*, red. J. Gudowski, LEX 2018, art. 50, nt 2.

¹⁵⁶ Dz.U. z 2021 r. poz. 1073.

¹⁵⁷ Na temat dzierżawy działkowej, jako podtypu umowy dzierżawy, zob. A. Sylwestrzak, *Dzierżawa działkowa*, M. Praw. 2015/14.

¹⁵⁸ Zob. m.in. wyrok SA w Warszawie z 18.01.2013 r., I ACa 736/12, LEX nr 1283363. W orzeczeniu tym jako przykład przynależności wskazuje się wentylator mechaniczny zamontowany na wylocie komina stanowiący rzecz ruchomą potrzebną do korzystania z wentylacji mechanicznej w lokalu.

¹⁵⁹ S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz...*, 2005, s. 203.

Związek między rzeczą główną a przynależnością wywołuje także inne skutki prawne, m.in. nabycie rzeczy w drodze zasiedzenia odnosi skutek względem przynależności¹⁶⁰.

3. Przynależność jest rzeczą ruchomą odrębną od rzeczy głównej, w konsekwencji faktyczny związek między obiema rzeczami może zostać przerwany, co nie skutkuje utratą statusu „przynależności” w przypadku, gdy pozbawienie faktycznego związku z rzeczą główną ma charakter przemijający. *A contrario* trwałe pozbawienie tego związku skutkuje utratą statusu przynależności.

Art. 52. [Związek przynależności z rzeczą główną]

Czynność prawna mająca za przedmiot rzecz główną odnosi skutek także względem przynależności, chyba że co innego wynika z treści czynności albo z przepisów szczególnych.

Relacja między rzeczą główną a przynależnością polega na faktycznym i funkcjonalnym związku służącym określonej celowi – przynależność jest bowiem potrzebna do korzystania z rzeczy głównej zgodnie z jej przeznaczeniem. Komentowany art. 52 k.c. ma zatem na celu zapewnienie należytego korzystania z rzeczy głównej. Czynność prawna mająca za przedmiot rzecz główną odnosi skutek także względem przynależności, chyba że co innego wynika z treści czynności albo z przepisów szczególnych. Z uwagi na **dyspozytywny charakter unormowania** – poprzez czynność prawną bądź na mocy przepisów – istnieje możliwość wyłączenia objęcia przynależności dokonaną czynnością prawną. Jest to możliwe, skoro przynależność jest samoistną rzeczą ruchomą. Zasadę z art. 52 modyfikują niekiedy przepisy szczególne. Przykładowo zgodnie z art. 84 u.k.w.h. hipoteka na nieruchomości obciąża także jej przynależności.

Art. 53. [Pożytki rzeczy]

§ 1. Pożytkami naturalnymi rzeczy są jej plody i inne odłączone od niej części składowe, o ile według zasad prawidłowej gospodarki stanowią normalny dochód z rzeczy.

§ 2. Pożytkami cywilnymi rzeczy są dochody, które rzecz przynosi na podstawie stosunku prawnego.

1. Artykuł 53 formułuje definicje legalne naturalnych i cywilnych pożytków rzeczy jako dochodów uzyskiwanych z przedmiotu pierwotnego – rzeczy macierzystej. Pożytki naturalne podlegają podziałowi na dwie kategorie: plody oraz inne odłączone części składowe, a ich pobieranie nie powoduje natychmiastowego unicestwienia przedmiotu pierwotnego. Właściwość ta wyklucza uznanie za pożytek surogatów, np. ceny uzyskanej ze sprzedaży rzeczy, podobnie jak mięso nie stanowi pożytku ze zwierzęcia¹⁶¹. Jako przychód inny niż pożytek kwalifikuje się również materiały uzyskane z rozbiórki budynku¹⁶². Rzeczy, z których nie da się pobierać pożytków naturalnych (rzeczy nieproduktywne), np. lokal¹⁶³, rzeczy ruchome¹⁶⁴, czy zbiory rzeczy będące składnikami przedsiębiorstwa¹⁶⁵, mogą jednak przysparzać dochodów innego rodzaju, czyli pożytków cywilnych bądź dochodów uzyskiwanych dzięki użyciu tychże przedmiotów.

Przez **plody rzeczy** należy rozumieć tę kategorię odłączonych od niej części składowych, które są produktem wytworzonym przez rzecz bez uszczerbku dla substancji rzeczy macierzystej. Są to plody gruntu wytwarzane przez grunt za pomocą rośliny (np. drewno z lasu¹⁶⁶, owoce¹⁶⁷ itp.) oraz plody zwierząt (np. wełna, mleko, przychówek). Z kolei „**inne odłączone części składowe**”, o których mowa w komentowanym przepisie, to np. kopaliny (głina, piasek, kamień itp.). Ich pobieranie, w odróżnieniu od plodów rzeczy, wiąże się

¹⁶⁰ Zob. S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz...*, 2005, s. 204.

¹⁶¹ S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 466.

¹⁶² Wyrok SN z 25.03.2022 r., II CSKP 703/22, LEX nr 3362581.

¹⁶³ O pomieszczeniach piekarni – orzeczenie SN z 28.05.1958 r., III CR 263/58, OSN 1959/4, poz. 110; o hotelach i pomieszczeniach użytkowych – Z. Radwański, *Glosa do wyroku NSA z 23.09.1992 r.*, III SA 1536/92, M. Praw. 1994/3, s. 91.

¹⁶⁴ Na temat siekiery – orzeczenie SN z 19.01.1960 r., III CR 915/59, OSN 1961/1, poz. 18.

¹⁶⁵ O wyposażeniu sklepu zob. postanowienie SN z 13.06.2003 r., III CKN 1355/00, M. Praw. 2007/1, s. 38.

¹⁶⁶ Uchwała SN z 23.10.1975 r., III CZP 71/75, OSNC 1976/5, poz. 1000.

¹⁶⁷ B. Rakoczy, *Glosa do wyroku SN z 4.07.2002 r.*, I CKN 795/00, OSP 2003/7–8, poz. 98.

zwykle z naruszeniem substancji rzeczy macierzystej poprzez odłączanie jej części. Stopniowe wyczerpywanie się masy nadającej się do pobrania (np. żwiru w żwirowisku) leży w naturze tego typu pożytków¹⁶⁸.

Pojęcie pożytków naturalnych dookreślone zostało za pomocą dwóch powiązanych kryteriów: **zasad prawidłowej gospodarki** oraz **normalności pobieranych dochodów**. Prawidłowe zastosowanie tych kryteriów wymaga uwzględnienia rodzaju rzeczy¹⁶⁹ i jej przeznaczenia¹⁷⁰; za zaliczeniem dochodów do tej kategorii przemawia również ich stały lub okresowy charakter¹⁷¹. Jednakże dochody pobierane sporadycznie mogą stanowić również pożytki naturalne, o ile ich pobieranie nastąpiło w ramach prawidłowej gospodarki (np. wycięcie uschniętego drzewa)¹⁷². Zagadnienie to ilustruje wyrok SN z 29.01.1971 r.¹⁷³, w którym stwierdzono, że wycinka lasu w ramach prawidłowej gospodarki przysparza uprawnionemu pożytków. Nie byłoby tak jednak, gdyby okazało się, że wykarczowanie lasu było nadmierne, zwłaszcza gdy doszło do dewastacji.

2. **Pożytkami cywilnymi** są, w myśl komentowanego przepisu, dochody, które rzecz przynosi na podstawie stosunku prawnego. Przeważający pogląd w doktrynie głosi, że ustawa zawiera skrót myślowy, nazywając pożytki cywilne pożytkami rzeczy, a w rzeczywistości są to pożytki prawa własności¹⁷⁴. Przykładem tego rodzaju pożytków jest czynsz najmu lub dzierżawy¹⁷⁵; trafnie przy tym przyjęto, że pożytkami cywilnymi są tylko dochody uzyskane „na podstawie” stosunku prawnego, a nie „w związku” ze stosunkiem prawnym, i dlatego nie może zostać uznana za pożytek cywilny np. kwota czynszu nadpłaconego przez najemcę¹⁷⁶. Natomiast status odsetek jest sporny – według jednego poglądu odsetki stanowią pożytki cywilne środków pieniężnych, rozumianych jako *sui generis* rzeczy oznaczone co do gatunku¹⁷⁷, według innej koncepcji – odsetki są pożytkami prawa¹⁷⁸.

Art. 54. [Pożytki prawa]

Pożytkami prawa są dochody, które prawo to przynosi zgodnie ze swym społeczno-gospodarczym przeznaczeniem.

1. Komentowany przepis definiuje pożytki prawa jako dochody, które prawo przynosi zgodnie ze swym społeczno-gospodarczym przeznaczeniem. Nie jest zatem wyraźnie zarysowana różnica między pożytkami prawa a pożytkami cywilnymi rzeczy. W doktrynie zaproponowano odróżnienie obu tych kategorii przy zastosowaniu kryterium treści prawa, które przynosi pożytki: pożytków cywilnych może dostarczać prawo własności rzeczy, a pożytków prawa – inne niż własność prawo podmiotowe¹⁷⁹. Zaproponowano ponadto zastosowanie kryterium przedmiotu prawa – i w tej perspektywie pojęcia pożytków prawa nie można odnosić do tych praw podmiotowych, które dotyczą rzeczy lub innych przedmiotów materialnych, gdyż adekwatne jest wówczas pojęcie pożytków rzeczy, a nie prawa¹⁸⁰. Przykładem pożytków prawa byłoby zatem np. majątkowe prawo do dywidendy, które jest pochodne od prawa do akcji (art. 347 § 1 k.s.h.)¹⁸¹. W doktrynie zaproponowano szerokie rozumienie pożytków prawa jako wszelkich korzyści majątkowych, które przynosi określone prawo, np. korzyść wynikła z wydania rzeczy na podstawie umowy o dzieło czy pie-

¹⁶⁸ Zob. dotyczące żwirowiska orzeczenie SN z 28.11.1950 r., C 355/50, OSN 1951/11, poz. 50.

¹⁶⁹ M. Bednarek, *Mienie...*, s. 169.

¹⁷⁰ E. Skowrońska-Bocian [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2011, s. 275.

¹⁷¹ Zob. np. W. Katner [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1199.

¹⁷² J. Ignatowicz [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, oprac. F. Błahuta, red. J. Ignatowicz, J. Pietrzykowski, Z. Resich, 1972, s. 144.

¹⁷³ Wyrok SN z 29.01.1971 r., III CRN 441/70, LEX nr 6865.

¹⁷⁴ S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 468–469.

¹⁷⁵ Wyrok NSA w Warszawie z 25.10.1995 r., II SA 1059/94, „Wokanda” 1996/2, poz. 40; wyrok NSA w Warszawie z 20.02.1996 r., II SA 442/95, „Prawo Gospodarcze” 1996/9, s. 35; wyrok NSA w Szczecinie z 1.07.1999 r., SA/Sz 1166/98, LEX nr 38986.

¹⁷⁶ G. Karaszewski, *O wynagrodzeniu za korzystanie z rzeczy wspólnej przez jednego ze współwłaścicieli z wyłączeniem pozostałych*, GSP 2011/26, s. 332.

¹⁷⁷ Uchwała SN z 17.10.2001 r., III CZP 51/01, OSNC 2002/4, poz. 47.

¹⁷⁸ Uchwała SN z 30.05.1979 r., III CZP 29/79, OSNC 1979/11, poz. 214; postanowienie SN z 15.04.1997 r., I CKU 30/97, OSNC 1997/10, poz. 149.

¹⁷⁹ M.in. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 468–469.

¹⁸⁰ W. Katner [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1200; P. Radomski, *Umowy najmu i dzierżawy w kontekście problemu pobierania pożytków*, Pr. Sp. 2000/7–8, s. 66.

¹⁸¹ Wyrok SN z 11.03.2008 r., II PK 198/07, OSNC 2009/11–12, poz. 142.

nieżne świadczenia okresowe¹⁸². Zasadne byłoby jednak przyjęcie, że samo prawo oraz jego surogat, czyli przedmiot świadczenia głównego, zarówno pierwotnego, jak i wtórnego, nie mogą być kwalifikowane jako pożytki prawa. Przypadają one wierzycielowi na podstawie wierzytelności, nie będąc jednak pożytkami. Pożytków prawa nie stanowią także dochody uzyskane bezprawnie, np. w wyniku nadużycia prawa itp.

2. Sporna jest dopuszczalność podziału pożytków prawa, za wzorem pożytków rzeczy, na pożytki naturalne i cywilne; za takim podziałem opowiada się część doktryny, wskazując, że art. 55, dotyczący zasad przypadania pożytków podmiotom uprawnionym, wprowadza uniwersalny podział wszystkich pożytków na dwie kategorie pożytków naturalnych i cywilnych, który powinien mieć zastosowanie także w przypadku pożytków prawa¹⁸³; oponenci uznają zaś dopuszczalność wyznaczania pożytków naturalnych tylko w ramach kategorii pożytków rzeczy¹⁸⁴. Przy założeniu, że pojęcie pożytków prawa odnosi się tylko do takich praw podmiotowych, których przedmiotem nie jest rzecz bądź inny przedmiot materialny, z wymienionego podziału należałoby zrezygnować, zakładając, że pożytki prawa nie mogą być utożsamiane ani z pożytkami naturalnymi, ani z cywilnymi, tworząc odrębną kategorię dochodów.

Art. 55. [Uprawnienia do pobierania pożytków]

§ 1. Uprawnionemu do pobierania pożytków przypadają pożytki naturalne, które zostały odłączone od rzeczy w czasie trwania jego uprawnienia, a pożytki cywilne – w stosunku do czasu trwania tego uprawnienia.

§ 2. Jeżeli uprawniony do pobierania pożytków poczynił nakłady w celu uzyskania pożytków, które przypadły innej osobie, należy mu się od niej wynagrodzenie za te nakłady. Wynagrodzenie nie może przenosić wartości pożytków.

1. Komentowany przepis znajduje zastosowanie w przypadku zmiany podmiotu uprawnionego do pobierania pożytków; wprowadza on zasady przypadania pożytków poszczególnym podmiotom uprawnionym. Dla **pożytków naturalnych** zastosowano tzw. zasadę substancjalną, według której o rzeczowym prawie do pożytków decyduje moment odłączenia ich od rzeczy macierzystej¹⁸⁵. Reguła ta jest zharmonizowana z art. 190, według którego odłączenie rzeczy powoduje nabycie przez uprawnionego własności pożytków naturalnych. Uprawnionemu przypadają zarówno te pożytki, które pobrał, jak również te, których nie zdążył pobrać przed utratą przysługującego mu uprawnienia, jeżeli były one już wtedy oddzielone od rzeczy macierzystej (np. na skutek sił natury). Samo oddzielenie wywołuje bowiem skutek nabycia ich własności. Zaletą omawianej regulacji jest natychmiastowe ustalenie podziału pożytków, którego rezultat jest znany już w chwili zmiany osoby uprawnionej do ich pobierania, bez konieczności oczekiwania na zakończenie okresu produktywnego, a następnie podsumowanie i rozliczenie jego rezultatu, jak to ma miejsce w przypadku pożytków cywilnych.
2. Przypadanie **pożytków cywilnych** podlega zasadzie *pro rata temporis*, czyli proporcjonalnemu podziałowi według czasu trwania uprawnień podmiotów uczestniczących w podziale. Podział następuje tylko w ramach tego okresu produktywnego¹⁸⁶, który był w toku, gdy doszło do zmiany podmiotu uprawnionego¹⁸⁷. Na przykład w przypadku umowy najmu, która przewiduje comiesięczną płatność czynszu, okresem produktywnym jest miesiąc; gdyby doszło w jego toku do zmiany podmiotu wynajmującego, należałoby dokonać podziału czynszu między dotychczasowego i nowego wynajmującego. Pozostałe okresy produktywne, których rozpoczęcie i zakończenie nastąpiło podczas trwania uprawnienia tego samego podmiotu, nie pod-

¹⁸² J. Górecki, *Użytkowanie wierzytelności*, „Rejent” 1998/10, s. 29–41; K. Dadańska [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 2, red. A. Kidyba, 2009, s. 207, i K. Zaradkiewicz [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2011, s. 946.

¹⁸³ S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 468–469; M. Bednarek, *Mienie...*, s. 171; S. Rudnicki [w:] S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*, Warszawa 2004, s. 205; E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2009, s. 270.

¹⁸⁴ Zob. np. na gruncie prawa użytkowania E. Gniewek [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2011, s. 125.

¹⁸⁵ Odrzucono więc tzw. zasadę wytwórczości (zasadę produkcyjną), według której pożytki powinny przypadać temu, kto przyczynił się do ich powstania, jako zapracowane dobro. Zob. W. Bojarski, *Pożytki naturalne w prawie rzymskim*, Toruń 1979, s. 39, i M. Chłamtacz, *Podział pożytków przy zmianie osób do ich poboru uprawnionych według polskiego projektu prawa rzeczowego*, RPEiS 1938/4, s. 376.

¹⁸⁶ Np. w przypadku umowy najmu przewidującej comiesięczną płatność czynszu okresem produktywnym jest miesiąc.

¹⁸⁷ A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2001, s. 226.

legają omawianej zasadzie, co oznacza, że wszystkie pożytki z tych okresów przypadają temu podmiotowi uprawnionemu. Zasady tej nie zmienia zwłoka dłużnika ze spełnieniem świadczenia (np. gdyby do zmiany wynajmującego doszło w lutym, to czynsz najmu za styczeń należy się dotychczasowemu, a nie nowemu wynajmującemu, choćby nawet najemca dokonał zapłaty po zmianie uprawnionego). Dzięki zastosowaniu wobec pożytków cywilnych metody obiektywnej, w której liczy się tylko czas trwania uprawnień, osiągnięty zostaje sprawiedliwy podział pożytków, którego nie może zaburzyć zdarzenie od uprawnionych niezależne, zwłaszcza nieterminowość dłużnika. Ponieważ komentowany przepis nie przewiduje odrębnej dla **pożytków prawa** regulacji przypadania pożytków, należy tę lukę wypełnić, stosując *per analogiam* reguły przypadania pożytków cywilnych.

3. Komentowany przepis normuje w § 2 **rekompensatę za dokonane nakłady**, które przypadły innej osobie, tak by nie dopuścić do wzbogacenia się aktualnie uprawnionego podmiotu kosztem poprzednika, dzięki którego zaangażowaniu powstały pożytki. Norma ta ma charakter dyspozytywny¹⁸⁸. Znajduje zastosowanie tylko w rozliczeniach pomiędzy dawnym i nowym uprawnionym do pobierania pożytków, zatem jeżeli nakłady uczyniła lub pożytki pobrała jakakolwiek inna osoba, podstawy rozliczeń należy poszukiwać w innych przepisach (np. w art. 408, 753 i n., art. 224–225). Zastosowanie omawianej reguły ogranicza ponadto cel dokonywanych pożytków – rekompensacie nie podlegają wszelkie poczynione nakłady na rzecz, lecz tylko nakłady, których celem było uzyskanie pożytków¹⁸⁹.

Na wysokość wynagrodzenia wpływają dwie zmienne: wartość nakładów oraz wartość osiągniętych dzięki nim pożytków; o wysokości wynagrodzenia rozstrzyga ta wartość, która jest mniejsza. Jest to przejaw zasady, że nakłady poczynione przez uprawnionego do pobierania pożytków powinny znaleźć pokrycie w tych pożytkach¹⁹⁰. Trafnie podkreśla się jednak konieczność odjęcia od wartości pożytków kosztów ich uzyskania¹⁹¹. Gdyby osiągnięte pożytki były zaniżone z powodu zawinionego zachowania uprawnionego do ich pobierania, czyniący nakłady mógłby żądać odszkodowania na podstawie art. 415¹⁹².

Art. 55¹. [Przedsiębiorstwo – definicja]

Przedsiębiorstwo jest zorganizowanym zespołem składników niematerialnych i materialnych przeznaczonym do prowadzenia działalności gospodarczej.

Obejmuje ono w szczególności:

- 1) oznaczenie indywidualizujące przedsiębiorstwo lub jego wyodrębnione części (nazwa przedsiębiorstwa);
- 2) własność nieruchomości lub ruchomości, w tym urządzeń, materiałów, towarów i wyrobów, oraz inne prawa rzeczowe do nieruchomości lub ruchomości;
- 3) prawa wynikające z umów najmu i dzierżawy nieruchomości lub ruchomości oraz prawa do korzystania z nieruchomości lub ruchomości wynikające z innych stosunków prawnych;
- 4) wierzytelności, prawa z papierów wartościowych i środki pieniężne;
- 5) koncesje, licencje i zezwolenia;
- 6) patenty i inne prawa własności przemysłowej;
- 7) majątkowe prawa autorskie i majątkowe prawa pokrewne;
- 8) tajemnice przedsiębiorstwa;
- 9) księgi i dokumenty związane z prowadzeniem działalności gospodarczej.

1. Znaczenie potoczne terminu „przedsiębiorstwo” odbiega od jego prawnego rozumienia. Problemy terminologiczne dodatkowo rodzi okoliczność, że na gruncie obowiązującego porządku prawnego pojęcie przedsiębiorstwa występuje w wielu regulacjach, zarówno kodeksowych, jak i pozakodeksowych, w różnym ujęciu¹⁹³.

¹⁸⁸ S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 472.

¹⁸⁹ E. Skowrońska-Bocian [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2011, s. 278.

¹⁹⁰ E. Skowrońska-Bocian [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2011, s. 277.

¹⁹¹ J. Ignatowicz [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, oprac. F. Błahuta, red. J. Ignatowicz, J. Pietrzykowski, Z. Resich, 1972, s. 147.

¹⁹² M. Bednarek, *Mienie...*, s. 176–177. Odmienne E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2009, s. 272, i E. Skowrońska-Bocian [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2011, s. 278, które uważają, że wartość wynagrodzenia powinna być wyznaczona wartością pożytków, które mogłyby zostać osiągnięte zgodnie z zasadami racjonalnego gospodarowania, a nie według wartości rzeczywiście osiągniętych pożytków.

¹⁹³ Zob. m.in. na ten temat J.P. Naworski, *Przedsiębiorca i przedsiębiorstwo w polskim prawie prywatnym*, cz. 1, PPH 2015/8, s. 4 i n.

Komentowany art. 55¹ stanowi wyraz tzw. **przedmiotowego ujęcia przedsiębiorstwa**, w odróżnieniu od jego postrzegania podmiotowego (jako podmiotu stosunku cywilnoprawnego) i funkcjonalnego (prowadzenie określonego rodzaju działalności)¹⁹⁴. W świetle art. 55¹ przedsiębiorstwo jest rozumiane nie tylko jako zespół składników niematerialnych i materialnych przeznaczonych do prowadzenia działalności gospodarczej, ale zwłaszcza jako zorganizowany kompleks majątkowy, a zatem **określona całość**¹⁹⁵, „funkcjonalny organizm gospodarczy”¹⁹⁶. Konieczne staje się zatem akcentowanie tzw. pierwiastka organizacyjnego przedsiębiorstwa¹⁹⁷. Tak rozumiane przedsiębiorstwo może stanowić odrębny od rzeczy przedmiot stosunku cywilnoprawnego.

2. Problematyka powiązania składników przedsiębiorstwa z prowadzeniem działalności gospodarczej budziła wątpliwości w związku z pierwotnym brzmieniem przepisu, gdzie odwoływano się do realizacji przez przedsiębiorstwo określonych zadań gospodarczych¹⁹⁸. W wyniku nowelizacji wyraźnie przesądzono, że przedsiębiorstwo służy do prowadzenia działalności gospodarczej, co przemawia za **funkcjonalnym powiązaniem składników przedsiębiorstwa** w tym właśnie celu¹⁹⁹. W literaturze zauważa się występowanie współzależności pomiędzy prowadzeniem działalności gospodarczej a prowadzeniem przedsiębiorstwa polegającej na tym, iż powstanie przedsiębiorstwa jest wyrazem faktycznego przygotowania się do rozpoczęcia działalności gospodarczej, a działanie w oparciu o przedsiębiorstwo jest wykonywaniem działalności gospodarczej²⁰⁰.

Kodeks cywilny nie zawiera definicji legalnej pojęcia **działalności gospodarczej**. Należy przyjąć, że w ramach prawa prywatnego należy stosować uniwersalną definicję tej działalności zawartą w art. 3 pr. przed., który określa, iż działalnością gospodarczą jest zorganizowana działalność zarobkowa, wykonywana we własnym imieniu i w sposób ciągły²⁰¹.

3. Trafnie zauważa się, że osoba podmiotu prowadzącego przedsiębiorstwo jest irrelevantna dla definiowania przedsiębiorstwa w znaczeniu przedmiotowym, tj. nie można uzależniać uznania określonego zespołu składników za przedsiębiorstwo od tego, czy prowadzi je ten czy inny podmiot, a nadto jeden, czy większa liczba podmiotów. Może się także zdarzyć, że jeden podmiot będzie prowadził więcej niż jedno przedsiębiorstwo.
4. **Charakter prawny** przedsiębiorstwa nie jest jednolicie ujmowany w doktrynie. W nauce, na osi czasu, wykształciło się wiele koncepcji, zwłaszcza że przedsiębiorstwo to jedynie zbiór rzeczy i praw (*universitas rerum et iuris*), dobro niematerialne, różne od składników rzeczowych, mające charakter prawa bezwzględnego, w końcu – dobro samo w sobie²⁰². Zgodnie z przeważającym poglądem, ukształtowanym na bazie zmienionych unormowań kodeksowych, **przedsiębiorstwo jest dobrem samoistnym**, mogącym stanowić przedmiot stosunku cywilnoprawnego²⁰³.

¹⁹⁴ Przykładowo na systemie podmiotowym i pojęciu kupca był oparty Kodeks handlowy – zob. szerzej R. Jastrzębski [w:] *Prawo handlowe i gospodarcze II Rzeczypospolitej*, red. R. Jastrzębski, Warszawa 2019, s. 89.

¹⁹⁵ Zob. m.in. P. Pełczyński, *Charakter przedsiębiorstwa w znaczeniu przedmiotowym*, „Rejent” 1998/1, s. 73.

¹⁹⁶ Tak W.J. Katner [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1350.

¹⁹⁷ Tak J. Widło, *Przedsiębiorstwo w świetle zmian Kodeksu cywilnego*, M. Praw. 2004/1, s. 10. Zob. także J. Frąckowiak, *Instytucja prawa handlowego w kodeksie cywilnym*, „Rejent” 2003/6, s. 20.

¹⁹⁸ Art. 55¹ został zmieniony ustawą z 14.02.2003 r. (Dz.U. Nr 49, poz. 408).

¹⁹⁹ Zob. m.in. wyrok SN z 18.04.2019 r., II CSK 197/18, LEX nr 2650316.

²⁰⁰ A. Powałowski, *Przedsiębiorstwo jako element bazowy działalności gospodarczej*, GSP 2014/32, s. 337.

²⁰¹ Odmienne, że definicja pozakodeksowa ma na gruncie prawa cywilnego znaczenie pomocnicze i nie może być bezpośrednio stosowana, a działalność gospodarcza w rozumieniu kodeksowym dotyczy wszelkiej sfery aktywności gospodarczej przedsiębiorcy, por. Ł. Zelechowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, red. K. Osajda, Warszawa 2013, s. 463.

²⁰² Zob. szerzej W.J. Katner [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1344.

²⁰³ Zob. m.in. J. Widło, *Przedsiębiorstwo...*, s. 9.

5. Przeważa pogląd, że przedsiębiorstwo, będąc przedmiotem stosunku cywilnoprawnego, stanowi przedmiot szczególnego, majątkowego prawa podmiotowego²⁰⁴. **Prawo do przedsiębiorstwa**²⁰⁵ zalicza się do mienia, które w świetle art. 44 stanowi własność i inne prawa majątkowe.
6. W świetle art. 55¹ przedsiębiorstwo stanowi zespół składników niematerialnych i materialnych wymienionych w komentowanym artykule. Kodeksowe **wyliczenie składników przedsiębiorstwa z art. 55¹ nie jest jednak wyczerpujące**, co sugeruje użyty przez ustawodawcę zwrot „w szczególności”. W konsekwencji przedsiębiorstwo może stanowić zespół większej lub mniejszej liczby składników, w tym tych wyraźnie wskazanych przez ustawodawcę w art. 55¹ bądź niewskazanych wprost. Akcentuje się, iż składniki niematerialne przedsiębiorstwa odgrywają w nim rolę najważniejszą, a wśród nich klientela, renoma, czy tzw. *know-how*²⁰⁶. Po dokonanych zmianach kodeksowych przeważa również pogląd, że przedsiębiorstwo stanowi zespół aktywów, natomiast zobowiązania i obciążenia nie wchodzi w skład przedsiębiorstwa, ponieważ obciążają jedynie jego majątek²⁰⁷.

W praktyce może powstać zagadnienie koniecznych elementów kreujących przedsiębiorstwo. Przyjmuje się, że ocena, czy określony zespół składników stanowi przedsiębiorstwo, powinna być dokonywana *in concreto*, z uwzględnieniem funkcjonalnych powiązań elementów stanowiących całość²⁰⁸. Na skład przedsiębiorstwa istotny wpływ ma rodzaj prowadzonej działalności gospodarczej²⁰⁹. Wobec wątpliwości co do składników przedsiębiorstwa niektórzy autorzy wywodzą, że o ile strony inaczej nie ustaliły, domniemywa się, że do przedsiębiorstwa przynależą wszystkie składniki, na które wskazuje art. 55¹²¹⁰.

Art. 55². [Czynność prawna obejmująca przedsiębiorstwo]

Czynność prawna mająca za przedmiot przedsiębiorstwo obejmuje wszystko, co wchodzi w skład przedsiębiorstwa, chyba że co innego wynika z treści czynności prawnej albo z przepisów szczególnych.

1. W okresie powojennym, przed dodaniem do Kodeksu cywilnego²¹¹ art. 55¹, możliwość przeniesienia przedsiębiorstwa jako całości budziła wiele wątpliwości. Wbrew stanowiskom doktryny przedwojennej w okresie tym przeważał pogląd, że przedsiębiorstwo nie jest samodzielnym przedmiotem stosunków prawnych²¹². Wprowadzenie²¹³ art. 55² stanowi powrót do poprzednich koncepcji, które niewątpliwie ułatwiają obrót gospodarczy. W świetle komentowanego artykułu co do zasady czynność prawna mająca za przedmiot przedsiębiorstwo obejmuje wszystko, co wchodzi w skład przedsiębiorstwa.

W praktyce może powstać zagadnienie koniecznych elementów kreujących przedsiębiorstwo, które muszą być objęte treścią czynności prawnej. Przyjmuje się z zasady, że ocena, czy doszło do zbycia przedsiębiorstwa, powinna być dokonywana *in concreto*, mając na uwadze funkcjonalne powiązania elementów stanowiących całość²¹⁴. Trafnie akcentuje się w orzecznictwie, że strony mają pozostawioną swobodę co do tego, jakie elementy tworzące pojęcie przedsiębiorstwa będą stanowić przedmiot czynności prawnej, jednakże swoboda w wyłączeniu poszczególnych składników nie może iść tak daleko, aby zakres wyłączeń przekreślił istotę

²⁰⁴ Tak m.in. Z. Radwański, *Prawo cywilne...*, 2003, s. 129 i literatura tam wskazana; T. Komosa, J. Tropczyńska, *Charakter prawny przedsiębiorstwa*, PPH 1996/8, s. 29; P. Pełczyński, *Charakter przedsiębiorstwa...*, s. 78. Odmienne, o braku zastosowania konstrukcji prawa podmiotowego odnośnie do przedsiębiorstwa, A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2001, s. 247.

²⁰⁵ Koncepcję prawa do przedsiębiorstwa i dyskusję na ten temat szeroko omawia P. Pełczyński, *Charakter przedsiębiorstwa...*, s. 76–78.

²⁰⁶ Zob. J. Widło, *Przedsiębiorstwo...*, s. 10.

²⁰⁷ Tak m.in. M. Habdas, *Określenie wartości przedsiębiorstwa a odpowiedzialność jego nabywcy w świetle art. 55⁴ k.c.*, PiP 2003/12, s. 62; J. Widło, *Przedsiębiorstwo...*, s. 9. Przeciwnie, że przedsiębiorstwo w ujęciu art. 55¹ obejmuje pasywa, W.J. Katner [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1345.

²⁰⁸ Por. M. Bednarek, *Mienie...*, art. 55¹, nt 2. Zob. też wyrok SN z 17.10.2000 r., I CKN 850/98, LEX nr 50895.

²⁰⁹ J. Widło, *Przedsiębiorstwo...*, s. 10.

²¹⁰ Tak m.in. S. Rudnicki [w:] S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz...*, 2005, s. 209.

²¹¹ Art. 55¹ został dodany przez art. 1 pkt 12 ustawy z 28.07.1990 r. (Dz.U. Nr 55, poz. 321), zmieniającej Kodeks cywilny z dniem 1.10.1990 r.

²¹² Zob. szerzej M. Poźniak-Niedzielska, *Zbycie przedsiębiorstwa w świetle zmian w kodeksie cywilnym*, PiP 1990/6, s. 31.

²¹³ Przepis ten został dodany przez art. 1 pkt 12 ustawy z 28.07.1990 r. (Dz.U. Nr 55, poz. 321) zmieniającej Kodeks cywilny z dniem 1.10.1990 r.

²¹⁴ Tak m.in. M. Bednarek, *Mienie...*, art. 55¹, nt 2.

przedsiębiorstwa wyrażoną w art. 55¹. Dlatego też zbycie przedsiębiorstwa powinno obejmować co najmniej te składniki, które determinują funkcje spełniane przez przedsiębiorstwo²¹⁵.

2. Wskazano już, że aby dokonać czynności prawnej mającej za przedmiot przedsiębiorstwo, z zasady nie trzeba dokonywać czynności w zakresie każdego z jego elementów (np. oddzielnie przenosić własność nieruchomości, ruchomości czy też dokonywać cesji praw). Komentowany art. 55² umożliwia dokonanie czynności prawnej mającej za przedmiot przedsiębiorstwo na zasadzie *uno actu* (jednym aktem)²¹⁶, chyba że co innego wynika z treści czynności prawnej albo z przepisów szczególnych. Zasada ta dotyczy wszelkich czynności prawnych, które dotyczą przedsiębiorstwa *inter vivos i mortis causa*, w tym zbycia przedsiębiorstwa, jego wydzierżawienia czy ustanowienia na nim praw rzeczowych. Zbycie przedsiębiorstwa może przy tym służyć różnorodnym celom gospodarczym²¹⁷.

Komentowany artykuł umożliwia odejście od wyrażonej w nim zasady (**dyspozytywny charakter przepisu**). Z samej treści czynności prawnej, jak też z przepisów szczególnych, może wynikać możliwość wyłączenia poszczególnych składników z zakresu czynności prawnej dokonywanej *uno actu*²¹⁸. Przykładem tych drugich są ograniczenia w zbywalności niektórych praw ukształtowanych jako niezbywalne, np. użytkowania (art. 254).

3. Następstwem **zbycia przedsiębiorstwa** jest przeniesienie praw podmiotowych do poszczególnych składników wchodzących w skład przedsiębiorstwa²¹⁹. Ze swej istoty jest ono dokonywane na zasadzie sukcesji syngularnej, a nie uniwersalnej²²⁰.
4. W zakresie **formy właściwej dla zbycia przedsiębiorstwa** zob. komentarz do art. 75¹. Należy z niego wywodzić, że do zbycia przedsiębiorstw wymagana jest forma szczególna z podpisem notarialnie poświadczonym, jednakże w przypadku, gdy w skład przedsiębiorstwa wchodzi nieruchomość, wymagana będzie forma aktu notarialnego (zob. komentarz do art. 75¹ § 4).

Art. 55³. [Gospodarstwo rolne – definicja]

Za gospodarstwo rolne uważa się grunty rolne wraz z gruntami leśnymi, budynkami lub ich częściami, urządzeniami i inwentarzem, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą, oraz prawami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego.

1. Definicja gospodarstwa rolnego została zamieszczona w Kodeksie cywilnym w wyniku nowelizacji z 28.07.1990 r.²²¹ Wskazuje się, że ustawodawca wprowadził to pojęcie w celu wyeliminowania wątpliwości co do składników majątku wchodzącego w zakres gospodarstwa rolnego, które mogą podlegać szczególnej reglamentacji²²². Wydaje się jednak, że cele te należy widzieć szerzej, podobnie do celów definiowania przedsiębiorstwa w art. 55¹²²³ (zob. komentarz do art. 551), w aspekcie uproszczenia obrotu cywilnoprawnego.
2. W świetle art. 55³ gospodarstwo rolne stanowi **zbiór praw** (*universitas iuris*), a jako takie nie może być uważane za rzecz w rozumieniu art. 45. Gospodarstwo rolne konstrukcyjnie przypomina przedsiębiorstwo z art. 55¹, albowiem oba pojęcia odnoszą się do funkcjonalnej całości. Omawiana definicja z art. 55³ znajdzie

²¹⁵ Tak w wyroku SN z 17.10.2000 r., I CKN 850/98, LEX nr 50895.

²¹⁶ Z orzecznictwa zob. wyrok SN z 1.04.2003 r., IV CKN 366/01, OSNC 2004/6, poz. 98; wyrok SN z 13.06.2019 r., V CSK 646/17, LEX nr 2681269; wyrok SA w Krakowie z 12.07.2019 r., I Aga 70/18, LEX nr 3012223.

²¹⁷ Zob. szerzej M. Poźniak-Niedzielska, *Zbycie przedsiębiorstwa...*, s. 36.

²¹⁸ Por. m.in. uchwała SN z 25.06.2008 r., III CZP 45/08, LEX nr 393765. Sąd Najwyższy zwraca uwagę, że wyjątek może także wynikać z właściwości zobowiązania.

²¹⁹ Tak m.in. J. Widło, *Przedsiębiorstwo...*, s. 9; Z. Radwański, *Prawo cywilne...*, 2003, s. 131.

²²⁰ Z. Radwański, *Prawo cywilne...*, 2003, s. 131.

²²¹ Dz.U. Nr 55, poz. 321.

²²² Tak w uzasadnieniu wyrok NSA w Warszawie z 20.09.1991 r., II SA 669/91, LEX nr 10260.

²²³ Por. P. Bielski, *Cele definiowania pojęcia gospodarstwa rolnego w systemie prawa – uwagi z perspektywy prawa handlowego*, „Rejent” 2005/10, s. 74.

zastosowanie do wszystkich stosunków cywilnoprawnych, o ile ustawy szczególne nie definiują na własne potrzeby gospodarstwa rolnego²²⁴.

3. Gospodarstwo rolne stanowi **zespół składników materialnych i niematerialnych stanowiących lub mogących stanowić zorganizowaną całość gospodarczą**. W nauce akcentuje się „pojemność” definicji gospodarstwa rolnego, która może obejmować różne składniki, niezależnie od tytułu prawnego, jaki przysługuje względem tychże właścicielowi gospodarstwa²²⁵. W skład gospodarstwa mogą wchodzić nieruchomości rolne stanowiące jego własność, będące w użytkowaniu wieczystym, użytkowane, dzierżawione, a nawet nieruchomości, którymi właściciel włada bez tytułu prawnego, np. jako samoistny posiadacz²²⁶. Również części nieruchomości rolnych mogą stanowić składnik gospodarstwa rolnego²²⁷. Ponadto pojęcie to obejmuje także inne elementy, które nie zostały wprost wymienione, np. plody rolne i zapasy czy inwentarz, przez który rozumie się maszyny, narzędzia i zwierzęta, czyli rzeczy ruchome wykorzystywane do prowadzenia gospodarstwa rolnego i przez to wchodzące w jego skład²²⁸. W konsekwencji wymaga podkreślenia, że **katalog z art. 55³ ma charakter otwarty**, a wyodrębnienie elementów wchodzących w skład gospodarstwa rolnego następuje w oparciu o kryterium funkcjonalne i organizacyjne²²⁹. Świadczy o tym okoliczność, że składniki gospodarstwa rolnego zostały przez ustawodawcę wymienione także przy wykorzystaniu terminologii ekonomicznej²³⁰. Funkcjonalna więź między poszczególnymi materialnymi składnikami gospodarstwa rolnego opiera się na dwóch elementach: obiektywnych właściwościach tych składników i ich usytuowaniu względem siebie oraz na subiektywnym akcie włączenia ich do procesu gospodarowania²³¹. Dominuje pogląd, że **koniecznym elementem gospodarstwa rolnego jest nieruchomość rolna**, z kolei brak któregokolwiek innego ze składników gospodarstwa rolnego (np. inwentarza żywego, narzędzi, budynków itp.), wymienionych w art. 55³, nie świadczy o tym, że pozostałe składniki nie stanowią gospodarstwa rolnego²³².

Jednocześnie art. 55³ **nie wprowadza kryterium obszarowego** dla wypełnienia omawianej definicji gospodarstwa rolnego²³³. Kryteria obszarowe mogą wynikać ze szczególnych regulacji dotyczących gospodarstw rolnych, np. art. 1058 k.c., art. 2 pkt 2 u.k.u.r.

4. Dyskusyjne jest zagadnienie, czy do gospodarstwa rolnego w rozumieniu art. 55³ zastosowanie znajdzie art. 55². Można znaleźć stanowiska aprobujące, w świetle których gospodarstwo rolne jako całość może być przedmiotem jednej czynności prawnej²³⁴. Wyrażono także stanowiska odmienne, uzasadniane zwłaszcza wykładnią systemową²³⁵. Należy podzielić pierwszy z tych poglądów, mając przede wszystkim na uwadze konstrukcyjne podobieństwo przedsiębiorstwa i gospodarstwa rolnego w rozumieniu przepisów kodeksowych, a ponadto uwzględniające zasadę racjonalności ustawodawcy. Skoro bowiem niektóre przepisy, również te pozakodeksowe, wyraźnie traktują gospodarstwo rolne jako samodzielny przedmiot obrotu²³⁶ (przykładowo art. 55⁴, 213 k.c. czy art. 84 u.u.s.r.), to brak jest jurydycznych przeciwwskazań, aby wyłączać

²²⁴ Zob. m.in. art. 2 pkt 2 u.k.u.r., art. 2 ust. 1 ustawy z 15.11.1984 r. o podatku rolnym (Dz.U. z 2020 r. poz. 333).

²²⁵ Odmienne jednak, stwierdzając, że decydujące są kryteria własnościowe – M. Ptaszyk, *Nowe zasady obrotu nieruchomościami rolnymi inter vivos*, PiP 1991/7, s. 54.

²²⁶ Zob. m.in. Z. Truskiewicz, *Nieruchomość rolna...*, s. 170.

²²⁷ M. Zalewski, *Nieruchomości leśne jako składnik gospodarstwa rolnego*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2009/1, s. 47.

²²⁸ Zob. M. Bednarek, *Mienie...*, art. 55³.

²²⁹ Przykładowo w orzecznictwie przyjęto, iż staw wykonany przez rolnika na nieruchomości wykorzystywanej pod pastwisko i uprawę drzew owocowych, połączonej z nieruchomością siedliskową, w celu ochrony tych nieruchomości przed tworzeniem się rozlewiska wskutek wód spływających z sąsiednich nieruchomości należących do innych osób jest urządzeniem w rozumieniu art. 55³ k.c. – tak w wyroku SN z 23.06.2022 r., II CSKP 731/22, LEX nr 3455685.

²³⁰ M.A. Zalewski, *Nieruchomości...*, s. 45.

²³¹ M.A. Zalewski, *Nieruchomości...*, s. 62.

²³² Tak m.in. Z. Truskiewicz, *Zakres stosowania ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego po nowelizacji z 2016 r.*, „Rejent” 2017/7, s. 120. Z orzecznictwa zob. wyrok NSA w Warszawie z 20.09.1991 r., II SA 669/91, LEX nr 10260; wyrok NSA z 20.01.2022 r., II OSK 1094/19, LEX nr 3331162.

²³³ Zob. M. Ptaszyk, *Nowe zasady...*, s. 53. Z orzecznictwa zob. wyrok SN z 5.02.1998 r., I PKN 511/97, LEX nr 34483.

²³⁴ Tak m.in. W.J. Katner [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1355.

²³⁵ Tak m.in. S. Rudnicki [w:] S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*, Warszawa 2011, s. 254; E. Skowrońska-Bocian, M. Warciński [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2020, art. 55¹, nt 4.

²³⁶ Zob. J.D. Łobos-Kotowska [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Habdas, M. Fras, 2018, s. 446.

takie traktowanie na gruncie art. 55³ k.c. Konstrukcja ta niewątpliwie ułatwia obrót gospodarczy, a taki, wydaje się, był cel dodania do Kodeksu cywilnego art. 55³.

Art. 55⁴. [Odpowiedzialność nabywcy przedsiębiorstwa lub gospodarstwa]

Nabywca przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego jest odpowiedzialny solidarnie ze zbywcą za jego zobowiązania związane z prowadzeniem przedsiębiorstwa lub gospodarstwa, chyba że w chwili nabycia nie wiedział o tych zobowiązaniach, mimo zachowania należytej staranności. Odpowiedzialność nabywcy ogranicza się do wartości nabytego przedsiębiorstwa lub gospodarstwa według stanu w chwili nabycia, a według cen w chwili zaspokojenia wierzyciela. Odpowiedzialności tej nie można bez zgody wierzyciela wyłączyć ani ograniczyć.

1. Zgodnie z art. 55¹ pkt 5 w brzmieniu obowiązującym do 25.09.2003 r., a ponadto w okresie obowiązywania art. 526, zagadnienie długów i zobowiązań związanych z przedsiębiorstwem było sporne, wobec niejasnej wzajemnej relacji wskazanych przepisów²³⁷. Nowelizacja Kodeksu²³⁸ w zakresie katalogu składników przedsiębiorstwa usunęła z art. 55¹ postanowienia dotyczące długów i obciążeń związanych z prowadzeniem przedsiębiorstwa. W konsekwencji dodany art. 55⁴ skorygował podnoszone dotąd koncepcje w zakresie długów przedsiębiorstwa i odpowiedzialności za nie.
2. W świetle art. 55⁴ nabywca przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego jest odpowiedzialny solidarnie ze zbywcą za zobowiązania związane z prowadzeniem przedsiębiorstwa lub gospodarstwa, chyba że w chwili nabycia nie wiedział o tych zobowiązaniach mimo zachowania należytej staranności. Regulacja ta jest wyrazem koncepcji, która zakłada jurydyczne związanie odpowiedzialności za długi z aktywnymi składnikami majątku przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego²³⁹. Odpowiedzialności nabywcy nie można bez zgody wierzyciela wyłączyć ani ograniczyć. Dopuszczane jest także wykorzystanie konstrukcji umownego zwolnienia z długu z art. 519, której zastosowanie wymaga zgody wierzyciela.

Przyjęte w omawianym przepisie jurydyczne powiązanie odpowiedzialności z aktywnymi składnikami majątku należy uzasadniać tym, że funkcją unormowania jest ochrona interesów wierzycieli. W przypadku braku zastosowania konstrukcji kumulatywnego przystąpienia do długu szanse skutecznego zaspokojenia wierzyciela byłyby mniejsze, skoro nabywca nabywa z majątku dłużnika istotny jego składnik – przedsiębiorstwo czy gospodarstwo rolne.

3. Artykuł 55⁴ dotyczy zbycia przedsiębiorstwa, w rozumieniu art. 55¹, lub gospodarstwa rolnego, w rozumieniu art. 55³ (w zakresie definicji przedsiębiorstwa i gospodarstwa rolnego zob. szerzej komentarz do art. 55¹ i 55³). **Przez zbycie rozumie się** każdą czynność prawną mającą na celu przeniesienie przedsiębiorstwa lub gospodarstwa na inną osobę. Nabycie może nastąpić także w wyniku zawarcia kilku umów, jeżeli wolą stron skutek taki nie nastąpił *uno actu* (zob. komentarz do art. 55²)²⁴⁰. Przykładem zbycia przedsiębiorstwa w rozumieniu art. 55⁴ k.c., jest także wniesienie go jako aportu do spółki z ograniczoną odpowiedzialnością²⁴¹.

Wątpliwości budzi, czy odpowiedzialność, o której mowa w art. 55⁴, ponosi także nabywca zorganizowanej części przedsiębiorstwa. W orzecznictwie można znaleźć poglądy aprobujące taką możliwość²⁴², stanowiąca doktryny są jednak zróżnicowane²⁴³. Wątpliwości wynikają zwłaszcza z konieczności przesądzenia, czy zorganizowaną część przedsiębiorstwa można już uznać za przedsiębiorstwo, wobec otwartego katalogu jego składników z art. 55¹. Wydaje się, że okoliczność ta powinna być badana *ad casum*²⁴⁴, także z uwagi

²³⁷ Zob. szerzej J. Widło, *Przedsiębiorstwo...*, s. 13.

²³⁸ Art. 55⁴ k.c. został dodany ustawą z 14.02.2003 r. (Dz.U. Nr 49, poz. 408).

²³⁹ Por. P. Drapała, *Zwalniające przejęcie długów związanych z prowadzeniem przedsiębiorstwa*, M. Praw. 2002/10, s. 441.

²⁴⁰ Zob. wyrok SN z 6.07.2005 r., III CK 705/04, OSNC 2006/6, poz. 103.

²⁴¹ Wyrok SA w Katowicach z 10.03.2022 r., V Aga 346/21, LEX nr 3416220.

²⁴² Tak m.in. w wyroku SN z 25.11.2005 r., V CK 381/05, LEX nr 180897.

²⁴³ Dyskusję doktrynalną i orzeczniczą w tym przedmiocie szeroko omawia P. Rysiak, *Cywilnoprawna odpowiedzialność nabywcy zorganizowanej części przedsiębiorstwa w świetle art. 55⁴ k.c.*, M. Praw. 2014/2, s. 74 i n.

²⁴⁴ Por. S. Buczkowski, *Glosa do orzeczenia SN z 10.01.1972 r., I CR 359/71*, OSPiKA 1972/12, poz. 232.

na ochronną wobec wierzyciela funkcję komentowanego unormowania. Tożsame stanowisko należy zająć w przypadku nabywania części gospodarstwa rolnego.

4. **Zobowiązania związane z prowadzeniem przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego** to zobowiązania, których powstanie pozostaje w funkcjonalnym związku z działalnością przedsiębiorstwa bądź prowadzeniem gospodarstwa rolnego. W przypadku przedsiębiorstwa są to długi, których istnienie wiąże się bezpośrednio z osiąganiem przez podmiot prowadzący określonego celu gospodarczego²⁴⁵. Aby uniknąć odpowiedzialności, o której mowa w art. 55⁴, nabywca musi wykazać, że o zobowiązaniach nie wiedział i nie mógł się dowiedzieć, zachowując należyłą staranność. W zakresie pojęcia należytej staranności zob. komentarz do art. 355.
5. Odpowiedzialność nabywcy jest odpowiedzialnością osobistą, opartą na konstrukcji kumulatywnego przystąpienia do długu, które dokonuje się *ex lege*. W konsekwencji nabywca odpowiada solidarnie ze zbywcą za długi związane z prowadzeniem przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego. Po stronie nabywcy nie powstaje zatem nowy dług wobec wierzyciela zbywcy, a jedynie odpowiedzialność za cudzy dług. Charakter długu obciążającego nabywcę nie ulega więc zmianie²⁴⁶. W orzecznictwie podkreśla się, że za zobowiązania związane z prowadzeniem przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego są odpowiedzialni solidarnie ze zbywcą nie tylko pierwszy nabywca, lecz także kolejni nabywcy²⁴⁷. Co do istoty solidarności biernej zob. komentarz do art. 366.
6. **Odpowiedzialność nabywcy jest ograniczona.** Jej granicę stanowi wartość nabytego przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego według stanu w chwili nabycia i według cen w chwili zaspokojenia wierzyciela (ograniczenie odpowiedzialności *pro viribus patrimonii*). Przyjmuje się z zasady, że wycena wartości przedsiębiorstwa czy gospodarstwa powinna uwzględniać wartość rynkową²⁴⁸, chociaż w literaturze sformułowano również głosy opowiadające się za możliwością przyjęcia innego rodzaju ich wartości, np. wartości księgowej czy podatkowej²⁴⁹.

²⁴⁵ Por. P. Drapała, *Zwalniające przejęcie...*, s. 442.

²⁴⁶ Zob. postanowienie SN z 13.12.2012 r., V CZ 61/12, LEX nr 1293854.

²⁴⁷ Zob. wyrok SN z 4.04.2007 r., V CSK 18/07, OSP 2008/9, poz. 97.

²⁴⁸ Tak m.in. Z. Radwański, *Prawo cywilne...*, 2003, s. 134.

²⁴⁹ Tak odnośnie do wartości przedsiębiorstwa M. Habdas, *Określenie wartości...*, s. 55 i n.